

ISSN 1300-8498

DIYANET İLMİ DERGİ

CİLT: 52 • SAYI: 4 • EKİM-KASIM-ARALIK 2016

HOCA AHMED YESEVÎ
(Özel Sayı)

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

ISSN 1300-8498

DIYANET İLMİ DERGİ

HOCA AHMED YESEVÎ
(Özel Sayı)

CİLT: 52 - SAYI: 4 - EKİM-KASIM-ARALIK

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

DİYANET İLMİ DERGİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ADINA
SAHİBİ VE GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Dr. Yüksel Salman

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Faruk Görgülü

MALİ İŞLER VE DAĞITIM SORUMLUSU

Mustafa Bayraktar

YAYINA HAZIRLAYAN

Mutlu Doğan

YAYIN TÜRÜ

Üç Aylık, Uluslararası, Süreli Yayın

YÖNETİM MERKEZİ

Diyamet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlar ve
Kütüphaneler Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mahallesi Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya - ANKARA
Tel: (0312) 295 85 88
Faks: (0312) 284 72 88
E-mail: ilmidergi@diyanet.gov.tr

ABONE İŞLERİ

Tel: (0312) 295 71 96 - 97
Faks: (0312) 285 18 54
E-mail: dosim@diyanet.gov.tr

TEKNİK YAPIM

Başak Matbaacılık Ltd. Şti.
Anadolu Bulvarı Meka Plaza No: 5/15
Gimat / ANKARA
T. 0 312 397 16 17 | www.basakmatbaa.com

ABONE ŞARTLARI

Yurt içi: Yıllık abone ücreti 40,00 TL
Yurt dışı yıllık: ABD; \$25, AB Ülkeleri; €20,
Avustralya; 30 Avustralya Doları, İsveç ve
Danimarka; 150 Kron, İsviçre; 30 Frank

BASIM TARİHİ

27.12.2016

Bu dergi uluslararası ulusal ve veri indeksleri tarafından taranmaktadır.

Abone Kaydı için, ücretin Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nün T.C. Ziraat Bankası, Ankara-Kamu Girişimci Şubesi'ndeki İBAN: TR08 0001 0025330 59943085019 Nolu hesabına yatırılması ve makbuzun fotokopisi ile aboneliğin hangi sayıdan başlayacağını bildirir bir mektubun, "Diyamet İşleri Bakanlığı Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü Üniversiteler Mahallesi Dumlupınar Bulvarı No: 147/A 06800 Çankaya-ANKARA" adresine gönderilmesi gerekir. Yayınlanan yazılara telif ücreti ödenir.

SAYI HAKEMLERİ Prof. Dr. Ahmet Cahid Haksever
Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi
Prof. Dr. Ahmet Yıldırım
Prof. Dr. Ali Akdoğan
Prof. Dr. Ali Çavuşođlu
Prof. Dr. Ali Yılmaz
Prof. Dr. Bilal Kemikli
Prof. Dr. İbrahim Maraş
Prof. Dr. İsa Çelik
Prof. Dr. Kemaleddin Özdemir
Prof. Dr. Recai Doğan
Prof. Dr. Rifat Okudan
Prof. Dr. Safi Arpaguş
Doç. Dr. Abdulmecit İslamođlu
Doç. Dr. Ali Öztürk
Doç. Dr. Aygün Akyol
Doç. Dr. M. Cem Şahin
Doç. Dr. Mevlüt Erten
Doç. Dr. Ubeydullah Sezikli
Yard. Doç. Dr. İlyas Canikli
Yard. Doç. Dr. Şamil Baş

YAYIN KURULU Prof. Dr. Mehmet Emin Özaşar
Dr. Yüksel Salman
Dr. Necdet Subaşı
Prof. Dr. Burhanettin Tatar
Prof. Dr. Murtaza Bedir
Prof. Dr. İ. Hilmi Karslı
Prof. Dr. Ahmet Yaman
Prof. Dr. Gürbüz Deniz
Dr. Faruk Görgülü

A) YAYIN İLKELERİ

1. Diyanet İlmî Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait, dini, sosyal alanlarda yapılan araştırma makalelere yer veren bilimsel ve hakemli bir dergidir. Dergimiz Ocak-Şubat-Mart, Nisan-Mayıs-Haziran, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ekim-Kasım-Aralık dönemlerinde yılda dört sayı olarak yayımlanır.
2. Diyanet İlmî Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığının, "Toplum Din Konusunda Aydınlatma" amacıyla örtüşen, dinî ilimlere katkı yapıcı nitelikte özgün, ilmi standartlara uygun ve herhangi bir yerde yayımlanmamış ilmi çalışmaları ihtiva eder. Belirtilen bu alanlar dışındaki araştırmaların yayımlanmasına ise Yayın Kurulu karar verir.
3. Diyanet İlmî Dergi Hakemli bir dergidir. Dergi'de kör hakem sistemi uygulanır ve yayımlanacak makaleler iki hakem tarafından incelenir. Makalenin yayımlanabilmesi için iki hakemden "yayımlanabilir" görüşü alması gerekir. İki hakemden de "yayımlanamaz" mütalaası alan yazılar yayımlanmaz. Bilimsel hakem raporuna dayalı değerlendirme sonucu olumlu bulunanların yayımlanmasına Yayın Kurulu karar verir.
4. Yazıların bilimsel ve yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.
5. Derginin yayın dili Türkçe'dir. Yabancı dillerdeki çalışmaların yayımlanması, Yayın Kurulu kararıyla mümkün olur.
6. Dergide makalesi yayımlanan yazarlara 'Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Ödenen Telif ve İşlenme Hakkındaki Yönetmelik'e göre telif ücreti ödenir ve dergi ile birlikte 20 (yirmi) adet ayrı basım gönderilir. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın-yayımlanmasın iade edilmez.
7. Makaleler, derginin, ilmidergi@diyanet.gov.tr adlı elektronik posta adresine veya "Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlar ve Kütüphaneler Daire Başkanlığı, Üniversiteler Mahallesi Dumlupınar Bulvarı No: 147/A 06800 Çankaya/Ankara" adresine posta ile gönderilebilir.

B) YAZIM İLKELERİ

1. Dergimize gönderilen yazılar, PC Microsoft Office Word programında yazılmalı veya bu programa uyarlanarak gönderilmelidir. Gönderilen yazılar bütün ekleriyle birlikte dergi formatında toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.
2. Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinler pdf olarak eklenmelidir.
3. Yazıların ana başlıktan sonraki kısmına İngilizce başlık, her biri 500-1000 arasında karakter (boşluklarla) Türkçe-İngilizce özet, en fazla beşer kelime olmak üzere Türkçe-İngilizce anahtar kelimeler ve makale sonuna yararlanılan eserleri gösteren kaynakça eklenmelidir.
4. Sayfa düzeni: A4 boyutunda, kenar boşlukları soldan 4,5 cm, sağdan 4,5 cm, üstten 5,4 cm ve alttan 5,4 cm şeklinde ayarlanmalıdır.
5. Yazı biçimi: Metin kısmı Times New Roman yazı tipi, 12 nk ve başlıklar bold olarak yazılmalıdır. Ana metin kısmı tam 14 nk satır aralıklı, dipnotlar ise tam 10 nk satır aralıklı ve metinle aynı yazı tipinde 8 nk ile yazılmalıdır. Arapça metinlerde Traditional Arabic yazı tipi kullanılmalıdır.
6. Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:
Kitap: Basılmış eser; yazar-yazarların ad ve soyadı, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın, yayınevi, kaçınıcı baskı olduğu, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfası.
Hadis kitaplarında, ilgili eserin hadis alanında meşhur olan referans yöntemi kullanılmalıdır.
Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfası
Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.
Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı veya meşhur adı, eserin kısa adı, birden çok cilt varsa cildi ve sayfa numarası yazılır.
Arapça eser isimlerinde, birinci kelimenin ve özel isimlerin baş harfleri büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Farsça, İngilizce vb. diğer yabancı dillerdeki ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan eser adlarının her kelimesinin baş harfleri büyük olmalıdır.
Birden çok yazarı veya hazırlayanı olan eserlerde her şahıs isminden sonra virgül konmalıdır. Âyetler italik karakterle yazılmalı, referansı (süre adı, süre no/âyet no) sırasına göre verilmelidir. İnternet kaynaklarında yararlanıldığı tarih belirtilmelidir.
Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır.

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN	9
AHMED YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE AŞK TERENNÜMÜ THE EXPRESSION OF LOVE IN THE WISDOMS OF AHMAD YASSAWI KADİR ÖZKÖSE	11
KUR'ÂN'IN TÜRKÇEYE TERCÜMESİ TARİHİNE YESEVÎ'DEN BAKMAK EVALUATION FROM YASSAWI ON THE HISTORY OF TURKISH TRANSLATION OF THE QUR'AN İSMAİL ÇALIŞKAN	29
DÎVÂN-I HİKMET'TE YER ALAN HADİSLERİN KAYNAKLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ RESOURCE OF HADITS IN DIVAN-I HIKMET AND THEIR EVALUATION AHMET YILDIRIM	45
HOCA AHMED YESEVÎ ÖĞRETİSİNDE ÂLİM VE ÂRİF OLGULARI PHENOMENONES OF SCHOLAR AND SAGACIOUS IN HODJA AHMAD YASSAWI DOCTRINE BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA	69
AHMED-İ YESEVÎ'DE İLÂHÎ AŞK DIVINE LOVE IN AHMAD YASSAWI AHMET ÖGKE	93
HOCA AHMED YESEVÎ'DE İNSAN SEVGİSİ HUMAN LOVE IN AHMAD YASSAWI M. ASKERİ KÜÇÜKKAYA	113
DÎVÂN-I HİKMET'TE DİL, ANLATIM VE MUHTEVA HUSUSİYETLERİ LANGUAGE, EXPRESSION AND CONTENT CHARACTERS IN DIVAN-I HIKMET NECDET ŞENGÜN	129
HOCA AHMED-İ YESEVÎ'NİN DÎVÂN-I HİKMET'İNDE EĞİTİM EDUCATION IN DIVAN-I HIKMET OF HODJA AHMAD YASSAWI CEMAL TOSUN	147
'SOSYOLOJİK' OKUMA YAKLAŞIMIYLA HOCA AHMED YESEVÎ HODJA AHMAD YASSAWI ACCORDING TO AN APPROACH OF 'SOCIOLOGICAL' READING EJDER OKUMUŞ	169

YENİ BİR TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ TASAVVURU İÇİN HOCA AHMED-İ YESEVÎ VE YÖNTEMİNİN ÖNEMİ THE IMPORTANCE OF HODJA AHMAD YASSAWI AND HIS METHODS FOR IMAGINATING A NEW TURKISH-ISLAMIC CIVILIZATION MEVLÛT UYANIK	191
TÜRK DİN MÛSİKİSİNDE AHMED YESEVÎ'NİN YERİ, TESİRİ VE ÖNEMİ PLACE, EFFECT AND IMPORTANCE OF AHMAD YASSAWI IN TURKISH RELIGIOUS MUSIC MUSTAFA DEMİRCİ	215

Tarih boyunca ilim ve fikir dünyamıza yön veren, asırlar geçse de düşünceleriniyle ve eserleriyle yaşayıp insanlığı aydınlatmaya devam eden şahsiyetler vardır. İbn Sina, İbn Haldun, Fârâbî, Gazalî, Mevlana, Yunus Emre gibi ilim ve gönül insanları yüzyıllar öncesinde ortaya koydukları eserleri ve evrensel değerlerle zaman ve mekânın sınırlarını aşarak bugüne gelmişlerdir. Bu şahsiyetlerden biri de Orta Asya bozkırlarında yetişen Hoca Ahmed Yesevî'dir. O'nun güçlü nefesi Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyayı etkilemeye devam etmektedir. Hazret-i Sultân, Pîr-i Türkîstân gibi unvanlarla anılan Hoca Ahmed Yesevî, XI. yüzyılın ikinci yarısında Çimkent sınırları içerisinde bulunan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Tasavvuf terbiyesini Arslan Baba'dan almıştır. Arslan Baba'nın vefatından sonra Buhara'ya giderek Yûsuf Hemedânî'ye intisap etmiştir. Hem medrese eğitimini hem de seyr-u sülûkunu tamamladıktan sonra, bir süre Yûsuf Hemedânî'nin halifesi olarak Buhara'da irşat hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra halifelik görevini dördüncü halife Abdülhâlik Gücdüvani'ye bırakarak Yesi'ye dönen Hoca Ahmed Yesevî, 1167 yılında vefat etmiştir.

Ahmed Yesevî'nin tasavvuf anlayışının temelinde Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet vardır. "Kul Hoca Ahmed dünya gördüğünde kaçtın / Zikir söyleyip tarikatın yolunu açtın / yet hadis sözlerini dil ile saçtın / Yârenlerden inci cevher almak istiyorum" dizelerinden de anlaşıldığı kadarıyla O'nun hikmet dilinde Kur'an'ın izleri vardır. Müminlere "Ayat ve hadisi her kim dese, kulak ver" diye seslenen Ahmed Yesevî, söylemlerinde kimi ayetlere doğrudan bazen de telmih sanatını ve telkin yöntemini kullanarak Orta Asya insanının ruhuna Kur'an ve Sünnet'i kendi diliyle naksetmeye çalışır.

Hoca Ahmed Yesevî, kaşık yontarak geçimini sağlayan bir gönül eridir. İhtişamını, ilmi ve yüreğinin zenginliği yanında tevazuundan da alan bir şahsiyet olarak, hayatı boyunca başkalarına yük olmamayı ve kendi el emeğiyle rızkını kazanmayı ilke edinmiştir. Tarihsel süreçte tasavvufa yönelik eleştiri konularından biri olarak, kurumun bir meskenet yuvası olmasını reddeder. Bu anlamda ahilik anlayışının gelişmesinde de önemli katkılara sahiptir.

Tasavvufi anlayışta İbrâhim Ethem, Şakîk-i Belhî, Ma'rûf-i Kerhî, Bâyezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr ve Şiblî'nin tesirinde kalan Hoca Ahmed Yesevî'nin izlerini Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'de görmek mümkündür. Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet'inde "Aşkın kıldı şeydâ beni, cümle âlem bildi beni / Kaygım sensin dünü günü, bana sen gereksin sen" diye seslenirken, Yûnus Emre de Divan'ında "Aşkın aldı benden beni, bana seni gerek seni / Ben yanarım düntü günü, bana seni gerek seni" diye seslenir. Ahmed Yesevî'nin Yunus Emre'yi andıran bu tarzı her iki gönül insanının da aynı kaynaktan beslendiklerini gösterir. Pek çok noktada da Hacı Bektaş-ı Velî ile benzerlik arz eder.

"Müslüman olmasa da hiç kimseyi incitme", "Düşmanına iyilik et" ve "Kendin muhtaçken başkalarına da ver" ilkeleriyle hareket eden Hoca Ahmet Yesevî'nin, farklı dini grupların bir arada yaşadığı Orta Asya'nın İslamlaşmasındaki rolü büyük olmuştur. Aynı ideal ve ilkelerle Ahmed Yesevî'nin yolundan giden Alperenler, Horasan Erenleri ve Abdalân-ı Rûm isimleriyle bilinen gönül erleri de Anadolu, Batı Trakya ve Balkanların İslâm ile buluşmasına öncülük etmişlerdir.

Hoca Ahmed Yesevî, sözlerinde sıklıkla sahte şeyhlerden ve beden âlimlerinden şikâyet eder. O, âlimleri can âlimi ve beden âlimi olmak üzere ikiye ayırır, ilmiyle amel etmeyen, helal haram duyarlılığı taşımayan beden âlimlerini can yakıcı bir azabın beklediğini söyler. “Aşk pazarında ticaretin haram olduğu” düsturundan hareket eden Hoca Ahmed Yesevî’ye göre ilâhî aşk, can âlimi ile beden âlimini birbirinden ayıran bir mihenk taşıdır.

Yahya Kemal’in ifadesiyle Hoca Ahmed Yesevî, milletimizin kendisinde gizli olduğu bir şahsiyettir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri yaklaşık yetmiş yıllık baskı rejiminin altında sistemli bir asimilasyon politikalarına maruz kalmalarına rağmen, bağımsızlıklarını elde eder etmez kendilerini Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerini okurken bulmuşlardır. Tarihi, kültürel, ve irfani geleneğimiz incelendiğinde Hoca Ahmed Yesevî’nin Kur’an ve Sünnet’e dayalı ve insan odaklı düşünce sistematığının ilim ve fikir hayatımıza nasıl nüfuz ettiğini görmek mümkün olacaktır.

Hoca Ahmed Yesevî’nin Divan-ı Hikmet isimli eserine aşka dair görüşlerinin ayrıntılarını Prof. Dr. Kadir Özköse’nin “Ahmed Yesevî’nin Hikmetlerinde Aşk Terennümü” başlıklı makalesinde okuyabileceksiniz. “Kur’ân’ın Türkçeye Tercümesi Tarihine Yesevî’den Bakmak” isimli makalesiyle Prof. Dr. İsmail Çalışkan, yüzyılların tartışma konusu olan Kur’ân’ın Türkçeye tercümesi konusuna Ahmed Yesevî’nin bakış açısını yansıtmıştır. Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde yer verdiği hadislerin tahririni Prof. Dr. Ahmet Yıldırım “Dîvân-ı Hikmet’te Yer Alan Hadislerin Kaynakları ve Değerlendirilmesi” başlıklı yazısında yapmıştır. Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya Ahmet Yesevî’nin âlim ve ârif kavramlarına bakışını “Hoca Ahmed Yesevî’nin Öğretisinde Alim ve Arif Olguları” başlıklı makalesinde kaleme almıştır. Hoca Ahmed Yesevî’nin vuslat-ı ilâhî için yol gösterici olarak gördüğü ilâhî aşk hakkındaki betimlemelerini Prof. Dr. Ahmet Ögke’nin “Ahmed-i Yesevî’de İlâhî Aşk” başlıklı makalesinde yer vermiştir. “Hoca Ahmed Yesevî’de İnsan Sevgisi” isimli makalede Yard. Doç. Dr. M. Askeri Küçükaya Ahmed Yesevî’nin tasavvuf anlayışında insanın yerini konu edinmektedir. Doç. Dr. Necdet Şengün Dîvân-ı Hikmet’in edebî kimliğine “Dîvân-ı Hikmet’te Dil, Anlatım ve Muhteva Hususiyetleri” başlıklı yazısında yer vermiştir. Hoca Ahmed Yesevî’nin eğitimde kullandığı yöntemleri Prof. Dr. Cemal Tosun “Hoca Ahmet Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’inde Eğitim” isimli makalesinde bir eğitimci gözüyle incelemiştir. Prof. Dr. Ejder Okumuş “Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî” isimli yazısında Ahmed Yesevî’nin yaşadığı toplumu okuyuş tarzını ele almıştır. Yeni Bir Türk- İslâm Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi” başlıklı makalesinde Prof. Dr. Mevlüt Uyanık günümüz İslâm dünyasının yaşadığı sorunlara Ahmed Yesevî’nin penceresinden çözüm önerileri sunmuştur. Yard. Doç. Dr. Mustafa Demirci dini musikiye kaynaklık eden Yesevî güftelerini “Türk Din Mûsikisinde Ahmed Yesevî’nin Yeri, Tesiri ve Önemi” başlıklı makalesinde incelemiştir.

Ahmed Yesevî’yi farklı yönleriyle kapsamlı olarak dosya konusu yaptığımız bu özel sayının düşünce iklimimizi zenginleştirmesini, fikir dünyamıza yeni değerler katmasını ve İslam dünyasının içinden geçtiği zorlu süreçte yol gösterici olmasını diliyorum. 2017 yılının verimli ve bereketli bir yıl olması dileklerimizle.

Dr. Yüksel Salman

AHMED YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE AŞK TERENNÜMÜ

THE EXPRESSION OF LOVE IN THE WISDOMS OF AHMAD YASSAWI

KADİR ÖZKÖSE
PROF. DR.
BOZOK Ü. İLAHİYAT FAK.

ÖZ

Ahmed Yesevî, Allah sevgisinde erimiş ve bu sevginin motive edici gücü ile Orta Asya Türk muhitine başta tebliğcilik olmak üzere çeşitli hizmetlerde bulunmuş büyük bir sûfidir. Çevresine rağmen olmamış, yaşadığı toplumla bütünleşmiştir. Köylü, kentli herkesle diyalog kurabilmiş, basit bir göçebenin olduğu kadar, sultanların da gönlünü kazanmıştır. Onun İslâm'ın esprisinde bulunan "sevgi" boyutunu yakalaması, bir inkılabı neden olmuştur. Gerçekten bir vâris-i Muhammedî ve insân-ı kâmil olan Ahmed Yesevî, kurucusu olduğu tarikatı ve devrinde yetiştirdiği derviş ve talebeleriyle "Pîr-i Türkistân" sıfatıyla bir büyük evliya olarak şöhret kazanmıştır. Diğer taraftan Türk dili ve edebiyatında bir büyük çığır açmış, kendisinden sonra gelen Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî, Aziz Mahmûd Hüdâyî gibi Anadolu; Süleyman Atâ ve Ali Şîr Nevâî gibi birçok Türkistan tekke şairlerine, ruh ve manada olduğu gibi, dil ve nazımda da rehberlik etmiş, Türk tasavvuf şiirinin "pîr" i olmuştur. Onun rehberliğinde Türk dili ile yazılmış tasavvufî ve edebî eserler İslâm Edebiyatı içinde ayrı bir kol teşkil etmiş ve sağlam bir yer alabilmiştir. Ahmed Yesevî'nin miladi XII. asırda tohumunu atarak gerçekleştirdiği bu büyük iş, onun bir "insân-ı kâmil", bir "pîr" oluşunun, yani manevî şahsiyetinin neticesidir. Zira o, "sekiz asırdır zamanın bütün inkılaplarına ve zevk değişmelerine mukavemet ederek yaşayan, sekiz asırdır birçok şaire taklit örneği olan, büyük halk kitlesinin zevkine asırlarca nazımlık vazifesi ifâ eden bir edebî eser" vücuda getirmiştir. Onun diktiği Türk Tasavvuf Şiiri ağacı Yûnus Emre'nin dilinde Anadolu'da kemalini bulmuş, olgun meyvelerini vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Tasavvuf, Aşk, Tarikat, Hikmet

ABSTRACT

Ahmad Yassawi, is a great sufist who fused within the love for Allah and gave various services to the Turkish people of Central Asia Turkish public with the motivating power of this love. He did not isolate himself from his environment; instead he had integrated with the society in which he lived in. He could and did establish dialogues with both villagers and urban citizens and fascinated even a simple nomad as well as the sultans of the era. His grasp on the love dimension lying in the spirit of Islam caused a revolution. As a matter of fact, being a true inheritor of Mohammed and a perfect human being he had built a reputation as a great Saint under the title of Pîr-i Turkestan, by means of the tariqa he established and dervishes and students he raised. Moreover he marked a big era in Turkish language and literature and provided spiritual and moral mentorship as well as linguistical and poetical guidance with his successors like Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî, Aziz Mahmûd Hüdâyî in Anatolia and other sufi poets like Süleyman Atâ and Ali Şîr Nevâî in Turkestan. Thus he became the Pir (Great Master) of the Turkish sufi poetry. Sufi and literary work written in Turkish language under the guidance of him formed a different branch and attained a steady position among the Islam literature. This great achievement which is seeded by Ahmed Yesevi during the 12th Century A.C is the result of his perfect human being (insan-ı kamil) and his being a "Pîr", i.e. his spiritual personality. As a matter of fact, he generated a work of literary art which has resisted and survived against the all revolutions and the shifts in the tastes and pleasures for eight centuries, been a role model for many poets along the last eight centuries and pioneered the taste of big masses of people. The tree of Turkish sufi poetry seeded by him gained a fair maturity in the speech of Yunus Emre in Anatolia and beard its ripe fruits there.

Keywords: Ahmad Yassawi, Sufism (tasawwuf) Love (hubb), Tariqa, Wisdom.

Giriş

Hazret-i Sultân, Pîr-i Türkistân, Sultânü'l-Evliyâ, Hâce-i Türkistân ve Evliyâlar Serveri gibi unvanlarla anılan Ahmed Yesevî, Çimkent'e bağlı Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir.¹ Yesi'de Arslan Baba'nın teveccühüne mazhar olmuş,² temel eğitimini Yesi'de tamamlamış, Arslan Baba'dan melâmîlik esasına dayalı tasavvuf terbiyesi görmüştür. Arslan Baba'nın vefatından sonra Buhara'ya gitmiş ve burada Yûsuf Hemedânî (ö. 534/1133)'ye intisap etmiştir.³ Yûsuf Hemedânî'nin yanında hem medrese ilimlerini tahsil etmiş hem de yarım kalan seyrusülûkunu tamamlamıştır.⁴ Hâce Abdullah Berkî (ö. 552/1157) ve Hâce Hasan Endakî (ö. 555/1160)'den sonra Yûsuf Hemedânî'nin halifesi olarak bir süre Buhara'da irşat hizmetlerini deruh-te eden Ahmed Yesevî, irşat makamını dördüncü halife Abdülhâlik-ı Gucdüvânî (ö. 595/1199)'ye bırakarak Yesi'ye gitmiştir.⁵ 562/1167'de Yesi'de vefat eden Ahmed Yesevî'nin Yesi'deki türbesinin bulunduğu camiye Cami-i Hazret, bu camii-nin bulunduğu Türkistan şehrine de Hazret-i Türkistân ve Hazret denmektedir.⁶

Biz bu makalemizde Ahmed Yesevî'nin hikmetleri bağlamında tasavvufî düşüncesinin mihrverini oluşturan aşk kuramı üzerinde duracağız. Onun aşk tasavvurunu ele alırken tasavvuf anlayışının boyutlarını izah etmeye, aşka dair yaklaşımlarına yer vermeye çalışacağız.

¹ Kemal Eraslan, "Giriş", *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 1991, s. 6.

² Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 63-64.

³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 63-64; Kasım Kufralı, *Nakşibendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1949, s. 31.

⁴ Kemal Eraslan, "Ahmed-i Yesevî", *Yesevîlik Bilgisi*, Ahmed Yesevî Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 82.

⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 72.

⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 79-83.

1. Aşkın Mahiyeti

Ahmed Yesevî tasavvufun tahalluk ve tahakkuk boyutunu bir bütün olarak ele alırken, ilim, irfan ve hikmet derinliğine ermeyi hedeflemektedir. Hikmet tadında söylediği sözlerin tamamında takva, vera', zühd, ah-lâk çizgisini önemsemekle birlikte aşk yolunun yolcusu olmayı daha da önemli görmektedir. Aşksız ibadetin kuruluşuna, aşksız zühdün merasime dönüştürüleceğine dikkat çekmektedir. Âbidlik ve zâhidliğin aşkla taçlandırılmasını hedeflemektedir. O hikmetlerinde önce aşk makamının boyutlarına dikkat çekmekte, sonra aşk yolunun serencamını ele almaktadır. Aşk yoluna koyulanlara hedef sunmakta ve bunun da aşk cevherini elde etmek olduğunu belirtmektedir. Aşk cevherini elde etmek için aşk sırrını muhafazayı, aşk ateşinde yanmayı, aşkın gereksinimlerini yerine getirmeyi öğütlemektedir. Aşkın kazanımlarına ermek için sıralanan bu hususiyetlere dikkatlerimizi çekmektedir.

1.1. Aşk Makamı

Aşkî padişah makamında âşığı da fakir konumunda gören Ahmed Yesevî, âşığın Hakk'tan izin almadan konuşamayacağını, Allah'ın izni olmadan nefes alamayacağını belirtir. Hakk'tan öğüt alan âşıkların dünya peşinde koşamayacağından bahseder.⁷ Hakk aşkını gönlüne aşıl原因 ululardan⁸ ve Allah'ın kendisine aşk kapısını açtığından bahseden Ahmed Yesevî, aşka revan olabilmek için toprak gibi mütevazı olunmasını, Hakk'ın emrine boyun eğip hazır kıta beklenilmesini, melâmet okunun yağmur gibi isabet etmesini, melâmet okuyla bağrın delinmesini şart koşmaktadır.⁹ Aşksızları yolda kalmış gördüğü için aşk dükkânını açtığını, aşktan nasip saldığını belirtmektedir.¹⁰ Aşkın kutsiyetine inanmak, âşıkların safiyetini

⁷ Işk pâdişâh âşık fakîr dem ura'lmas
Hak'dın ruhsat bolmağunça sözley-almas
Hak pendini alğan dünyâ izley-almas
Lâ-mekânda Hak'dın sebak aldım muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 1991, s. 102.

⁸ Nâgehânî tururımda kamuğ büzüng
Hak ışkını köriğlüm içre saldı döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 76.

⁹ Işk bâbını mevlâm açkaç manga tigdi
Tofrak kılıp hâzır bol dip boynum igdi
Bârân-sıfat melâmetni okı tigdi
Peykân alıp yürek bağrım tiştım muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 50.

¹⁰ Işksızları kördüm irse yolda kaldı
Ol sebebdin ışk dükkânın kurdım muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 66.

her defasında dile getirmekle beraber, o gerçek âşıkla sahte âşığın ayrılmasından yanadır.¹¹

Yâranlar meclisine seslenen Ahmed Yesevî, aşk derdine çare bulunamayacağını söyler. Ona göre diri oldukça aşk defteri tamamlanamaz. Ölmeden önce ölmenin sırrına ermek aşk defterinin idrak edildiğinin göstergesidir. Dünyaya heves ve dünyalığa tutku oldukça aşk dersinin gereği yerine getirilemez. Âşıklık o kadar ulu makamdır ki âşığın kabirde bedeni bile bozulmaz, çürümez ve yok olmaz.¹² Ahmed Yesevî'ye göre aşk makamı aklın ermeyeceği türlü makamlara sahiptir. Aşk makamında baştan başa zorluk, cefa ve mihmet barınır. Aşk makamında kınayanın kınamasından korkulmaz, ihanetlerle aşk makamı bulandırılmaz, aşk makamı genel geçer bir heves değildir. Aşk dersleri sonsuzluk arayışının öğretileridir.¹³ Dergâhın hakkını vermeyi aşk dersini tamamlamakta gören Ahmed Yesevî, aşka düşer olduktan sonra geceleri yatmayı bıraktığını, mihnetler çektiğini, sıkıntılar yaşadığını, sadık bir mürit konumuna geldiğini, Hakk'a sığınıp aşkın yoluna revan olduğunu söylemektedir. Aşk yolunda toprak misaline bürünmeyi hedeflemekte, aşk hâlinde, hâlinin harap, bağırının kebab, gözlerinin yaşla dolu olduğunu belirtmektedir.¹⁴

Ahmed Yesevî aşk eğitiminin adresini mescit olarak görür. Mescide girip ömür sürdüğünden, mescitte ömrünü bereketlendirdiğinden ve sonunda aşk dükkânını kurup kazanç sağladığından bahseder. Tâliplere aşk dükkânından ihtiyaçları olan aşk badesini sunarken Ahmed Yesevî, eğri yolda

¹¹ Yaldan âşık dın âşıkka güvâh boldum

Ol sebebđin Hak'ka sığnıp kildim muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 66.

¹² Ey yârânlar ışk derdige deva bolmas

Tâ tirig sin ışk defteri ada bolmas

Tar lahidde üstühânı cüdâ bolmas

Lâ-mekânda Hak'dın sebak aldım muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 100.

¹³ Işk makâmı türlüg makâm aklıng yitmes

Başdın ayağ cebra ü cefâ mihnet kitmes

Melâmetler ihânetler kılsa ötmes

Lâ-mekânda Hak'dın sebak aldım muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 98.

¹⁴ Min yığirmi sikiz yaşda âşık boldum

Kiçe vatmay mihnet tartıp sâdik boldum

Andın songra dergâhığa lâyık boldum

Ol sebebđin Hak'ka sığnıp kildim muna

Bir kem otuz yaşka kirdim halım harâb

Işk yolıda bola'lmadım mısl-i turâb

Hâlîm harâb bağırım kebâb közüm pür-âb

Ol sebebđin Hak'ka sığnıp kildim muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 72.

olanları sert edâyla da olsa uyardığını, âşıklara Hakk'tan müjdeler verdiğini ifade etmektedir.¹⁵ Allah âşığı yarattığında ona ahitte bulunmuş, âşık da Hakk'tan aldığı bu sebakla çöller gezer, halktan umudu kesip Hakk'a yönelir, kendisine tevdi edilen aşk nimetini arayıp sorar, Allah'a kul olur, Allah korkusundan gözyaşı döküp yol alır, Allah korkusuyla hasta gönlünü şâd eder.¹⁶

Aşk yoluna girenlerin Hakk didarını görebileceğini belirten Ahmed Yesevî, âşıkları mahşerde Hakk arayışına koyulan Mûsâ (a.s.)'ya benzetmektedir. Çünkü aşk insanı sermest kılar. Aşk sarhoşluğuna bürünenler Hû zikrine koyulurlar.¹⁷ Başkasına değil kendi nefesine nasihatta bulunan Ahmed Yesevî, âşık olmak için cândan geçip ölüm sırrına ermeyi öğütlemektedir. Câhillerin aşk yoluna koyulamayacaklarını, aşk davasına muhkem düzeyde bağlanmak gerektiğini belirtmektedir.¹⁸ Aşk yoluna koyulunca Ahmed Yesevî ehl-i kemal olur. Hasret duyduğu, özlediği ve sevdalandığı Peygamber Efendimiz'in cemâlini görme şerefine nail olur. Kendisini olgunlaştıran ve Peygamberimiz'in cemâlini gösteren aşkın bedeli de ağır olur. Gözleri yaşla dolar, boynu bükülür ve bedeni incecik hâle gelir. Hatta öyle ki aşk hançeri bağrını deler ve yüreğini kanatır. Ama olsun o yine de mutludur. Çünkü o aşkın çocuğudur.¹⁹ Aşk derdine düşer olan âşık inler durur,

¹⁵ Otuz bişde mescid kirip¹⁹ devrân sürdürüm
Tâliblerge ışk dükkânın tola kurdum
İgri yolğa her kim kirdi sögtüm urdum
Âşıklarğa Hak'dın müjde yitti dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 78.

¹⁶ Çöller kizip halkdın bizip ışkın sorgıl
Bende bolsang Hak'dın korkup yığlap yörğül
Dîdârını talep kılsang hâzır bolğıl
Lâ-mekânda Hak'dın sebak aldım muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 100.

¹⁷ Işkka kadem koyğanlar Hak didârın körerler
Mûsâ-sıfat mahşerde Hak'dın suâl sorarlar
Sermest bolup vasfıda Hû zikrini kurarlar
Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 118.

¹⁸ Kul Hâce Ahmed nâsîh bolsang özüngge bol
Âşık bolsang cândın kiçip bir yolu öl
Nâdânlarğa aytsang süzüng kılmas kabul
Muhkem bolup yir astığa kirdim muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 106.

¹⁹ Otuz altı yaşda boldum sâhib-kemâl
Hak Mustafâ körsettiler manga cemâl
Ol sebebdin közüm yaşlığ kametim dâl
Işk hançeri yürek bağrım tildi dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 78.

aklı başından gider şaşkına döner, yaşadıkları ve gördükleri karşısında aşk onun hayranlığını artırır. Aşk makamında ilerledikçe âşığın gönül gözü açılır, gönül gözü açıldıkça âşık gözyaşı döker, ağlar ve inler.²⁰

Muhabbet pazarında kendinden geçen Ahmed Yesevî'nin gönlü dertli gözyaşları sel olup akmaktadır. Hallâc-ı Mansûr gibi Ahmed Yesevî de aşk dârında başını vermekte ve kendini Allah'a adamaktadır.²¹ Aşk ateşi yüreğine düştüğünde yanıp kavrulan Ahmed Yesevî, Hallâc-ı Mansûr gibi tüm hisimlerden uzaklaşır, her türlü beklentilerden sıyrılır, yakınlığını ancak Allah'a has kılar, Allah ile beraber olduktan sonra başına gelen her türlü cefa umurunda değildir.²² Aşkın kemali Hak'ı tanımadır. Aşk mârifetullaha yol verir. Aşk özü ve sözü bir olmayı, sözlerimizle amellerimizin uyumlu olmasını gerekli kılar. Aşk sözde değil gayret ve çabaya bürünmeyi gerekli kılmaktadır.²³

Allah'ın âşıklara vade kıldığını, fırsatlar tanıdığını ve imkânlar bahsettiğini beyan eden Ahmed Yesevî, Peygamber Efendimiz'e hediye edilen ilâhî armağanın aşk rüzgârı olduğunu söylemektedir. Aşk yolunda kendisinin de gözyaşlarını şahit kıldığını belirtmektedir.²⁴ Çünkü âşıklar dertlidir. Derde giriftâr olan âşıklar âlemin yükünü omuzlarında hisseder. Aştan yoksun kalmayı hayvanlık mertebesiyle eş değer görür. Gönlünde aşk nimeti olmayanları ağlamaya davet etmekte, Allah'ın has aşkını ağlayanlara bağış-

²⁰ Işk belâsı başka tüşse nâlân kılır
Aklım alıp bî-hûş kılıp hayran kılır
Köngül közi açılğan song giryân kılır
Lâ-mekânda Hak'dın sebak aldım muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 98.

²¹ Kırk törtümde muhabbetni bâzârıda
Yakam yırtıp yığlap yordum gülzârıda
Mansûr yanglığ babını birip ışk dârıda
Zâtı uluğ hâcem sığnıp kildim sanga. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 82.

²² Kırk tokuzda ışkıng tüşti köyüp yandım
Mansûr-sıfat hayl u hişdîn kaçıp tandım
Türlüg türlüg cefâ tigdi boyun sundım
Zâtı uluğ hâcem sığnıp kildim sanga. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 84.

²³ Şömlüğumdın tağ u taşlar sögti mini
Fasîh tilde sögüp aydı filing kanı
Âşık bolsang evvel barıp Hak'nı tanı
Merhem bolup yir astığa kirdim muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 104.

²⁴ Âşıklarğa Hudâ özi vade kılğan
Işk nesîmi Mustafâ'ğa tuhfe kilgen
Ol sebebdin köz yaşınım güvâh kıldım. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 126.

layacağını belirtmektedir.²⁵

Aşk makamına ulaşmanın kıymetini bu yaklaşımlarıyla açık ve seçik olarak ortaya koyan Ahmed Yesevî aşk makamının hakkını verenlerin aşk yoluna koyduklarını söyler. O aşk mektebinin müdavimidir. Aşk mektebine giden yolda aşka baş koyan bir isimdir. Aşk yolunun zorlu ve esaslı olduğunu söyledikten sonra aşk yolundan ayrılmamayı öğütlemektedir.

2. Aşk Yolu

Ahmed Yesevî aşkı iradeli ve bilinçli bir tercih olarak görür. Maksat olmadan yalnız kendini sevmenin mümkün olmayacağını belirtir.²⁶ Âşıkların mârifet bostanında cân vermek, muhabbet meydanına baş koymak ve hakikat denizinden cevher almak suretiyle dalgıç gibi hakikat deryasından çıkmadıklarını söyler.²⁷

“Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr” isimli on dokuzuncu hikmette Ahmed Yesevî, Hakk’ın birliğini ve varlığını idrak sadedinde aşk yolunda fâni olmayı Allah’tan dilemektedir. el-Cebbâr ismiyle muttasıf Allah’tan niyazı her ne hâlde olursa olsun kendisini âşık kılmasıdır.²⁸

Ahmed Yesevî tarikata cândan geçip girilmesini öngörmektedir. Tarikat-ta yalan yere âşıklık davasına kalkışılmasını reddeden Ahmed Yesevî,²⁹ aşk yolunun ciddiye alınması şu şekilde beyan etmektedir:

İşbu aşkın yolu dilim olmak olur;
Burada ağlayıp âhirette gülmek olur;
Gül renkleri zaferan gibi solmak olur;

²⁵ Derdsiz âdem âdem irmes munı anglang
Işksız âdem hayvan cinsi mum tınğlanğ
Könglüngizde ışk bolmasa manga yığlanğ
Giryânlarğa hâs ışkımnı atâ kıldım. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 126.

²⁶ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 190.

²⁷ Ma’rifetning büstânında cânınğ birgen
Muhabbetning meydânında baş oynağan
Hakikatning deryâsıdın gevher alğan
Ğavvâs yanglığ ol deryâdın çıkmas bolur. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 194.

²⁸ Işk yolıda fenâ bolay Hak bir ü bar
Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr
İlgim açıp duâ kılay İzim cebbâr
Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 154.

²⁹ Cândın kiçip tarikatke kirmegünçe
Âşık min dip yalğan davâ kılmang dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 172.

Böyle olmadan, âşıkım ben demeyin dostlar.³⁰

Âşıklık iddiasının kolay bir söylem olmadığını bu denli açık ve seçik olarak açıklayan Ahmed Yesevî, aşk yolunda cân vermeden hitame eren ömre hayflanmaktadır. Dalgıç olup denizde inci dermeden ve Hakk'tan başka maksatları uzak kılmadan yaşam sürenlerin yarın pişmanlıklarının pek çok olacağını beyan etmektedir.³¹

3. Aşk Cevherinin Elde Edilmesi

Ahmed Yesevî'ye göre aşk cevheri dipsiz derya içinde gizlidir. Bu cevheri cânndan geçmek suretiyle elde edenler cânân olurlar.³²

Aşk yolunda aşk cevherine kavuşanlar aşk gülistanında cevelan ederler. Bu gerçekten hareketle Ahmed Yesevî, muhabbet yolunu tutanları şu dize-leriyle muhabbet gülzârında açan hoş güle benzetmektedir:

Muhabbetin meydanına kendini salsa
Mârifetin bostanında cevlan kılsa
Sır şarabın içip âşık ruhu kansa
Meveddetin gülzârına hoş gül olur³³

Ahmed Yesevî muhabbet meydanında ve mârifet bahçesinde âşıklara aşk şarabını bizzat Allah'ın sunduğundan bahsetmektedir. Sâkîyi bizzat Allah, meyi de bizzat aşk olarak takdim eden Ahmed Yesevî, Allah'ın katından aşk şarabı içince kişinin çoluk çocuk derdinden ve ev bark endişesinden tamamen geçeceğini, cürüm ve isyan düğümlerini açacağını belirtmektedir.³⁴

Aşk şarabı âşıklar meclisinde sunulur. Âşıklar meclisinde aşk şarabına kanılmaz. Hakk'a bende olup ağlamayı, istikamet üzere yürümeyi tavsiye eden Ahmed Yesevî, sevenlerini muhabbetin meclisine kendilerini vurma-

³⁰ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 173.

³¹ Vâ-dirîğâ ışk yolıda cânın birmey
Ğavvâs bolup deryâ içre güher tirmey
Hak'dın özge maksûdlarını yırak salmay
Tangla barsa nedametler çendân bolur. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 190.

³² Işk gevheri tübsiz deryâ içre pinhân
Cândın kiçip gevher alğan boldı cânân. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 162.

³³ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 187.

³⁴ Rahniân İge'm sâkî bolup mey içürse
Ehl ü iyâl hânûmândın pâk kiçürse
Vücûdîmdın Azâzilni Hak kaçürsa
Cürm ü isyân girihlerin açar döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 158.

larını öğütlemektedir.³⁵

Aşk mertebesini Mi'rac olayıyla birlikte ele alan Ahmed Yesevî Peygamber Efendimiz'in Sidretü'l-Müntehâ'ya olan yolculuğunu "Burak" isimli binitle gerçekleştirdiğini belirtir. Ahmed Yesevî'ye göre Peygamber Efendimizi Hakk katına yükselten "Burak" isimli bu binit aşktır. Âşıkların "Burak"a bindiklerini, Allah'ın âşıklara yüz bin "Burak" verdiğini söylemektedir. Âşıklara "Burak"a binip ötelere giderlen âlem halkının "Burak"-tan ne denli nasipsiz ve dolayısıyla Hakk'tan uzak kaldığını belirtir. Aşk yolunu benimseyen Ahmed Yesevî bu âlemde herkese aşk çerağını yakar, herkesi aşk ışığına davet eder, aşkın rehberlik ettiği kişilerin âhirette yüz bin köşke nail olacaklarını belirtir.³⁶

Aşkla manevi mi'racını gerçekleştiren âşık, aşk pazarından beri gelmez. Ahmed Yesevî'ye göre aşk pazarı ulu bir pazardır. Aşk pazarında ticaret haramdır. Âşıklara Allah davasından başka kavga haramdır. Aşk yoluna girenlere dünya haramdır.³⁷ Gece gündüz zikretmeden yürüyen, gece gündüz fikretmeden çabalayan, muhabbetin pazarında kendini satmayan nefis, yüz bin çeşit taam ister.³⁸

4. Aşk Sırrı

Aşk yoluna baş koyan ve sonunda aşk cevherine kavuşan âşıklara Ahmed Yesevî'nin yegâne tavsiyesi aşk sırrını ifşa etmekten sakınmalarıdır. Âşık olmayı cânın yanması olarak gören Ahmed Yesevî,³⁹ şayet başkalarına aşk sırrını beyan kılacak olsa buna takat kılamayacaklarını, başını alıp

³⁵ Kul Hâce Ahmed bende bolsang yığlap yörgil
Muhabbetni meclisige özüng urgil. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 170.

³⁶ Vâde kıldı âşıklarğa yüz ming Burâk
Âlem halkı melâmetni anga yırak
Bu âlemdin il közige yanğan çerak
Ukbâ içre yüz ming köşkler binâ kıldım. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 126.

³⁷ Işk bâzân uluğ bâzâr sūdâ harâm
Âşıklarğa sindin özge gavgâ harfim
Işk yoluğa kirgenlerge dünyâ harâm
Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 156.

³⁸ Kıçe kündüz bî-ğam yördüm ikrin aytmay
Cehd eyleben lüni küni fikrin itmey
Muhabbetni bâzânda özni satmay
Nefsim mini yüz ming taâm tiler döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 168.

³⁹ "Kul Hâce Ahmed âşık bolsang cânıng köysün." Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 166.

gideceklerini, dağa ve taşla başlarını vurup kendilerinden geçtiklerini, çoluk çocuk, ev bark derdinden geçtiklerini söylemektedir.⁴⁰ Ahmed Yesevî aşk sırrını bilmenin yegâne yolunu belalara tahammül olarak göstermekte ve bizlere başımıza yüz bin türlü bela da gelse asla inlememizi tavsiye etmektedir.⁴¹ Çünkü Ahmed Yesevî aşk sırrından mana duymayanları bigâne olarak görmektedir. Ona göre aşk sırrına eren âşıkların mekânı viranelerdir. Aşk yolunda cân verenler de cânânedir. Zira cânandan geçmeden aşk sırrından haberdar olunamamaktadır.⁴² Buna göre Ahmed Yesevî, aşk sırrını bilmenin yolunu cânandan geçmek olarak belirler.⁴³

Ahmed Yesevî cânandan geçmeden aşk sırrının bilinemeyeceğini, maldan geçmeden benlik fikrinin atılamayacağını, maksat hâsıl olmadan sevginin hâsıl olamayacağını belirttikten sonra âşıkların halk içinde pinhan olmaları gerektiğine vurgu yapar.⁴⁴

5. Aşk Derdi

Aşk sırrına giriftâr olanlar aşk derdini çekenlerdir. Aşkın esrarı aşkın derdine giriftâr olanlara açılabilir. Hakk'tan aşk derdini talep eden Ahmed Yesevî, aşk derdine müptela olunca böylesi bir derdin dermanının olmadığını gördüğünü söyler. Aşk yolunda cân verenin hiçbir kaybının olmayacağını, hüsrana maruz kalmayacağını, aşk yolunda cân vermemenin imkânının bulunmadığını söylemektedir.⁴⁵ Aşka düşünce kararsız kaldığını,

⁴⁰ Işk sırrını beyân kılsam âşıklarğa
Tâkat kılmay başın alıp kiter dostlar
Tağ u taşka başın urup bî-hod bolup
Ehl ü iyâl hânûmândın öter döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 162.

⁴¹ Yüz ming belâ başka tüşse inğrenmegil
Andın songra ışk sırrını biler döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 168.

⁴² Sırdın ma'nâ tuymağanlar bigânedür
Ol âşıkını mekânlan vîrânedür
Işk yolıda cân birgenler cânânedür
Cândın kiçmey cânđın haber bilmeng döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 174.

⁴³ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 190.

⁴⁴ Cândın kiçmey ışk sırrını bilse bolmas
Mâldın kiçmey men menlikni koysa bolmas
Sivâ bolmay yalğuz özin söyse bolmas
Andağ âşık il közidin pinhân bolur. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 190.

⁴⁵ Işk derdini taleb kıldım dermânı yok
Işk yolıda cân birgenni armânı yok
Bu yollarda cân birmese imkânı yok
Her ne kılsang âşık kılğıl Pcrvrdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*

gece gündüz aşk senasına koyulduğunu, aşk dergâhından başka bir yere varmadığını belirtmektedir.⁴⁶ Ahmed Yesevî'ye göre aşktan katı bela olmaz, aşk derdine deva olmadığı için merhem sürmeye gerek yoktur. Zaten gözyaşından başka buna bir şahit de bulunmamaktadır.⁴⁷

Aşk bir derttir, inlettir. Aşk bir ıstıraptır, zayıflatır. Aşk bir iştiyaktır, ağlatır. O nedenle Ahmed Yesevî âşıkları tanımlarken onları gece gündüz ağlayanlar diye nitelendirir.⁴⁸

Âşıklar aşkın gücüyle dimdik ayakta dururlar. Muhabbetlerini ayan kılpıp şevk ve zevke bürünürler. Aşk ateşine düşenlerin dünyasında ne maddi ateşin yakıcılığı, ne kederin yıkıcılığı ne de meşakkatin yıldırması olur. Başkalarının korktuğu dış tesirleri bu denli etkisiz kılan aşk ateşiyle yandıktan sonra âşıkların korkusu mu kalır?⁴⁹

Aşkın tesiriyle hem cânın hem de tenin yanıp kavrulacağından bahseden Ahmed Yesevî, aşkın temasıyla ben fikrinin ortadan kalkacağını ve aşk olmadan Allah'ın hakkıyla tanınamayacağını söylemekte ve Allah'tan dileği her ne kılrsa kendisini âşık kılması niyazında bulunmaktadır.⁵⁰

Aşk ateşinin şiddeti başa düşse âşık ne eyleyeceğini şaşırır. Âşığın bu hâlini anlamaktan uzak kalan bigâneler taşlar atıp âşığa gülerler. Âşığı divane görüp başını yarar ve onu kana bularlar. Ama her defasında âşıklar hâline şükredip Allah'ı hamd ve sena ederler.⁵¹

Seçmeler, s. 154.

⁴⁶ Kaydın tapay ışkıng itişti karârım yok

Işk senasın tûni küni koyarım yok

Dergâhıngdın özge yirge baranm yok

Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 156.

⁴⁷ Kul Hâce Ahmed ışkdın katıg belâ bolmas

Merhem sürme ışk derdiğe deva bolmas

Köz yaşıdın özge hiç kim güvâh bolmas

Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 156.

⁴⁸ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 190.

⁴⁹ Şevki zevki muhabbetdin ayân kılğıl.

Âşıklarge ışk otıdın beyân kılğıl

Hârlık zârlık meşakkatnı nişân kılğıl

Çın âşıklar otıdın ne dip hazer kılsun. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 144.

⁵⁰ Işkı tigse köydürgüsi cân u tenni

Işkı tigse vîrân kılur mâ vü menni

Işk bolmasa tanıp bolmas Mevlâ'm sini

Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 154.

⁵¹ Işk şiddeti başka tüşse âşık neyler

Bigâneler taşlar atıp anga küler

Aşk ateşinde yanan Ahmed Yesevî, cândan doyduğunu, hayran olduğunu söylemektedir. Ahmed Yesevî'ye göre aşk ateşi öyle bir ateş ki, yanmadan kendini kebab eylemiştir. Muhabbetin adını duydukça giryan olduğunu belirtmektedir. Gözyaşına koyulup ağlayanların muradına erdiklerini söylemektedir.⁵²

6. Aşka Tahammül

Sahibini yakıp kebaba dönüştüren aşk ateşine tahammül edildiği sürece aşkın erdiriciliği ve olduruculuğu görülmektedir. Ahmed Yesevî'ye göre âşıklık ulu bir iştir. Allah (c.c.) âşıkları mihnet ile sınamaktadır. Âşığın dünü günü mihnet ve cefa ile de olsa âşığın gönlü mâşukundan ayrı kalmaması gerekmektedir.⁵³ Hayatın en zorlu meşgalesini aşka tahammül olarak gören Ahmed Yesevî, aşk yâdı yeryüzüne salınsa yeryüzünün bunu kaldıramayacağını, aşk destanı defterlere yazılsa defterlerin yetmeyeceğini söylemektedir. Aşk sonsuzluk duygusudur. Aşk beşer üstü tabattır. Aşk arınmışlık ve sonsuzluk özlemidir. Aşk herkesin haddi değildir. Aşk güç ve takat; yetenek ve kabiliyet gerektirir.⁵⁴

Aşkî güle ve kendisini bülbüle benzeten Ahmed Yesevî, aşkın gül sokağında bülbül olup türlü türlü dillerle yakardığını, bağırıp çağırdığını, ağlayıp durduğunu, âşıklığı bütün işlerden zor bildiğini söyleyip kendisini âşık kılmasını Hakk'tan niyaz etmektedir.⁵⁵

Cilve de kılsa, deli divane de kılsa, şeyda da perişan da kılsa, mecnûn

Divâne dip başın yarıp kanğa bular

Şâkir bolup hamd u senâ aytar dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 162.

⁵² Otkâ köydüm cândın toydum hayran boldum

Bu neçük ot köymey yanmay biryân boldum

Muhabbetni atın iştip giryân boldum

Közi giryân murâdığa yiter döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 162.

⁵³ Âşıklığı uluğ iştür bilseng mum

Mihnet birle sınar irmiş Mevlâm sini

Renc ü mihnet birle bolsang tüni küni

Maşukunğdın köngül özge kılmang döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 172.

⁵⁴ İşk yâdını yirge salsam yir kötermes

Defter kılsam tâ tirig sin bitip bolmas. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 128.

⁵⁵ Gül ışkını kûyında min bülbül boldum

Elvân elvân tiller birlen nâliš kıldım

Barça işdin âşıklıkını düşvâr bildim

Her ne kılsang âşık kılığil Perverdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 154.

da, rüsva da kılsa, mum gösterip pervane gibi kor ateş de kılsa, ne kılsa kılınsın Allah'tan kendisini her hâlde âşık kılmasını niyaz etmektedir.⁵⁶

Cân mülkünde elem çeken ârif ve âşıkların bu ıstırabından on sekiz bin âlemin vaveylaya tutulacağından bahseden Ahmed Yesevî kendilerinin dışındaki tüm varlıkları perişan eden bu yükün yegâne hamili olarak âşıkları görür.⁵⁷

7. Aşk Davasının Gereklere

Aşka tahammül bu kadar zorlu olduğuna göre, aşk davasının birtakım gerekleri bulunmaktadır. Ahmed Yesevî kendinden geçmeden kişinin aşk davasına kalkışmasını yersiz görmektedir. Âşıkların halk içinde âşığı diye gezmesini anlamsız bulmaktadır. Âşıklığı ulu bir dava görmekte ve dolayısıyla böylesi bir davadan gâfil kalınmasını çirkin görmektedir. Gaflete bürünüp de Hakk didarını göreceğini düşünenlerin yanılacağını belirtmektedir.⁵⁸

Ahmed Yesevî on birinci hikmeti aşk davasına tahsis etmekte ve aşk davasının gereklerini ortaya koymaktadır. Buna göre aşk davasını güden kişi bağı yanık olmalı, muhabbetin şevki ile cân vermeli, hor görülüp şom nefisini öldürmeli, “Allah!” deyip içine nur doldurmalı, nefisten geçip kanaati huy edinmeli, iyilere hizmet kılıp dua almalı, rahatı atıp cân mihnetinden hoşlanmalı, boş hevesleri, ben ve sen fikrini terk etmeli, aşk derdini dertsizlere dememeli, aşk cevherini her nâmerde satmamalı, habersizlerden aşk kadrini beklememeli, aşka düşmeli, ateşe düşmeli, yanıp ölmeli, pervane gibi cânndan geçip kor ateş olmalı, dertle ve gamla dolup deli divane olmalı, bu yolda başını vermeli, ölmeden önce ölmeli, pîr eteğini sıkı tutup hizmet kılmalı, sevdiğine cân vermeli, burada ağlayıp âhirette cân vermeli, aşk ehlerinden beyan sormamalı, aşk derdine derman sormamalı, zâhidlerden nişan sormamalı, zâhid ve âbiden öte âşık olmalı. Mihnet çekip aşk yolunda sâdik olmalı, nefsi tepip dergâhına layık olmalı, Hakk'a şeyda kılmalı,

⁵⁶ Cilve kılğıl tilbe kılğıl şeydâ kılğıl
Mecnûn kılğıl il ü halkka rüsvâ kılğıl
Şem körselip pervane dik aliker kılğıl
Her ne kılsanğ âşık kılğıl Perverdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 154.

⁵⁷ Ârif âşık cân mülkide elem tartsa
On sikiz ming kamuğ âlem gulğul bolur. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 186.

⁵⁸ Kul Hâce Ahmed özdin kiçmey dava kılma
Halk içinde âşık min dip tilge alma
Âşıklığı uluğ işdür ğâfil bolma
Ĝâfil bolup hak didârın körmeng dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 174.

erenlerin yolunu sormalı, Allah deyip Hakk yolunda cânını vermelidir.⁵⁹

Ahmed Yesevî'ye göre âşık mala ve pula rağbet etmez. Başını aşk yolunda toprak gibi yola revan kılar. Toprak gibi mütevazı oluşuyla içi dışı nurla dolmaya başlar. Bugün gedayken yarın mahşer günü padişah konumuna gelir.⁶⁰ Ahmed Yesevî, Bayezid-i Bistâmî gibi aşk uğruna kendimizi satmamızı tavsiye etmektedir.⁶¹ Bu tespitlerden sonra gerçek âşğın hâlet-i rûhiyesini Ahmed Yesevî özetle şu şekilde beyan kılmaktadır:

Seherlerde erken kalkıp kanlar yut sen
Pîr-ı muğân eteğini muhkem tut sen
Hakk'a âşık olsan eğer, cândan geç sen
Cândan geçen gerçek âşık üryân olur⁶²

8. Aşkın Kazandırdıkları

Aşk yoluna revan olan, aşk cevherine kavuşan, aşk sırrına giriftâr olan, aşk ateşine düşen ve aşka tahammül eden âşıklar üzerine düşen gereksinimleri sağladığı zaman çok büyük kazanımlara mazhar olurlar. Ahmed Yesevî'ye göre Allah bir katre aşk şarabı nimet olarak sunsa ve kul sır zikrini hakkıyla tamamlamış olsa hürîler, gılmanlar ve cümle melekler o kula hizmette yarışırlar. O kula cennet içinde ipek giysiler biçilir.⁶³ Âşık istemeden Allah âşığa vaade kılar. Yolsuzken âşığa Allah lütfederek onu yola salar. Garip olup nâle kılarken Allah âşğın elinden tutar. Çünkü âşıklar şevk şarabını içer.⁶⁴

Aşk defterinin dostlar dergâhına sığmayacağından bahseden Ahmed Yesevî, bütün âşıkların huzura sürünerek gideceğini, âşıkların bir ahına yedi

⁵⁹ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 110-115.

⁶⁰ Mâl u pulnı pervâ kılmaz âşık kişi
Yol üstide tofrac bolup azîz başı
Andın songra nûrğa tolar içi taş
Tıngla barsa mahşer ara pādşâh kıldım. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 128.

⁶¹ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 192.

⁶² Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 193.

⁶³ Sübhân İgem bir katre mey kılsa inâm
Zikr-i sını ayta ayta kılsam tamâm
Hûr u ğılmân cümle melek anga ğulâm
Uçmah içre harîr tonlar biçer dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 160.

⁶⁴ Min aytmadım Allâlî özi vade kıldı
Yolsız idim lutf eyleben yolğa saldı
Garîb bolup nâle kıldım kolum aldı
Andağ âşık şevk şarâbın içer dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 160.

cehennemin bile takat getiremeyeceğini söyler.⁶⁵ Hakk Teâlâ aşk kapısını açırverse ve has aşkı gönül içine yerleştirirse Allah'ın lütfuyla kişi iki âlemde şah olur, sonunda âşıklar Hakk'a doğru uçar hâle gelir.⁶⁶ Âşık Allah diyerek kabirden kalksa âlem yanar. Allah âşığı seçkin kulum deyip yalnız sever. Âşık yaş yerine gözünden kanını döküp yüzünü boyar. Allah'a hamdini gerçekleştirdikçe melun şeytan ondan kaçır.⁶⁷

9. Aşkta Mahrumiyet

Aşkın kazanımı bu kadar büyük olurken aşktan mahrumiyet de bir o kadar felaket doğurur. Ahmed Yesevî'ye göre aşksızların işi düşvar, yani oldukça zor ve güçtür. Allah ona yarın didarını göstermez. Aşksızların hâlerinden Arş ve Kürsi, Levh ve Kalem'den hepsi bizardır. Allah aşktan mahrum kalanlara cehennem kapısını açmıştır.⁶⁸

Ahmed Yesevî'ye göre aşksızların hem cânı hem de imanı yoktur. Peygamber Efendimiz'in sözünü hatırlattığı hâlde aşksızların hadislerin manasına kulak vermediklerini belirtir. Hatırlatılan nebevî sözleri aşktan mahrum kalanların ne işittiklerini ne de öğrendiklerini söylemektedir. Aşkta haberi olmayanlara yapılan hatırlatmalar da nafiledir. Onlara aşk dersinden bahsedilse gönülleri karışmaktadır.⁶⁹ Âşık olduğunu söyleyen hevesliler

⁶⁵ Işk defteri sığmas döstlar dergâhığa
Cümle âşık yığlıp barğay bârgâhlığa
Yiti düzeh tâkat kılmas bir ahığa
Her ne kılsang âşık kılığıl Perverdigâr. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 154.

⁶⁶ Işk babım Hak yüzige vâ eylese
Has ışkı köngül içre câ eylese
Lutf eylese iki âlem şah eylese
Âşıkları Hak sarığa uçar döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 158.

⁶⁷ Allâh diben gürdın kopsa âlem köyer
Hâs bendem dip rahman İge'm yalğuz söyler
Yaş omığa kanım töküüp yüzni boyar
Hamdın ayıp şeytân-laîn kaçır dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 160.

⁶⁸ Kul Hâce Ahmed ışksızlarını işi düşvâr
Tangla barsa Hak körsetmes anga didâr
Arş u Kürsî Levh ü Kalem heme bizâr
Işksızlarğa düzeh bâbın açır dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 160.

⁶⁹ Işksızlamı hem cânı yok hem imânı
Resûlullâh sözün aydım manâ kâni
Niçe aytsam işitküçi bilgen kanı
Bî-haberige aytsam köngli katar dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 162.

yolda kalırlar. Yolda kalan bu aşk heveslileri dinlerini değersiz pula satarlar.⁷⁰

Sonuç

Dilinden dökülen hikmetleriyle, açıklamaya çalıştığımız özlü sözleriyle Ahmed Yesevî, Allah sevgisinde erimiş ve bu sevginin motive edici gücü ile Orta Asya Türk muhitine başta tebliğcilik olmak üzere çeşitli hizmetlerde bulunmuş büyük bir sûfidir. Çevresine rağmen olmamış, yaşadığı toplumla bütünleşmiştir. Köylü, kentli herkesle diyalog kurabilmiş, basit bir göçebenin olduğu kadar, sultanların da gönlünü kazanmıştır. Onun İslâm'ın esprisinde bulunan “sevgi” boyutunu yakalaması, bir inkılabı neden olmuştur.

Gerçekten Ahmed Yesevî bir vâris-i Muhammedî ve insân-ı kâmil olarak temayüz etmiş şahsiyettir. Ahmed Yesevî, vazettiği tarikatı ve devrinde yetiştirdiği derviş ve talebeleriyle “Pîr-i Türkistân” sıfatını kazanmıştır. Diğer taraftan dil ve edebiyatımızda bir büyük çığır açmış, kendisinden sonra gelen Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî, Aziz Mahmûd Hüdâyî gibi Anadolu; Süleyman Atâ ve Ali Şir Nevâî gibi birçok Türkistan tekke şairine, ruh ve manada olduğu gibi, dil ve nazımda da rehberlik etmiş, tekke şiirinin “pîr” i olmuştur. Onun rehberliğinde Türkçe yazılmış tasavvufî ve edebî eserler İslâm Edebiyatı içinde ayrı bir kol teşkil etmiş ve sağlam bir yer alabilmiştir. Ahmed Yesevî sekiz asırdır zamanın bütün inkılaplarına ve zevk değişmelerine mukavemet ederek yaşayan, birçok şaire taklit örneği olan, büyük halk kitlesinin zevkine asırlarca nazımlık vazifesi îfâ eden bir edebî eser vücuda getirmiştir. Onun diktiği tasavvuf şiiri ağacı Yûnus Emre'nin dilinde Anadolu'da kemalini bulmuş, olgun meyvelerini vermiştir.

Ahmed Yesevî, insanoğlunun kâh beşerî, kâh manevi tarafına hitap ederek, onları düşünmeye, duymaya ve bilhassa kendi kendilerini farkına varmaya çağırmıştır. O, bütün dervişliği ve alçak gönüllülüğü ile öğüt ve tavsiyelerini önce kendi benliğine yöneltmiştir. İkaz ve irşat edilmeye en çok layık ve muhtaç olanın yine kendisi olduğunda ısrar etmiştir. Bu işe, evvela kendinden başlama prensibiyle hareket ettiği için sözleri etkili, tavsiyeleri tutulur olmuştur.

Eli ile bizzat yaptığı ahşap kürek, kaşık ve kepeçleri satarak geçimini temin etmiştir. Hayatı boyunca alın teri ve el emeği ile geçinen bir Allah dostu olarak “riyâkâr zâhidlerden, donuk âbidlerden, dilenci sûfilerden ve hercaî derviş”lerden hep yakınmıştır.

Türkler arasında gelenek hâline gelen ve halkın dinî yükümlülükleri öğ-

⁷⁰ Bû'l-hevesler âşık min dip yolda kalğan

Dinlerini püçek pulğa satar döstlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, s. 162.

renmesi gayesiyle kaleme alınan ilmihâlcilik âdetinin başlatıcı ve ilk temsilcilerinden biri olan Ahmed-i Yesevî, Fakr-nâme ve Cevâhirü'l-Ebrâr'da serdedilen görüşleriyle gerçek bir halk ahlâkçısı ve eğitimcisidir. O'nun bu yönünü ve didaktik üslubunu gösteren cennet ve cehennemin birbiriyle atışmalarına işaret eden sözleri oldukça anlamlıdır:

“Cennet-cehennem savaşır savaşmakta beyan var
Cehennem der: ben üstün, ben de Fir'avn, Haman var
Cennet der ki: ne dersin? sözü bilmez söylersin
Sende Fir'avn olsa, bende Yûsuf Ken'an var
Cennet der ki: ben üstün, âlim kullar bende var
Âlimlerin gönlünde, âyet, hadis, Kur'an var
Cehennem der: ben üstün, münafıklar bende var
Münafıklar boynunda ateşten işkil-keşan var
Cennet der ki: ben üstün zâkir kullar bende var
Zâkirlerin gönlünde zikir ü fikr-i Sübhân var”

Ahmed Yesevî, Allah'a ulaşmak isteyen dindarlara şöyle seslenir:

Zâhid olma, âbid olma, âşık ol sen
Aşksızların hem cânı yok, îmanı yok

Çünkü ona göre “zühd” ve “ibadet” ehli, eğer aşksız iseler, yolda kalmışlardır:

Aşksızları gördüm ise yolda kaldı
O sebepten aşk dükkânını kurdum işte

“Bütün işlerden âşıklığı ben zor bildim.” diyen ve bu makama erişen Ahmed Yesevî, “tarikât”ında aşk yolunu seçmiş ve Allah yolunda aşkı rehber ve binek bilmiştir. Onun için sevenlerine bahsettiği bu aşktan bol bol vermiş ve onda yok olmayı dilemiştir. Ona göre, insanı hayvandan ayırtan eden ve ona insanlık vasfını kazandıran da aşktır.

Dertsiz insan insan değil, bunu anla
Aşksız insan hayvan cinsi bunu dinle, der.

Ahmed Yesevî'nin düşüncesine göre, âşık olmak için “ölmeden önce ölmek” ve “şom nefsinin öldürmek” lâzımdır.

“Aşk bağına mihnet ile göğertmesen
Hor görülüp şom nefsinin öldürmesen
“Allah” deyip içine nur doldurmasan
Vallah billah sende aşkın nişânı yok
Âşık olsan cândan geçip bir defâ öl
Âşıklar ölmeden önce ölür imiş” diyen Ahmed Yesevî, “aşk” ile ölmeden önce ölenlerin, artık ebedi bir hayata ulaşıp ölümsüzleştiklerini şu şe-

kilde dile getirir:

Gerçek âşıklar dâim diri, ölücü değil
Ruhları da yer altına girici değil

İşte bütün bu beyitlerden anlaşıldığı üzere, diğer büyük mutasavvıflar gibi, Ahmed Yesevî'yi de ölümsüz kılan, sadece onun sanatı ve söylemiş olduğu sözleri değil, insanı ölümsüz kılan bahsettiği bu “aşk”a ulaşmış olmasıdır diyebiliriz. Böylece “âşık” Yesevî “âb-ı hayât”ı içmiş, ölümsüzlüğe ermiş, Hızır ve İlyas ile dostluk kurup görüşmeyi imkân bulmuştur. “Gerçek âşık” olan Ahmed Yesevî milleti içinde ölümsüzlüğe erdiği gibi, kendini seven halkının Hızır’ı olmuş, onlara ölümsüzlük yolunu göstermiştir.

Aşk ateşi insanın gönlüne düşünce her şeyi, “benlik” ve “ikilik” fikrini yakıp yok eder. Hakk’ı tanımak ve O’nun “vahdet”ini idrak için aşkın duyulan gereksinimi Ahmed Yesevî şu şekilde dile getirir:

Aşkı değse kavurup yandırır cânı, teni
Aşkı değse vîran kılan “ben” fikrini (mâ vü meni)
Aşk olmasa animak olmaz Mevlâ’m seni
Her ne kılsan âşık kıl sen Perverdigâr
Boş hevesler, ben-sen fikrini terk edenler
Gerçek âşıktır, aslâ onun yalanı yok

Tasavvuf sahasının büyükleri İslâm’ın iman esasları olan “tevhid”i aşk anlayışı içinde dile getirmişlerdir. Bu mısralarda ifade edilen de budur. İnsanda “ben ve sen” yani “ikilik” vehmi var oldukça, kendi varlığını Hakk’ın varlığı karşısında bir müstakil varlık olarak var zannettikçe Mevlâ’sını hakkıyla tanımak mümkün değildir. Cân ve ten, yani insanın kendi varlığı, aşk ile yanıp vîran olduğu ve böylece “ikilik” ortadan kalktığı vakit Mevlâ bilinmiş ve “tevhid”in hakikatine erişilmiş olur. Yesevî’nin oldukça kapalı söylediği bu mana, sonraki asırlarda yetişen sûfi şairlerin daha açık ve serbest ifadelerle söyleyecekleri, dile getirecekleri bir ana fikirdir.

Kaynakça

- Eraslan, Kemal, “Giriş”, *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 1991, s. 6.
Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 63-64.
Kufralı, Kasım, *Nakşibendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1949, s. 31.

KUR'ÂN'IN TÜRKÇEYE TERCÜMESİ TARİHİNE YESEVÎ'DEN BAKMAK

EVALUATION FROM YASSAWI ON THE HISTORY OF TURKISH TRANSLATION OF THE QUR'AN

2016 • SAYI: 4 • SAYFA 29-44

İSMAİL ÇALIŞKAN
PROF. DR.
YILDIRIM BEYAZIT Ü. İSLÂMÎ İLİMLER FAK.

ABSTRACT

Even though there are many studies about Hodja Ahmad Yassawi and Divaan-i Hikmah, Quran and tafsir context of Divaan-i Hikmah did not come up much. This study is focused on the Yassawi's interest of utterance Quran verses in Turkish. There are quotations from verses or translations of some verses in Yassawi's profundities. This interest and exercise of Yassawi, have not pleased some learned (ul-ema) in his day's. These data requires to search his place in the history of Turkish translations and Turkish literature. Thus, it is inevitable to mention the beginning of the translation of Quran into Turkish.

ÖZ

Hoca Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet üzerinde bir hayli çalışma olmasına rağmen hikmetlerin Kur'ân ve Tefsir bağlamı fazla gündeme gelmemiştir. Bu çalışma Yesevî'nin Kur'ân âyetlerini Türkçe söylemeye duyduğu ilgiye odaklanmıştır. Yesevî'nin hikmetlerinde âyet metinlerinden alıntılar, âyetlerin mefhumları ve bazı âyetlerin kısmi tercümelere vardır. Onun bu ilgi ve uygulaması, zamanındaki bazı ilim adamlarının hoşuna gitmemiştir. Dîvân-ı Hikmet'teki bu veriler, onun Kur'ân'ın Türkçe çevirisi ve Türk Edebiyatı tarihindeki yerini incelemeyi gerektirmiştir. Bu nedenle Türkçe meallerin başlangıcına da değinmek kaçınılmaz olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Türkistan, Kur'ân, Türkçe, Türkçe mealler

Keywords: Hodja Ahmad Yassawi, Divaan-i Hikmah, Turkistan, Qur'an, Turkish, Turkish Qur'an translations

Giriş

Foca Ahmet Yesevî (ö. 562/1166) bir gönül önderi, Dîvân-ı Hikmet adlı eseri ise İlimden bir parça, hikmet deryasından bir goncadır. Asya'nın ve Türk-İslâm tarihinin bu büyük figürünün tarihsel ve sosyal kişiliği karşısında yer yer mitolojik unsurlarla bezenmiş ikinci bir 'Yesevî' figürü daha gözükmemektedir. Fakat biz kendisinden sonrakilerin tahayyül ve tasavvurunun ürünü olan ikinci Yesevî'yi değil, tarihî ve ilmî hakikate uygun olanı incelemeyi tercih ediyoruz. Anlayışımız ve kabulümüz doğrultusunda Ahmet Yesevî ve özellikle Dîvân-ı Hikmet'in Kur'ân ve Tefsir bağlamı üzerine karınca karınca bazı çalışmalar yaptık. Kanaatimize göre onun mirasının en önemli parçalarından birisi, Kur'ân âyetlerinin anlamını Türkçe söylemeye veya onu şiir diliyle kamuya yansıtmaya duyduğu ilgidir. Çalışmamızda işte bu noktayı Türk dilinde yazılmış mealler tarihindeki yerini ele almayı hedefliyoruz. Yesevî'nin güçlü bir tasavvuf yönü vardır. Hâliyle sûfi kavram ve fikirleri hikmetlerde sürekli sergiler. Fakat önceki çalışmalarımda ele aldığımız için bu yazımızda onun bu yönüne değinmeyeceğiz.

Ahmet Yesevî'nin mirasını; eserleri, öğrencileri-müritleri, düşüncesi ve mesajı, Yesevîye tarikatı ya da Yesevilik ve şimdilerde Yesevî Yolu, son olarak da şahs-ı manevîsi olmak üzere birkaç başlıkta toplayabiliriz. Bunların her biri başlı başına şerh edilebilecek niteliktedir. Zaten onlarla ilgili yapılmış araştırma ve çalışmalar bir hayli çoktur. Biz bu çalışmada ilgimizi eserleri içinde Dîvân-ı Hikmet üzerine yoğunlaştıracacağız. Onun, hem Yesevî'nin eserleri, hem de döneminde yazılmış diğer eserler içinde bir şaheser olduğunda şüphe yoktur.

Dîvân-ı Hikmet'in çok çeşitli baskıları yapılmıştır. Her birinin yer verdiği hikmet sayısı farklı olabilmektedir. Çalışmamızda beş ayrı Dîvân-ı Hikmet baskısını gözden geçirmekle

birlikte en kapsamlı olmaları sebebiyle sadece ikisini esas aldık. Yine de yer verdiğimiz alıntı ve referansları beş nüshanın hemen hepsinde bulunan hikmetlerden seçmeye çalıştık. Öte yandan Dîvân-ı Hikmet'in farklı baskılarındaki hikmetlerin tamamının Yesevî'ye aidiyeti sorunu devam etmektedir. Biz fikir edinmek ve bir çıkarımda bulunmak için hikmetlere müracaat ettik. Onların aidiyeti ve sıhhati en azından bu makalenin sınırları dışındadır. Yine onun hikmetlerde Kur'ân noktainazarından eleştirilecek çok çeşitli sözler ve fikirler vardır, ancak konumuz dışında olduğundan bu yazıda onlara girmedik.

Kur'ân'ın Türkçeye çevirisinin ne zaman başladığı, ilk tercümenin nerede ve kim tarafından yapıldığı gibi soruların cevabı net değildir. Eldeki veriler bizi 12. yüzyıla kadar götürmektedir. Bu tarih aynı zamanda İslâmî Türk Edebiyatı'nın şaheserlerinin doğduğu zaman kesitine denk gelir. Bu nedenle Kur'ân'ın Türkçeye çevirisi tarihine bir de bu edebiyat tarihinden bakmak yeni netice elde etmemize sebep olabilir. Bu yazının amacı bahse konu tarihî zeminden hareketle özellikle Dîvân-ı Hikmet bağlamında Türkçe meal tarihine bu pespektiften ışık tutmaktır.

Kadim Bir Sorun: Kur'ân'ın Tercümesi

Bilindiği gibi Kur'ân'ın başka dillere tercümesinin tarihi çok eski olduğu kadar, onun tercüme edilip edilemeyeceği meselesi de çok eski bir tartışmadır. Hicri II. yüzyılda, yani büyük imamlar döneminde, Kur'ân'ın tercümesi ile ibadet olup olmayacağı meselesi ön plana çıkmış,¹ galibiyet buna karşı çıkan kesimin olmuştur. Buna karşın, ibadet ile ilgili kısım dışarda kalmak şartıyla Kur'ân'ın tercümesine olumsuz bakan düşünce muvaffak olamamış, erken devirlerden itibaren farklı dillere tercüme yapılmıştır. Olumsuz yaklaşımın Hoca Ahmet Yesevî devrinde de güçlü bir şekilde varlığını, hikmetlere yansıdığı kadarıyla aşağıda göreceğiz.

Esasında Kur'ân'ın başka dile tercümesi ile ilgili ilk işaretler nübüvvet zamanına kadar gider. Hz. Peygamber'in çeşitli hükümdarlara gönderdiği mektuplarda âyetlerden parçalar kullanması ve bunların gittiği yerlerde tercüme edilmesi, Habeşistan'a hicret eden ilk Müslümanların Habeş kralına Kur'ân okuması ve muhtemelen ne dendiğinin açıklanması, Müslüman olan Acemlere Kur'ân'ın manaları olmasa da muhtevasının anlatılması, sahâbeden Selman Farisî'nin Fatiha sûresini Farsçaya tercüme etmesi, söz konusu işaretler arasında yer alır. Daha sonra ise ilk Kur'ân tercümesi-

¹ Bkz. Ahmed Hamdi Akseki, *Namaz ve Kur'ân -Namazda Kur'ân Okuma Meselesi-*, haz. H. Altuntaş, DİB Yayınları, Ankara 2012; Fatih Tok, "Ebû Hanife'ye Göre Kur'ân ve Tercümesi", *Eskişehir Osmangazi Ü. İlahiyat F. Dergisi*, 2015, c. II, s. 269-292.

nin 127/745 yılında Berbericeye yapıldığı bilgisi, hicri üçüncü yüzyılın ilk yarısında (200-250 arası) Mûsâ b. Seyyâr el-Esvârî adlı bir vaizin Kur'ân'ı Farsça ve Arapça tefsir etmesi, 270/883 yılında Abbasî halifesi Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'in bir melik için bazı âyetlerin tercümesini Iraklı bir âlime yaptırması, yine aynı tarihlerde Hind dilinde tam bir Kur'ân tercümesinin yapıldığına dair bilgiler, sonraki asırlarda Farsçaya ve Türkçeye tercümelerin ortaya çıkması, Kur'ân'ı tercüme faaliyetinin her zaman var olduğunu gösterir.²

Kur'ân'ın tercümesine ilişkin tartışmalar önceleri daha çok onun kutsiyeti ve Arapça dışındaki dillerin yetersizliği çerçevesinde şekillenirken yakın zamanlarda buna ilaveten meale ihtiyaç duyulup duyulmadığı, Arapça dışındaki dillerle Kur'ân'ın manalarının ifade edilemeyeceği, dinin ve nasların tahribi endişesi, ideolojik yönelimler ve doğu-batı tartışmaları³ gibi başka etkenler de ilgi alanına girmiştir. Aşağıda takdim edilen lehte ve aleyhteki bazı çalışmalar, konunun sadece ilmi bir faaliyet değil aynı zamanda Kur'ân'ın sosyal hayatla ilgisini gösterir niteliktedir:

Muhammed Hasaneyn Mahlûf, *Risâle fî hükmi tercemeti'l-Kur'ân ve kiraâtihi ve kitâbetihi bi gayri'l-lugâti'l-Arabiyye*, Kahire 1343/1925.

Muhammed Şâkir, *el-Kavlü'l-fasl fî tercemeti'l-Kur'ân ile'l-lugâti'l-acemiyye*, Kahire 1343/1925.

Şeyhülislâm Mustafa Sabri, *Meseletü tercemeti'l-Kur'ân*, Kahire 1351/1933.

Mahmûd Ebû Dakîka, “Kelime fî tercemeti'l-Kur'ân”, *Nûru'l-İslâm*, 1351/1933, c. III, s. 29-35.

İbrâhîm Cibâlî, “el-Kelâm fî tercemeti'l-Kur'ân”, *Nûru'l-İslâm*, 1351/1933, c. III, s. 57-65.

Muhammed Ferid Vecdi, *el-Edilletü'l-ilmiyye alâ cevâzi tercümeti maâni'l-Kur'ân ile'l-lugâti'l-ecnebiyye*, Kahire 1355/1936.

Mahmud Şeltût, “Tercümetü'l-Kur'ân ve'n-nusûsi'l-ulemâ fihâ”, *Mecelletü'l-Ezher*, 1355/1936, c. VII, s. 123-134.

Muhammed Mustafâ el-Merâgî, *Bahs fî tercemeti'l-Kur'ân ve ahkâmihâ*, Kahire 1355/1936.

Muhammed Süleyman, *Hadesu'l-ehdâs fil-İslâmi'l-ikdâm alâ terceme-*

² Muhammed Hamidullah-Macit Yaşaroğlu, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1965, s. 64-68; Hidayet Aydar, “Kur'ân'ın Tercümesi”, *DİA*, 2002, c. XXVI, s. 404-405; Muhammed Abay, “Türkçedeki Kur'ân Meallerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, *TALİD*, 2012, c. X, sy. 19-20, s. 231-234.

³ Orhan Atalay, “Kur'ân'ın Başka Dillere Çevrilmesi Ekseninde Ortaya Çıkan Tartışmaların Tarihsel Arka Planı”, *Kur'ân Mealleri (Eleştiriler ve Öneriler) Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2007, c. I, s. 29-44.

ti'l-Kur'ân, Kahire 1355/1936.

Muhammed Mustafâ eş-Şâtir, el-Kavlü's-sedîd fi hükmi tercemeti'l-Kur'ân, Kahire 1355/1936.

Muhammed b. el-Hasan el-Havâcî, "Tercümetü'l-Kur'âni'l-Kerîm", Mecelletü'l-Ezher, 1355/1936, c. VII, s. 190-198.

Muhibbuddîn el-Hatîb, "Limâzâ lem nütercimi'l-Kur'ân", Mecelletü'l-Ezher, 1374/1955, c. XXVII, s. 259-62.

Osmân b. Abdullah b. Âkil b. Yahyâ, Hükümü'r-Rahmân bi'n-nehy an tercemeti'l-Kur'ân, ty.

İsâ Menûn, "Havle tercemeti'l-Kur'ân", Mecelletü'l-Ezher, 1375/1956, c. XXVII, s. 778-86.

Dünya dillerine yapılan Kur'ân tercümeleleri içinde belki de sayıca en fazla Türkçeye yapılanlardır. Oldukça eski bir tarihte başlayan bu dildeki tercümeleler, son iki yüzyılda yüzleri çoktan aşmıştır. Yesevî'nin tercüme tarihindeki yerini görebilmek için Türkçe mealler tarihine kısa bir göz atmak gerekir.

Yesevî'den Önce ve Sonra Kur'ân'ın Türkçeye Tercümesi

Kur'ân'ın Türkçeye yapılan tercümelelerinin başlangıcı Sâ mânîler devrine kadar götürülür. 961-976 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan Sâ mânî hükümdarı Mansûr b. Nûh'un emriyle, Horasan ve Mâverâunnehir bölgesinin Belh, Buhara, Fergana, Şâş gibi şehirlere mensup âlimlerinden oluşan bir heyet kuruldu. Üyeler arasında Ahmet Yesevî'nin doğduğu şehir olan İsficâblı (bugünkü Sayram) bir Türk âlim de bulunuyordu. Heyet 345/956 tarihinde Kur'ân'ın tamamını Farsçaya çevirdi. Mealde Muhammed b. Cerîr Taberî'nin Câmîu'l-beyân adlı tefsirinin özetine de yer verildi. Bu tercümenin iki yazması günümüze ulaşmış olup, bunlar İstanbul Ayasofya (nr 27) ve Dresden (nr 22) kütüphanelerindedir. Meal 1941 yılında Tahran'da basılmıştır. Tercümede satır arası yöntem kullanılmış olup, bu tekniğe göre düz tercüme yerine kelimelerin altına Farsça anlamları yazılmıştır. Aynı heyetin bir de satır arası Türkçe Kur'ân tercümesi yaptığı düşünülmekte ise de bu henüz ispat edilememiştir. Böyle bir tercümenin yapılmasının beşinci/on birinci yüzyıldan sonra (yaklaşık olarak 400/1008) mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bu yüzyılda Divânü lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig gibi Türkçe edebî yapıtlar ortaya çıkmıştır. Satır arası tercüme tarzı sonraki zamanlarda da benimsendi. Bu yöntem, muhtemelen Moğol İstilasından kaçan Harezimli ve Horasanlı âlimler tarafından Anadolu civarına da taşınmıştır. Nitekim günümüze ulaşan Anadolu'daki ilk Türkçe Kur'ân tercümelelerinde bu tarzın uygulandığı

görölmüştür.⁴

Türkçedeki tercümeleler hakkında en kesin bilgi, 14. yüzyıla aittir. Çünkü İstanbul'daki Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde yazma olarak numara 73'te kayıtlı bulunan tercüme, Şîrâzlı Muhammed b. Hâc Devletşâh tarafından 734/1334 tarihinde istinsah edilmiştir. Uzmanların incelemelerine göre bu tercümede asıl metin Karahanlı Türkçesi ile yazılmış olup yer yer Harezmi Türkçesi ile yazılan kısımlar da vardır. Dolayısıyla o aynı zamanda Karahanlı Türkçesinin eldeki en eski örneklerinden birisi sayılmıştır.⁵ Bu tercümeden istinsah edildiği düşünölen tercümelelerin İstanbul'da birkaç tane olmak üzere, Sivas, Özbekistan, St. Petersburg ve Paris gibi birkaç yerde nüshası vardır. Bunlar üzerinde pek çok inceleme yapılmıştır.⁶ Fakat söz konusu yazmalar üzerinde yapılan çalışmalarda, en azından bazı tercümeleler 734/1334'den öncesine tarihlendirmektedir. Mesela nüshalardan birisini Borovkov incelemiş, onu 'Orta Asya Tefsiri' diye isimlendirmiş ve onun söz varlığını bir sözlükte toplamıştır. Borovkov'un 12-13. yüzyıl aralığına tarihlendirdiği bu nüsha, Kehf sûresinden başlayan satır arası tercüme

⁴ Hamidullah-Yaşaroğlu, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 65; Abdölkadir İnan, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercümeleleri Üzerine Bir İnceleme*, DİB Yayınları, Ankara 1961, s. 7-8; Abdölkadir İnan, "Kur'ân'ın Eski Çevirileri ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", *TDAY*, Ankara 1960, c. I, s. 88-89; Hidayet Aydar, "Kur'ân Tercümesi", *DİA*, 2002, c. XXVI, s. 405; Mehmet Şeker, "İslâm Tarihinde Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye İlk Çevirileri", *Kur'ân Mealleri (Eleştiriler ve Öneriler) Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2007, c. I, s. 15-16; Emek Üşenmez, *Türkçe İlk Kur'ân Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini-Tıpkıbasım)*, Eskişehir 2013, s. 15, 25-28.

⁵ Abdölkadir İnan, "Eski Türkçe Üç Kur'ân Tercümesi", 1952, *TDI*, I/6, s. 12-15; Z. Velidi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair", *İTED*, III/1-2, 1960, s. 134-140; Necmettin Hacıeminoğlu, "Karahanlılar-Karhanlı Türkçesi", *DİA*, 2001, c. XXIV, s. 412; Üşenmez, *Türkçe İlk Kur'ân Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası*, s. 25-30.

⁶ Önemli bazı çalışmalara şunlardır: İnan, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercümeleleri Üzerine Bir İnceleme*; Hamidullah-Yaşaroğlu, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 109-122; Müjgan Cınbur, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri", *Diyanet İlmî Dergi*, 1961, s. 123-141; Hamza Zülfikar, "Çağatayca Bir Kur'ân Tefsiri", *Türkoloji Dergisi*, c. VI, sy. 1, Ankara 1974, s. 153-95; Mehmet Kara, "Doğu ve Batı'da Türkçe Kur'ân Tercüme ve Tefsirleri", *Diyanet Dergisi*, Temmuz-Eylül 1993, c. XXIX, sy. 3, s. 25-36; Abdullah Kök, *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'ân Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin* (Doktora tezi), Ankara Ü. SBE, Ankara 2004; Suat Ünlü, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur'ân Tercümeleleri", *Dini Araştırmalar*, 2007, c. IX, sy. XXVII, s. 9-56; Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'ân Tercümeleleri", *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İstanbul 2010, s. 517-558; Hidayet Aydar, "Kur'ân Tercümesi", c. XXVI, s. 406.

ve tefsirdir.⁷ Özbekistan nüshası üzerinde çalışan Üşenmez ise bu Türkçe Kur'ân tercümesinin 10. yüzyılın sonu 11. yüzyılın başlarında Buhara ve Semerkant civarında Türkçe-Farsça ortak dilde yapıldığı kanaatine ulaşmıştır. Satır aralarına yazılan manaların yukarıdan aşağıya olanları Farsça, aşağıdan yukarıya olanları Türkçedir. Üşenmez'in araştırması, daha önce yapılan bazı çalışmaları teyit eder niteliktedir. Toplam 273 varaktan oluşan nüshanın dili ve tercüme tarzı Türk İslâm Eserleri Müzesi'ndeki 73 numaralı nüsha ile Hekimoğlu Ali Paşa nüshası arasındaki benzerlikler çok fazladır.⁸

Buraya kadar sunulan bilgilere göre Kur'ân'ın ilk Türkçe tercümele-
rinin tarihi 11. yüzyılın başlarına kadar gider. Araştırmalar sürdükçe tari-
hler daha da netleşecektir. Bu bilgilerin işaret ettiği tarihî kesit Türkçe
edebî eserlerin ortaya çıktığı ve Hoca Ahmet Yesevî'nin yaşadığı tarihleri
de içine alır. Burada işaret edilmesi gereken nokta, ilk tercümenin Farsça
olması, sonrakilerde de Farsça ifadelerin bulunmasıdır. Türk illerinde Fars-
çanın varlığı ve onun ilmî alandaki egemenliği bir gerçek olarak karşımıza
çıkılmaktadır. Yesevî'nin de ulemânın beklentisinin aksine Farsça bilmesine
rağmen Türkçe hikmet söylemeyi ve hikmetler içinde âyetlerin Türkçe an-
lam veya mefhumuna yer vermeyi tercih ettiğini görüyoruz.

Türkçe edebî eserler içinde Yesevî'den önce kaleme alınmış olan Kaş-
garlı Mahmûd (ö. 466/1074)'un *Dîvânü lugâti't-Türk* (yazım tarihi 1069)
adlı eserinde araştırmamıza doğrudan veri olacak bir bilgi yoktur. Zemah-
şerî (ö. 538/1144)'nin *Hârizmşahlar Devleti hükümdarı Atsız b. Muham-
med için kaleme aldığı Arapça Mukaddimetü'l-edebe* adlı bir sözlüğü de
Divânü lugâti't-Türk gibidir. Her ne kadar bazı ifadeler Zemahşerî'ye ai-
diyeti tartışmalı olan satır altı Türkçe tercümelemler ilave edilmişse⁹ de onlar
bize malzeme olacak bir veri sunmaz.

Yûsuf Has Hâcib (ö. 470/1077)'in *Kutadgu Bilig* adlı yapıtına gelince,
gerek kendi okumalarımız ve gerekse yapılan araştırmalar, Kur'ân ve hadi-
sin onun eserdeki fikirlerine kaynaklık eden unsurlar arasında yer aldığını
teyit etmektedir. Ancak o, herhangi bir âyet veya hadise referans vermemiş,
âyetlerin metnini veya muhtevasını zikretmemiş, hangi fikrini Kur'ân'a da-
yandırdığını belirtmemiştir. Yine de dikkatle incelendiğinde kimi sözlerinin
ve fikirlerinin, bazı âyetlerle ya da hadislerle ilgisi kurulabilir.¹⁰ Bu tes-

⁷ A. K. Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'ân Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII yüzyıllar)*, Rusçadan çeviren: H. İ. Usta - E. Amanoğlu, TTK Yay., Ankara 2002, s. 11.

⁸ Üşenmez, *Türkçe İlk Kur'ân Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası*, s. 31-40, 771.

⁹ Nuri Yüce, "Mukadimetü'l-Edeb", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 120-121.

¹⁰ Cemal Sofuoğlu, "Kur'ân ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'deki İzleri", *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat F. Dergisi*, İzmir 1989, sy. 5, s. 127-180; Mustafa Alıcı, *Kutadgu*

pitler bizim, Kutadgu Bilig’i Kur’ân’ın veya Kur’ân âyetlerinin teknik ve ilmî anlamda Türkçe tercümesi ile irtibat kurmamızı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla onu bu çerçevede değerlendiremeyeceğimiz ortaya çıkmış oluyor. Edebî eserler türünden olup 12. yüzyılda, yani Yesevî’ye yakın tarihlerde yaşayan Edib Ahmed b. Mahmûd Yükenkî de Atabetü’l-hakâyık adlı eserinde Kutadgu Bilig’tekine benzer tarzda Kur’ânî referanslara sahip olduğu anlaşılıyor. Onun mısralarındaki ifade ve fikirlerinin yirmi kadar âyetin muhtevasıyla ilgi kurulmuştur.¹¹

Bütün bunlar bize dönemin edebî eserlerinde âyetlerin Türkçe çevirisine ve metinlerinin iktibasına ilişkin açık bir delil bulmanın zorluğunu göstermektedir. Sonuç olarak bu eserlerde Müslüman bilinçten doğan aslî kaynaklara, yani Kur’ân ve hadise dayalı düşüncenin varlığından söz etmemiz mümkündür.

Yesevî ve Kur’ân

a. Kur’ân Müktesebatını Hikmetlere Yansıtması

İslâmî terbiye ve eğitim almış bir müellifin, şairin veya düşünürün, bu altyapıya istinat eden bilgi, bilinç ve tasavvurunu eserlerinde yansıtması doğaldır. Hele hele, Müslümanlara yol gösterme ve nasihat etme amacıyla kaleme aldığı bir eserde dinin naslarına dayanması, onlardan aldığı ruhu fikirlerine katması kesinlikle beklenir. Ahmet Yesevî, bunu hem yapar¹² hem de yaptığını mısralarında dile getirir:

Benim hikmetlerimin madeni hadis
 Bir kimse ondan ateş almasa o habistir
 Benim hikmetlerim isteyenin azığı
 Suçu ne kadar çok olursa olsun
 Benim hikmetlerimin gücü kuvveti Sübhan’dır

Bilig’de Dinî Öğeler, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosman Paşa Ü. SBE, Tokat 2012, s. 30-39.

¹¹ Şeker, “İslâm Tarihinde Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe’ye İlk Çevirileri”, s. 12-15; Âdem Çatak, “Atebetü’l-Hakâyık’ta Dünya Algısı”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 7/4, Fall 2012, pp. 1177-1202; Gatibe Vagıfkızı, “Etno-Kültüroloji Değerler Kodeksi Olarak: Edip Ahmet Yükenkî’nin Atebetü’l-Hakâyık Eseri”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi Bildiriler*, Eskişehir 2014, s. 399-406.

¹² Yesevî’nin Kur’ân âyetlerini hikmetlerinde kullanma tarzı hakkında bkz. Çalışkan, “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur’ân’ın Yeri...”, s. 415-426; Bilal Deliser, “Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmeti’nde Âyet ve Hadisleri Kullanış Biçimi”, *Vuslatının 850. Yılında Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu - Çalıştayı - Sergisi Sempozyum Bildirileri ve Sergi Kataloğu*, edit. Ö. Zaimoğlu, Antalya 2016, s. 99-110.

Eğer okuyup bilsen Kur'ân'ın manasını görürsün
Benim hikmetlerim hem de sultandır
Çölü anında yapar gülistan.¹³

Kur'ân âyetlerinin tercümesini yapmak ya da onların içeriğini çeşitli ortam ve araçlarda kullanmak, belli bir ilmî birikimi gerektirir. Yesevî'nin ilim tahsili için küçük yaşta Buhara'ya gittiği, orada güçlü bir eğitim aldığı, Arapça ve Farsçayı, İslâmî ilimleri, özel olarak da Hanefî fikhını öğrendiği, devrin önde gelen büyük mutasavvıfı Şeyh Yûsuf Hemedânî (ö. 535/1140)'ye intisab ettiği, bir müddet sonra Yesi (bugünkü Türkistan) şehrine geldiği ve ölünceye kadar burada çevresini irşad ettiği, sohbet halkaları ve hikmet meclisleri oluşturduğu bilinmektedir.¹⁴ Bu ilmî temel Kur'ân'ı anlamaya, âyetlerin anlamını ve tefsirini kendi dilinde ifade etmeye yetecek bir seviyeye işaret eder. Fetih sûresini okuyup anlamını soruşturduğunu dile getirdiği birinci hikmetteki dörtlük şöyledir:

İnnâ fetehnâ'yı okuyup mana sordum
Işık saldı, kendimden geçip didar gördüm
Selam verdim “Üskut!” dedi, bakıp durdum
Yaşımı saçıp, çâresiz kalıp durdum ben.¹⁵

Fetih sûresini okuduğuna ve onun anlamını araştırdığına göre bu salt bir literal okuma sayılamaz. “Mana sormak” birkaç anlama gelir. Birisi sûredeki âyetlerin Türkçe olarak ne dediğini anlama ve anlatma isteğidir. Yesevî'nin yaklaşım ve amacına daha uygun olan ikinci anlam ise hikmet arayışındaki birinin bu sûrenin vermek istediği mesaj ve muhatapların gönüllerinde açılan duygu yönüdür. Şayet sûrede anlatılan olaylarla eşleştirerek düşünecek olursak diyebiliriz ki, onun dünyasında fetih, kendi zamanına kadar Müslüman olan coğrafyada henüz İslâm ile buluşmamış ya da buluşup da onu içselleştirmede zayıf kalmış bozkır insanların gönüllerine İslâm'ın yüceliğini, Allah'a kesin bağlanmanın hazzını, Hz. Mu-

¹³ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet (Avdarma, transkripçiya, matn, sözdik)*, dayındağan: T. Kızır, K. Mustafaeva, Turan Baspahanasi, Türkistan 2010, s. 330; Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatcı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara 2016, s. 489 (Hikmet'lerden alıntılar iki farklı nüshadan alınmış olup Türkiye Türkçesi'ne aktarımında tasarruflarımız olmuştur).

¹⁴ Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II, s. 159-161; Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 1999, s. 105-122; Andras J. E. Bodrogligeti, “The Impact of Ahmad Yasavi's Teaching on the Cultural and Political Life of the Turks of Central Asia”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1992:2, s. 35-41; *Ahmed Yesevî*, edit. Necdet Tosun, Ahmet Yesevî Ü. Mütevelli Heyet Bşk. Yay., Ankara 2015, s. 15-21.

¹⁵ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet (Avdarma, transkripçiya, matn, sözdik)*, s. 190; Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 48.

hammed sevgisi ve bağlılığını yerleştirmek demektir. Nihayet tasavvuf kültürü açısından bakacak olursak, onun, manevi açılmaları/fetihleri bu sûre üzerinden araştırdığı çıkarımında bulunabiliriz. Hemen ilave edelim ki, “mana sormak” ifadesi, onun hikmetlerinde kullandığı özel bir ifade, belki kendisine özgü bir kavramdır.

Hikmetlerinde, Fetih sûresi dışında birkaç sûreyi ve birçok âyeti okuduğuna veya okunmasını tavsiye ettiğine, bazılarının da anlamlarını hikmetlere taşıdığına göre o, Kur’ân’ı (ve hadisi), edebiyat özellikle şiir üzerinden henüz İslâmî bilincin kökleşmediği halkın gündeminde tutmayı arzu etmiş, bu arada edebiyatı da din ile buluşturmuştur, diyebiliriz. Bu kavrayış ve tatbiki ile örneklerini yukarıda verdiğimiz kendinden önceki edebiyat akımının yaklaşımını bir adım daha öteye taşıdığı da belgelenmiş oluyor. O bunu yaparken halkına da bir çağrısı vardır:

Ümmet olsan, gariblere uyar ol
Âyet, hadisi her kim dese duyar ol.¹⁶

Bahsettiğimiz yaklaşımı, özellikle bilenlerin dinin kaynaklarından uzaklaşmasına yönelttiği eleştiride de dikkate şayandır:

Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim
Kur’ân okuyup amel kılmıyor sahte âlim.¹⁷

Onun düşüncesinde bir anlam kavrayışının olduğu açıktır. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: Âyet ve hadislerin anlamını ihmal etmek, salt lafzî okuma ile yetinmek, ilimden uzaklaşma ya da ilme ulaşamama demektir. İşte mısralar:

‘Fe’l-ya’lemûne’l-âlimûn’u okur âlim
Manasını bilmeyen onun olur zalim
Manasını anlayanların giysisi aba
Âlim değil, câhildir o, dostlarım!...

‘Ben âlimim’ der kitap okur ama mana okumaz
Birçok âyetin manasını asla bilmez
Kibir ve ben benliği dine uymaz
Âlim değil, câhildir o, ey dostlarım!¹⁸

Dikkat edilirse yer verdiğimiz birkaç mısradan bile Yesevî’nin güçlü eleştiri yeteneği fark edilir. Bu mısralara göre onun eleştiri oklarından sa-

¹⁶ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet (Avdarma, transkripciya, matin, sözdik)*, s. 189; Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 44.

¹⁷ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet (Avdarma, transkripciya, matin, sözdik)*, s. 189; Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 45.

¹⁸ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet*, s. 209; Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 184-185.

dece dindarlıktan uzak olanlar değil, aynı zamanda ilminin gereğini yerine getirmeyen âlimler ile âyet, Kur'ân bilmeyip âlim geçinenler, kendisinin âlim olduğunu zannedenler de nasibini almıştır. Bu da yetmez, dinî tâlimlerden uzak şekilci sûfilere de ağır eleştiriler yöneltir. Sadece eleştiri değil hakkı teslim ettiği de elbette olacaktır:

Âlim odur kış boyu oturup tahsil eylese
Gece gündüz Rabb'ine ağlasa
'Fe'l-yedhakû'¹⁹ âyetini tefsir eylese
Öyle âlim gerçek âlim olur, ey dostlarım!²⁰

Hikmetlerin sonunda Kur'ân'ın tilavetini düzgün yapma, tâlimlerini uygulama ve manalarını anlama bakımından ilminin yetersizliğini de mütevazı bir üslupla itiraf eder:

Med ile irab ve teşdidleri değiştirerek okusam
Bu kelama her hatalar benden geçse affet
Vaad âyeti emreden âyetten ayıramazsam
Böylesi anlayamadığım bazı şeyler benden çıksa affet
Kur'ân'ın izzet ve hürmetini yerine getirmesem
Edepsizlik, akılsızlık benden çıksa affet.²¹

İtiraz, eleştiri ve tavsiyelerine göre Ahmet Yesevî, âlim olsun, câhil olsun, her müminin inandığı kitabın hem hakkını vermesini, yani onun isteklerini yerine getirmesini hem de o kitabı anlamasını ister. Esasında bu ikisi birbiriyile içli dışlıdır, biri olmasa diğeri eksik kalır. Çünkü bir kimsenin Kitab'ın isteklerini yerine getirebilmesi için onu anlaması gerekir. Yesevî işte bu isteğini herkese duyurabilmek için âyetlerden iktibaslar yapar, onların anlamını veya muhtevasını özlü şekilde yansıtma yoluna gider. Hikmetlerde yer verilen âyetlerden kelime, ifade veya cümle iktibasları metinsel olduğu için tespiti zor değildir. Bu tarzda tespit ettiklerimizden²² örnekler çoktur. O, seçtiği âyetleri anlatacağı konularla ilişkilendirmiş, anlattıklarını açıklamak ya da pekiştirmek için âyetlerden iktibaslar yapmıştır. Söylediklerimizi göstermesi bakımından şu iki misali verelim:

Dört yüz kırk dört peygamber, mürsel, nebi
Kalmadı bu cihanda göçtü hepsi

¹⁹ Tevbe, 9/82.

²⁰ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet*, s. 209; Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 184.

²¹ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet*, s. 287; Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 108.

²² Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet*, s. 192, 195, 200, 201, 206, 213, 229, 312; Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 50, 58, 71, 74, 77, 82, 94, 112, 121, 130, 132, 136, 139, 142, 153, 155, 160, 172, 176, 184-185, 203, 215, 220, 221, 230, 231, 234, 282.

‘Küllü nefsin zâikakü’l-mevt²³ âyeti
 Kur’ân içinde bundan haber verir imiş²⁴
 ‘Küllü men aleyhâ fân²⁵ âyetinde
 Bir Allah’tan başka mahlûk ölür imiş
 İsrafil suru alıp üflediğinde
 Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş²⁶

Şunu da belirtelim ki, her ne kadar kendisi, “Âyet, hadis anlamından söyledim”, “Âyet, hadis beyan etsem...”²⁷ gibi tefsir yapmayı ifade eden sözler söylese de hikmetlerde âyetlerin tefsirine rastlamak olanaksızdır. Bunlardan biz, basit bir şekilde âyetleri açıkladığını anlarız. Onun amacının hitap ettiği insanların basit seviyede Kur’ân’ın mesajından haberdar etmek olduğu söylenebilir. İşte Yesevî’nin âyetlerin anlamını veya muh-tevasını özlü şekilde yansıtmaya burada devreye girer. Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-hakâyık’ın anlatımında âyetleri istihdam tarzı ile yaklaştığı yer burasıdır. O, bu tarz anlatımı çok yaygın kullanır.²⁸ Örneğin Kur’ân’da çokça anlatılan Firavun kıssası ile bir kez anlatılan Karun kıssası ve Allah elçisi Mûsâ’nın onlarla mücadelesi²⁹, özlü bir şekilde şöyle dile getirilmiştir:

Firavn, Karun şeytan sözünü sıkı tuttu
 Bu sebepten yer yarıldı onu yuttu
 Mûsâ Kelîm öğüt verici olup sözler söyledi
 Kulak tutmayan o iki öldü murdar³⁰

b. Kur’ân Tercümesine Karşı Çıkanlara Gösterdiği Reaksiyon

Yesevî’nin düşünce dünyasında ve sonraki kuşaklara bıraktığı mirasta mutlak surette işaret edilmesi gereken önemli bir nokta, onun dile olduğu kadar dine yapmış olduğu katkıdır. Türkçeyi bir şiir dili, gönül ve dinî duyguları terennüm aracı yapması, bu dilin yaşamasına büyük bir destek olmuştur. Dine gelince; onun, hikmetlerinde Kur’ân’ın Türkçe tercümesi meselesine farklı bir boyut kattığını görüyoruz. Yukarıda da işaret edildiği

²³ Enbiyâ, 21/35.

²⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 221.

²⁵ Rahmân, 55/26.

²⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. M. Tatçı, s. 230.

²⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. M. Tatçı, s. 72, 81.

²⁸ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet*, s. 189, 194, 196, 200, 205, 209, 226, 287, 330, 331; Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 44, 45, 53, 60, 64, 72, 81, 96, 108, 138, 157, 197, 172, 180, 184, 185, 206, 221, 231, 248, 284, 489.

²⁹ Tâ-Hâ, 20/24-76; Şuara, 26/10-56; Kasas, 28/ 76-81; Ankebût, 29/39-40; Mümin, 40/23-24.

³⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. M. Tatçı, s. 197.

gibi o devirde Türkler arasında ilim dili olarak Farsçanın egemenliğinin olduğu anlaşılıyor. Fakat halkın farklı bir dil konuşuyor olması, din dilinin onlara ulaşmasında bir engel teşkil ediyordu. Yesevî tam da bu noktada devreye giriyor ve dini, hitap ettiği kitlenin dilinden anlatmaya çalışıyor. Dolayısıyla dinin asıl metinlerini de onların dili ile ifade etme gereği duyuyor. Esasında mesele bu kadar gerçekçi olduğu kadar basittir de. Ne yazık ki bu gerçekliğe karşı duran bir cephe vardır. Yesevî'nin dilinden okuyalım:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi
 Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini
 Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
 Anlamına yetenler yere koyar borkünü...

Miskin, hâlsiz Hoca Ahmet yedi atana rahmet
 Fars dilini bilir ama Türkçeyi güzel söyler.³¹

Mısralarda açıkça görüldüğü gibi Ahmet Yesevî, âyet ve hadislerin Türkçe manasının söylenmesinin uygun olacağını savunmaktadır. Bu savunusunda hem gerçekçi hem haklıdır. Hitap ettiği kesim böyle hareket etmesini gerekli kılmıştır. Yazının ön sayfalarında belirttiğimiz gibi Kur'ân'ın Arapça dışında bir dile tercüme edilip edilemeyeceği baştan beri tartışılan bir konudur. Yesevî'nin mısraları, tercüme meselesine hâlâ olumsuz bakan ciddi bir direncin, hem de ulemâ kesiminden gelen direncin varlığını ispat eder. Her ne kadar o, ulemânın tercümeyi kabul etmeme gerekçesini belirtmese de bunun sebebinin tahmin etmek çok zor değildir. Yesevî ise tercümenin olabileceğine kani olan tarafta yer almış, kendisi bizzat hikmetlerde âyetlerin ya metnine, ya manasına ya da mefhumuna yer vererek tutumunu açıkça sergilemiştir. Bu tutumun Kur'ân'ın Türkçeye tercüme tarihinde ciddi bir adım olması bir yana, nihaî planda dinin/İslâm'ın Türkçe ile yorumu anlamına geldiği tartışma götürmez. Üstelik o, salt Türkçe ile hareket etmektedir. Hâlbuki gördüğümüz gibi, Türk illerinde ondan önceki Kur'ân tercümelerinde ya sadece Farsça ya da Farsça-Türkçe karışık kullanılmıştı.

Sonuç

11-12. yüzyıllar Türkistan-Mâverâünnehir bölgesi, en azından edebiyat ve Kur'ân tercümesi bakımından ilmî ve kültürel hamlesi ile dikkatleri çeker. Bu gelişme 10. yüzyıldaki Buhara-Harezmi bölgesindeki benzer kalkınmadan bir asır sonrasına denk gelir. Fetih ve Müslümanlaşma tarihine bakınca bu durum doğal karşılanmalıdır. Türkistan'da bahse konu döneme katkı sunmuş olan fikir ve din önderlerinden birisi de Hoca Ahmet Ye-

³¹ Ahmet Yasavi, *Divani Hikmet (Avdarma, transkripçiya, matin, sözdik)*, s. 327; Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 169-170.

sevî'dir. Çalışmada, hikmetlerin müsaade ettiği ölçüde, onun fikriyatı ve girişimine dair bir araştırma yapılmıştır.

Hoca Ahmet Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet üzerindeki bu küçük inceleme-memiz, onun Kur'ân anlayışını ve Müslümanın onunla ilişkisinde hangi tasavvura sahip olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Buna göre Kur'ân, ona inananlar tarafından anlaşılması gereken bir Kitap'tır. Sadece anlaşılma yetersizdir, aynı zamanda dinî-ahlâkî yaşantıyla sergilenmesi gerekir. O, işte bu hedefe ulaşabilmek için şiir diliyle ifade ettiği ve adına 'hikmet' dediği fikirlerinde âyetlerden iktibaslar yapar, onların anlamını veya muhtevasını özlü şekilde yansıtmaya çalışır. Onun amacı insanların basit seviyede Kur'ân'ın mesajından haberdar olmalarını sağlamaktır. O hâlde diyebiliriz ki, ona göre Kur'ân, sadece ulemânın anlaması ve yorumlamasına özgü bir Kitap değildir, halk da Kitap'ını kendi dilinden anlamalıdır. İnanıldığı Kitap'ı kendi dilinde anlamak isteği elbette ki her mümin için doğal bir haktır. Kur'ân da defaatla kendisinin anlaşılması ve üzerinde düşünülmesi gereğini vurgular. Öte yandan onun Kur'ân'ı böyle bir alana çekmesi, Türk dilindeki tefsir ve mealler tarihinde ilk teşebbüsler arasında yer alır.

Tam bu noktada Kur'ân'ın tercümesi ile ilgili ikinci bulgu karşımıza çıkıyor. Buna göre bazı âlimler Kur'ân'ın Türkçe meal ve tefsirine karşı çıkarken o, Kelâmullah'ın manalarının Türkçe de ifade edilebileceğini savunmuştur. Yesevî'nin fikri mücadelesinde ve hikmetlerindeki bu savunusu, Kur'ân'ın tercümesi ve Arapça dışındaki dillerle tefsir yapılmasının tarihine dikkat çekici bir nottur. Bu zihniyet, tarihte her zaman vardı. Onlar Kur'ân'ı o kadar kutsuyorlar ki, onu biz anlayamayız, tefsir de edemeyiz; ancak sahâbe anlar; o tercüme edilemez, çünkü o muhteşem bir dil harikasıdır, ifade ve üslubuyla hatta cümle yapısı ve seçilen kelimelere kadar icâza sahip bir Kitap'tır. Aslında bu zihniyet, klasik selefi zihniyetin bir parçasını temsil eder. Bunun günümüzde ulu orta söylenen 'selefi' tabirinden farkı büyüktür. Çünkü bugün bu kavram, büyük oranda ideolojik ve çok maksatlı bir hâle dönüştürülmüştür.

Son olarak belirtelim ki, ulemânın direnci, Kur'ân'ın çevirisi konusunda bir talihsizlik sayılabilir. Türk dilinde meal ve tefsirlerin ortaya çıkışının gecikmesinde tercümeyle iyi bakmayan bu tutumun payı olmalıdır. Şayet daha esnek olunsaydı belki erken bir tarihte tercüme yapılabilirdi. Ancak yine de direnç fazla dayanamamış ve meal yapılmıştır. Bunun en güzel delili Türkçe meallerin Yesevî'nin yaşadığı tarihe yakın bir zamanda başlamış olmasıdır.

Yesevî'nin Kur'ân ve hadise fazla yer vermesinden üçüncü bir bulguya ulaşıyoruz. Onun âyetlerden iktibas yapmak, onların muhteva veya anlamlarını yansıtmak suretiyle Kur'ân'ı (ve hadisi) şiire katma tarzı, İslâmî

Türk Edebiyatı için ciddi bir yol açımı olduğu muhakkaktır. Böylece o kendisinden önce başlamış olan bir tarzı, bu edebiyatın bir daha terk etmeyeceği yaklaşım olarak yerleştirdiğini söylemek, büyük bir iddia olmasa gerektir. Öte yandan bu tutumuyla, halk tabakalarının kültürü içine basit ama derin bir şekilde Kur'ân'ın mana ve mefhumlarını yerleştirmeyi başarmış gözükmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, 11-12. yüzyıl Türkçe edebî eserlerinde, aslı kaynaklara dayalı bir düşünce ve Müslüman bir bilinç vardır. Ahmet Yesevî özelinde baktığımızda onun hikmetlerinde çıtayı bir hayli yükselttiğini görürüz.

Kaynakça

- Abay, Muhammed, “Türkçedeki Kur'ân Meallerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, *TALİD*, 2012, c. X, sy. 19-20, s. 231-301.
- Akseki, Ahmed Hamdi, *Namaz ve Kur'ân -Namazda Kur'ân Okuma Me-selesi-*, haz. H. Altuntaş, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Alıcı, Mustafa, *Kutadgu Bilig'de Dinî Öğeler*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosman Paşa Ü. SBE, Tokat 2012.
- Atalay, Orhan, “Kur'ân'ın Başka Dillere Çevrilmesi Ekseninde Ortaya Çıkan Tartışmaların Tarihsel Arka Planı”, *Kur'ân Mealleri (Eleştiriler ve Öneriler) Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2007, c. I, s. 29-44.
- Aydar, Hidayet, “Kur'ân -Tercümesi”, *DİA*, 2002, c. XXVI, s. 404-409.
- Bodrogligeti, Andras J. E., “The Impact of Ahmad Yasavi's Teaching on the Cultural and Political Life of the Turks of Central Asia”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Belleten, 1992:2, s. 35-41.
- Borovkov, A. K., *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'ân Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII yüzyıllar)*, Rusçadan çev. H. İ. Usta - E. Amanoğlu, TTK Yay., Ankara 2002.
- Çatak, Âdem, “Atebetü'l-Hakâyık'ta Dünya Algısı”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 7/4, Fall 2012, pp. 1177-1202.
- Deliser, Bilal, “Ahmet Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmeti'nde Âyet ve Hadisleri Kullanış Biçimi”, *I. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu (Antalya 23-25 Mayıs 2016): Vuslatının 850. Yılında Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu-Çalıştay-Sergisi Sempozyum Bildirileri ve Sergi Kataloğu*, edit. Ö. Zaimoğlu, Antalya 2016, s. 99-110.
- Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II, s. 159-161.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, “Karahanlılar-Karhanlı Türkçesi”, *DİA*, 2001 c. XXIV, s. 404-412.
- Hamidullah, Muhammed-Yaşaroğlu, Macit, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1965.

- İnan, Abdülkadir, “Eski Türkçe Üç Kur’ân Tercümesi”, *TDI*, I/6, 1952, s. 12-15.
- _____, “Kur’ân’ın Eski Çevirileri ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar”, *TDAY* Ankara 1960, 1, s. 88-89.
- _____, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, DİB Yayınları, Ankara 1961.
- Kenjetay, Dosay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 1999, s. 105-122.
- Togan, Z. Velidi, “Londra ve Tahran’daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İTED*, III/1-2, 1960, s. 134-140.
- Sofuoğlu, Cemal, “Kur’ân ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig’deki İzleri”, *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, İzmir 1989, sy. 5, s. 127-180.
- Şeker, Mehmet, “İslâm Tarihinde Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçeye İlk Çevirileri”, *Kur’ân Mealleri (Eleştiriler ve Öneriler) Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2007, c. I, s. 13-21.
- Tok, Fatih, “Ebû Hanîfe’ye Göre Kur’ân ve Tercümesi”, *Eskişehir Osman-gazi Ü. İlahiyat F. Dergisi*, 2015, c. II s. 269-292.
- Üşenmez, Emek, *Türkçe İlk Kur’ân Tercümelerinden Özbekistan Nüshası*, Eskişehir 2013.
- Vağfıkızı, Gatibe, “Etno-Kültüroloji Değerler Kodeksi Olarak: Edip Ahmet Yükneki’nin Atebetü’l-Hakâyık Eseri”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi*, Eskişehir 2014, s. 399-406.
- Yesevî, Hoca Ahmed, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatcı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara 2016.
- _____, *Divani Hikmet (Avdarma, transkripciya, matn, sözdik)*, dayındağan: T. Kıdır, K. Mustafaeva, Turan Baspahanasi, Türkistan 2010.
- Yüce, Nuri, “Mukadimetü’l-Edeb”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 120-121.

DÎVÂN-I HİKMET'TE YER ALAN HADİSLERİN KAYNAKLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

RESOURCE OF HADITS IN DIVAN-I HIKMET AND THEIR EVALUATION

AHMET YILDIRIM
PROF. DR.
YILDIRIM BEYAZIT Ü. İSLÂMÎ İLİMLER FAK.

ABSTRACT

Divan-i Hikmet Hodja Ahmed Yesevi is the most important work. One of the principles of Islam in this work, everyone Sufism delicacy in plain language that expressed in a manner understood, so have seen a short time accepted graciously, he lived and the subsequent process in each obama wisdom have become legible. Hodja Ahmed Yesevi work revealed that the ideas and thoughts of the Qur'an verses besides the Prophet. The Prophet (aw) were revealed by benefiting from the hadith. Divan-i Hikmet verses in this regard can be seen that the effect of determining the hadith are examined. When it was time for the wisdom tradition it has included in its original text and meaning. We Divan-i Hikmet this article, we will do the hadith narrates and we have identified in his assessment.

Keywords: Hodja Ahmad Yassawi, Divan-i Hikmet, Hadith, Sunnah, Resource, Evaluation.

ÖZ

Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî'nin en önemli eseridir. O bu eserinde İslâmiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini sade bir dille herkesin anlayacağı tarzda ifade etmiş, bu yüzden kısa zamanda hüsnükabul görmüş, yaşadığı dönem ve daha sonraki süreçte her obada hikmetler okunur hâle gelmiştir. Hoca Ahmed Yesevî eserde ortaya koyduğu fikir ve düşüncelerini Kur'ân âyetleri yanında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinden istifade ederek ortaya koymuştur. Bu itibarla Dîvân-ı Hikmet'teki beyitler incelendiğinde hadislerin belirleyici etkilerinin olduğunu görmek mümkündür. O zaman zaman hikmetlerinde hadislere orijinal metin ve meal olarak yer vermiştir. Biz de bu makalemizde Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde tespit ettiğimiz hadislerin tahrîc ve değerlendirmesini yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Hadis, Sunnet, Kaynak, Değerlendirme.

Giriş

Hoca Ahmed Yesevî, İslâm dini ve Hz. Peygamber'le yeni tanışma durumunda olan konargöçer Türk boylarına, onların rahat şekilde anlayacağı bir dille hikmet adını verdiği şiirlerini dile getirmiş, onlara ihtiyaçlarına göre Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'ten mesajlar sunmaya çalışmıştır. Bu mesajlar onun tarafından şiirler şeklinde dile getirilmiş, ayrıca okuma yazma bilmeyen halk kitleleri tarafından da kolayca ezberlenerek başka bölgelerdeki insanlara şifahî olarak nakledilebilmiştir. Aslında Hoca Ahmed Yesevî'nin izlediği metot geniş kitlelere ulaşmak için ortaya konan etkili bir yoldur. Onun Dîvân-ı Hikmet adlı eseri bu şekilde ortaya çıkmış ve önemli eseridir. Eser dikkatle incelendiği zaman eserde yer alan hikmetlerin birçoğunda devrinin ya da daha önceki dönem Türk kültür ve inanışının izleri yanında, Sünnet ve hadisin tesirini açıkça görmek mümkündür. Hoca Ahmet Yesevî de şiirlerinde zaman zaman hadislerle de yer vermiştir. Eğer yakından bir tespitle sıralama yapmak gerekirse, bu hikmetlerde hadislerin şu üç metotla kullanıldığını görmekteyiz:

- 1- Hz. Peygamber (s.a.s.)'e atfedilen orijinal hadis metinleri,
- 2- O (s.a.s.)' nun ağzından nakledilen hadis mealleri,
- 3- Telmih şeklinde ifadeler¹

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri incelendiğinde Hz. Peygamber'in hadislerine, daha çok telmihlerde bulunduğu görülecektir. Ancak hangi hadise telmih edildiği tam bilinemediği için bu tür telmihlerin tahrîc ve değerlendirmesi yapılmayacak, hikmetlerde metin, mana şeklinde yer alan hadislerin tahrîc ve değerlendirmesi yapıla-

¹ Nevzat Aşık, "Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmed Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 377.

caktır. Yeri gelmişken Hoca Ahmed Yesevî'nin sahip olduğu hadis bilgisi ve birikimiyle ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Onun hadis bilgisi ve birikimiyle ilgili somut ve doğrudan açık bilgilere sahip değiliz. Ayrıca onun bu yönünün olup olmadığına dair malumatı ondan bahseden kaynaklarda da belirgin şekilde bulamamaktayız. Kaynaklarda sadece hocası Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin, bir mutasavvıf olduğu kadar bir hadis âlimi olduğu bilgisi bulunmaktadır.² Bu bilgiden hareketle Yesevî'nin şiirleri ve öğretilerinde, Kur'ân yanında hadislerin belirleyici etkilerinin kaynağı, bu hadis bilgininden aldığı derslere dayandırılmaktadır.³

Dîvân-ı Hikmet'te yer alan hadislerin durumu ve Hoca Ahmed Yesevî'nin sahip olduğu hadis bilgisi ve birikimiyle ilgili genel tespitten sonra şimdi eserinde yer alan ve ona kaynaklık eden ve bu hikmetlerde metin, mana şeklinde yer alan hadisleri tespit ve değerlendirmeye geçebiliriz.

Dîvân-ı Hikmet'teki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi

a) Dîvân-ı Hikmet'te Hadis Olarak Takdim Edilen ve Orijinal Metin Şeklinde Yer Alan Sözcükler

Burada hadislerin tespiti, kaynaklarına işaret ve tahrîc çalışması esnasında şöyle bir uygulama takip edilecektir: Hadis, önce Dîvân-ı Hikmet'te hangi hikmette nasıl geçtiği belirlendikten sonra ilgili beyit verilecektir. Akabinde hadisin tahrîc ve değerlendirmesi yapılacaktır. Hadislerle alakalı değişik yorumlara yeri geldiğinde temas edilecektir.

1- “Ölmeden Önce Ölünüz.”

Yesevî bu rivayeti bazen Türkçe bazen orijinal Arapça metni ile bazen de Türkçe manasıyla pek çok hikmetinde zikretmiştir.

“Mûtû kable en temûtû” hadisi var,
O âlemin fahri Resul söylemedi mi?
Mustafa'nın sözünü şimdi okumadın,
Sen kabullenmesen, öncekiler kabullenmedi mi?⁴

Akıllı isen kabristandan haber al
Ben de şunlar gibi olmam deyip ibret al
“Ölmeden önce ölünüz”e göre amel eyle

² Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, tahk. Şuayb Arnaut-M. Nuaym Araksusî, Beyrut 1996, c. XX, s. 66-68.

³ Arif Ersoy, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları”, *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İst. 1996, s. 92.

⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 371.

Bu hadisi fikreyleyip öldüm ben işte.⁵

Âşıklığın kolay işi, baş verme
Mansûr gibi kendinden geçip cân verme
“Mûtû kable en temûtû” toprak olma
Âşıkları ölmeden önce ölür imiş.⁶

Tahrîc ve Değerlendirme

Genellikle tasavvuf literatüründe yer alan ve bu literatürde hadis diye kabul edilen bu rivayet, hadis kitaplarında tespit edilememiştir. Ancak mevzû ve zayıf hadisleri toplayan eserlerde mevcuttur. Bu eserlerin hepsinde İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1447) 'ye atıf yapılarak “Böyle bir hadis sabit değildir.” şeklinde nakilde bulunulmuştur.⁷ Bunlar arasında Aliyyü'l-Kârî, “Ben de derim ki; bu sûfîlerin kelâmıdır. Manası, mecburî ölüm gelmeden önce kendi ihtiyarınızla ölünüz, demektir. İhtiyarî ölümden maksat ise, ölmeden önce, nefis ve şehvetlerinizin esiri olmaktan ve bunlarla meydana gelen hata ve gâffetlerden kurtulunuz.” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁸ Bu söz de bazı eserlerde yer alan ve mutasavvıflar tarafından gerçek fizikî ölüm gelmeden önce nefsi ve onun zevklerini öldürmek manasında kullanılan bir ibaredir. Rivayetin Hz. Peygamber tarafından söylendiği sabit değildir.⁹

2- “Fakirlik Benim İftiharımdır. Ben Onunla Övünürüm.”

Yesevî bu rivayeti orijinal Arapça metni ile birçok hikmetinde zikretmiştir.

Muhabetin pazarında sevda kılsam,
“Fakru fahrî” melâmetini orada tartsam,
İki âlem sevdasını gözden salsam,
Didar için ölmeden önce ölmeyim mi?¹⁰

⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 96.

⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 243.

⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Schâvî, *el-Makâsidü'l-hasene fî beyânî kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehera ale'l-elsine*, tahk. Muhammed Osman el-Hist, Beyrut 1985, s. 682 (h. no: 1213); Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'steherâ mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut 1351, c. II, s. 290 (h. no: 2669); Ebü Abdillâh Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût el-Beyrutî, *Esne'l-matâlib fî ehâdisi muhtelifeti'l-merâtib*, tahk. Abdurrahmân Muhammed bin Dervîş el-Hût el-Beyrutî, Beyrut 1991, s. 482 (h.no: 1542).

⁸ Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*, tahk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, Beyrut 1986, s. 348 (h.no: 539).

⁹ Nevzat Aşık, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 386.

¹⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 326.

Dünyayı sevmek hataların başıdır,
O Mustafa bizi ağâh kılmadı mı?
“el-Fakru fahrî” diye Tanrı Resulü,
Kadir’inden dervişliği almadı mı?¹¹

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivayetın senet ve metin olarak hadis kaynaklarında tespiti mümkün olmamıştır. Genellikle zayıf ve mevzû hadisleri ihtiva eden eserler, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1447) “Mevzû ve batıldır.” dediğini naklederler.¹² İsmail Hakkı İzmirli bu rivayeti tasavvuf kitaplarında Nebî'nin hadisi olarak gösterilen rivayetler içerisinde bulunduğunu belirterek hadisçiler yanında Nebî'nin hadisi olmadığını belirtir.¹³ Rivayetın mevzû olduğu açıktır.

3- “Dünya Sevgisi Bütün Hataların Başıdır.”

Yesevî bu rivayeti aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

Dünyayı sevmek hataların başıdır,
O Mustafa bizi ağâh kılmadı mı?¹⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

Beyhakî rivayeti mürsel olarak Hasan Basrî'den nakletmiş¹⁵, Aclûnî, İbnü'l-Ğaras'ın rivayeti zayıf kabul ettiğini zikretmiş, İbn Ebi'd-Dünyâ, Kitâbu zemmi'd-dünyâ'da rivayet etmiştir.¹⁶ Aclûnî, İbn Teymiye ve Sâğânî'den bunun sebeplerini naklederek rivayetın mevzû hadisler içinde yer aldığını belirtmiştir.¹⁷ Bu durum rivayetın çok zayıf veya mevzû olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

4- “Dünya Leş, Onu İsteyenler De Leş Peşinde Koşan Köpekler (Gibidir.)”

Yesevî bu rivayeti aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

Aşk ateşine yanan aşığın rengi uçar
Âhirete doğru çekip alıp burada geçer

¹¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 383.

¹² Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 480 (h.no: 745); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 87 (h.no: 1835); Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 254 (h.no: 320); Derviş el-Hût, *Esne'l-meâtîb*, s. 303 (h.no: 976).

¹³ İsmail Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebevîyye*, İstanbul 1332, s. 96.

¹⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 383.

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, tahk. Muhammed es-Saîd b. Besyonî Zağlol, Beyrut 1990, c. VII, s. 338 (h.no: 10501).

¹⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kitâbu zemmi'd-dünyâ*, tahk. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1993, s. 16 (h.no: 9).

¹⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. I, s. 344-45 (h.no: 1099); Sâğânî, *a.g.e.*, s. 37 (h.no: 37).

Burada olan düğümlerini orada açar
Resul dünya leştir dedi bıraktım ben işte¹⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Sağânî, rivayetin mevzû olduğunu belirtmiş¹⁹, Aclûnî ise Sağânî'nin “Bu rivayet mevzûdur, bu ifadenin manası doğru olsa da hadis değildir.” dediğini nakletmiştir.²⁰ İzmirli bu rivayeti tasavvuf kitaplarında Nebî'nin hadisi olarak gösterilen rivayetler içerisinde bulunduğunu belirterek hadişçiler yanında Nebî'nin hadisi olmadığını belirtir.²¹ Ebû Tâlib el-Mekkî rivayeti Hz. Ali'nin sözü olarak rivayet etmiştir.²² Buna benzer bir rivayette Hz. Ali şöyle der; “Dünya leş gibidir. Kim onu isterse köpeklerle birlikteliğe sabretsin.”²³ Sonuç olarak bu sözün hadis olmadığı görülmektedir.

5- Enes'den Rivayet Edildiğine Göre Resûlullah (s.a.s.) Şöyle Buyurdu: “İlim Talep Etmek Her Müslümana Farzdır.”

Benzer başka bir rivayette ise: “İlim Çin gibi uzak ülkelerde de olsa onu elde etmek için peşine düşünüz. İlim talep etmek, hiç şüphesiz, her Müslümana farzdır” şeklinde geçmektedir.

Yesevî bu rivayeti orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,
“Talebü'l-ilmî farîzatun” deyip Resul söyledi,²⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

Birinci rivayeti İbn Mâce rivayet etmiş, Zevâid'de ise isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁵ Heysemî ise bu rivayetin çeşitli tariklerine yer vermiş, her bir rivayetin durumu ile ilgili değerlendirmeler yapmış, isnadlarında zayıf, bilinmeyen kişiler ve yalancılar olduğunu belirtmiştir.²⁶ Bundan

¹⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 91.

¹⁹ Ebû'l-Fezâil Râdiyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî, *Mevzûâtü's-sağânî*, tahk. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut 1985, s. 38.

²⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 294, (h. no:56).

²¹ İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s. 97.

²² Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, Dâru Sâdır, trz., c. I, s. 244.

²³ Benzer rivayet için bkz. Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Dâru'r-Reyhân li't-Turâs, Kahire trz., c. VIII, s. 238.

²⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 349.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trz., “Mukaddime”, 17 (I, 81, h. no: 224).

²⁶ Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmeü'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trz., c. I, s. 119,120.

dolayı rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

İkinci rivayeti ise Hatîb, Târîhu Bağdâd adlı eserinde rivayet etmiş ve Ebû Atike'nin sika olmadığını söylemiş²⁷; İbn Arrâk ise İbn Hibbân'ın rivayete "Bâtıl ve aslı yoktur." dediğini nakletmiş²⁸, Elbânî de bâtil olduğunu söylemiştir.²⁹ Bâtıl ve aslı olmadığı açıktır.

6- "Hayâ imandandır."

Yesevî bu rivayeti aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

Ulu küçük yâranlardan edeb gitti
Kız ve zavıf gençlerden hayâ gitti
"Hayâ imandandır" deyip Resul söyledi
Hayâsız kavim acaipler oldu dostlar³⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

Yukarıda bir kısmı zikredilen hadisin hadis kitaplarında geçen şekli şöyledir: Ebû Hureyre'den Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "*İman yetmiş veya altmış küsur şubeden ibarettir. Bunların en üstünü "Lâ ilâhe illallâh" demek, en aşağısı da insanlara zarar veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir.*"

Hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce eserlerinde rivayet etmişlerdir.³¹

7- "Yalancı Ümmetinden Değildir (el-Kezzâbu lâ ümmetî)"

Yesevî bu ibareyi orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetlerinde zikretmiştir.

"el-Kezzâbu lâ ümmetî" dedi Server

²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz., c. IX, s. 364.

²⁸ Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dımaşkî, *Tenzihu's-şeriatî'l-mefû'a ani'l-ehâdîsi's-şeniati'l-mevdüa*, tahk. Abdülvehhâb Abdullatif, Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Beyrut 1981, c. I, s. 258.

²⁹ Nâsırüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevzüa ve eseruha's-seyyiu fi'l-ümme*, Riyad 1988, c. I, s. 600-609 (h. no: 416).

³⁰ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 212.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cü'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul trz., "İmân", 3; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1983, "İmân", 58; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1988, "Sünnet", 14; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahih*, tahk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1987, "Birr", 80; "İmân", 16; Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, tahk. Mektebu Tahkîki't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1992, "İmân", 16; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

Bu sözlere yol verici Hâdî, Rehber
Yalancıya ümmet demez O Peygamber
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim³²

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadis kaynaklarında “Yalancı ümmetimden değildir.” şeklinde geçen herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu söz de metin olarak mevzû hadislerdendir. Ancak manası doğru olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamberin dilinde yalan söz ve yalana şahitlik büyük günahlardandır, yalan söyleyen kimse dinden çıkmaz, ama günahkârdır. Onun olgun anlamda bir mümin ve ümmet olduğunu Resûlullah’ın sünneti üzere bulunduğunu söylemek mümkün değildir.³³ Ancak İmam Mâlik’in el-Muvattâ da “*Mümin yalancı (kezzâb) olur mu? (Peygamber) dedi: Hayır*”³⁴ hadisi yer almaktadır.

8- “Her Gün Son Bulacaktır (Kullu yevmin beturun)”

Yesevî bu ibareyi orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

“Kullu yevmin beturun” dedi Hakk Mustafa;
Ümmet olsan, kulak verin, vefalılar
İyilerin ecrini verir, kötüye ceza
Kıyamet günü cezalarını çeker dostlar.³⁵

Hoca Ahmed Yesevî bu beyitinde nihayet dünyanın da bir ömrü olduğunu, bunun da bir gün sona ereceğini, kıyamet gününün geleceğini ve mahkeme-i kübrâda hesaplaşmanın olacağını, iyilerin ecir, kötülerin de ceza ile karşılaşacaklarını ifade etmek için kullandığı³⁶ anlaşılmaktadır.

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadis kaynaklarında “Kullu yevmin beturun” şeklinde geçen herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Yani Hz. Peygamber tarafından söylendiği sabit değildir. Ancak mana olarak doğru olabilir. Her canlının ömrü nasıl son

³² Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 166.

³³ Nevzat Aşık, “Yesevî’nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 386.

³⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Dâru'l-Hadis, Kahire trz., “Kelâm”, 19. Hadisin tamamı şöyledir: *Safvân İbnu Süleym anlatıyor: “Ey Allah’ın Resulü! Mümin korkak olur mu?” diye sorduk. “Evet!” buyurdular. “Peki cimri olur mu?” dedik, yine: “Evet!” buyurdular. Biz yine: “Peki yalancı olur mu?” diye sorduk. Bu kez: “Hayır! buyurdular.”* Muvatta, “Kelâm”, 19, c. II, s. 990.

³⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 208.

³⁶ Nevzat Aşık, “Yesevî’nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 384.

bulacaksa, günler, geceler, haftalar, aylar ve yıllar da bitecektir.³⁷

9- “Benim Allah İle Beraber Olduğum Öyle Bir Vakit Vardır Ki, Benimle Birlikte O Vakit İçine Ne Bir Mukarreb Melek Ne De Bir Mürsel Nebî Sığar.”

Yesevî bu rivayeti kısmen orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

“Lî me’ Allah” makamına varmayınca
 “En temûtû” sarayına girmeyince
 “Fenâfillah” deryasına batmayınca
 “Bekâbillah” gevherinden alsa olmaz³⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Buradaki şekliyle şöhret bulan bu söz daha çok Duâfâ ve Mevdûât kitaplarında yer almaktadır. Rivayeti, ilk dönem sûfilerinden olan Kuşeyrî, Risâle ’sinde³⁹ “Benim Allah ile öyle vaktim vardır ki, Rabb’imden başkası oraya sığmaz.” şeklinde sened ve kaynak göstermeden hadis diye nakleder. Sehâvî, Aliyyü’l-Kârî, Aclûnî ve Derviş el-Hût’un⁴⁰ verdiği müşterek bilgiye göre: “Bu söz tasavvuf ehlinin dillerinde dolaşan ve aslı belirtilmeyen ve senedi olmayan bir sözdür. Bunu Kuşeyrî, Risâle’inde zikretmiştir” denmektedir. Ayrıca İzmirli İsmail Hakkı bunun gibi hadislerin muhaddisler yanında Nebî’nin sözü olmadığını söylemiştir.⁴¹ Bu bilgiler çerçevesinde rivayetin hadis olmadığı anlaşılmaktadır.

10- “Her Müttaki Âlimdir (Kullu Muttakî Âlimun)”⁴²

Yesevî bu rivayeti kısmen orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

“Küllî Muttaki âlimen” diye söyledi Resul

³⁷ Nevzat Aşık, “Yesevî’nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 384.

³⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 261 (Hikmet 122).

³⁹ Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1981, s. 212.

⁴⁰ Sehâvî, *Mekâsidü’l-hasene*, s. 565 (h. no: 926); Aliyyü’l-Kârî, *el-Esrârü’l-merfu’a*, s. 291; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, c. I, s. 173 (h.no: 2159); Derviş el-Hût, *Esne’l-metâlib*, s. 386 (h.no: 1216).

⁴¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s. 97.

⁴² İlgili beyitte “Küllî muttaki âlimen” şeklinde geçen metnin Arapça eksik ve bir anlam ifade etmediğini düşünerek muhtemel metnin Kullu muttaki âlimun olabileceği kanaatini taşımaktayız. Bu yönüyle *Dîvân-ı Hikmet*’in neşir ve tercümelerinin pek çok eksiğin bulunduğu söyleyebiliriz.

Ey Kul Ahmed bu hadisi eyle kabul
Suyri halkı kabul eylemeyip oldu melûl
Câhil halkı pîr değerini ne zaman bilir?⁴³

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadis kaynaklarında “Küllî müttaki âlimen” şeklinde geçen herhangi bir hadise rastlanmamıştır. Yani Hz. Peygamber tarafından söylendiği sabit değildir. Bu durumda rivayetin mevzû olma ihtimali yüksektir.

11- “Garip Olarak Ölen Şehittir.”

Yesevî bu rivayeti orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmette zikretmiştir:

Devam tutuşturur görün, beni gurbet ateşi,
Gariblikte bulmadım ben halaveti.
“Men mâte garîban” deyip hadis söyledi,
“Fekad mâte şahîdan” deyip alan var mı?⁴⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Mâce'nin “garip olarak ölen kimse” bab başlığıyla yer verdiği benzer rivayeti⁴⁵, Beyhakî ve Deylemî de eserlerinde zikretmişlerdir.⁴⁶ Rivayet mevdûât kitaplarında da yer almaktadır.⁴⁷ Bu durum rivayetin çok zayıf veya mevzu olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

12- “Allah'tan Bağışlanmamı Dilerim Veya Allah'ın Günahlarımı Bağışlamasını İsterim.” Manasında Kullanılan “Estağfirullah” Kelimesi, Dîvân-ı Hikmet' teki Birçok Hikmette Yer almaktadır.

Gelin dostlar Allah zikrini daima söyleyin
Allah zikri gönül ülkesini açar dostlar
Estağfirullah ve istağfarı dinmeden söyleyin
Lanetli şeytan beden ülkesinden kaçır dostlar⁴⁸

⁴³ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 287.

⁴⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 410.

⁴⁵ İbn Mâce, “Cenâiz”, 61 (h. no:1613-14). Burada “*Gurbette ölen şehittir.*” rivayetine yer verilmiştir.

⁴⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, c. VII, s. 173 (h. no: 9895); Ebü Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *Kitâbu Firdevsi'l-ahbâr*, tahk. Fevâz Ahmed Zemrelî, Muhammed el-Mu'tasimbillah el-Bağdâdî, Beyrut 1987, c. I, s. 227.

⁴⁷ Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Leâliu'l-mesnûa*, I-II, Beyrut 1983, c. II, s. 112; Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, *Tezkiratü'l-Mevzûât*, Beyrut trz., c. I, s. 216.

⁴⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 190.

Benim hikmetlerim Allah'ın nimeti
Seher vaktinde dese, estağfirullah. ⁴⁹

Estağfir ve istiğfarı eyle uzak şeytandan;
Şeytan seni azdırır, selamet ver seherde. ⁵⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

“Estağfirullah” demeyi Yesevî yukarıdaki beyitlerde karinelerle hadis-
lere dayandırdığını anlamaktayız. Çünkü Hz. Peygamber sahâbilerine sık
sık Allah'a tevbe ve istiğfarda bulunmalarını emir ve tavsiye buyurmuş,
kendisinin de günde en az yüz defa “Esteğfirullah” dediğini ifade etmiştir.
Yesevî'de de aynen bunu görmekteyiz. İlgili hadis şöyledir:

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyur-
muştur: “*Ey insanlar! Allah'a tevbe ediniz. Zira ben O'na günde yüz defa
tevbe ediyorum.*”

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadisi Müslim rivayet etmiştir.⁵¹ Konuyla ilgili pek çok hadis muteber
kabul edilen hadis kitaplarında mevcuttur. ⁵²

b) Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Meal ve Mana Olarak Zikrettiği Hadisler

Bu kısımda hadislerin tespiti, kaynaklarına işaret ve tahrîc çalışması es-
nasında şöyle bir uygulama takip edilecektir: Meal ve mana olarak hadis
önce Dîvân-ı Hikmet'te hangi hikmette geçtiği araştırılacak, sonra ilgili
hikmet verilecektir. Akabinde meal ve manaya uygun olduğu görülen hadi-
sin metni verilerek tahrîc ve değerlendirmesi dipnotta yapılacaktır.

1- İşe Besmele İle Başlamak

Müslüman kimse hayırlı, doğru ve faydalı olan her işe besmele ile baş-
lar. Nitekim Hoca Ahmed Yesevî de öyle yaparak Hikmetlerine besmele
ile başlamıştır.

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip

⁴⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 430.

⁵⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 116.

⁵¹ Müslim, “Zikir”, 41.

⁵² Bkz. Ebû Dâvûd, “Vitr” 26; İbn Mâce, “Edeb”, 57; Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, tahk. Fevâz Ahmed Zemrelî, Hâlid es-Seb' el-Alemî, I-II, Beyrut 1987, “Rikâk”, 15; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 211.

Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.⁵³

Hz. Peygamber, her işe Besmele ile başlamak gerektiğini, Allah'ın adı ile başlanmayan bütün işlerin sonunun feyiz ve bereketten yoksun olacağını ifade buyurmuştur. Nitekim Ebû Hureyre, Resûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğunu nakleder:

*“Besmele (Bismillâhirrahmânirrahîm) ile başlanmayan her hayırlı ve meşru iş bereketsiz ve sonuçsuzdur.”*⁵⁴

2- Gece İbadeti

Hoca Ahmed Yesevî'nin eserinde manevi tekâmül açısından üzerinde durduğu önemli konulardan biri de gece ibadetidir. Hikmetlerinde konuyla ilgili diğer söylediklerinin bir kısmı şöyledir:

Gece-gündüz taat kıldı seyyid, ebrâr,
Yemeden-içmeden gençliğinde güzel huylu.
Ümmet için kaygı ile oldu uykusuz,
Resûlullah tabiatını bilmez misin?

Tan atana kadar iki ayak tamam şişti,
Ata-ana, İbrâhîm'den dahi geçti.
Dileyip ümmet kaygı ile aklı şaştı,
Ey Şeyh ey, görüp ibret almaz mısın?⁵⁵

Bu ifadelerin bir kısmı sanki bize Hz. Peygamber'le anlatılan hususları ve akabinde söylediği sözleri hatırlatmaktadır:

Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Nebî (s.a.s.), geceleri ayakları şişip çatlayınca kadar namaz kılardı.

Hz. Âişe: “Niçin böyle yapıyorsunuz (neden bu kadar meşakkate katlanıyorsunuz) ey Allah'ın Resulü? Oysa Allah sizin geçmiş ve gelecek hatalarınız affedildi.” denince, Resûlullah (s.a.s.): “Şükreden bir kul olmayayım mı?” buyurdu.

Hadis muteber kabul edilen hadis kitaplarında yer almaktadır.⁵⁶

⁵³ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 63.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Beyrut 1991, c. II, s. 359. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “Salât”, 121, 122; İbn Mâce, “Tahâret”, 41.

⁵⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 390.

⁵⁶ Buhârî, “Teheccüd”, 6; Müslim, “Münâfikîn”, 79-81; Tirmizî, “Salât”, 187 (h. no:412); Nesâî, “Kıyâmu'l-Leyl”, 17; İbn Mâce, “İkâme”, 200. Geniş tariki için bkz. Buhârî, “Tefsir”, (Fetih) 2; Müslim, “Sifâtu'l-Münâfikîn”, 81; İbn Hibbân, *Sahîhi İbn Hibbân*, Ürdün trz., s. 157, (h. no: 619).

3- Seher Vaktini Değerlendirmek

İbadet etme zamanı bilhassa da nafîle ibadet etme vakti olarak Yesevî'nin en çok üzerinde durduğu noktalardan biri; seher vakitlerinin iyice değerlendirilmesi, o zamanlarda uyanık olunup ibadet, dua, istiğfar ve niyazda bulunulmasını istemesidir. Ahmed Yesevî ellinci hikmetinin tamamını bu konuya hasretmiş⁵⁷, hatta 25, 74 ve 93. hikmetlerin de seherle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca fırsat buldukça diğerlerinde de buna temas ve işaretlerde bulunmuştur.

Ne hoş tatlık Hakk yâdı seher vakti olanda;
Baldan tatlı Hû adı seher vakti olanda.

Seher vakti kalkanlar, cânı feda eyleyenler,
Aşk ateşinde yananlar seher vakti olanda.

Seher vakti hoş saat, kalkana olur rahat,
Açılır devlet, saadet seher vakti olanda.⁵⁸

Hz. Peygamber, sabahın erken saatlerini yani seher vakitlerini feyizli kılması için Allah'a dua etmiş, ümmetinin dikkatini bu saatleri değerlendirmeye çekmeye çalışmıştır. Bu saatler, ibadet, tevbe ve istiğfar zamanları olmalıdır.⁵⁹

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Her gece Rabbimiz, gecenin son üçte biri kalınca en yakın semâya iner ve: “Kim bana dua ediyor ona icabet edeyim, kim benden bir şey istiyor ona vereyim, kim bana istiğfar ediyor onu mağfîret edeyim.” buyurur.”

Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.⁶⁰

4- Yetim ve Gariplere Kucak Açmak ve Yardımcı Olmak

Hoca Ahmed Yesevî bu konuyu eserinde büyük bir dikkat ve titizlikle işleyerek toplumun zayıf ve güçsüz bu kesiminin sahiplenilmesini ve onlara her zaman yardım edilmesini, Hz. Peygamber'in kişiliğinden ve sözlerinden aldığı ilham, ışık ve irfanla dile getirmiştir.⁶¹ Hikmetlerinde konuyla ilgili söylediklerinin bir kısmı şunlardır:

Resul dedi ona: “Ben de yetimim;
Yetimlikte, gariplikte yetişmişim.”

⁵⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 151-152.

⁵⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 217.

⁵⁹ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, c. I, s. 132; Nevzat Aşık, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 395.

⁶⁰ Buhârî, “Tevhid”, 35; “Teheccüd”, 14; Müslim, “Müsâfirin”, 168.

⁶¹ Nevzat Aşık, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 389.

Muhammed dediler: “Her kim yetimdir,
Biliniz, o benim has ümmetimidir.”

Yetimi görerseniz, incitmeyiniz;
Garibi görerseniz, dağ etmeyiniz.⁶²

Hayır ve cömerdlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar,
Çehar-yâr’lar yoldaşı, Kevser dudağında gördüm.

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.⁶³

Hz. Peygamber’in ana babadan yetim kalarak büyüdüğü bilinen bir husustur. Yetimliğin ve garipliğin ne demek olduğunu elbette kendileri çok iyi bilirler. Resûlullah her fırsatta yoksul, yetim, mazlum ve kimsesizlere kucak açmış, bunların toplumu meydana getiren kimseler için, kendilerini Allah rızasına ve Cennete kavuşturacak birer cân simidi olduğunu daima ifade buyurmuştur.⁶⁴

Yetim, garip, yoksul, mazlum ve buna benzer bîçâre kimselere destek vermek, yardımcı olmakla ilgili hadis külliyatı içerisinde Peygamber sözleri sayılamayacak kadar çoktur. Hz. Peygamber’in bu konuda söylediklerinin birkaç tanesini zikredecek olursak;

*“Allah katında evlerin en hayırlısı, içinde ikram ve saygı gören yetimin bulunduğu evdir, en kötüsü de kendisine iyi davranılmayan itilip kakılan yetimin bulunduğu evdir.”*⁶⁵

*“Kim bir yetimin başını okşarsa elinin değdiği saç telleri adedince sevap kazanır.”*⁶⁶

5- İnsanın Kendini (Özünü) Bilmesi

Yesevî’ye göre insanın kendisini bilmesi Hakk’ı bilmesi demektir. Hikmetlerinde şöyle der:

Kendini bildi ise, Hakk’ı bildi;
Allah’tan korktu ve insafa geldi.⁶⁷
Allah de ey Kul Ahmed özünü bil
Özünü bilince ilmin ile amel kıl⁶⁸

⁶² Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 131.

⁶³ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 156.

⁶⁴ Nevzat Aşık, “Yesevî’nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 387.

⁶⁵ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

⁶⁶ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 250.

⁶⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 429.

⁶⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 162.

Bu ifadeler “Nefsini bilen Rabb'ini de bilir.” rivayetinin manasını hatırlatmaktadır. Rivayetin önemine binaen tahrîc ve değerlendirmesini burada zikretmek istiyoruz.

Tasavvuf literatüründe⁶⁹ ve Yesevî'nin eserinde mana olarak zikredilen bu veciz ifade hadis kitaplarında tespit edilememiştir. Sadece Du'afâ ve Mevdûât kitapları buna yer vermişler ve tenkit etmişlerdir. Bu sözü Sehâvî, Aclûnî, Aliyyü'l-Kârî, Derviş el-Hût, Zerkeşî ve İbn Ömer eş-Şeybânî eserlerine almışlar, hemen hemen aynı bilgileri vermişlerdir. Bu bilgiler de şöyledir: “Sem'ânî, bu sözün merfu olarak bilinmediğini, ancak Yahyâ b. Muaz'ın sözü olarak rivayet edildiğini söyler.”⁷⁰ Yine bu eserlere göre bu sözün Ebû Saîd Ahmed b. İsâ el-Harrâz'a nispet edildiği nakledilir.⁷¹ Ebû Talib el-Mekkî ise Hz. Ali'ye nisbet etmektedir.⁷² Aclûnî ve Aliyyü'l-Kârî İbn Teymiyye'den bu sözün mevzû olduğunu naklederler.⁷³ Ayrıca Aliyyü'l-Kârî bu sözün “*Nefsini aşağılık yapan (beyinsiz)den başka, kim İbrâhîm dininden çevirir?*”⁷⁴ âyetinden istifade edilerek söylendiğini belirtir.⁷⁵ Elbânî ise aslının bulunmadığını ifade etmiştir.⁷⁶ Bütün bunlardan çıkan netice, bu sözün Hz. Peygamber'in sözü olmadığıdır. Ayrıca İzmirli İsmail Hakkı bunun gibi hadislerin, muhaddisler yanında hadis-i Nebî olmadığını söylemiştir.⁷⁷

Tasavvufta nefis muhasebesi önemli bir yer tutar ve bu tezkiye metodunun “*Hesaba çekilmeden önce kendi kendinizi sorguya çekin.*” hadisinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Ahmed Yesevî öz eleştiriye pek önem verdiği için olacak ki, hikmetlerinde bu hadisin izlerini sık sık görmek mümkündür:

Elli yaşta “Erim” dedim, amelim zayıf
Kan dökmedim gözlerimden, bağrımı ezip
Nefsim için yürür idim, it gibi gezip;
Zâtı ulu Rabb'im, sığıncı geldim sana⁷⁸

⁶⁹ Bkz. Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996, s. 310.

⁷⁰ Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 657, (h. no: 1149); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 262, (h. no: 2532); Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 337, (h. no: 506); Derviş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 446, (h. no: 1436).

⁷¹ Derviş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 447.

⁷² Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmü'l-kulûb*, s. 59.

⁷³ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 262; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 337

⁷⁴ Bakara, 2/130.

⁷⁵ Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 338.

⁷⁶ Elbânî, *Daife*, c. I, s. 165.

⁷⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*, s. 96; Yusuf Açık, “Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir Hadis mi Kelam-ı Kibar mı?” *SDÜİFD*, Isparta 1998, sy. 5, s. 173-200.

⁷⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 77.

Elli yedi yaşta ömrüm yel gibi geçti
Ey dostlar, amelsizim, başım kurudu

Gözümü yumup tâ açınca erişti altmış
Bel bağlayıp ben eylemedim bir iyi iş

Altmış birde pişmanım günahımdan
Ey dostlar, çok korkuyorum İlâh'ımdan⁷⁹

Bu hadis de Resûlullah tarafından söylenmiş yani merfû değil, mevkuf bir hadistir. Bu söz Hz. Ömer tarafından söylenmiş bir sözdür. Ömer b. el-Hattâb bir hutbesinde şöyle demiştir: “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz. (Amelleriniz) tartılmadan evvel kendi yaptıklarınızı tartınız.”⁸⁰

6- Ölmeden Önce Tevbe

Hoca Ahmed Yesevî eserinde tevbe üzerinde çok durmakla birlikte ölmeden önce tevbe etme hususuna ayrı bir vurgu yapmaktadır. Hikmetlerinde şöyle der:

Bir gün senin ömrünün yaprağı sararınca
Ecel gelmeden tevbe eyle ey câhil⁸¹

Kul Hoca Ahmed tevbe eyle ölmeden önce
Al yanağın kabirde yatıp solmadan önce⁸²

Bu ifadeler bize Hz. Peygamber’in şu hadisini hatırlatmaktadır: Câbir b. Abdillâh’ın rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.s.) (bir gün) bize hutbe irat etti ve şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Ölmeden evvel Allah’a tevbe ediniz! Sizi meşgul edecek birtakım sıkıntı ve meşakkatlerle karşılaşmadan evvel, sâlih amellere koşunuz! Allah’ı çok çok zikretmek ve gizli açık bol bol sadaka vermek suretiyle, O’nun, üzerinizdeki hakkını ifâya gayret ediniz ki rızka nail olasınız, yardım göresiniz ve islah edilesiniz!”⁸³

7- Kırklarla Beraber Olmak

Tasavvufî düşüncenin en önemli özelliklerinden biri de ricâlû’l-gayb

⁷⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 79.

⁸⁰ Tirmizî, “Sıfatu’l-Kıyâme”, 25, (h. no: 2459); Ebû Ca’fer Muhammed b. Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fi’l-ehâdîsi ve’l-asâr*, tahk. Saîd Muhammed el-Lehhâm, Beyrut 1989, c. VII, s. 96, (h. no: 34459).

⁸¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 83.

⁸² Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 239.

⁸³ İbn Mâce, “İkâme”, 78, (h. no: 1081).

anlayışıdır. Ricâlû'l-gayb âlemde tasarruf sahibi gizli ve âşikâr velîler topluluğuna verilen isimdir.⁸⁴ Ricâlû'l-gayb adı verilen kişilerin sayısı ve görevleri, kaynaklara göre farklılıklar gösterir. Hücvîrî (ö. 470/1077)'ye göre dört bin kişilik bir velîler topluluğu vardır. Bunlar mektûmdur, yani gizlidir. Bu hususa dair haber ve hadisler nakledilmiştir. Ulu ve Yüce Allah'ın dergâhında bulunan ve ehl-i hâl ve akd komutan velîlere gelince; Bunların sayısı üç yüzdür. Bunlara ahyâr ismi verilir. Diğer kırk tanesine abdal adı verilir. Sayıları yedi olan velîler topluluğuna ebrâr denilmiştir. Dört tanesine ise evtâd ismi verilmiştir. Diğer üç tanesine de nukabâ denilir. Bir tanesine de kutb ve gavs adı verilmiştir. Bütün bunlar yekdiğeri tanırılar. Yapılacak işler hususunda bazıları diğer bazılarının iznine muhtaç olurlar. Nakledilen haberler bu hususu ifade etmektedir. Bunların sıhhati üzerinde Ehl-i sünnet'in icmaı vardır.⁸⁵ Yesevî de eserinde ricâlû'l-gayb diye adlandırılan kişiler içerisinde yer alan kırklardan bahsetmektedir:

Üç yaşında Kırklar gelip hâlimi sordu;
O sebepten altmış üçte girdim yere.⁸⁶

Kırklar ile şarap içtim, yoldaş oldum;
İç ve dışım Hakk nuruna doldu dostlar.⁸⁷

Bu ifadeler bize şu rivayetleri hatırlatmaktadır:

Şurayh b. Ubeyd anlatıyor: *Hz. Ali Irak'ta iken yanında Şam ehlinden bahsedildi ve «Ey müminlerin emiri! Onlara lânet oku denildi. Hz. Ali: -Hayır! Ben Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim: "Abdallar Şam'da bulunurlar. Onlar kırk kişidirler. Onlardan biri ölürse Allah onun yerine bir başkasını getirir. Onların (duaları) sebebiyle yağmura kavuşulur ve düşmana karşı yardım gelir. Şam ehlinden azap onların (duaları) sebebi ile kaldırılır." Şurayh'tan diğer bir rivayette bu son kısım "Yer ehlinden bela ve boğulma onların (duaları) sebebi ile kaldırılır." şeklindedir.*⁸⁸

⁸⁴ Süleyman Uludağ, "Ricâlû'l-Gayb", *DİA*, İst. 2008, c. XXXV, s. 81.

⁸⁵ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi*, s. 330. Ancak burada Hücvîrî icmanın nerede olduğunu ve delilini belirtmemektedir. Bu da mücerred delilsiz bir icma olur mu? sorusunu akla getirmektedir.

⁸⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 67.

⁸⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 74.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel'in Şurayh b. Ubeyd'den rivayet ettiği hadisi Abdürrezzâk da "Sıffin savaşında bir kişi: Allah'ım! Şamlılara lânet et, diye beddua edince, Hz. Ali ona şöyle dedi: "Şamlıların hepsine toptan lânet etme.(üç defa tekrar ederek) Çünkü orada abdal vardır" şeklinde Abdullah b. Safvân'dan nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 112. Heysemî, Ahmed b. Hanbel rivayetinin isnadı hakkında, ricâlinin Şurayh b. Ubeyd dışında Buhârî ve Müslim'in ricalinden olduğunu belirtmiştir. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, c. X, s 62. Bu tarikin Şurayh'ın Hz. Ali ile karşılaşmaması sebebiyle münkatı olduğu söylenmiştir. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 102. İsnadı problemlili olan rivayete

Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Ümmetimden kırk kişi Hz. İbrâhîm'in kalbi üzere bulunur. Onların duaları vesilesiyle Allah yer ehlinden (belaları) defeder. Bunlara abdal denilir. Onlar bu dereceye ne namazları ne oruçları ne de sadakaları sebebiyle ulaşmışlardır. Ashâb: “Ne ile ulaştılar bu dereceye? diye sorduklarında, Resûlullah (s.a.s.): “Cömert olmaları ve Müslümanlara nasihat etmeleri sebebiyle”* buyurmuştur.⁸⁹

8-“Beni Talep Eden Bulur.”

Yesevî hikmetlerinde bu hususta şunları dile getirir:

Kul Hoca Ahmed söyler gece-gündüz, yâ Rab, seni,
Hıçkırıp ağla, aşkın ile gece-gündüz
Bulur bende yürüse daima isteyip seni,
“Fetlubni tecidni” deyip söylemedi mi?⁹⁰

Bu ifadeler bize şu rivayeti hatırlatmaktadır: Resûlullah (s.a.s.) Rabb'inden naklen anlatıyor: “Allah şöyle buyurdu: ‘Beni bilen talep eder. Beni talep eden bulur. Beni bulan sever. Beni seveni öldürürüm. Bir kimseyi öldürürsem diyeti bana düşer. Bir kimsenin diyeti bana düşünce onun diyeti bizzat Ben olurum.’”

Hadis kaynaklarında rivayetin kaynağını tespit edemedik. Rivayete bazı tâlî kaynaklarda atıflar bulunmaktadır. Hadis olmadığı açıktır.⁹¹

son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

⁸⁹ Ebû Nuaym eserinde iki tarihinin olduğunu belirttiği rivayeti, rivayetlerden A'meş'in Zeyd'den olan tarihini garip telakki etmekte, kendisi ise Ebû Recâ hadisini naklettiğini belirtmektedir. Ebû Nuaym, *Hilye*, c. IV, s. 173. Hadisi Taberânî de nakletmekte, Heysemî ise, Taberânî'nin hadisi Sabit b. Ayyâş'tan, o da Ebû Recâ el-Kelbî'den rivayet ettiğini belirtmekte, bu ikisini de tanımadığını söylemektedir. Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mücemü'l-kebîr*, tahk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî, I-XXV (arada bazı ciltler henüz bulunmuş değil), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut trz., c. X, s. 181, (h. no: 10390); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, c. X, s. 63. Zerkeşî, Hanâbile'den *Muğni* sahibi İbn Kudâme'nin rivayet hakkındaki garib görüşünü nakletmektedir. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-ehâdîsî'l-müştehire*, tahk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1986, s. 144. Aclûnî eserine Suyûtî risâlesine almakta, Elbânî ise “daifun cidden” hükmünü vermektedir. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. I, s. 26; Suyûtî, *el-Haberu'd-dal*, (*el-Hâvî* içinde), c. II, s. 463; Elbânî, *Dai'fe*, c. III, s. 669. İsnadı sağlam olmayan rivayetin metni de İslâm'a ters gözükebilecek unsurlar ihtiva etmektedir.

⁹⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 382.

⁹¹ Sadreddin Konevî, *Kırk Hadis (Tasavvufî Yorumlarıyla)*, çev. Harun Ünal, Vahdet Yayınevi, İst. 1984, s. 86-87. Ayrıca bkz. Enbiya Yıldırım, “Hâmid-i Veli'nin Kırk Hadis Şerhi”, *Dicle Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, VIII/2.

9- “İlim İkidir.”

Yesevî hikmetlerinde bu hususta şunları dile getirir:

İlim iki inci beden ve câna rehberdir
Cân âlimi Hazret'ine yakındır
Muhabbetin şarabından içer
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma⁹²

Bu ifadeler bize şu rivayeti hatırlatmaktadır: Hz. Âişe, Resûlullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*İlim ikidir: Bir ilim var ki kalpte sabittir. Bir ilim de var ki lisadadır. İşte o, Yüce Allah'ın kullarına hüccetidir.*”

Rivayeti Abdullah İbn Mübârek Kitâbu'z-zühd'ünde Dârimî Sünen'inde, Ebû Ömer Yûsuf ibn Abdi'l-Ber el-Kurtubî, Câmiu beyânî'l-ilm'inde Hasan Basrî'den mürsel olarak rivayet etmişlerdir.⁹³ Câmiu beyânî'l-ilm'i tahkik eden Ebû'l-Eşbâl ez-Zâhirî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

10- Şefaât

Yesevî hikmetlerinde bilhassa Hz. Peygamber'in genel ve kapsamlı şefaatin (şefaât-i uzmâ) şöyle dile getirir:

Bütün halklar Âdem Ata'ya doğru ardınca gidince
“Ey babamız şimdi bizi kolla” deyince
“Ruhsat yok, benden geçti evlat” deyince
“İbrâhîm'e gidelim” deyip söyler imiş

İbrâhîm'e gidip söyleyince Âdem Ata
“Şefaât eyle bunlara sen hepsi hata”
O da der “Sizden yakın Âdem Ata”
“Mûsâ tarafına gidelim” deyip söyler imiş

Mûsâ deyince –“Rabbi erini”- dedim o gün
Âcizlikten çıktığım yoktur işte bugün
Gidelim Muhammed'e olup mahzun”
Hepsi Hazret'e doğru gider imiş

Mûsâ deyince, “Ya Muhammed ayak bas
Ümmetlerin cehennem içinde yok oldu”
Muhammed'de iba eyleyip durunca o an

⁹² Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 203 (Hikmet 83).

⁹³ Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-zühd*, tahk. Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trz., s. 407. (h. no: 1161); Dârimî, “Mukaddime”, 34 (364, 365); Ebû Ömer Yûsuf ibn Abdi'l-Ber el-Kurtubî, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlih*, Beyrut trz. c. I, s. 661, (h. no: 1150).

Mûsâ bırakmayınca birlikte varır imiş.

Tacını alıp kısıp koyup arş altında
Feryad edip ağlayıp durunca işte o günde
“Ya Kadîr, Ya Gafûr” dediğinde
“Ya Habibim başını kaldır.” deyip söylerimîş

Alıp gel ümmetini dergâhıma
Bağışlayım hepsini ben sizlere
Dâhil eyleyim hepsini cennetime”
Böyle diyerek Hakk’tan nida gelir imiş⁹⁴

Bu ifadeler bize aşağıdaki rivayetin bir kısmını hatırlatmaktadır.

Ebû Hureyre anlatıyor: Resûlullah’a bir gün bir et (yemeği) getirdiler. Ve kol tarafından bir parçayı kendilerine takdim ettiler. Çünkü Resûlullah kol etini severdi. Ondan dişleri ile bir lokma kopardı. Sonra şöyle buyurdu: “Kıyamet gününde insanların efendisi benim. Bu neden (böyle) biliyor musunuz? (Açıklayayım) Kıyamet gününde Allah gelmiş geçmiş bütün insanları düz bir yere toplayacak, öyle ki çağırın, sesini (orada bulunanların) hepsine duyurabilecek, göz hepsini görebilecek. Güneş yaklaşacak. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve takat getiremeyecekleri dereceye ulaşacak. Öyle ki insanlar: ‘İçinde bulunduğumuz şu hâli ve sizlere şefaate edecek birini görmüyor musunuz?’ demeye başlayacaklar. Birbirlerine: ‘Babanız Âdem var!’ derler ve ona gelerek: ‘Ey Âdem! Sen insanların babasıdır. Allah seni kendi eliyle yarattı, kendi ruhundan sana üfledi. (Bütün isimleri sana öğretti.) Meleklerine senin önünde secde ettirdi. Seni cennete yerleştirdi. (Allah katında itibarın, makamın var.) Rabb’in nezdinde bizim için şefaatte bulunmaz mısın? Bizim şu hâlimizi, başımıza şu geleni görmüyor musun?’ derler. Hz. Âdem de: ‘Rabb’im bugün Öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmişler; ne de bundan sonra böyle bir gazap eder. O bana (cennetteki) ağaçtan (yemeği) yasak etti de ben ona isyan ettim. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Siz benden başkasına gidin; Hz. Nûh’a gidin!’ diyecek. Bunun üzerine Hz. Nûh’a gelerek: “Ya Nûh, sen yeryüzüne gönderilen ilk resulsün; Allah sana şükreden kul demişti; bize Rabb’in huzurunda şefaate et; hâlimizi görmüyor musun? Başımıza geleni görmüyor musun?” diyecekler. Hz. Nûh onlara : ‘Gerçekten Rabb’im bugün öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir; ne de bundan sonra böyle bir gazap eder. Hem benim vaktiyle ettiğim bir bedduam vardır ki, onu kavmime etmiştim. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Siz Hz. İbrâhîm’e gidin’ diyecek. Müteakiben Hz. İbrâhîm’e gelerek: “Sen Nebiyullah ve yeryüzü halkından Allah’ın halilisin, bize Rabb’in huzurunda şefaate et, hâlimizi görmüyor musun? Başımıza geleni görmüyor

⁹⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 249.

musun?” diyecekler. Hz. İbrâhîm onlara: “Gerçekten Rabb'im bugün öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir. Ne de bundan sonra böyle bir gazap eder.” diyecek ve vaktiyle yaptığı tevriyelerini anarak: Nefsim! Nefsim! Nefsim! siz başkasına gidin; Hz. Mûsâ'ya gidin” diyecek. İnsanlar Hz. Mûsâ'ya gelecekler ve: ‘Ey Mûsâ! Sen Allah'ın peygamberisin. Allah seni, risâletiyle ve hususî kelâmıyla insanlardan üstün kıldı. Bize Allah nezdinde şefaatte bulun. İçinde bulunduğumuz hâli görmüyor musun?’ diyecekler. Hz. Mûsâ da onlara: ‘Gerçekten Rabb'im bugün öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir; ne de bundan sonra böyle bir gazap eder. Hem ben (vaktiyle) öldürmeğe memur olmadığım bir insan öldürdüm: Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin. Hz. İsâ'ya gidin’ diyecek. İnsanlar Hz. İsâ'ya gelecekler ve: ‘Ey İsâ, sen Allah'ın peygamberisin ve Meryem'e attığı bir kelâmın ve kendinden bir ruhsun. Üstelik sen beşikte iken insanlara konuşmuşsun. Rabb'in nezdinde bize şefaate et! İçinde bulunduğumuz şu hâli görmüyor musun?’ diyecekler. Hz. İsâ onlara : ‘Gerçekten Rabb'im bugün Öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir; ne de bundan sonra böyle bir gazap eder Hz. İsâ şahsıyla ilgili bir günah zikretmeksizin. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin! Hz. Muhammed'e gidin’ diyecek. Bunun üzerine bana gelerek:

“Ey Muhammed! Sen Allah'ın peygamberisin, bütün peygamberlerin sonuncususun. Allah senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmiştir; bize Rabb'in huzurunda şefaate eyle, hâlimizi görmüyor musun? Başımıza geleni görmüyor musun?” diyecekler. Ben de kalkarak arşın altına geleceğim ve (orada) Rabb'ime secdeye kapanacağım. Sonra Allah bana öyle fütuhât verecek ve bana güzel hamd ü senalardan öyle şeyler ilham buyuracak ki, öyle fütuhâtı benden önce kimseye ihsan etmemiştir. Sonra:

‘Ey Muhammed, başını kaldır ve iste; (istediğin) sana verilecek! Şefaate talep et; Şefaatin yerine getirilecek’ denilecek. Ben de başımı kaldıracacağım ve: ‘Ey Rabb'im, ümmetim! Ey Rabb'im, ümmetim! Ey Rabb'im, ümmetim!’ diyeceğim. Bunun üzerine: ‘Ey Muhammed! Ümmetinden, üzerinde hesap olmayanları cennet kapılarından sağdaki kapıdan içeri al! Esasen onlar diğer kapılarda da insanlara ortaktırlar!’ denilecek. Nefsim kudret elinde olan Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun ki cennet kapısının kanatlarından iki kanadının arasındaki mesafe, Mekke ile Hecer arasındaki veya Mekke ile Busra arasındaki mesafe kadardır.”

Hadisi Müslim rivayet etmiştir.⁹⁵

⁹⁵ Müslim, “İmân”, 327. Ayrıca bkz. Buhârî, “Enbiyâ”, 3, 8; Tirmizî, “Kıyâmet”, 11, (h.no: 2436).

Sonuç

Buraya kadar yaptığımız incelemede Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet adlı eserlerinde Hz. Peygamber'e nispet ederek metnine yer verdiği toplam on iki hadis incelenmiş, tahrîc ve değerlendirmesi yapılmıştır. Mana ve meal olarak işaret ettiği hadislere yer verilse de hangi hadis metninin içine girdiği tam bilinmediği için burada onlar değerlendirilmemiştir. İncelenen on iki hadise baktığımızda, bunların iki tanesi sahih hadis kitaplarında, diğerleri zayıf ve mevzû hadisleri toplayan eserlerde yer almaktadır. Zayıf ve mevzû hadisleri toplayan eserlerde yer alan rivayetlerle ilgili olarak “zayıf” ve “çok zayıf”, “aslı yoktur”, “kaynağı tespit edilememiştir”, “kaynaklarda yer almamaktadır”, “Hz. Peygamber tarafından söylendiği sabit değildir ve mevzûdur” olduğu şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu da eserde yer alan hadislerin çoğunun makbul değil, merdud olduğunu göstermektedir. Bundan da Yesevî bir mürşit ve davetçi kimliğiyle, hadislere eserlerinde yer verirken hadisin sahih, zayıf ve mevzû olduğuna bakmaksızın anlattığı konuya uygun düşen rivayeti almayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Onun için önemli olan anlatacağı konuya delil olacak rivayeti bulmasıdır. Ayrıca Yesevî'nin rivayet ettiği hadislerin hiçbirinin isnadına rastlanmamakta, sadece metinlere yer verilmektedir. Bu da onun, rivayetin vermek isteği mesajı önemseydiğini, rivayetin hangi kaynaktan geçtiğini belirtmeyerek kaynak vermeyi önemseymediğini göstermektedir. Bu konuda Yesevî'de önemli ve fark edilir bir zaaf göze çarpmaktadır. Bahse konu olan hususlarda muhaddisler gibi titiz davranmadığı ve bu gibi konularda hadis usulü kurallarına ve metin tenkidi kriterlerine önem vermediği görülmektedir. Dolayısıyla onun bu dalda derin bilgi sahibi ve meslekten bir hadisçi olmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, hadise/sünnete değer veren, ona bağlı olan ve eserlerinde hadislere yer veren bir kişi olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amme'steherâ mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, c. I-II, Beyrut 1351.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Beyrut 1991.
- Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009.
- Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*, tahk. Muhammed Lutfi es-Sabbâğ, Beyrut 986.
- el-Alûsî, Ebü'l-Fadl Şihâbuddîn, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz., c. II, s. 72.

- Aşık, Nevzat, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmed Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 375-399.
- Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066), *Şuabü'l-İmân*, tahk. Muhammed es-Saîd b. Besyonî Zağlol, c. I-IX, Beyrut 1990.
- Buhârî, İsmail b. İbrâhîm (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, c. I-VIII, İstanbul trz.
- Derviş el-Hût el-Beyrutî, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 1276/1859), *Es-ne'l-metâlib fi ehâdîse muhtelifeti'l-merâtib*, tahk. Abdurrahman Muhammed bin Derviş el-Hût el-Beyrutî, Beyrut 1991.
- Deylemî, Şûruveyh b. Şehredâr (ö. 509/1115), *Kitâbu firdevsi'l-ahbâr*, tahk. Fevâz Ahmed Zemrelî, Muhammed el-Mu'tasimbillah el-Bağdâdî, c. I-V, Beyrut 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as (ö. 275/888), *Sünenü Ebî Dâvûd*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî (ö. 430/1039), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Dâru'r-Reyhân li't-Turâs, Kahire trz.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, (ö. 386/996), *Kûtu'l-kulûb*, Dâru Sâdır, yrz.-trz.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevzûa ve eseruha's-seyyiu fi'l-ümme*, c. I-IV, Riyad 1988.
- Ersoy, Arif, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları”, *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmed Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İst. 1996, s. 85-105.
- Fettenî, Muhammed Tahir b. Ali es-Sadîkî el-Hindî (ö. 986/1578), *Tezki-ratü'l-mevzûât*, Beyrut trz.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *Târihu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- Heysemî, Ali b. Ebîbekr (ö. 807/1404), *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l fevâid*, c. I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- İbn Arrâk, Ali bin Muhammed el-Kinânî (ö. 963/1556), *Tenzîhu's-şerîati'l-mefû'a ani'l-ehâdîsi's-şenâti'l-mevdûa*, tahk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdullah Muhammed es-Siddîk, c. I-II, Beyrut 1981.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musanneffî'l-ehâdîsi ve'l-asâr*, tahk. Saîd Muhammed el-Lehhâm, c. I-IX, Beyrut 1989.
- İbn Ebi'd Dünyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed (ö. 281/894), *Kitâbu zemmi'd-dünyâ*, tahk. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1993.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 275/888), *Sünenü İbn Mâce*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.

- İzmirli, İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, İstanbul 1332.
- Konevî, Sadreddin, *Kırk Hadis (Tasavvuf Yorumlarıyla)*, çev. Harun Ünal, Vahdet Yayınevi, İst. 1984.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Havâzin (ö. 465/1073), *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1981.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, c. I-II, Dâru'l-Hadîs, Kahire trz.
- Müslim, Ebü'l Hüseyin el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1983 .
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, tahk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1992.
- Sağânî, el-Hasan b. Muhammed (ö. 650/1252), *Mevzûâtü's-Sağânî*, tahk. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut 1985.
- Sehâvî, Ebü'l Hayr Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 902/1496), *el-Makâsîdü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehra ale'l-elsine*, tahk. Muhammed Osman el-Hist, Beyrut 1985.
- Süleyman Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb", *DİA*, İst. 2008, c. XXXV, s. 81-83.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (ö. 911/1505), *el-Leâliu'l-mesnûa*, c. I-II, Beyrut 1983.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *el-Câmiu's-sahîh*, tahk. Kemâl Yûsuf el-Hût, c. I-V, Beyrut 1987.
- Yıldırım, Enbiya, "Hâmid-i Velî'nin Kırk Hadis Şerhi", *Dicle Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. VIII, s. 2.
- Yusuf Açıkkel, "Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir Hadis mi Kelam-ı Kibar mı?" *SDÜİFD*, Isparta 1998, sy. 5, s. 173-200.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1374), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, tahk. Şuayb Arnaut-M. Nuaym Araksusî, Beyrut 1996.

HOCA AHMED YESEVÎ ÖĞRETİSİNDE ÂLİM VE ÂRİF OLGULARI PHENOMENONES OF SCHOLAR AND SAGACIOUS IN HODJA AHMAD YASSAWI DOCTRINE

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA
PROF. DR.
İSTANBUL Ü. İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

Hodja Ahmad Yassawi have frequently mentioned scholar and sagacious by telling their features. scholars who are resolved problems and not given an unjust fetwa. According to Yesevi, scholar who is not performed action, have violated his knowledge. lifetime of quack scholar goes through in possessions and ego. The perspective of Yassawi, real scholars are serfs prayed. They have theophobia and sorrow of afterlife. Philosophy of Yassawi has two type scholar: body scholar and soul scholar. Soul scholar is close to magister, drinks love wine. Body scholar resembles cruels and he is applicant to hellfire. Hodja Ahmad Yassawi have accepted sagacious as sea of braves' real voyagers. God makes the real scholar who opens his country of heart and performed action as far as his knowledge into sagacious. sagacious who has been beloved of competent of bother don't sink into greed of world and dont look out for their benefits. According to Ahmad Yassawi sagacious suffers in soul possession. Sagaciouses are belonged to compotent of mystery reach to reality of The Truth.

Keywords: Hodja Ahmad Yassawi, Scholar, Sagacious, Body scholar, Soul scholar.

ÖZ

Hoca Ahmed Yesevî âlim ve âriflerden sıklıkla bahsederek onların özelliklerini anlatmaktadır. Âlimler, müşkülli/sorunları ilimle çözen ve haksız yere fetva vermeyen kimselerdir. Amel işlemeyen âlim, Yesevî'ye göre, ilmimi çiğnemektedir. Sahte âlimlerin ömürleri, dünya malı ve benlik içinde geçer. Gerçek âlimler ise, Ahmed Yesevî nezdinde, ibadetlerini yerine getiren kullardır. Onlarda Hakk korkusu ve âhiret tasası bulunur. Yesevî felsefesinde iki tür âlim vardır: Cân âlimi, beden âlimi. Cân âlimi; efendisine yakındır, muhabbet şarabından içer. Beden âlimi; zâlimlere benzer, cehennem ateşine namzettir. Hoca Ahmed Yesevî, ârifleri, mertler denizinin gerçek yolcuları olarak görmektedir. Gönül ülkesini açan ve ilmiyle amel eden gerçek âlimi, Allah ârif kılar. Dert erbâbının yârânı olan ârifler, dünyanın hırslarına kapılmaz, menfaatlerini gözetmezler. Ârifler, Ahmed Yesevî için, cân mülkünde elem çekenlerdir. Sır ehli olan ârifler, Hakk'ın hakikatine vâsıl olanlardır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Âlim, Ârif, Beden âlimi, Cân âlimi.

Giriş

Zihinsel bir etkinlik sonucu bilen âlim ile ahlâkî ve ruhî arınmanın neticesinde “sezgi gücü ve derunî tecrübe ile öğrenen/anlayan ârif arasında varoluşsal farklılıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda âlimin zıddı câhil, ârifin zıddı ise münkir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ârif, kendisinden örnek alınan ve kendisi ile hidayet yoluna çıkılan kişidir.

Âlim var oluşunu bilgisiyle gerçekleştirir. O, ilmi arttıkça bilgisinin de ilerleyip geliştiğini düşünür. Ârifin ise bilgisi/mârifeti arttıkça hayreti çoğalır; böylece bilgisini aşar. Nihayetinde en yüksek mârifet aşamasına ulaşır. “Ârif sadece zâhid gibi bu dünyada değil öteki dünyada da gariptir; çünkü zâhid dünyayı, ârif iki cihânı da terk etmiştir.”¹

Çileli bir yolculuktan sonra irfan makamına erişen ârif, ayırım göstermeksizin Hakîm’in lütuf ve kahrını büyük bir tevekkülle karşılar. Nitekim o, sükûn ve hareketi, huzur ve çileyi bir arada tutabilendir. Şiblî’nin ifadesiyle “Ârif bahar gibidir; bir taraftan gök gürler, şimşekler çakar; öbür taraftan çiçekler açar, kuşlar ötüşür.”²

“Saf suyun, içinde bulunduğu kabın şeklini ve rengini alması gibi ârif de zaman ve mekâna göre değişse de özü ve mahiyeti bakımından aynı kalır; bu bakımdan da "ebü'l-vakt"tir; zamana mahkûm değil, hâkimdir. Onun değişen tarafı halkla olmasından, değişmeyen tarafı ise Hakk’la olmasından ileri gelir.”³ Dolayısıyla görüldüğünde “Allah’ı hatırlatan” Hakk dostları ârifler, İslâm filozofları nezdinde, en yüksek mutluluğu elde eden kimselerdir.⁴

Ârifler, öyle erdemli kimselerdir ki, “Bedenleri elbiseler içinde oldukları hâlde, onlardan soyun-

¹ Süleyman Uludağ, “Ârif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. III, s. 361.

² Uludağ, “Ârif”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. III, s. 362.

³ Uludağ, “Ârif”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. III, s. 362.

⁴ Uludağ, “Ârif”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. III, s. 362.

muş ve kutsiyet âlemine soyutlanarak yönelmişlerdir.”⁵ İslâm filozofu İbn Sînâ, ârifi, “hakkın nurunun sürekli sırrında parlamasını dileyerek, düşüncesiyle ceberrut kutsiyetine yönelen” kişi olarak tanımlar.⁶

Ârif, En Yüce Hakikat’e vâsıl olmaktan başka bir şeyi hedeflemez. Hakk’ı bilmek, O’nu yeğlemek ve O’na kulluk etmek, temel amaçtır. Cehennem korkusu veya cennet arzusu, ârif için birer saik değildir. Zira Allah, “Kendi dışındaki her şeyin talep edilenidir.”⁷

Türkistan’ın ârifi Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet’inin girişinde, otuz dört yaşında âlimlik mertebesine ulaştığını haber verir. Akabinde âriflik aşamasına geçtiğini ifade eder. Ki o aşamada artık, Hakîm’in izni ve kudretiyle dilinden hikmetlerin döküldüğü bir hâli yaşamaya başlar. Olgunluk yaşı olan kırk yaşına henüz altı yıl vardır, ancak Yesevî, kemali, kâmil olan “kırklar” ile yârenlikte bulur. Onlar görünen ve görünmeyen âlemlere yolculukta, Hoca Ahmed’e refakat eden mihmandârlardır.

Âlimlikten ârifliğe geçişte Pîr, kırklarla beraberdir. Artık yol arkadaşları seçkinlerden oluşmaktadır. Bu ruh ve gönül beraberliği anlatılamayan ancak yaşanan gizemlerle doludur. Yesevî, Nurlar Nuru’na (Nûru’l-Envâr) yaklaştıkça karanlığın kesafetinden, aydınlığın ışığına/nuruna ulaşmaktadır.

Otuz dörtte âlim olup ârif oldum;
“Hikmet söyle!” dedi Rabb’im, söyler oldum;
Kırklar ile şarab içtim, yoldaş oldum;
İç ve dış Hakk nuruyla doldu dostlar.⁸

Hakikat ile Sanalı Birbirinden Ayıramayan Câhil

Âlimin olmadığı yerde câhilin varlığı hayat bulur. Aslında hayatı ve varlığı yok eden cehâlet, bu sıfatlarıyla hakikat âleminin şifrelerini çözmekten uzaktır. Hoca Ahmed, eserinin birçok yerinde Hallâc-ı Mansûr’a yapılan zulümlerden bahsederek onu yüce bir mazlum olarak görür. O, burada Hallâc’la özdeşleşmiş olan “ene’l-Hakk”ın hakiki anlamını bilmeyenleri câhillikle suçlar. Zira hakikat âleminin kavramlarını, ancak ârifler anlar.

Madde denizi olan dünya, fânidir ve gerçek değildir. O ârifler ki, mertler denizinin erenleridir. Hakk’ın yârları olan ârifler, irfan diyarının hakiki “sevgilileri”dir. Cismin ve maddenin geçiciliğinden âzâde olan Hoca Ahmed, En Yüce Sevgili’nin aşkıyla benliğinden kurtulup Cânân’a ulaşmanın

⁵ İbn Sînâ, “Âriflerin Makamları”, *el-İşârât ve’l-tenbihât*, çev. A. Durusoy-M. Macit, E. Demirli, İstanbul 2005, s. 182.

⁶ İbn Sînâ, “Âriflerin Makamları”, *el-İşârât ve’l-tenbihât*, s. 182.

⁷ İbn Sînâ, “Âriflerin Makamları”, *el-İşârât ve’l-tenbihât*, s. 184.

⁸ Hoca Ahmet Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, İstanbul 2015, s. 14.

bahtiyarlığını yaşar.

‘Ene’l-Hakk’ın anlamını bilmez câhil,
Ârif gerek bu yollarda, mertler denizi,
Akıllı kullar Hakk yâdına “sevgili” dedi,
Cândan geçip Sevgili’yi sevdim ben işte.⁹

Câhille yoldaşlık edenin hâli, ölü bir cesetten farksızdır. İlim ki, insanı diriltir. Tıpkı Hz. İsa’nın, Hâlik’in izni ve kudretiyle meyyitleri yeniden hayata döndürdüğü gibi. Câhil, doğru ile yanlış, hakikat ile bâtılı, güzel ile çirkini birbirinden tefrik edemeyendir.

Ey dostlar câhil ile yakın olup,
Bağrım yanıp cândan doyup öldüm ben işte.
Doğru söylesem eğri yola boynumu çeker,
Kanlar tutup gam zehrine doydum ben işte.¹⁰

İyilerin, yani âlim ve âriflerin varlığı, Ahmed Yesevî için, âlemlerle bir ve beraber olmaktır. Âlim ve âriflerden yoksun olmak ise büsbütün bir yalnızlıktır. Onlardan mahrum kalmak, câhillerin halkasından kurtulamamak anlamına gelir. Güzel ve erdemli söz ve fillerin kendisinden neşet etmediği bu câhiller mahfili, bilgelerin yokluğunda daha da câhilleşecek, hayırlı ortamlar zeval bulacaktır. Yesevî, bunun sıkıntısına maruz kalır. Zira hakîm ve bilgelerin terk ettiği mekânlar, rehber ve ustalardan yoksun kalır, hayat damarları kesilir, cılızlaşır ve ölür. Onların yokluğu, bütün insanlığın yokluğu gibidir. Yolu aydınlatıp ışıtan yol işaretlerinin şavkları söndüğünde, karanlığın ve zulmetin kör ettiği cehâlet mekânları hayat bulur.

Önce-sonra iyiler gitti kaldım yalnız,
Câhillerden işitmedim bir güzel söz,
Bilge gitti câhiller kaldı çektim üzüntü,
Yolu bulamayıp şaşkın olup kaldım ben işte.¹¹

Câhillere yaklaşmayan cânlar, zâkirlerin cennet bahçelerinden dem/feyz alıp himmetlenirler. Söz, âlim ve ârifin bulunduğu gönül ve muhabbet ortamında nefes bulur, erdemini kapılarını aralar. Münafıkların ve câhillerin halkaları ise insanı istikametten uzaklaştıran ortamlardır. Buna karşılık, zikir ehlinin sofrası bereketlidir. Âlim ve ârifin bulunduğu cemlerde, cehâlet mekân bulamaz.

Hoca Ahmed, insanların kötü huylarını, karanlık taraflarını aramaz, onları görmez. Ona göre mahlûkatın içinde en günahkâr ve câhil kendisidir.

⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 11, s. 27.

¹⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 14, s. 34.

¹¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 14, s. 35.

Selamet, zikir ve tezekkürün çoşturduğu cânlar, Cânân'a daha yakındırlar.

Zâkir olsan zikrini demeden asla yatma,
Câhil ile soysuzlara hiç söz katma,
Münafıklar hâlden sorsa bir söz deme,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.

Kul Hoca Ahmed kötülerin kötüsü sen,
Herkes buğday el tutmaya samanı sen,
Yoldan sapan günahkârların câhili sen,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.¹²

Sırrı, ehil olmayana ifşa etmenin bir faydası yoktur. Hak etmeyene hikmet nasıl verilmezse, hakikat sırrı da ona layık olmayana ikram edilmez. İncinin ve elmasın kıymeti, ehlince malumdur. Bu kıymetli taşlar, kadrini bilmeyene diğer taşlar gibi görülebilir. Ancak kıymetli taşlar, uzmanı ve ustası için paha biçilemezdir.

Yesevî, burada İbrâhîm Edhem'in madde denizinden kurtuluşundan hareketle, benlik ve enâniyetin tumarı için pîr hizmetine girmeyi salık verir. Şeyhe hizmet, sıradan bir fâniye hizmet gibi düşünülmemelidir. Hakikat âleminin anahtarlarının şifreleri, ustaların gönül hazinelerinde gizlidir. O irfan hazinelerinden nasiplenmek, âlim ve ârif olmayı gerektirir.

Câhillere mana sırrını deyip olmaz,
İnci, mücevheri ucuza satmak olmaz,
Edhem gibi dünya kaygısını yetmek olmaz.
Yetse olmaz, Pîr hizmetini kılmadıkça.¹³

İlimsiz İrfan, İstikametini Yitirir

Hoca Ahmed Yesevî, zâhirî ilimleri kapsamayan bir irfan anlayışını benimsemez. Hakk sofrasından feyzalan dervişler, zikir meclislerinden nasiplerine düşenleri toplarlar. Ancak Pîr, ilim yoluna girmeyenlere, hâl ilmini önermez. İlimsiz bir irfan, istikametini kaybetmekle karşı karşıya kalır. İslâm'ın ruhu ve özüyle uyuşmayan söz ve fiiller, irfan meclislerine istikamet ver(e)mez. Kur'ân ve Sünnet'e dayanmayan ve ona aykırı olan tüm hâller, sapkınlık diyarının merkezine akar. Hakikat âleminin giriş kapısı, ilimden irfana yolculukla gerçekleşir. Onun formülü de yokluk âleminde kaybolarak varlık âleminin mensupları arasına katılmaktır.

Hû halkası kuruldu, ey dervişler, geliniz;
Hakk sofrası yayıldı, ondan pay alınız.
Zâhir ilmini okuyarak, hâl ilmine ulaşarak,

¹² Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 60, s. 101.

¹³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 128, s. 202.

Yokluk içine batarak varlıklardan alınız.¹⁴

Aşk âlemi, Hoca Ahmed Yesevî için, ilim ve hikmetle bezenmiştir. İlim ve hikmet, irfan ocaklarının nârını harlandırarak yakıtı benzer. İlim, hikmet ve aşk olmadan erenler meydanında söz sükût bulur, nefesler kesilir. Himmetten nasiplenene şevke gelir, sırlar âleminin görünmeyen kapılarından geçer ve ruhlar meclisinin sakinleri arasına karışır. Dolayısıyla Hoca Ahmed; ilim, irfan, aşk ve sırrı birbirinden ayrı düşünmez. Her işe başlamanın şartı, ona göre, ilimdir. İstikamet ilim olmadan bulunmaz. “*Emrolduğun gibi dosdoğru ol!*”¹⁵ âyetinin hikmetine, ancak kutsal metinlerle bize ulaşan ilim ile vâsıl olunur.

Âşıklar meydanında ilim ve hikmet bilindir,
Erenlerin tuzağına doğan, şahin tutulur,
Bin nefesi bir nefes, kılsa himmet kılsa şevk,
Sır kapısı açılıp, cümle ruhlar görünür.¹⁶

Dinin Kandilleri Âlimler

İlim ve bilgi, âlimin gayretiyle neşvünemâ bulur. Hoca Ahmed’in, Yûnus’tan nice zaman önce Hakk Teâlâ’ya yönelerek terennüm ettiği “bana seni gerek seni” ifadesi Yûnus’a da ilham olmuştur. İlim erbâbı, nasıl ki-tapsız ve rehbersiz mesafe kaydedemezse, sûfiler için de mescit ve tekke bir o kadar önemlidir. Mescit ve tekkeler, ihtiras ve hazların tımar merkezleridir. Erdemin kazanıldığı mescitler, insan ruhlarını uyandıran/ıslah eden nur ocaklarıdır.

Pîr, buradan hareketle, En Büyük Terbiye Edici Olan (Rabb)’a teslim olur. Nasıl ki, her leylânın bir mecnûnu varsa, kendisinin Sevgilisi olarak da, Âlemlerin Yaratıcısına muhtaç olduğunu haykırır.

Nasıl ki, gâfiller içindeki hâllerin ebedî olarak var olacağını düşündüğü dünyaya kapılırlarsa, âkil insan için öte dünya, yani yok olmayan âlem gereklidir. Vaizler, konuşacak yerleri ve kimseleri bulamazlarsa, varlık sebeplerini yitirirler. Bunun gibi Pîr de, varlık sebebi Rahmân’a muhtaç olan bir âciz olduğunu şu satırlarda dillendirir:

Âlimlere kitap gerek, sûfilere mescid gerek,
Mecnûn’lara Leylâ gerek, bana Sen gereksin.

Gâfillere dünya gerek, akıllılara âhiret gerek,
Vaizlere minber gerek, bana Sen gereksin.¹⁷

¹⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 94, s. 149.

¹⁵ Hûd, 11/112.

¹⁶ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 212, s. 330.

¹⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 35, s. 66.

Sadece ilim yeterli değildir. Hoca Ahmed, ilmiyle âmil olanların peşindedir. “Maddi ve manevi âfetlerden korunmuş esenlik yurdu olan cenneti (Dâru’s-selâm)”, ancak ilmiyle âmil olanlar mesken tutabilir.

Ancak Kur’ân ve Sünnet’ten nasipsiz bir bilgi ile veya bu iki ilim kaynağının hilafında hareket edenleri, rüşvet yiyip haksız kazanç içinde olanları; zulmün ve zâlimin yanında, haklının karşısında olan yargı insanlarını (hâkimleri), Yesevî, sakar ateşiyle uyarır. Sakar ateşinin ne tür bir ateş olduğu Kur’ân bize bildirmektedir:

*“Hem ey Resulüm bilir misin, nedir o sakar (cehennem). Biliyor musun sakar (cehennem) nedir? O, ne geri bırakır ne de azadan vazgeçer. İnsanın derisini kavurur. Üzerinde görevli on dokuz (melek) vardır.”*¹⁸

Âmil olan âlimler, yola giren âsiler,
Öyle âlim yerini Dâru’s-selâmda gördüm.

Kadı olan âlimler, para-rüşvet yiyenler,
Öyle kadı yerini sakar ateşinde gördüm.¹⁹

Yesevî ilim sahiplerini ikaz etmeye devam eder. Fetva veren âlimlerin kasten haksızlık etmesi, ebedî âlemde sıratla karşılık bulacaktır. Kişilerin konum ve malî durumlarına göre dinin hükümleri te’vîl etmenin; haklının değil güçlünün yanında olmanın vebali ağırdır. Yine zulümden beslenenler, yetim hakkı tanımayanlar, mahşerde Hakk’ın ve insanlığın huzurunda başları öne eğik, yüzleri kapkara bir şekilde haşrolunacaklardır. Bununla birlikte Pîr, namaz, cami ve cemaati terk edip Müslüman topluluktan ayrı düşenlerin cehennem azabında şeytanla bir ve beraber olacaklarını haber verir.

Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler,
Öyle müftü yerini Sırat köprüsünde gördüm.

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.

Cemaata gitmeyip namazı terk eyleyenler,
Şeytan ile bir yerde, en dipte gördüm.²⁰

İlmiyle amel etmeyen âlimler, ölüm ve kabir gerçeğiyle karşı karşıyadırlar. Kabir imtihanı, âhîret hesabından önceki en zorlu imtihandır. Allah, Peygamber ve dinin nedir? soruları, hakikatte ilmiyle âmil olanların cevaplayacağı sorulardır. Gönülden gelen zikirler, beden ve ruhu birleştiren ilâhî nağmelerdir. Onları terennüm edenler, sırat ve hesaptan sıkıntı çekme-

¹⁸ Müddessir, 74/27-30.

¹⁹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 53, s. 91.

²⁰ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 53, s. 91.

yecek cânlardır. Amelden ve ilimden yoksun olanlar, kaybedenler tarafını temsil ederler. Ancak kuru ilmin, kimseye faydası yoktur. Öğrendiklerini hayata geçirip yaşayanlar, gerçek kurtuluşa erenlerdir.

Amel işlemeyen âlim ilmini çiğneyip yürür,
Ölüp varsa dâr kabirde cânı yanar,
Allah, Resul, dinin ne deyip korkuya düşer,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.

Münker – Nekir Rabb'in kim? diye sorunca,
Zâhir ilminden bir noktası kâr eylemeyince,
Vah yazık amelsizler nasıl yapacak,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.²¹

İlmiyle âmil olan âlimler, Yesevî nezdinde, dinin kandilleridir. Onlar ki, Hz. Peygamber'in “*Müminin mi'racı namazdır.*” ifadesiyle tasvir ettiği kişilerdir. Ancak amelsiz âlimleri, Hoca Ahmed, ilâhî hitaptaki gibi “*kitap yüklü merkeplere*”²² benzetir.

Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı,
Burak biner mahşerde eğri koyar borkünü.

Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı,
Görse olur onların görklü yüzünün rengi.

Amel işlemeyip “zâhir” ilmini bilmeyip kalanlar,
Arkasına yürekler kırk eşeğin yükünü.²³

İlimden İrfana/Âlimden Ârife

İlmin amelle buluşması, Pîr'in dilinde, şeker ve bal gibidir. Ondandır nasıl mutluluk tebessümleri ederlerse, ilmini ameli için vesile kılanlar, artık ilim makamından irfan makamına terfi ederler. Gerçek âlim, ilmiyle âmil olandır. Nihayetinde hakiki âlim, irfan diyarında bir ârife dönüşür.

Allah diyen şeker ve bal hazırladı,
Âhirette Allah ile sevdâ eyledi.
Amel işleyen gerçek âlimi ârif kıldı,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.²⁴

Hakk Teâlâ'nın lütfuyla ilimle şereflenen ilim erbâbı, elde ettiklerini kuru bir bilgi yığını olarak zihninde hapseder kilitlerse, yani ondan fay-

²¹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 79, s. 127-128.

²² Cum'a, 62/5.

²³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 71, s. 116.

²⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 79, s. 127-128.

dalanıp nasiplenmezse, allame-i cihân olsa bile bir anlamı yoktur. Amel-siz âlim, ilmi, dünyevî bir kazanç ve geçim kapısı olarak görür. Hakikatte âlimler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ifadesiyle onun “mirasçılaridir”. Dolayısıyla nübüvvet nasıl ki, ilâhî, kutlu bir vazife ise, âlimlik payesi de, o nispette dünyevî hiçbir metanın satın alamayacağı kadar kıymetlidir. Amelden yoksun ilim adamı, enâniyet bataklığında çırpınır durur, ömrünü geçici hazların peşinden tüketir.

Gerçek âlim zâhir ve bâtını meczedebilendir. O, madde ve manayı; beden ve ruhu birbirinden ayırmaz. Bilir ki, her iki alan da hakikatin farklı yönleridir, biri diğeri için feda edilmez. Nitekim Hoca Ahmed, yukarıda da ifade edildiği üzere zâhir ilmiyle âlim ve ârifliğe ulaşılacağını bildirmektedir. Mahşerde, ilim adamlarını kurtaracak olan da bu imkândır. Bilgisi ve öğrendikleri, âlimi, Hakk'tan “en çok korkanlar” seviyesine ulaştırır. Hakikate diğeri insanlardan daha yakın olmaları, onların sorumluluklarını katbekat arttırmaktadır.

Dinin aslı ve ibadetlerin tacı olan namaz, âlimi en yüce makamlara ulaştıran bir kulluk yoludur. O, namazı “Yaratan'a doğru bir mi'raç” olarak görür ve bu şuurla namaz ve diğeri ibadetlerden büyük manevi lezzet alır. Gözyaşları içinde, aşkla okuduğu Son Mesaj'ın bildirdikleri, onun için hayatın ve varlığın anlaşılmasında anahtar ilkelerdir. Bu ilkeler, âlim ve ârifi çoşturur, onu hakikat âleminin sakinlerinden kılar.

Essiz âlim amel işlemeyip yolda kalır,
Okuyup okumadan dünya malını ele alır,
Ben-benlikten essiz ömrünü harcar,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.

Zâhiri bozup bâtını düzelten âlim olsan,
Mahşer günü elinden tuta, tanla varsan,
Vay yazıklar pişmanım deyip yolda kalsan,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.

Âlim odur namaz kılıp ibadet etse,
Hakk'dan korkup âhiretin tasesını çekse,
Kur'ân okuyup Hakk'dan korkup ağlayıp inlese,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.²⁵

Âlim: Aşkın Kelâm'ı Anlayıp Uygulayandır

Kelâmıkadîm, âlim için, bir fener ve ışıktır. Yesevî, buradan hareketle, Kur'ân'ın, -onun anlamını bilmese de- tüm mazlumları etkilediğini ifade eder. Nitekim Allah Kelâm'ı, onu fehmeden için koruyucu bir zırhtır. Bun-

²⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 79, s. 127-128.

dan dolayı, hakiki âlim, bu bilinç içinde Aşkın Kelâm'ı anlayıp uygulamaya çalışandır.

Kur'ân âyetlerinin tesiriyle gözleri yaşaran, zihni canlanıp dirilen âlim, hakikati, bir mekânda değil, la-mekânda tadar. Kendisini bir hayat iksiri gibi diriltten yüce ilkeler, başkalarının da dirilmesi için ona yardım edip, istikamet çizerken etrafa ilim, hikmet ve irfan nurları dağıtır. Kurumuş ruh-lara hayat vererek, kâinata şavk veren kandillerin yanmasına vesile olur.

“Fe'l-ya'lemune'l-âlimün”i okur âlim,
Anlamını bilmeden onun olur zâlim,
Anlamını anlayanların giysisi aba,
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarım ey.

Âlim odur hişt yastanıp tahsil eylese,
Gece gündüz Rabb'ine ağlasa,
“Fe'l-yedhakü” âyetini tefsir eylese,
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarım ey.

“Ve'l-yebkü kesîran” diye Allah söyledi,
Anlamını anlayan âlim dinmeden ağladı,
Ağlaya ağlaya gözleri kör oldu,
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarım ey.²⁶

Âlim: Şeriat, Tarikat ve Muhabbet Seferine Çıkandır

Hakiki âlim, Hoca Ahmed Yesevî'nin gözünde, şeriat, tarikat ve muhabbet dairesinde sefere çıkandır. İlimde bağlayıcı unsur, şeriattır, yani ilâhî emirlerdir. Tarikat; ilâhî, aşkın hitabın muhatabı cânların, usûl ve erkân ocaklarıdır. Muhabbet ise, gönül dili ve gönül gözünün vasıtası olarak gerçek âlimin, ummandan çıkardığı inciler mesabesinde dir.

Âlim odur şeriatta sefer eylese,
Tarikatın pazarına yerini koysa,
Muhabbetin deryasından inci alsın,
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarım ey.²⁷

Gerçekliği Bozan Sahte Âlimler

Sahte âlimler, Hoca Ahmed için, gerçekliği tahrif edenlerdir. Onlar ki, okurlar, ama anlamazlar. Kıvrak zekâları metinleri kolayca ezberler fakat okudukları, madde aşamasından mana evresine çıkmaz. Zira gerçek ilimden nasipleri yoktur. Bunlar âlim müsveddeleri, Pîr'in ifadesiyle “cehâletin temsilcileri”dir.

²⁶ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 83, s. 136.

²⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 83, s. 136-137.

Cehâlet, şeytandan gelen kibir ve gururla birlikte lanet mızrağının hedefidir. Meleklerin şükür secdesi, aslında Hâlik’in kudretiyle yaratılmış nâsın varlığıyla olan imtihandan başka bir şey değildir. Cehâlet bataklığının kir ve pası, isyan ve tekebbürün tüm hazlarını taşıyan “huzurdan kovulmuşlar” zümresinin alâmet-i fârikasıdır.

Âlimim diye kitap okur anlamını bilmez,
Çoğu âyetin anlamını asla bilmez,
Büyüklenme, ben-benliğini dini tutmaz,
Âlim değil câhildir dostlarım ey.

Büyüklenme şeytana neler eyledi,
Büyüklendiğinde lânet mührünü saldı,
Melekler görüp orada secde eyledi,
Secde eyleyip emin oldu dostlarım ey.²⁸

Sahte ilim müsveddeleri, öğrendiklerinden nasiplenmeyen gâfillerdir. İbadet ve irfan bahçesinden nasihatler devşirmeyen dünyalıkların kulu ve kölesi olanlar, gerçek cennetin bu dünyada olduğunu zannederler. Hâlbuki hazzı kutsayan bu ihtiras kurbanları, dünyevîlikler içinde aslında boğulurlar. Âlimleri, fâni olana bel bağlamış toplumlar, kıyametin şiddetini/varlığını unutan insanlardır. Dünya metanını mabud edinenler, gerçek Hâlik’in vahyettikleriyle amel etme şerefinden yoksun kalırlar.

Dinin aslından olmayanların, yani bidatların şüyû bulmaması, bilginin muhafızları olan âlimler sayesinde gerçekleşir. Kıyametin nârından korunmak, ilmin yol göstericiliğiyle mümkün olur.

Âlimler amel kılmayıp nasihat eder,
Dünya malını eğer görse, sevinip alır,
Bid’at işler dünya içine dola olur,
Kıyametin şiddetinden korkun, dostlar.²⁹

Âhir zaman Bilginleri

Ahmed Yesevî, âhir zaman bilginleri dediği, sahte ilim erbâbından bahsederken onların zulmedenler safında yer aldığını söyler. Sözle ilim kisvesine girenler, hakikat dervişleriyle mücadele ederler. Pîr, kendi zamanının ilim dünyasındaki yozlaşmayı böyle tasvir etmektedir.

Yesevî, haram ve helâli birbirinden ayırt etmeyen âlimlerden şikâyetçidir. Harama bulaşan âlimler, dinin asıllarını dikkate almazlar. Zâlimlerle beraber olup, inanç âleminin sakinlerinden uzaklaşırlar.

²⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 83, s. 137.

²⁹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 170, s. 272.

Âhir zaman bilginleri zâlim oldu,
Hoş geldin deyciler bilgin oldu,
Hakk'ı söyleyen dervişlere düşman oldu,
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar.³⁰

Âlimler haram yerler, âlimlerden din gider,
Zâlimler güçlü olur, müminleri vurgusu.³¹

Cân Âlimi-Beden Âlimi

İlim, zâhir ve bâtının anlaşılması için bir mihmandârdır. Yesevî, beden ve ruhu besleyenin ilim ve âlimin olduğuna inanır. Âlimi ise cân âlimi ve beden âlimi olarak ikiye ayırmaktadır. Nihayetinde cân âlimi, muhabbet ve gönül pınarlarından beslenir. Bu kaynaklardan tadan ve güç elde eden âlimler ki, hakiki bilgiyi elde etme yolunda bütün engelleri aşar, ilimde mesafe alırlar.

Beden âlimlerine gelince, Pîr, onları zulmün temsilcileri olarak görür. Cân âlimi, Efendiler Efendisi'ne “*şah damarından daha yakın*”dır. Ancak beden âlimi, kendisi gibi zâlimler güruhuyla haşredilecektir. Cehennemin kızgın nârı, tahammül edilemeyecek kadar acı olan zakkum meyvesi, onlar için hazırlanacaktır. Keşkeler içinde ettikleri pişmanlıklar, artık onlar için bir kurtuluş olmayacaktır. Hakk buyurur ki, tekrar dünyaya gönderilseler bile, onlar aynı zulümleri gerçekleştirmeye çalışmaktan uzak durmayacaklardır.

İlim ikidir beden ve cânâ rehberdir,
Cân âlimi Hazret'ine yakındır,
Muhabbetin şarabından içer,
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarım ey.
Beden âlimi zâlimlere benzermiş,
Beraetin âyetinde çünkü buyurmuş,
Cehennem içinde dinmeden devamlı yanarmış,
Zakkum zehri içip devamlı dostlarım ey.³²

“Peygamberlerin mirasçıları” olan âlimlere hizmet etmek, Hoca Ahmed için, erdemli bir tavidir. Hizmet, hizmet edenlerde bir feyiz hâsıl eder. Âlimlerin nastan beslenen hitapları, onları duyanlar için hayat rehberleri olur. Öğrenilen her ilâhî emir, Hakikat yolunun işaretleri konumundadır. Ancak erdemli fiiliyattan yoksun olanlar, iki cihânda da büyük mahrumiyetler yaşayacaklar. Onlar için en büyük ceza ise, Cemâl'le müşerref olma ve temaşa şerefinden mahrum olmaktır.

³⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 89, s. 145

³¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 163, s. 365.

³² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 83, s. 137.

Kul Hoca Ahmed âlimlerin hizmetini eyle,
 Âlimler sözünü işitip amel eyle,
 Amel eyleyip Hakk yolunda cânını ver,
 Amelsizler cemâl görmez dostlarım ey.³³

Âlimler: Cemiyetin Islahatçılarıdır

Yesevî'nin gözünde âlimler, cemiyet ıslahatının fâilleri/öznelileridir. Erdemli toplumu inşa edecek fazilet erbâbı bu ilim üstatlarıdır. Onlar ki, insan ve cemiyeti güzellik ve hayırla ihyâ ederler; sulh ve salâhın yaygınlaşmasına vesile olurlar.

“İşitip, okuyup âlim öğüdünü almadın,
 Pinhan yürüyüp hayr ve ihsan kılmadın,
 Dünyada hiç rızalığın bulmadın...”
 Ağlayıp yürü, gözyaşının riyâsı yok.³⁴

İlim Erbâbına Hürmet Gerek

Sıkıntı ve zor zamanlarda topluma rehberlik edenler, peygamberlerin mirasçısı âlimlerdir. Bildiklerinden dolayı Hakk Teâlâ'dan en çok korkan da yine âlimlerdir.

Dolayısıyla ilim erbâbına ikram ve hürmet gerekir. Kelâmıkadîm, bundan dolayı âlimleri metheder. Zira onlar, cehâletin karanlığını ilim ve irfanla aydınlatan hakikat erleridir. Câhillerin nâkışları, onların kemaliyle izale edilir.

Âlimi tut izzet, eyle ikram,
 Âlimi Kur'ân içre öğer, dostlar.
 Âlimler açar cümle müşkülâtı,
 Câhiller cehlîni kim döker, dostlar.³⁵

Âlimler: Hak ve Bâtılı Ayıran Fârûklardır

Âlimler; hak ve bâtılı tefrik eden, ayırıştırın fârûklardır. Sahih ve yanlış, ilim ve cehâlet onlarla yalınlaşır, netleşir. Yoksa sıradan insanların, büyük ve küçük meselelerin çözümüne ne kadar katkıları olabilir? Avamın yol gösteren rehberleri âlimler, iyi ve hayrı seslendiren kılavuzlardır.

Doğru-yanlış'ı beyânını âlim bilir,
 Helâl-haram farkını avam nereden bilir?
 Âlimlerden avamîler çok fayda olur,

³³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 83, s. 136-137.

³⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 157, s. 251.

³⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 171, s. 274.

Bu dünyada iyi adını edinir, dostlar.³⁶

Cehâletin cenderinde bulunanlar, ilmin doyurucu nefesinden faydalanmazlar. Âlimlerin hakikati işaret eden sözleri, câhiller için anlamsızdır. Nitekim Her Şeyi Bilen (Âlîm), âlim ile avamı bir tutmaz. “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”³⁷ ilâhî ifadesini, Hoca Ahmed “Âlimi Allah avam denk eylemez” şeklinde te’vîl etmektedir. Öyle ki, bir âlim, yaptıkları/amelleri itibarıyla yüz bin avamdan daha hayırlı ve bereketlidir.

Câhil avam âlim sözünü hiç dinlemez,
Değme câhil özünü hiç anlamaz,
Âlimi Allah avam denk eylemez,
Her âlim yüz bin avama yeter, dostlar.³⁸

Avamı Aydınlatan Âlimler

Bilginin inşa ve yaygınlaşmasında âlimler, beşeriyetin kandilleri gibi iş görür. O kandil ki, yakıtı, hakikatin şavkıdır. Avamı aydınlatan nur, körlük âleminin simsiyah alacakaranlığında görünen âlemin sırlarını faşeder; sonunda gerçeklikler buharlaşmadan tecessüm hâlini alır.

Olmasa âlim, avam neye yarar,
Kılmaz idi yer ve gök, âlem bakar.
Kılmıışı için âlim günah görür,
Gök tarafına aşmaz yerde durur, dostlar.³⁹

İlim erbâbı, Yesevî’nin dilinde, sadece öte dünyayı anlatmaz. Pîr, dünyanın da âhiretin de, ilim ve dolayısıyla âlimle olacağını hatırlatır. Âlimin ibadeti o kadar değerlidir ki, Hakk’ın nazarında makbule şâyândır. Asil ve akl-ı selîm bir nesil, ilmiyle âmil olan âlimlerin çabasıyla yetişir.

Sıradan insan ten ise, âlim de, bu tendeki cândır. Nasıl ki, cân olmayınca tende hayat emareleri görülmezse, ilim ve irfansız insan hayat damarları olmayan ceset hükmündedir. Peygamberlerin mirasçıları âlimler, bir anlamda melekler diyarındandır. Cehâletin girdabında kalan kimseler ise şeytanın mirasçılığını yaparlar.

Din ve dünya âlim ile olur hâsıl,
İbâdet kılsa kabul, Hakk’a vâsıl.
İtikad kıl, gerek olsa temiz nesil,
Gerçek âşık bir söze baş eğer, dostlar.
Avam tendir âlimdir tende cân gibi,

³⁶ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 171, s. 274.

³⁷ Zümer, 39/9.

³⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 171, s. 274.

³⁹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 171, s. 274.

Şah Hüseyin olsa âlim, gerek hem gibi,
İns ve cinde âlim melek, câhil iblis gibi,
Tutmayın karışık, zinhar inkâr, dostlar.⁴⁰

“Âlimi Hor Görme!”

Âlimlerle uğraşmak ve mücadele etmek, Hoca Ahmed’in nezdinde şiddetli ikazlara konu olur. Çaresizlerin devası, ilim erbâbının durmak bilmeyen çalışmasında gizlidir. Tıpkı Moğol İstilas ve Haçlı Seferleri’nde olduğu gibi, ulemâ, cemiyeti çaresizlik, ümitsizlik ve yılgınlık sarmalından korur ve kurtarır.

Nasların kaynaklığıyla, onlar, küfür ve nifak bataklığındaki toplumu selamet ve inanç kıyısına ulaştırırlar. Yesevî, âlimi hor görmenin hüsrânını ifade ederken, onları sevmenin feyzinden nasiplenmeyi tavsiye eder.

Âlimin kıymetinin farkında olan, bu dünyada da, öte dünyada da izzet ve şeref kazanır. İlim bereketiyle büyük mükâfatlara nail olur.

Âlimleri hor görmek değıldir revâ,
Hor görmez o hem yerine yer-gök, hevâ.
Nice ki fakir, miskin o çâresiz,
Âlimi hor görmeyin asla, dostlar.

Âlimi hor görse, o küfür ve nifak,
Âyet, hadis var, insan ve cin ittifak ile,
Âlimi seven mümin yüzü apak,
Sorgusu yok günahından inkâr, dostlar.

Kul Hoca Ahmed’e ilhâm verdi söyle diye,
Her âlimin değerini bilsin diye,
Her kim bilse, bunu amel kılsın diye,
Âlim izzetin kılan cennet girer, dostlar.⁴¹

Amelle şeref kazanan âlim, Pîr’in dilinde, daha yüksek makamlara layıktır. İbadetin ve aşkın kemal basamaklarına ulaşan ilim erbâbı, gönül ve aklın rehberliğinde tefekkür ve tezekkür âleminin gözyaşı döken muhsinleri arasına dâhil olur.

Âşıkların Hakk’a yetince, bil, feryâdı,
Arşı bozunca âşıkların kıldığı imdâdı,
Oruç, namaz, tesbihleri Hakk’ın yâdı,
Âlim olsa, gözyaşını saçar imiş.⁴²

⁴⁰ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 171, s. 275.

⁴¹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 171, s. 275.

⁴² Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 163, s. 339.

İlmiyle Uyumlu Olan Âlimi Aramak

Hoca Ahmed, ilmiyle uyumlu olan âlimi aramaktadır. Bu çerçevede istikamet üzere olan âlimlere tabi olmaya çağırır. Onun düşüncesine göre, Hakk'ın yolunda olan ilim erbâbına cânlar feda olsun. Zira âlimler, “kendilerini bildikleri gibi, Allah'ı da bilirler.” Yine onlar, “Allah'tan en çok korkanlardır.”

Hani âlim, hani amel işleyen dostlar?
Allah'dan söz etse, siz cân veriniz.
Gerçek âlim yastığını taştan yaptı,
Ne anladı onu âleme söyledi.
Kendini bildi ise, Hakk'ı bildi;
Allah'dan korktu ve insafa geldi.⁴³

Akıl ve Şuuru Bilge Eylemek

Ahmed Yesevî, ilmi hikmetten ayırmaz. Nitekim hikmet, “bilgelik sevgisi” olarak bilinir. “Hikmeti seven” de, bilgelik mertebesinin öznesi olmaktadır. Hoca Ahmed, “akıl ve şuuru bilge eylemek” ifadesiyle, hayat felsefesini özetlemektedir.

Bedeni büyük ateşte bırakan cânı özge,
Hikmet okur tâlip olur yetse söze,
Kimi görse izini alır sürer göze,
Akıl ve şuurunu bilge eyleyip yürür olmalı.⁴⁴
Hakk Mevlâ'mın nazârız kime düşse,
Câhil olsa, bir lahzada bilge olur.
Üç yüz altmış damarları nura dolar,
Dört yüz kırk dört kemikleri bina olur.⁴⁵

Akıl, şuur ve zihinle elde edilen bilgelik, Yesevî için en yüksek makam/ideal değildir. Ona göre hakikat, bilgeliğin de üstündedir. En yüce hakikati içinde bulunduran “sır”, herkese açık olan bir alan değildir. Sır, layık olmayana verilmeyecek “en yüksek bilgelik”tir. Bu yüce sır, bilgelere de yol gösterecek kadar kıymetlidir. Yine Yesevî, ârif ve âşığı bilgelikle ilişkilendirir. Nihayetinde bilge, aynı zamanda ârif ve âşıktır.

Âşıkları cevân kılar o meydanda,
Yılan kamçı kılıp biner o arslana,
Sır sözünü söyleyip olmaz her câhile,
Sır sözünü bilgelere söyleyesim gelir.

⁴³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, “Münâcât”, s. 406.

⁴⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 232, s. 164.

⁴⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 164, s. 263.

Ârif olup âşık olsa bilge gider,
Öyle âşık didâr için cânın verir,
Öyle kula tan mı atar, gün mü batır,
Gece-gündüz dinmeden ağlayasın gelir.⁴⁶

Hakikatten hikmet dedim, bilge hani?
Kötü – iyi hâzır durur, bakıp ona,
Hayvan kılmayıp, âdem kıldı Mevlâ'm seni,
Her cefâyı kanasın dedi, kandım işte.⁴⁷

Gözyaşını Hüdâ özü kabul kıldı,
Yüz bin âsî, ümmetlerini dileyip aldı,
Değme bilge bu sırlardan hayran kaldı,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?⁴⁸

Ârif: Hakk'a Vâsıl Olandır

Hoca Ahmed, en yüce ârifliği Hakk Teâlâ'yla özdeşleştirir. Ârif Zât (c. c.)'tan öte dünyada mağfiret diler. Ârif kişi, dünyanın esiri ve kölesi değildir. İrfan sahibi, aynı zamanda aşk sahibidir.

Pîr, ârif âşık olarak ifade ettiği irfan erbâbını, dünyevîlikten uzak olarak tarif eder. Aşksız kişiyi de “hayvanlardan daha aşağı” olarak görür.

Kerem ile affeyle ey Ârif Zât,
Âhiret azâbından azad eyle.⁴⁹
Ârif âşık öz cânını ateşe yakmaz,
Dertsizlere çakmağını yakıp çakmaz,
Dünya gelip cilve eylese dönüp bakmaz,
Aşksız kişi hayvandan beter dostlar.⁵⁰

Ârif ve âşık, Yesevî'nin nezdinde, elem, sıkıntı ve üzüntülere talip insandır. Hakk'a vâsıl olan, ârif olandır. Âriflik dünyanın fâniliğinden kendisini koruyan hakikat insanıdır.

Benlik ve enâniyetten sâdır olan duygular ârifi kendi kontrolüne alıp etkilemez. Zira ârif, hazların esiri ve kölesi olmaktan hayâ eder. Ve hatta kendisini çok kez meşru lezzetlerden dahi mahrum bırakır.

Zorluk ve sıkıntılar, ârife yoldaki aşılması kolay engeller olarak görülür. Kıyamet günü, ârif, Allah'ın cemâliyle müşerref olup, Mûsâ gibi onunla kelâm eyleyecektir. O, Hakk için tüm varlığını feda etmekten sakınmaz.

Ârif âşık olayım desen elem çek,

⁴⁶ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 203, s. 318.

⁴⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 163, s. 376.

⁴⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 245, s. 390.

⁴⁹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 239, s. 62.

⁵⁰ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 82, s. 136.

Hakk vuslatına yeteyim desem geceleri don,
Bu dünyanın eğlencesini boşlayıp,
Boşlayıp atsa ben-benlik gider dostlar.⁵¹

Ârif âşık şevki ile kıyamet günü,
Allah'a konuşup cevab verir imiş,
Bu âlemde çektiği cefâ ve eziyetleri,
Göğsünü yarıp Hakk karşısında koyar imiş.⁵²

Tezekkür Halkasının Erleri Ârifler

Ârif, Pîr için, âşıkların tezekkür halkasının ferdidir. Hakk'tan istediklerinde, mürşidini yanında bulur. Sıkıntılı anlarında Allah'ın izni ve kudretiyle yakın rehberlerinin desteğini hisseder.

Ârif odur olsa âşık halkada yer alarak,
Yardımlını dileyip o mürşidi kalkan eder.⁵³

Ârif ol kişidir ki, muhabbet meclisi, onunla kemale erer. Nitekim muhabbetin olmadığı çorak mekânlar, âriflerin varlığıyla neşvünemâ bulur. Âriflerin sohbetinden beslenenler, muhabbet deryasının aşkın nefesinden nasiplenirler.

Hoca Ahmed'e göre, sadıkların işaretleri, ârifler tarafından bilinir. Zarar ve ziyanlar, irfan ehlinin gayretiyle selamete dönüşür.

Muhabbetin sokağını gezen ârif,
İyi bilir sâdıkların belirtisini,
İradeden ellerine harbe alıp,
Defin eyler zararlının selâmetini.⁵⁴

Muhabbetsiz kişilerden her kim kaçsa,
Âriflerin sohbetinde dolaşır.
Yanıp yakılıp aşk yolunda yaşını saçsa,
Sübhân Melik'im Arş üstünde konuk eyler.⁵⁵

Âriflerle muhabbet meclisinde bulunanlar, onların himmet ve hikmetlerinden nasiplerine düşenleri toplarlar. İrfan ustalarıyla beraber olanlar, âşıklar makamına ulaşırlar. Hakk'ı terennüm eden âşıklar, cân ve tenden âzâde şekilde, imanının sonsuz hazzından lezzet alır, ebedî inanç iksirinden kana kana içerler.

Âriflerin hizmetiyle olgunluk basamaklarını aşanlar, bu aşkla ahalinin

⁵¹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 84, s. 138

⁵² Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 115, s. 184.

⁵³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 116, s. 186.

⁵⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 130, s. 205.

⁵⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 133, s. 208.

hükümdarları şerefine ulaşırlar.

Ten söylemez, cân söylemez, iman söyler,
Cândan geçen gerçek âşıklar Hakk'ı gözler;
Âriflere hizmet eyleyip yolunu düzler,
O âşıkı ahaliye sultan eyler.⁵⁶

Âriflik Çileyle Birlikte Olmaktır

Âriflik makamı, Pîr'in ifadesiyle, zorluk ve meşakkatle birlikte olmak demektir. Hoca Ahmed'e göre, ârifin ıstırap çekmesiyle bütün âlemler gül bahçesine dönüşür.

Âşıkların zikirleri, varlık âlemini sürekli cevelan ettirir. O aşk ki, güç ve kudretin ötesinde bir nirengi noktasını temsil ederken, vâsıl olanlara sınırsız bir cesaret verir. Nihayetinde âşık ârifliğin ötesinde yeni âlemlerin keşfine çıkar.

Ârif âşık cân yurdunda elem çekse,
On sekiz bin bütün evren gül bahçesi olur.
Gönül kuşu şevk kanadını çırpıp uça,
Bütün varlık yâdını söyler bülbül olur.⁵⁷
Âşıkların zikrin deyip yorulmazmış,
Gittiği yöne yiğit olur, dönmezmiş.
Halka bulsa, âşık işe yorulmazmış,
Kehf iti gibi ârif namında kalmazmış.⁵⁸

Kendisi de bir irfan adamı olan Yesevî, âriflere olan hayranlığını gizlemez. Onların söyledikleri hakikatin terennümüdür. Dolayısıyla âriflerden sâdir olan sözlerin kabulü şarttır.

Hizmet etmek, o kadar mukaddes bir iştir ki, hizmet edenler, Allah Resulü (s.a.s.)'nün ifadesiyle “ümmetin efendisi” hâline gelir, istikametine ulaşarak muradına nâil olur.

Kul Hoca Ahmed, âriflere mâil ol,
Her ne dese, kabullenip kâil ol,
Hizmet edip yürüp gidip sâil ol,
Hizmet eden muradına yetermiş.⁵⁹

Âriflerin Sohbetleri

Âriflerin meclisi kadar, onların sohbeti de bir hazine değerindedir. Pîr'e

⁵⁶ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 133, s. 210.

⁵⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 138, s. 218.

⁵⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 146., s. 230

⁵⁹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 146, s. 231.

göre, Peygamberî ruhla kuşatılmış olan ârif, sohbetiyle etrafının gönül ve zihin dünyalarını güçlendirir. Bu feyizle insanlar Rahmân'a daha yakın bir mertebeye ulaşır. Kâmil mürşidin himaye ve hizmetinin mükâfatı ise, sırlar âleminin bilinmeyenlerini keşiftir.

Âriflerin sohbetinden behre alan,
Hüda'sına yakın oldu, bildim ben işte.
Pîr-i kâmil mükemmile hizmet eyleyip,
İhlâs ile sır-esrârın bildim ben işte.⁶⁰

Hizmet ve hikmetle bezenen/kemale eren mürid, bunun sonucunda şeref kazanır, sözü tatlı olur, ahali tarafından dinlenen bir mürşide dönüşür. Güzel erdemli sözler, insanları etkiler. Ancak hak etmeyen ve layık olmayan için güzel sözlerin bir anlamı yoktur.

Dolayısıyla Allah'ın Kelâmıkadîmi ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hikmetli sözlerini kendisine yol işaret yapan âriflerle beraber olmak gerekir. Hatta onların izlediği dosdoğru yolda seyahat etmek gerekir.

Hangi tâlib hikmetini tutsa azîz,
Nereye ulaşsa, başı azîz, sözü leziz,
Yahşi sözü anlayamaz her terbiyesiz,
O sebebden ârifi izleyip yürüdüm ben işte.⁶¹

Ârif ve âşık kişi, sıkıntılarla baş başa kalsa, bedeni pek çok hastalığa düşar olsa da aşkın nefasetiyle kendinden geçer, görünmeyen âlemin şavkından kendini alamaz.

Ârif-âşık cân mülkünde elem çekse,
Yedi organ takat edemeyip lertzân olur.
Aşk deryâsı vücud içre cuş eylese,
Bilinçsiz olup girdab içre hayrân olur.⁶²

Hoca Ahmed Yesevî için, âriflerin sohbetleri, nebevî ifadeyle “cennet bahçeleri”dir. Orada dünyevî ve fâni olanlar konuşulmaz. Ebedî ve daim olan gönül dilinin sözlü ifadeleri hayat bulur. Söz mârifet incisine dönüşerek, irfan meclisleri kurulur. Nihayetinde kişiyi ârif makamına taşıyan da mârifettir.

İrfan sofralarında Allah'ın sevgilileri hazır bulunurlar. Nihayetinde aşk ve irfan nağmeleri, Allah bilgisini terennüme dönüştürür.

Ey dostlarım, ârifler hâlis sohbet ederler,

⁶⁰ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 151, s. 238.

⁶¹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 151, s. 239.

⁶² Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 163, s. 261.

O sohbetde mârifet incilerini saçarlar,
Sohbet vakti hâzır ol, erenlere nâzir ol!
O hâletde erenler, ere nazâr kılırlar.⁶³

Mârifet hâsıl kılır ârif olan,
Âşıkların pazarından gelen kişi.
Tâliblere hâdi olup yol gösteren,
Uzak yerden haber alır gören kişi.⁶⁴

Allah'ı seven âşıkları inleyip yürür,
Âriflerin sohbetine özünü vurur.
Mihnet bulsa âşıkları cevân eyler,
Yarın mahşerde âşıkları Allah yorar.⁶⁵

İrfan Meclisleri

İrfan meclislerinde şeriatın varlığı sübut bulur. Pîr, tarikatin merkezine tezekkürü koyarak, âriflerin sadece hakikatten haber verdiklerini bildirir. Hakikat kapısının anahtarı, Hakk zikrinin cân ve tendeki ifadesinde bulunur.

Ey dostlar, haber verip şeriattan,
Tarikatta Allah zikrini deyin dostlar.
Ârif cânlar haber verir hakikatten,
“Allah” diye Hakk zikrini deyin, dostlar.⁶⁶
Ârif odur, Hakk emrini yerine getirirse,
Mâsivâdan nefsinin çekip has eylese.
Şeriat hepsi beş harfdir rast eylese,
Ondan sonra tarikata girmek gerek.⁶⁷

Hakikat yolunda seyahat eden ârif, aslında sırların sırrını keşfetmeye namzettir. Sırrı elde eden irfan ehli, başka sırları aramaya koyulur.

Kara ata binmedikçe kara görmez,
Kara şahin konmadıkça sırrı görmez,
Sır gören ârifleri burada durmaz,
Sır görüp, cânı incitip yürüyün, dostlar.⁶⁸

Sırrı keşfe çıkan Yesevî, mescitte namaz kılan zâhidlerin, aşk ateşinden yanan âşıkların ve hakikati söyleyen sâdıkların, ârifler gibi Hakk'a ulaş-

⁶³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 166, s. 266.

⁶⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 238, s. 373.

⁶⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 197, s. 310.

⁶⁶ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 168, s. 267.

⁶⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 211, s. 329.

⁶⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet: 170, s. 271.

caklarını haber verir. Ve gözü yaşlı âriflerle birlikte olup Hakk'ı zikretmek ister.

Mescide girip namaz kılsam zâhidler gibi,
 Aşk ateşine tutuşup yanan âşıklar gibi.
 Yalan sözü dile almadan sâdıklar gibi,
 Ârifler gibi Hakk'a vâsıl olur mu ki?⁶⁹
 Allah diyen âriflerin görsem yüzün,
 Gece-gündüz dinmeden Allah desem işte.
 Allah diye âhirete varır olsa,
 Ben hem daimâ dinmeden Allah desem işte.
 Ten-cân ile bir ârifin görsem yüzünü,
 Hemrâh olup, cânım ile desem yâdını,
 Allah diye talep kılsa Rabb'isinden,
 Câhil özüm, o ârifi görsem işte.
 Allah diyen âriflerin gözyaşını,
 Geri bırakmaz, Kâdir Melik'im her işini,
 Aydın kılır Kâdir Melik'im iç-dışını,
 Ben hem müdâm dinmeden Allah desem işte.⁷⁰

Nihayetinde, Hoca Ahmed Yesevî, söylediği hikmetlerin muhatabını kendi toplumu olarak görür. Kendisini ârif olarak görmeyen Pîr, dillendirdiği hikmetlerin ilim erbâbına fazla etki etmediğini düşünür. Ona göre, gerçek ârif, gönül ülkesini inşa edendir. Fakat ister âlim, ister avam olsun, beden ve maddeyi yücelten/kutsayan kişi, gönül/cân ülkesini yıkar; ancak beden ülkesini inşa ve imar eder.

Kul Hoca Ahmed bu hikmeti kime söyledin?
 Ârifim diye ahaliye okuyup yaydın,
 Tesir eylemez âlimlere söylediğin öğüdün,
 Ârif o kişidir beden ülkesini viran eyler.⁷¹

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevî âlim ve âriflerden sıklıkla bahsederek onların özelliklerini anlatmaktadır. Ona göre âlimlerin varoluşları kitaplarla beraberdir. Çünkü onlar müşkülli/sorunları ilimle çözen ve haksız yere fetva veremeyen kimselerdir.

Amel işlemeyen âlim, Yesevî'ye göre, ilmimi çiğnemektedir. Onlarda ne ölüm, ne kabir, ne de Allah korkusu vardır. İlmiyle âmil olmayanlar yolda

⁶⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 181, s. 289.

⁷⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 233, s. 366-367.

⁷¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 134, s. 214.

kalırlar. Sahte âlimlerin ömürleri, dünya malı ve benlik içinde geçer.

Gerçek âlimler, Ahmet Yesevî nezdinde, ibadetlerini yerine getiren kullardır. Onlarda Hakk korkusu ve âhiret tasası bulunur. Kur'ân okur, Hakk korkusuyla ağlarlar. Hakk yolunda tutuşur, gece ve gündüz gözyaşı dökerler. Gerçek âlim, okuduklarının zâhirî ve bâtinî anlamlarına vâkıftır. Türkistan Pîr'ine göre, âlim, şeriatta sefer eyler, tarikat pazarında ikâmet eder, muhabbet deryasında inci toplar.

Yesevî felsefesinde iki tür âlim vardır: Cân âlimi, beden âlimi. Cân âlimi; efendisine yakındır, muhabbet şarabından içer. Beden âlimi; zâlimlere benzer, cehennem ateşine namzettir.

Hoca Ahmed, âlimi hor görenin, küfür ve nifak içinde olduğunu söyleyerek onları ikaz etmektedir. Âlimi sevenin ise, öte dünya sorgusunda yüzü pak, gönlü ferah olacağı müjdesini vermektedir.

Hoca Ahmed Yesevî, ârifleri, mertler denizinin gerçek yolcuları olarak görmektedir. O, hikmetlerinde yüz bin ârifle görüştüğünden bahseder. Gönül ülkesini açan ve ilmiyle amel eden gerçek âlimi, Allah ârif kılar. Dert erbâbının yârânı olan ârifler, dünyanın hırslarına kapılmaz, menfaatlerini gözetmezler.

Ârifler, Ahmed Yesevî için, cân mülkünde elem çekenlerdir. Sır ehli olan ârifler, Hakk'ın hakikatine vâsıl olanlardır. Yesevî, âriflerin sohbetine katılmaya ve onların pazarında “özünü sat”maya çağırır. Ona göre ârif olup âşık olanlar, bilgelere dönüşürler. Zâhir ve bâtin ilminin pırıltılarını saçan ârifler, itikadî illetlere deva olurlar. Tevhit kılıcıyla kuşanarak şevk şarabından içip, kendilerinden geçerler.

Nihayetinde hakikat erleri olan ârif ve âlimler, iki cihânı kuran gönül mimarlarıdır. Onlar ki, Yesevî hikmetlerinin muhataplarıdır ve yine onlar Aşkın Varlık'ın âşıklarıdır.

Kaynakça

- Hoca Ahmet Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, İstanbul 2015.
İbn Sînâ, “Âriflerin Makamları”, *el-İşârât ve 'l-tenbîhât*, çev. A. Durusoy-M. Macit-E. Demirli, İstanbul 2005.
Uludağ, Süleyman, “Ârif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. III.

AHMED-İ YESEVÎ'DE İLÂHÎ AŞK DIVINE LOVE IN AHMAD YASSAWI

2016 • SAYI: 4 • SAYFA 93-111

AHMET ÖGKE
PROF. DR.
AKDENİZ Ü. İLÂHİYAT FAK.

ABSTRACT

Hodja Ahmad Yassawi, the pioneer of Turkic mystical thought, masterly projected all elements of love literature that are prevalent in the mystical tradition that he followed in his Diwan-e Hikmat. It is possible to say that the main theme of Diwan-e Hikmat is love. It is obvious that he was fully a man of love. There are certain signifiers pointing to this truth: That he observed the balance between affection and love; that he favoured the way of love typified by the wise lover against the way of reason typified by the ascetic servant. Starting right from his own experiences of love, he vividly explained in his wisdoms all states of love and the lover both in this world and the hereafter with all its kinds and aspects.

Keywords: Hodja Ahmad Yassawi, Diwan-e Hikmat, Sufism, Love, Reason.

ÖZ

Türk tasavvuf düşüncesinin öncüsü Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed-i Yesevî, kendi mensubu bulunduğu tasavvufî gelenekteki aşk edebiyatının bütün unsurlarını Dîvân-ı Hikmet'ine büyük bir ustalıkla yansıtmıştır. Dîvân-ı Hikmet'in en birincil teması aşktır, denebilir. Gerek klasik edebiyattaki muhabbet ve aşk dengesini gözetmesi, gerek vuslat-ı ilâhîyi gerçekleştirebilmek için âbid ve zâhid tipinin temsil ettiği akıl yolu ile ârif âşık tipinin temsilciliğini yaptığı aşk yolunu savunmadaki aşk yönündeki tercihi, onun tam bir aşk adamı olduğunu göstermektedir. Başta kendi kişisel aşk tecrübesinden başlayarak o, aşkın bütün çeşitlerini ve boyutlarını, aşkın ve âşıkın bu dünyadaki ve âhiretteki bütün hâllerini çok canlı sahneler hâlinde hikmetlerinde anlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Tasavvuf, Aşk, Akıl.

Giriş

Aşk Kavramı¹

Türkçemizde daha çok aşk şeklinde kullanılan bu kavramın aslı, Arapçadaki ışk kelimesidir. Sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” gibi manalara gelir. Lügat kitaplarında, aşk kelimesinin sözlük anlamının, aynı kökten türetilen ve “sarmaşık” manasına gelen “aşeka” ile yakından ilgili olduğu belirtilmektedir. Yani, tıpkı sarmaşığın, kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazen de kurutması gibi, aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir. Ayrıca hem tatlı, hem ekşi olan bir çeşit meyveye de uşuk adı verilir. Bu da aşkın acı ve tatlı yönlerine işaret olarak algılanabilir.

İslâmî edebiyatta aşk, ilâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış ve ilâhî aşka genellikle “hakiki aşk”, beşerî aşka da “mecâzî” veya “uzrî aşk” denilmiştir. İlâhî aşk, geniş ölçüde tasavvufta, kısmen de İslâm felsefesinde işlenmiş; İslâm felsefesinde ayrıca kozmik varlıklar hiyerarşisinde alttaki bir varlığın üstteki varlık veya varlıklara duyduğu arzu (şevk) ve sevgi de çoğu zaman aşk terimiyle ifade edilmiş-

¹ Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, haz. Muhammed Abdülvâhid et-Tübâ-Ömer Hüseyin el-Haşşâb, Mısır 1306 H., Beyrut trz; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Mü'cemu istilâhâti ş-süfîyye*, tahk. Abdu'l-Âl Şâhin, Dâru'l-Menâr, Kahire 1992; Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn*, neşr. Muhammed Vecîh, Mevlevî Abdülhak, Gulâm Kâdir, Kalküta 1862, İstanbul 1984; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991; a.mlf., “Aşk”, *DİA*, c. IV, s. 11-17; İlhan Kutluer, “Aşk”, *DİA*, c. IV, s. 17-19; Mustafa Uzun, “Aşk”, *DİA*, c. IV, s. 19-21; Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı*, 4. baskı, İstanbul 1981; Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Ankara 1982.

tir. Aşk sonlu olanın sonsuz olana duyduğu bir özlemdir.² Bazı Kelâm kitaplarında ise tasavvuftaki aşk anlayışı tenkit edilmiştir. Hem ilâhî, hem de mecâzî anlamda aşk, edebiyatın–özellikle de Tasavvuf Edebiyatı'nın–ana temalarından birini oluşturmuş ve böylece bu kavram etrafında geniş bir aşk edebiyatı meydana gelmiştir.

Kur'ân ve sahih hadis kitaplarında aşk kelimesi bu şekliyle geçmemekle birlikte “sevgi”, çoğunlukla hûb ve muhabbet, bazen de meveddet kelimeleri ve bunlardan türetilen çeşitli kelimelerle ifade edilir. Allah sevgisinden çok Allah korkusuna ağırlık veren ilk zâhidler de aşktan söz etmemişlerdir. İlk defa H. II. (M. VIII.) asırda Allah ile kul arasındaki sevgiyi anlatmak üzere nadiren de olsa aşk kelimesinin kullanılmaya başlandığını gösteren rivayetler bulunmaktadır. Nitekim Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Allah'ın, “Kulum bana, ben de ona âşık olurum.” buyurduğunu rivayet eder. Abdülvâhid b. Zeyd (ö. 177/793) ise peygamberlerden birinin “Allah bana, ben de O'na âşık oldum” dediğini rivayet eder. Başka bir rivayette buna benzer bir söz Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908)'ye isnat edilmiştir. O, “Ben Allah'a âşığım; O da bana âşiktir” dediği için kâfir olduğuna hükmedilerek memleketinden kovulmuş, daha sonra idam edilmek üzere celladın önüne çıkarılmış ve asılmaktan son anda kurtulabilmiştir.

Bu ve benzeri rivayetlerden de anlaşılacağı üzere âlimler, hatta ilk dönemlerde mutasavvıfların büyük çoğunluğu, Allah sevgisini ifade etmek üzere Kur'ân ve Sünnet'te yer alan hûb ve muhabbet yerine aşk kelimesinin kullanılmasına karşı çıkmışlar; Râbiatü'l-Adeviyye (ö. 185/801), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/ 848), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Hallâc-ı Mansûr (ö. 310/922) gibi “sevgi” temasını işleyen ilk sûfiler, aşk, âşık ve mâşuk kelimeleri yerine, genellikle hub, muhabbet, habîb, mahbûb sözcüklerini kullanmayı tercih etmişlerdir.

Aşk kelimesinin dinî bir terim olarak kullanılmasını câiz gören sûfilerin dayandıkları bazı âyet ve hadis yorumları şöyledir: “*İman edenler, Allah'ı daha şiddetle severler*”³ âyetindeki “şiddetli sevgi”den maksat aşktır. Diğer bir âyette de müminlerin Allah'ı her şeyden çok sevmeleri gerektiği belirtilmiştir.⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ömer'e: “*Ben sana herkesten daha sevimli olmadıkça iman etmiş olamazsın*”⁵ demişti. Mutasavvıflar, bu anlama gelen âyet ve hadislerden, Allah ve Resul'üne âşık olmanın lüzumu manasını çıkarmışlardır.

² Yasin Pişgin, “Din-Sanat İlişkisi Bağlamına Dinî Düşüncenin Sanat Ruhuna Etkisi”, *Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm ve Sanat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İSAV Yay., İstanbul 2015, s. 53-54.

³ Bakara, 2/165.

⁴ Tevbe, 9/24.

⁵ Buhârî, “İman”, 8-9; Müslim, “İman”, 67-70.

Dîvân ve Tasavvuf edebiyatlarında, mutlak hakikat olan Allah'a varmanın (vuslat) aşk ve akıl olmak üzere belli başlı iki yolundan söz edilir. Âşık aşkı, zâhid ise akli temsil eder. Maksada en kestirme ulaştırın, fakat en çetin olan aşk yoludur ve bu daima akılla çatışma hâlinde ele alınmıştır. Aşk yolunda daha ilk adımda başı vermek lâzımdır. Aşk, dünya ilmiyle medresede kavranamaz. Fuzûlî'nin çok tanınmış, "Aşk imiş her ne var âlemde / İlim bir kıyl ü kâl imiş ancak" beyti, bunun en meşhur ifadesidir. Akıl, gönülünden aşktan ayırmak ister; gönül ise aşka koşar ve onu her şeye tercih eder. Bu yüzden âşık akla değil, aşka uyar; akli ve aklın meselelerini bir tarafa bırakır;⁶ aklın temsilcisi olan zâhidi de devamlı tenkit ederek aşkı zühde tercih eder. Her ne kadar âşık-sâlik önce şeriatın koyduğu sınırlara riayet ederek zühd ve takva ile hareket etmek mecburiyetinde ise de bu yeterli değildir. Zühd ve takva, onu hakikate yöneltir; böylece dünyevî ihtiraslarına hâkim olduktan sonra şeriatın sınırları dışına çıkmadığı gibi, makamların en yükseği olan aşk ve muhabbet makamına ulaşmayı hedef edindiğinden, zühd ve takvaya da değer vermeyerek aşk, zevk, şevk ve keşif yolunu tutar. Ancak bu çileli bir yoldur; zira aşk yakıcı bir ateştir.

Aşkın en son gayesi, yana yakıla yok olmaktır. Aşk kavramına ilk defa kanı karıştıran da Hallâc'dır. İdam edilirken elleri kesildiğinde yüzünü kana bulamış, sebebi sorulunca da "Aşk ile kılınacak iki rekât namazın abdesti kanla alınmazsa sahih olmaz." cevabını vermişti. Menkıbeye göre vücudundan akan kanlar yere "Allah" kelimesini yazacak şekilde akmıştı. Hallâc'a bundan dolayı "aşk şehidi" denilmiş, onun dert ve elem dolu aşk macerası bütün mutasavvıflara örnek olmuştur.

1. Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Aşk Tecrübesi:

Mensubu bulunduğu tasavvuf düşüncesi sahasında kendi dönemine kadar ortaya konan aşk edebiyatının bütün unsurlarını Dîvân-ı Hikmet'ine yansıtan Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed-i Yesevî, ahlâkî bakımdan tarikat mensubu olsun veya olmasın herkes için bir örnektir. Aşk ve inâbe yolunun mimarı Hacı Bektâş-ı Velî'ye nispet edilen Bektâşilik, onun düşünceleri üzerine bina edilir ve ruhunu Yesevîlik'ten aldığı kabul edilir. Klasik Bektâşî eserlerinin başında gelen Bektâşî Erkânâmeleri'nde mürşid-i kâmil olarak Hoca Ahmed-i Yesevî'ye doğrudan atıf yapılır.⁷

⁶ Aşk ve akıl arasındaki bu karmaşık ilişki ve bunun gündelik hayattaki değerlere yansımaları konusunda bkz. Rıfat Atay, "Bilgi ve Eylem Arasında Mevlânâ'da Estetik Değerler Eğitimi: Mesnevî Merkezli Bir Okuma Denemesi", *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlâk ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atam Yay., Ankara 2016, c. II, s. 1233-1249.

⁷ Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara 2008, s. 97.

Hoca Ahmet Yesevî, aşktan habersiz kimselerinin katı ruhlu ve taş kalpli olduğunu (59/6)⁸ belirtir. O, muhatabına: “Aşksız kişi hayvandan beter, dostlar!” (82/9) diye seslenir ve Dîvân-ı Hikmet’inin değişik yerlerinde kendi kişisel aşk tecrübesiyle ilgili bilgiler verir. Dîvân’ının bir yerinde 49 yaşındayken ilâhî aşk ateşinin gönlüne düştüğünü, büyük aşk şehîdi Hal-lâc-ı Mansûr gibi eşinden dostundan ve diğer insanlardan âdetâ kaçarcasına Rabb’iyle baş başa kalmak için halvete çekildiğini, Allah aşkıyla yanıp tutuştuğunu, bilindir bilinmez türlü sıkıntılara boyun eğip sabrettiğini, yine de yalnızca Rabb’ine sığındığını dile getirmektedir (6/10, 12/1). Zira “her ne cefâ dokunsa, onu da Hakk’tan bilir âşık” (82/2). Devamını Ahmed-i Yesevî’den dinleyelim:

Ey dostlar, temiz aşkını ele aldım,
 Bu dünyayı düşman tutup yürüdüm ben işte,
 Yakam tutup hazretine sığınıp geldim,
 Aşk kapısında Mansûr gibi oldum ben işte.
 Aşk yolunda âşık olup Mansûr geçti,
 Belini bağlayıp Hakk işini sıkı tuttu,
 Melâmetler ihanetler çok işitti,
 Ey müminler, hem Mansur oldum ben işte.
 Âşık Mansûr “Ene’l-Hakk”ı dile getirdi,
 Cebrâil gelip “Ene’l-Hakk”ı beraber dedi,
 Cebrâil gelip başın ver deyip yola saldı,
 Darağacına asılıp cemâlini gördüm ben işte (11/1-3).

Aşka düştükten sonra Ahmed-i Yesevî, yüreğinin aşk ateşiyle dağlandığını, aşk alevinin gönül ülkesini yakıp kül ettiğini, aklını fikrini başından aldığını ve canından bile vazgeçtiğini anlatır (59/1). Aşka düştüğünden beri şaşakalmış; evinden barkından vazgeçip avare olmuş; dünyayı da âhi-reti de terk etmiştir (59/4, 133/5).

Esasında Allah aşkını Cenâb-ı Hakk’tan bizzat kendisi istemiştir Ahmed-i Yesevî Bu isteğine nasıl bir karşılık bulduğunu ve aşk yolculuğunda başına gelenleri kendisi şöyle dile getirir:

Aşk yolunda yok olayım, Hakk Bir ve Var,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah’ım,
 Elimi açıp dua kılayım, Azîm Cebbâr,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah’ım.
 Gül aşkının yurdunda bülbül oldum,
 Çeşit çeşit diller ile feryâd eyledim,

⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993 künyeli kaynaktan yararlanılmış olup, parantez içindeki ilk rakam şiir numarasını, ikinci rakam ise o şiirin beyit veya dörtlük numarasını göstermektedir.

Bütün işlerden âşıklığı zor bildim,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
 Aşkı değse, yakıcısı cân ve bedeni,
 Aşkı değse, viran eyler ben-benliği,
 Aşk olmasa, bulup olmaz Mevlâ'm seni,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
 Aşk defteri sığmaz dostlar dergâhına,
 Cümle âşık yığılıp varır bârgâhına,
 Yedi cehennem dayanamaz bir âhına,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
 Has aşkını göster bana, şükreder olayım,
 "Testere" koysa, Zekeriyâ gibi zikreder olayım,
 Eyyûb gibi belâsına sabreder olayım,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
 Cilve eyle, çılgın eyle, tutkun eyle!
 Mecnûn eyle, el âleme rezil eyle!
 Mum gösterip pervane gibi yanık eyle!
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım!
 Aşk derdini talep eyledim, dermanı yok,
 Aşk yolunda cân verenin hiç korkusu yok,
 Bu yollarda cân vermese, hiç imkânı yok,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
 Nereden bulayım, aşkın düştü, kararım yok,
 Aşk yakarışını gece gündüz bırakacağım yok,
 Dergâhından başka hiçbir yere varacağım yok,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
 Aşk pazarı ulu pazar, sevda haram,
 Âşıklara senden başka kavga haram,
 Aşk yoluna girenlere dünya haram,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
 Âşıklığı dava kılıp yürüyemedim,
 Nefsten geçip ben emrini kılamadım,
 Câhillikte Hakk emrini hiç bilemedim,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
 Kul Hoca Ahmed, aşktan ağır belâ olmaz,
 Merhem sürme, aşk derdine deva olmaz,
 Gözyaşından başka bir şey tanık olmaz,
 Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım (33/1-11).

Önceleri içine düştüğü aşk derdine deva bulamamıştır Yesevî. Çünkü nefsi diridir başlarda. Lakin nişansızlık ve mekânsızlık boyutunda Cenâb-ı

Hakk'tan aşk dersini almaya başladıktan sonra gerçeği anlamış ve yolu aydınlanmıştır:

Ey arkadaşlar, aşk derdine deva olmaz
 Diri oldukça aşk defteri tamam olmaz
 Dar kabirde kemikleri ayrık olmaz
 Lâmekân'da Hakk'tan dersler aldım ben işte.
 Aşk padişah, âşık fakir, nefes alamaz
 Hakk'tan izin olmadıkça konuşamaz
 Hakk öğüdünü alan dünya arayamaz
 Lâmekân'da Hakk'tan dersler aldım ben işte (17/10-11).

Ahmed-i Yesevî, daha sonraları Yûnus Emre gibi pek çok Anadolu ere-
 nine de ilham verecek tarzda⁹ aşağıdaki dizelerinde yaşadığı aşk tecrübesi-
 ni kendince şöyle dillendirir:

Aşkın kıldı şeydâ beni, cümle âlem bildi beni,
 Kaygım sensin gece gündüz, bana sen gereksin sen (35/1).

Aşk şarabını içtiğinden beri Hoca Ahmed-i Yesevî'nin hâli harap, mu-
 habbet ateşiyle ciğeri kebab olmuştur. Yine de o, Cenâb-ı Hakk'tan yalnız-
 ca “dâru's-selâm sarayı”na girmeyi ve cemâl-i ilâhîyi ister (48/9, 59/14).
 Bir de kendi tattığı ilâhî aşk şarabını başkalarının da tatmasını ister:

Vahdet küpü açıldı, meyhaneye girsem ben
 Bir kadeh içip şu meyden mest ü hayran olsam ben.
 O meyin lezzeti iç-bağrımı kan eyledi
 Bağır kanımı akıtıp cânâna doğru varsam ben.
 Sâkî sundu her nefes keyfiyetin şarabını
 Sarhoş olup o an feryâdü figân eylesem ben.
 İnsaniyet yakasın şevk ateşi yandırdı
 Vahdâniyet deryasını o anda sorsam ben.
 O deryanın dalgalanışından değme dalgıç inci almaz
 Cândan geçip inci için derya içine dalsam ben.
 Hoca Ahmed'in küpünde muhabbetin şarabı
 Âşıklara şu meyden muradınca versen ben (52/1-6).

2. Beşerî / Hayvânî Aşk – İlâhî Aşk:

Sözsüz, amelsiz, namazsız niyatsız, oruçsuz, ibadetsiz (59/8, 103/1),
 kâmil bir mürşide biat etmeksizin (59/5, 12-13, 128/2) gerçek aşka erile-
 meyeceğini belirten Ahmed-i Yesevî, beşerî / hayvânî aşktan kurtulama-

⁹ Bilal Deliser, “Ahmed-i Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Âyet ve Hadislerin
 Kullanış Üslubu”, *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1. Uluslararası
 Akdeniz Sanat Sempozyumu*, Antalya 2016, s. 99-110.

yanlara “yalancı âşık” adını verir ve böylelerinin hata, kusur ve isyandan kurtulamayacaklarını (13/14) ve Hakk yolunda cânını vermekten kaçınacaklarını belirtir:

Yalan âşık sevgilisinden cânını esirger,
Âhret yolunu arkaya atıp dünyayı sever,
“Hû” halkasının kurulduğu yerden eyler firar,
Gelin yığılın zâkir kullar, zikir söyleyelim (60/7).

Kimi görsen, bu yollarda sahte âşık,
Zâhir sûfi, bâtın içinde değil sâdik,
Onun için sevdiğine olmaz lâyıık,
Yalancıyı mahşer günü şaşkın eyler (133/11).

Yesevî'nin hayvânî aşktan kurtulamayanları nasıl tasvir ettiğini şu dize-lerde açıkça görmekteyiz:

Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın,
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin,
Gönlümüzde aşk olmasa, bana ağlayın,
Ağlayanlara gerçek aşkımı hediye eyledim (54/5).
Aşksız kişi insan değildir, anlasanız,

Muhabetsizler şeytan kavmi, dinleseniz,
Aşktan başka sözü eğer söyleseniz,
Elinizden iman – İslâm gitti olmalı (59/2).

Aşksızları gördüm dostlar, şaşkın yürür,
“Müminim” deyip imanları viran yürür,
Mahşer günü cemâl görmeden sersem yürür,
Pîr-i kâmil nazar eylemeden görse olmaz (123/7).

Allah aşkını gönlünde hisseden “hakiki âşık” ise, gözü yaşlı ve boynu bükük olması sayesinde ilâhî güzelliklere kavuşur. Cenâb-ı Hakk hakikatli gerçek âşığa türlü armağanlar verir, mahşer günü onu gözetir, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şefaatine ve rahmet-i ilâhîye nail eyler (13/15). Yalancı aşka tutulanlar cemâl-i ilâhînin kokusunu bile duyamazlar. Hakiki âşık ise “sağlam âşık”tır; çünkü o, aşk kapısında sapaşğlam durur. Bu yüzden Allah onu sever, ona “kulum” diye hitap eder ve her işinde ona yardım eder (15/2, 133/21).

Gerçek âşıklar daim diri, ölücü değil,
Ruhları da yer altına girici değil,
Zâhid, âbid bu manayı bilici değil,
Gerçek âşıklar insanların Hızır'ı olur (103/3).

Kul Hoca Ahmed, zâhid olma, âşık ol,
 Bu yollarda yalnız yürüme, sâdık ol,
 Leylâ, Mecnûn, Ferhat, Şirin, Vâmık ol,
 Âşık olmadan Hakk cemâlin görse olmaz (123/14).

Âşık yansa, has sevgilisi ile yanar,
 Sahteler yanmadan durur, cândan doyar,
 Gerçek âşıklar yandıkça pür-nûr olur,
 O sebepten mâşukuna nazı olur (103/9).

Hakikatli âşıkların nefisleri ölü,
 Üç yüz altmış dört, yüz kırk dört bütün sülûk,
 Sözü tatlı, huyu ve şuuru yüz bin türlü,
 Bu dünyayı değersiz paraya satar, dostlar.
 Ârif âşık olayım desen, elem çek,
 Hakk vuslatına yeteyim desen, geceleri üşü,
 Bu dünyanın eğlencesini boşla,
 Boşlayıp atsan, ben-benlik gider, dostlar (84/4-5).

Hoca Ahmed-i Yesevî'ye göre beşerî / hayvânî aşktan ilâhî aşka yükselmedikçe hakikate erilemez. Onun kastettiği aşk, beşerî/hayvânî olan değil; Allah aşkı, peygamber aşkı, evliyâ sevgisidir. İnsan bu aşk sayesinde nefsi-ne, hevâ ve hevesine tapınmaktan kurtulur, türlü sıkıntılara göğüs gerebilir; gözyaşını dünya kaygısıyla değil de Allah için döker:

Zerre aşkı kime düşse nâlân eyler
 Göz yaşını akıtarak umman eyler
 Her ne bulsa Hakk yoluna ihsân eyler
 Bencillerin düşmanlığı, buğzu eyler...

Âşık yanar, halktan kopar, Allah razı
 Âşıklığı arzu kılan şehid, gazi
 Gerekli değil âşıklara çoğu-azı
 Damla yaşı Hakk Mevlâ'mın nezri olur (103/5,18)

Aşkı değse, kavurup yandırır cânı, teni
 Aşkı değse, viran kılar "ben" fikrini
 Aşk olmasa tanımak olmaz Mevlâ'm seni
 Her ne kılsa, aşk kıl sen Perverdigâr...

Has aşkını göster bana, şükredeyim,
 Bıçkı konsa, Zekeriyâ gibi zikredeyim,
 Eyyüb gibi belasında sabredeyim,
 Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr...

Aşk pazarı ulu pazar, sevda haram,
 Âşıklara senden başka kavga haram,
 Aşk yoluna girenlere dünya haram,
 Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr..
 Kul Hâce Ahmed, aşktan katı bela olmaz,
 Merhem sürme aşk derdine deva olmaz,
 Gözyaşından başka kimse şahid olmaz,
 Her kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr. (33/3-11)

Cenâb-ı Hakk aşk kapısını kuluna açmadıkça hakiki aşka ulaşamaz:

Aşk kapısını Hak yüzüne açık eylese,
 Has aşkını gönül içine yerleşik eylese,
 Lutf eylese, iki âlemde sultan eylese,
 Âşıkları Hakk'a doğru uçar dostlar (20/5).

Gerçek aşka tutulmuş kullar, Allah'ı hiç hatırlarından çıkarmazlar; dünyaya hiç gönül vermezler; dünyayı bir kenara koyarlar ve dünya derdi onları hiç meşgul etmez (48/3). Onlar dünyayı yüz bin talâkla çoktan boşamışlardır. Bunun neticesinde öyle olur ki, Hızır (a.s.) ile yoldaş olur, aşk dersini ondan alır (49/3). Gerçek âşıkların rengi soluk olur. Öyle ki aynaya baksa, ayna ondan parlak görünür. Zira onun özü Hakk'a hayran, gönlü viran, gözü yaşlıdır (13/12). Âşıkın yüzüne bakan onu güler yüzlü görür (102/20); ama onun gönlü muhabbet-i ilâhî ile ağlamaktadır. Âşığın dış görünüşüne bakanlar onu kınarlar, o da bundan rahatsızlık duymaz. İç dünyalarındaki sırları câhillere açmazlar, çok kıymetli mârifet ve hikmet incilerini adam olmayanlara saçmazlar, içleri kan ağlasa da bütün gam ve kederlere göğüs gererler (59/9-11, 61/1-3, 126/6).

Âşık olup bulayım desen Hakk'ın yolunu,
 Saklayasın sen aşk bağında sırların gülünü,
 Sıkıntı ile sınar imiş iyi kulunu,
 Gerçek âşıkın ondan gönlünün kaldı yok.
 Sıkıntının deryasında çalkalansa,
 İlim ve amel, söz ve işler şek ölgüsü,
 Bu denize kim girerek kim çıkası,
 Âşık kulların mâşukundan kaldığı yok (120/3-4).

Maruz kaldığı sıkıntı, bela ve musibetlerle karşılaştığında, bunların Cenâb-ı Hakk'ın celâli tecellilerinden ibaret imtihanlar olduğunu bilen âşık feryâdü figân etmemelidir. Kendisine cevru cefâ çektirenlerin yaptıklarına sabretmeli, Cenâb-ı Hakk'a isyan etmemelidir (121/1-2). Zira gerçek aşk derdine düşenin dermanı yine kendindedir. Bu öyle bir hâldir ki, neticede

âşık, âşığın da mâşukun da, cânın da cânânın da bir olduğu bilip kavrar:

Gerçek dertliye kendim ilâç, kendim derman,
Hem âşıkım, hem mâşukum, kendim cânân,
Rahmet eyleyim, adım Rahmân, zâtım Sübhân,
Bir nazarda içlerini safa eyledim (54/7).

Muhabbetli âşıkları Allah sever ve bu yüzden de onların gönlünden dünya sevgisini alır (108/2). Yani Allah sevmeseydi, kul da sevemezdi. Ya da yalancı ve sahte sevgiler gönlünü kaplardı. Oysa:

Hakk'ı seven âşıkları buldu murat,
Sahte âşık olup yürüme, sabaha ayıp,
Kılıçtan keskin kıl köprünün adı Sırat,
Yalan dava eyleyen geçemeyip kalır imiş.
Âşık olsan, yalan dava eyleme sakın!
Yalan dava eyleyenlerden Allah bizar,
Kahhâr Melik'im kahreylese, adı Kahhâr,
Kıyamet günü yüzü kara kalkar imiş...

Doğru yürüyen âşiklerden Allah razı,
Âşık işi kolay değil, eyleme heves,
Yalancılar âşıkım der, Allah hakîm,
İmanını değersiz pula satar imiş (108/5-6,10).

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin şu hikmeti, yalancı/sahte âşık ile âşık-ı sadıkları kıyaslayarak bütün yönleriyle açığa vurmaktadır:

Aşk davasını bana kılma, sahte âşık,
Âşık olsan bağrın içinde göz kanı yok,
Muhabbetin şevkiyle cân vermese,
Boşa geçer ömrü onun, yalanı yok.
Aşk bağını sıkıntı çekip yeşertmezsen,
Hor görülse kötü nefisini öldürmezsen,
Allah diyerek içe nuru doldurmazsan,
Vallah billah sende aşkın eseri yok.
Hakk zikrini cân içinden çıkarmazsan,
Üç yüz altmış damarlarını kımıldatmazsan,
Dört yüz kırk dört kemiklerini kul eylemezsen,
Yalancıdır, Hakk'a âşık olduğu yok.
Nefsten geçip kanaati huy edinen,
Her kim tepse razı olup boyun sunan,
İyilere hizmet eyleyip dua alan,
Öyle âşıkın mahşer günü üzüntüsü yok.

Rahatı bırakıp cân sıkıntısını hoşlayanlar,
 Seherlerde canını incitip çalışanlar,
 Hevâ ve heves, ben-benliği terk edenler,
 Gerçek âşiktir, asla onun yalanı yok.
 Aşk derdini dertsizlere söyleyip olmaz,
 Bu yolların engelleri çok, geçip olmaz,
 Aşk cevherini her namerde satıp olmaz,
 Habersizlerin aşk kadrini bildiği yok.
 Aşka düştün, ateşe düştün, yanıp öldün,
 Pervane gibi cânndan geçip kor ateş oldun,
 Derde doldun, gama soldun, tilbe oldun,
 Aşk derdini sorsan, asla dermanı yok.
 Başın gider bu yollarda, hazır ol,
 Aşk yolundan ölmeden önce muhakkak öl,
 Pîr eteğini sıkı tutup hizmet eyle,
 Hizmet eyleyenin asla yolda kaldığı yok.
 Âşık değil, sevdiğine cân vermese,
 Köylü değil, saban koşturup ekmek vermese,
 Burada ağlayıp âhirette cân vermese,
 Yolda kalanın Allah kokusunu aldığı yok.
 Ey habersiz, aşk ehlinden beyan sorma!
 Dert iste, aşk derdine derman sorma!
 Âşık olsan zâhidlerden nişan sorma!
 Bu yollarda âşık ölse tavanı yok.
 Zâhid olma, âbid olma, âşık ol!
 Mihnet çekip aşk yolunda sadık ol!
 Nefsi tepip dergâhına lâyıık ol!
 Aşksızların hem cânı yok, imanı yok.
 Aşk sevdası kime düşse rezil eyler,
 Nur gönderip Hakk kendine tutkun eyler,
 Mecnûn gibi aklını alıp Leylâ eyler,
 Allah tanık, bu sözlerin yalanı yok.
 Kul Hoca Ahmed, cânndan geçip yola gir!
 Ondan sonra erenlerin yolunu sor!
 Allah diyerek Hakk yolunda cânını ver!
 Bu yollarda cân vermezsen imkânı yok (140/1-13).

3. Aşkın / Âşık ın Hâlleri:

Aşkın hâllerini âşık anlatmaya kalksa, aşkın ağır yükünü yer gök kaldıramaz, yazmaya kalksa defterlere sığmaz, insana mevkii makamı ve mah-lûkatı unutturur, Hak yolunda insanın belini iki büklüm eyler (54/9).

Aşk sevdası kime düşse, evi viran
Gece gündüz cemâl isteyip yürür hayran
Aşk yolunda gözü yaşlı, bağı yanık
Tutkun olup özünü arayıp yürür imiş (107/4).

Aşk sırrını beyan eylesem âşıklara
Takat eylemeyip başını alıp gider dostlar
Dağa taşa başını vurup şuursuz olur
Çoluk-çocuk, ev-barktan geçer, dostlar
Aşk şiddeti başa düşse âşık neyle?
Yabancılar taşlar atıp ona güler,
Divane deyip başını yarıp kana bular,
Şükreder olup hamdüsenâ söyler, dostlar.
Aşksızların hem cânı yok, hem imanı,
Resûlullah sözünü dedim, mana hani?
Nice desem, işitici, bilen hani?
Habersize desem, gönlü katılaştır, dostlar.
Aşk cevheri dipsiz deniz içinde gizli,
Cândan geçip cevher alan, oldu sevgili,
Heveskârlar âşıkım deyip yolda kalan,
Dinlerini değersiz pula satar, dostlar.
Ateşe yandım, cândan doydum, hayran oldum,
Bu nasıl ateş, tutuşup yanmadan biryân oldum,
Muhabbetin adını duyup gözü yaşlı oldum,
Gözü yaşlı olan muradına erer, dostlar (86/1-5).

Hakk âşıkları, gece gündüz “Hû” zikriyle Allah’a yalvarıp ağlayarak Hakk yolunda yürürler (96/1-3). Âşık, malı mülkü, parayı pulu hiç dert edinmez, büyük bir tevazuyla yoluna devam eder. Bu sayede içi dışı nurla dolar; dünyada ağlayan âşık, yarın mahşer yerinde güler ve sultanlar gibi ağırlanır (54/10, 81/4, 103/16).

Âşık odur, Hakk’a cânını kurban eylese,
Zikrini deyip dört döğünerek seherde kalksa,
Erenlerden feyz ve fetih çokça alsın,
Sultan olup inci-cevher saçar dostlar (78/15).

Âşıklığın kolay işi, baş verme,
Mansûr gibi kendinden geçip cân verme,
“Mûtû kalbe en-temûtû” toprak olma,
Âşıkları ölmeden önce ölür imiş (108/11).

Şu şiir, âşıkın ve âşıklığın hâllerini anlatan hikmetler içermektedir:

On sekiz bin âlemde hayran olan âşıklar,
 Bulmayıp sevgilinin ışığını, sersem olan âşıklar.
 Her an başı dönerek gözü halka çevrilip,
 “Hû, Hû” diye kavrulup giryân olan âşıklar.
 Tutuşup yanıp kül olan, aşkınla bülbül olan,
 Kimi görse kul olan, merd olan âşıklar.
 Yol üstünde toprak olan, göğüsleri parçalanan,
 Zikrini söyleyip temiz olan ağlar olan âşıklar.
 Himmet kuşağını bağlayan, yürek bağrını dağılayan,
 Feryat edip ağlayan, giryân olan âşıklar.
 Bazen yüzü sararıp, bazen yolunda garip,
 Tesbihleri “yâ Habîb”, dolaşan âşıklar.
 Ahmed, sen hem âşık ol, sıdkın ile sâdik ol,
 Dergâhına lâyıık ol, cânân olan âşıklar (97/1-7).

Âşıklığı ulu dava tutanları çeşitli sıkıntılarla Cenâb-ı Hakk’ın sınaya-
 cağını (81/2) belirten Yesevî’ye göre aşk bahçesine girip orada gezip do-
 laşmadan âşık olunmaz; nefsi hor-hakir görmedikçe kötü huyların kaynağı
 kurutulamaz; Nisan yağmurları hükmündeki insan-ı kâmil sözlerinden bir
 damlacığa razı olmadan hakikat ve mârifet incileri devşirilmez. Aşk ate-
 şinde yanan âşıkın rengi uçar, aşk onu dünyadan âhirete doğru çekip alır.
 Zira dünyanın bir leş hükmünde olduğunu bilerek dünyayı terk eder. Bu-
 nun karşılığı olarak âşık, dünyada çektiği zahmetlerin mükâfatını âhirette
 alır (13/10-11). Aşka adım atanlar Hakk’ın cemâlini görürler, Hz. Mûsâ
 gibi mahşerde Hakk’tan sual sorarlar, kendilerinden geçip vuslat-ı ilâhî ile
 Hû zikrini çekerler (18/9). Hakk’ın karşısında en üstün akıl bile duramaz,
 aşk şiddeti coşsa bir an bile durmaz, ateşe koşan kelebek gibi kor hâline
 gelip kendini bilmez (12/3).

Aşk makamı türlü makam, aklın ermez,
 Baştan ayağa zorluk, cefa, sıkıntı gitmez,
 Melâmetler, ihanetler eylese, geçmez,
 Lâmekân’da Hakk’tan dersler aldım ben işte.
 Aşk belâsı başa düşse, ağlar eyler,
 Aklını alıp şaşkın kılıp hayran eyler,
 Gönül gözü açıldıktan sonra giryân eyler,
 Lâmekân’da Hakk’tan dersler aldım ben işte (17/3-4).

Âşıklara dünyada hor görülme, ağlama, melâmet,
 Melâmetsiz, mihnetsiz, âşıkım deyip söylenmesin (90/4).

Âşıklık davasını güden kişi, mâşukundan zerrece gâfil olmamalıdır. Aşk incisi dipsiz deniz içinde gizlidir; cândan geçmeyince o inciyi elde etmek mümkün değildir. Dalgıç, aşk sarhoşluğuyla canından vazgeçerse denizin dibindeki inciye ulaşabilir. Nice günler, aylar, yıllar geçse bile tutkun âşıkın açılan gülü hiçbir zaman solmaz (120/1-2, 126/9, 137/6):

Ey dostlar, aşk dalgıcı olmayınca,
 Vahdaniyet deryasına girse olmaz,
 O deryanın gevheridir Hakk visali,
 Cândan geçip girmeyince, görse olmaz.
 Himmet kemerini cân beline sağlam sarmayınca,
 Mâsivânın muhabbetini özden salmayınca,
 Gözyaşını niyaz eyleyip yakarışını söylemeden,
 Sırlar yolunu merdlerden bilse olmaz.
 “Yuhıbbühüm” şarabını içmeyince,
 “Ve yuhıbbûnehû” libasını giymeyince,
 Riyâzetin boynunu boğmayınca,
 Hakk cemâlini muradınca görse olmaz.
 “Lî maallâh” makamına varmayınca,
 “En-temûtû” sarayına girmeyince,
 “Fenâ fillâh” deryasına batmayınca,
 “Bakâ billâh” gevherinden alsa olmaz.
 Şeriatın kisvesini giymeyince,
 Tarikatın Burak'ına binmeyince,
 Cezbe ve coşku âlemine gitmeyince,
 Hakikatin meydanına girse olmaz.
 Merdlerin muradıdır Hakk'ın cemâli,
 Hakk'ın cemâli gerek olsa ol uykusuzluktan,
 Kul Hoca Ahmed, seher vaktinde dök gözyaşı,
 Uykusuz kalmadan Hakk cemâlin görse olmaz (122/1-6).

Aşk, âşığı ilâhî sırlardan haberdar eyler. “O âşıkın dünyevî mekânlarının virane olduğuna bakmayın siz” der Yesevî, “Onlar, aşk yolunda cân veren gerçek sevgililerdir.” (81/9, 126/7-8). Cândan geçmeden cânândan haber verilemez; kendinden geçmeden aşk iddiasında bulunmak kuru bir davadır; aşk ulu iştir, gaflete gelmez; gâfil olan Hakk'ın cemâlini göremez (81/10). Aşkın tadına varanlar ise kendilerinden geçerler. Bu öyle yüce bir mertebedir ki, yarın hesap gününde Hakk âşıklarına ayrıcalıklı muamelede bulunulur:

Muhabetin kadehini içen divaneler,
 Kıyamet günü ağzından ateş saçan dostlar,

Kudret ile yaratılmış yedi cehennem,
 Âşıkların narasından kaçır dostlar.
 Cehennem ağlayıp yalvaracak Allah'ına:
 Takatim yok âşıkların bir âhına,
 Kaçır varayım Hakk Teâlâ penâhına,
 Âşıkların gözyaşı ile söner dostlar.
 Âşıkların aşk dükkânını varsa kurup,
 Yaşını saçıp, bağrını açıp, yüzünü sürüp,
 İnşallah cehennem kaçacak ondan korkup,
 Yedi semâ takat eylemeyip göçer dostlar.
 Rahmân Rahîm sâkî olup mey içirse,
 Çoluk-çocuk, ev-barktan tam geçirse,
 Vücudumdan şeytanı Hakk kaçırsa,
 Cürm ü isyan düğümlerini açar dostlar (20/1-4).

Ateşe koysa, ateşten yanmaz âşık kişi,
 Yer ve göğü bostan kılar akan yaşı,
 “Allah” dese, şüphesiz parlar içi dışı,
 Yakılmak, yanmak âşıklara âdet olur (103/10).

Allah'a duydukları aşk neticesinde O'nun yardımına mazhar olan âşıkların keşif ve kerametleri açılır, dillerinden hakikat ve hikmet incileri dökülür. Onlar, Allah'ın dışındaki her türlü varlıktan (mâsivâ) vazgeçerler (114/3). Kendilerini halktan gizlerler. Zâhir gözlerinin yanı sıra bâtin gözleri de açılır ve doğruyu yalanciyı ayırt edebilir hâle gelirler (103/18). İlâhî aşk şarabıyla kendinden geçen âşığın gönlü Allah nuruyla aydınlanır; “Mustafa'yı hazır görüp, soru sorup”, dünya derdini ardında bırakıp gözünü yumup, kullar raks ve semâ eder (88/8). İlâhî hitabı işiten âşık, bunun şevkiyle raks ve semâ eder. Hatta yedi kat gökten gelen meleklerle birlikte arş, kürs, levh-i mahfûz, kalem ve bütün yeryüzü feryat ve gözyaşlarıyla âşıkın semâna iştirak ederler (115/5). Lakin raks ve semâ, taklitçi / yalancı / sahte âşıklara haramdır:

Kul Hoca Ahmed, raks ve semâ herkese yok,
 Taklit ile yapsa semâ, gire ceheneme,
 Bu rivayet gizli idi, söylesem hepsini,
 Hakk'ı bulup raks ve semâ yaptı, dostlar (88/10).

Âşıkların bildiklerini halk bilemez. Hûrî ve gılmanlar, melekler onun makamına yaklaşamazlar. Başkaları “Sekâhüm Rabbühüm” hitabını duyamaz. Cemâl-i ilâhîye vefa gösteren âşık, Hakk yolunda dosdoğru yürür. Çünkü onun, aşk derdinden başka serveti yoktur (102/23,27). Âşıkın gözünde hûrî-gılman, cennet-cehennem yoktur; onları ancak cemâl-i ilâhî teskin eder (103/12).

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin bildirdiğine göre ârif âşık kişinin aşkı, yarın kıyamet günü hesap anında dile gelir ve bu dünyada çektiği bütün cefa ve eziyetleri anlatır. Bu dünyada kendisini halka nasıl rezil rüsva eylediğini, cemâlini gösterme vaadiyle kendisine tutkun eylediğini, cümle âlemi düşman edip üzerine saldığını huzur-u ilâhîde bir bir arz eder. Cemâl-i ilâhî arzusuyla geceleri yatmayıp zikir, ibadet ve taatle geçirdiğini, dünya nimetlerine yüz vermediğini, sırr-ı ilâhîyi câhillerden saklayarak emaneti koruduğunu, rızâ-i ilâhîyi kazanmak maksadıyla ümmet-i Muhammed'in dertleriyle hemdert olduğunu ve türlü fütuhât ve feyizlere mazhar olduğunu anlatır (115/4). Mahşer günü saf saf dizilen âşıklara özel nida gelince, Rabb Teâlâ'nın huzurunda yüz yirmi bin âşık tek saf olarak "Cennetime gir!" hitabıyla birlikte cemâl-i ilâhîye mazhar olurlar. İlâhî nidâ ile birlikte melekler cennet ve cemâlullah için aşk ile yananları mahşer kalabalığından ayırıp Allah'ın huzuruna getirildiklerinde Hakk âşıkları cemâl-i ilâhî şevkiyle kendilerinden geçip başladıkları devrân sırasındaki feryâdü figanlarından dolayı cehennem bile ürperir ve melekler bile Hakk âşıklarına daha bir saygı duyar. Âşık kulların heybetinden cehennem melekleri kaçışıp cehennem ateşini biraz daha kotaran cehennem melekleri, kudret-i ilâhîden şaşkına dönüp kendilerinden geçerek vehim hâlinde zakkum zehrini doyasıya içler (115/8-13).

Sonuç

Türk tasavvuf düşüncesinin öncüsü Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed-i Yesevî, kendi mensubu bulunduğu tasavvufî gelenekteki aşk edebiyatının bütün unsurlarını Dîvân-ı Hikmet'ine büyük bir ustalıkla yansıtmıştır. Dîvân-ı Hikmet'in en birincil teması aşktır, denilebilir. Gerek klasik edebiyattaki muhabbet ve aşk dengesini gözetmesi, gerek vuslat-ı ilâhîyi gerçekleştirebilmek için âbid ve zâhid tipinin temsil ettiği akıl yolu ile ârif âşık tipinin temsilciliğini yaptığı aşk yolunu savunmadaki aşk yönündeki tercihi, onun tam bir aşk adamı olduğunu göstermektedir. Şiirlerinde, en büyük aşk şehidi Hallâc-ı Mansûr başta olmak üzere, Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî gibi sûfilerin yanı sıra o, Hakk yolundan asla dönmeyerek cânlarını Allah yolunda feda eden Zekeriyâ (a.s.) vb. gibi peygamberleri de şiirlerinde aşk yolunun örnek şahsiyetleri olarak muhatabının önüne koymaktadır. Ayrıca o, klasik aşk edebiyatının simgesel kişiliklerinden Leylâ ile Mecnûn, Ferhat ile Şirin, Vâmık ile Azrâ gibi figürlere de şiirlerinde yer vererek, beşerî / hayvânî aşktan ilâhî aşka giden yoldaki süreci büyük bir ustalıkla anlatmaktadır. Üstelik bazı zâhir ulemâsının çekincelerinin bulunduğu aşk gibi bir konuda bile, pek çok Kur'an âyetine ve hadîs-i şerîflere doğrudan ıktibasta bulunarak veya telmih yoluyla işaretle müracaat etmesi, onun tasavvuf anlayışının Kur'an ve Sünnet temelli olduğunun apaçık de-

lili niteliğindedir.

Başta kendi kişisel aşk tecrübesinden başlayarak, aşkın bütün çeşitlerini ve boyutlarını, aşkın ve âşıkın bu dünyadaki ve âhiretteki bütün hâllerini çok canlı sahneler hâlinde anlattığı hikmetleri, o çağlarda haşin dağ başlarında ve yıpratıcı bozkırlarda konargöçer bir hayat süren Türk insanının ruhen ve manen duygularının incelmesindeki öncülüğünün tescili niteliğindedir. Dolayısıyla Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk Tasavvuf düşüncesi-nin kurucu şahsiyeti oluşu bir kez daha anlaşılmiş olmaktadır.

Yesevî'de neşvünemâ bulan aşk onu tebliğ ve irşada yöneltmiştir. Bu aşkla binlerce insan yetiştirmiştir. Tasavvufî hâl, makam ve hakikatleri Türkçe ile birleştirmesi ve bunu aşkla yoğurması Türklerin İslâmlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Yesevî'nin yetiştirdiği dervişler Anadolu'ya yayılmış ve tasavvufî bir gelenek başlatmıştır.

Yesevî'nin Anadolu'da etkili olmasının temelinde İslâm dininin hakikatlerinin ve tasavvufî hikmetlerin anlatılmasında sade, basit halkın anlayabileceği bir dil kullanmış olmasıdır. Halkın anlayacağı dilde ve seviyede hikmetler söylemesi şiirlerinin geniş kitlelere hızla ulaşmasını sağlamıştır:

Hoşlamaydur âlimler bizni ayğan Türkîni,
Ârif eğer eşitse açar köngül mülkünü.
Âyet, Hadis mânîge Türkî kelse muvafık,
Mânâ bilgen âlimler yerge koyar borkünü¹⁰

1200'lü yılların ilk çeyreğinde başlayan Moğol İstilâsı ile Orta Asya'dan başlayan göç dalgası Yesevî erenlerinin Horasan, İran ve Anadolu'ya yayılmasına sebep olmuştur. Yesevî'nin kurup büyüttüğü tarikattan yetişen dervişler, Anadolu'da gezip dolaşarak alperenler ve gazi dervişler yetiştirmiştir. İslâm'a yeni girmiş olan Türk obalarını dolaşan cihangir dervişler, tekke yoluyla İslâm'ı yayma yolunda önemli roller üstlenmişlerdir.

Yesevî'nin hikmetlerinde anlatılan tasavvufî ilkeler Anadolu'da Yesevî'ye mensup Nakşibendîye ve Bektâşîye tarikatlarında, Horasan'da ise Haydârilik gibi tarikatlarda yaşamıştır. Kaynağını Yesevîlik'ten alan Nakşibendîlik ve Bektâşîlik İslâm'ın halk arasında canlı kalmasını sağlamıştır.

XIII. yüzyıl sonrasında ise Türklerin de Müslüman olmasında etkili olan Yesevî'nin hoşgörü temelli bir İslâm anlayışı Yûnus Emre, Mevlânâ ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşünce anlayışlarının oluşmasında etkili olmuştur.

Bu düşünce anlayışına bağlı olarak edebî eserler verilmeye başlanmıştır. Yesevî, Kaygusuz Abdal, Şeyyad Hamza ve Yûnus Emre gibi mutasavvıfların şiirlerine yansıyan tasavvufî hikmetler Türk Edebiyatının millî bir hüviyet kazanmasına hizmet etmiştir. Ahmed-i Yesevî'de görülen ilâhî aşk

¹⁰ Yesevî, 142. hikmet.

teması Mevlânâ, Yûnus Emre'de de görülmektedir.

Türk Tasavvuf Tarihi içerisinde yer alan Sünnî inancı benimseyen Kübrevîyye, Kâdirîyye, Nakşibendîyye ve Halvetîyye gibi tarikatlar Yesevîliğin etkisinde gelişmişlerdir. Yesevî'nin dinî ve edebî etkisi Kıpçak, Türkmen, Azerbaycan ve Anadolu sahasında gelişen Türk Tasavvuf Edebiyatı'nda görülmektedir.

Kaynakça

- Atay, Rıfat, “Bilgi ve Eylem Arasında Mevlâna'da Estetik Değerler Eğitimi: Mesnevî Merkezli Bir Okuma Denemesi”, *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlâk ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, Atam Yay., Ankara 2016, c. II, s. 1233-1249.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, Ankara 1982.
- el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Tâ'rifât*, haz. Muhammed Abdülvâhid et-Tûbâ-Ömer Hüseyin el-Haşşâb, Mısır 1306 H., Beyrut trz.
- Deliser, Bilal, “Ahmed-i Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Âyet ve Hadislerin Kullanılış Üslûbu”, *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu*, Antalya Mayıs 2016, s. 99-110.
- el-Kâşânî, Abdürrezzâk, *Mu'cemu istilâhâti's-sûfiyye*, tahk. Abdu'l-Âl Şâhin, Dâru'l-Menâr, Kâhire 1992.
- Kutluer, İlhan, “Aşk”, *DİA*, c. IV, s. 17-19.
- Pişgin, Yasin, “Din-Sanat İlişkisi Bağlamına Dinî Düşüncenin Sanat Ruhuna Etkisi”, *Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm ve Sanat Sempozyumu*, İSAV Yay., İstanbul 2015, s. 53-54.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfî istilâhâti'l-fünûn*, neşr.: Muhammed Vecîh, Mevlevî Abdülhak, Gulâm Kâdir, Kalküta, İstanbul 1984.
- Teber, Ömer Faruk, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara 2008.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- _____, “Aşk”, *DİA*, c. IV, s. 11-17.
- Uzun, Mustafa, “Aşk”, *DİA*, c. IV, s. 19-21.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlâkı*, IV. baskı, İstanbul 1981.
- Yesevî, Hoca Ahmed, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.

HOCA AHMED YESEVÎ'DE İNSAN SEVGİSİ HUMAN LOVE IN AHMAD YASSAWI

2016 • SAYI: 4 • SAYFA 113-128

M. ASKERİ KÜÇÜKKAYA
YARD. DOÇ. DR.
HARRAN Ü. İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

ÖZ

Ahmed Yesevî, tarikatını sevgi üzerine temellendirmiş ve bunu bazı detaylarıyla ele almıştır. İnsan sevgisinin esasları ve ilkelerini tasavvufî mahiyete uygun izah etmeye çalışmıştır. İnsan sevgisi hakkındaki görüşlerini yazdığı hikmetlerle dile getirmiştir. Müritlerin hoşgörü, tevazu, herkese iyilik yapmak ve âdâb-ı muaşeret gibi ilkeler ve takip edilecek metotlar sistematik bir şekilde ifade edilmiştir. Günlük hayatta insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkabilecek her türlü münasebette, davranış şekilleri bir bir ele alınarak, ilkeler hâlinde belirtilmiştir. Bu çalışma, Ahmet Yesevî'nin insan sevgisine yaklaşımını ve ele aldığı bazı prensipleri ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet, Sevgi, Hoşgörü, Tevazu

Ahmad Yassawi based his order on human love and dealt with this concept with minute detail. The principles and methods of human relations which the disciples (murid) need to follow are systematically outlined. This article examines his approach to the concept of human love and its basic principles.

Keywords: Ahmad Yassawi, Diwan al-Hikma, Love, Tolerance, Modesty

Giriş

Orta Asya Müslümanlarının sosyal ve manevi hayatı üzerinde yüzyıllarca tesir etmiş olan sûfî şair ve Yesevîye tarikatının kurucusu Ahmed Yesevî,¹ sosyal alanda gösterdiği engin hoşgörü ve muhabbet ile irşat görevini yürütmüştür. Yesevî'nin hoşgörüsünün kaynağı sevgidir. İnsanları ikaz ve bilgilendirme görevini yürütürken de hoşgörülü davranmış ve “iyilikle mukabele etme” çizgisinden ayrılmamıştır. Ahmed Yesevî'nin temel düşüncesi Din ve Sünnet'e dayandığından her türlü hâl ve hareketinde bu mecradan ayrılmamıştır.²

Yesevîye'nin önemli kaynağı olan Fakr-nâme'de Yesevî dervişinin takip edeceği metotlar şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat nazarında makamlar hâlinde belirtilmiştir. Bu makamlarda insana sevgiyle ve güzel ahlâk ile yaklaşmayı telkin eden unsurlar bulunmaktadır. Fakr-nâme'de belirtilen hususların eksiksiz olarak yapılması üzerinde özenle durulmuştur. İnsana yönelik davranışlarda sevgi ve merhametten ayrılmamaya dikkat çekilmiştir. Yesevîliğin dört temel ilkesi olan şeriat, tarikat, mârifet ve hakikatte bulunan bu dört unsurun her birinde insan sevgisini içine alan düsturlar bulunmaktadır. Bu düsturlar insanlarla yumuşak konuşmak ve yaklaşmak, insana hizmet etmek, insandan gelen eza ve cefaya tahammül etmek, hiç kimseyi incitmemek, fakirleri sevmek ve yardım etmek, hoşgörülü ve alçak gönüllü olmak şeklinde görülür.³ Hikmetlerde de insan sevgisi konusu bu ilkeler ve makamlar çerçevesinde dile getirilmiştir. Yesevî'nin temel felsefesinde insan, Allah'ın mahlûku olduğu için sevilir. Hatta bu sevgiyle Allah'a ulaşma ümidi de beslenir. Zira yapılan her iyilik ve hayır, insanı Allah'ın

¹ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ank. 1991, s. 30.

² Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinde Hoşgörü”, *Erdem*, A.K.M.D., 8/24, s. 778.

³ Ahmed Yesevî, “Fakr-nâme”, s. 10-15.

hoşnutluğunu kazandırmaya götüren bir sebeptir. İnsana yardım etmenin Allah'ın emri olduğunu söyler. İnsana muhabbetle yaklaşmanın Allah'ın isteği olduğunu, bu yapıldığı zaman, Allah'a bizzat yapılmış gibi sevap kazandıracağı düşüncesindedir.⁴ Allah'ın sevgisi ve rızası, Allah için insanlara yapılacak yardım ve yaklaşımda gizlidir. Allah'ın hoşnutluğu, sevgi ve merhametle tüm mahlûkata, özellikle insana yapılacak ihsanın içerisinde. Yesevî, özellikle bu konu üzerinde büyük bir ehemmiyetle durmuştur.

İnsanlara sevgiyle ve adaletli davranmak Allah'ın da istediği bir konudur. Kur'ân-ı Kerîm'de, “Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasak kılmaz; doğrusu Allah adil olanları sever.”⁵ buyurulmuştur. Buna göre, Ahmed Yesevî'nin insan sevgisinde kişileri kategorilere göre ayrı ayrı tutmak yoktur. Irk, dil, din ve cinsiyet farkı olmaksızın, engin bir sevgiyle herkesi kucaklama vardır. Zira Ahmed Yesevî, bu tarikatı giren birisinin yetmiş edep ilmini bilmemesi ve yaşamaması⁶ durumunda mürit ve şeyh olduğunu söylemesinin yalan olduğunu hatta onun kâfir olacağını söylemiştir.⁷

I. Hoca Ahmed Yesevî'de İnsan Sevgisinin Esasları

Ahmed Yesevî'de insan sevgisi genel ve bütün bir anlam taşır. Özellikle müminlere sevgiyle yaklaşılmasını “Allah diyen kulların kulu ol”⁸ ifadesiyle dile getirir. Sevginin güzellik ve yüceliğinden alınan merhamet ve şefkat duygusuyla hareket etmenin gereği üzerinde durmuştur. Yesevî, insan sevgisi konusunda uyarıda bulunurken, kâfir-mümin farkı gözetmeksiz her kесе aynı derece ile yaklaşılması gerektiğini söyler. Hiç kimsenin, gönlünün incitilmemesi, kalbinin kırılmaması, sevgiyle insana yaklaşılmasını öğütler. İnsan sevgisinin kaynağı Allah sevgisi olduğuna göre, bu inceliğe dikkat edilmeden yapılan her hareketin, Allah'ın hoşuna gitmeyeceğinden, cehenneme (siccîn) hazır olunması ihtarında bulunur.

Sünnet imiş, kâfir de olsa, incitme sen;
Hüdâ bizardır katı yürekli gönül incitenden;
Allah şahit, öyle kula hazırdır Siccîn;
Bilginlerden duyup bu sözü söyledim işte.⁹

⁴ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, E. Esin, I, vr.4a.; K. Eraslan, I. 15. s. 59.

⁵ Mümtehine, 60/8.

⁶ Muhammed Danişmend, “Mir'âtü'l-Kulûb”, sad. N. Tosun, *İlam Araştırma Dergisi*, c. II. sy. 2. s.75.

⁷ Ahmed Yesevî, “Fakrâme”, s. 13.

⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz. H. Bice, 95, 5, s.120.

⁹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, haz. K. Eraslan, I, 22, s.62.

Bir hadîs-i şerife göre “ İnsanların tamamı Allah’ın ıyâli, yani Allah’ın aile fertleri gibidir.”¹⁰ Çünkü Allah’ın yarattığı herkes değerlidir. İyi ve kötü olması, mümin ve kâfir olması kaideyi değiştirmez. Elbette ki, iyi insan kötü insandan daha iyi iyidir. Ama bu mesele Allah ile kulları arasındaki bir meseledir. Burada dikkat çeken en önemli husus, kötü insanlarla mücadele yürütürken, onun insan olduğu göz önüne alınıp buna göre hareket edilmesi gerekliliğidir. Herhangi bir kişiye duyulacak saygı ve sevginin temeli, insanlık meziyeti ve taşıdığı ilâhî cevherdir.¹¹ Çünkü “müminler, hiçbir kimseye karşı hüsn-ü muameleden, adl-ü ihsandan memnu’ değildirler. Hukuka riayet, ahitte sebat, ciddiyet, mürüvvet ve merhamet gibi muktezay-ı iman olan her nev’i ahlâk-ı cemile müminin şiarındandır.”¹²

Hoca Ahmed Yesevî’nin bütün insanlara olduğu gibi özellikle garip, fakir ve yetimlere daha fazla sevgi gösterdiğini görmekteyiz. Garip, fakir ve yetimleri sevmek ve yardım elini uzatmak Allah’ın da emridir. Kur’ân-ı Kerim’de: “*Ya Muhammed! Sana, ne sarf edeceklerini sorarlar de ki; “Sarf edeceğiniz mal, ana baba, yakınlar, yetimler, düşkünler, yolcular içindir. Yaptığınız her iyiliği Allah şüphesiz bilir.”*”¹³ buyurulmuştur.

Yesevî, herkese sevgiyle yaklaşmanın gereği üzerinde durur. Şefkat ve merhamete muhtaç olan gariplere sevgiyle yaklaşır. O, gurbete çıkmış ve garipliği yaşayan birisidir. Garip olmanın ne kadar zorluklarla dolu olduğunu yaşamıştır. Garip bir kişinin sevgi ve alakaya muhtaç olduğunu bilir. Bunu şöyle anlatmaya çalışmıştır:

Heyhat, gariplikte ne yapacağım;
Gariplikte, gurbet içinde kaldım işte.¹⁴

Ahmed Yesevî düşüncesinin âdâb ve erkânının ince ayrıntılarını içine alan Fakr-nâme adlı risâlede garip ve fakir kişiler ele alınmıştır. Yesevî, fakirlik makamını yüce bir makam olarak değerlendirmiş ve herkesin kolayca ulaşamayacağını ifade etmiştir. Bu makam nebiler, ârifler ve âşıkların makamı olarak tavsif edilmiştir. Fakirleri sevmek ve kollamak imandan, hor görmek ise küfürdendir diye temel ilke olarak kabul edilmiştir. Yine, bir kimse zenginleri sırf zengin olduğu için ağırlasa, ebediyete kadar Allah’ın lanetine uğrayacağını söyleyen Yesevî, fakirleri hakir görenlerin ebedî azaba düşer olacaklarını söyler.¹⁵

¹⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire trz., c. I, s. 457.

¹¹ Mehmet Demirci, *Yûnus Emre’de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, Kubbealtı, İst. 1997. s. 93.

¹² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. II. s. 1073.

¹³ Bakara, 2/215.

¹⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, XVII, vr. 29b.

¹⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Taşkent 1312. s. 6-7.

Yesevî'ye tarikatında herkesi sevmek ön şarttır. Fakirleri sevmek müridin âdâbındandır. Hatta fakiri sevmek imandan sayılmıştır. Fakiri bayağı ve değersiz görmek ise küfür sayılmıştır. Fakirlik mertebesi o kadar yüce bir mertebedir ki, yedi kat gökten ve yedi kat yerden daha yüce görülmüştür. Bir mürit, zengin olan birisini sırf zenginliğinden dolayı ağırlasa veya hürmet etse Allah'ın lanetine uğrayacağı söylenmiştir. Yine bir kişi fakiri de, fakirliğinden dolayı hakir görse ve horlasa, Allah'ın azabına uğrayacağı ifade edilmiştir. Zira bu o kadar kötü bir amelîyedir ki, müminin şiarı değil, belki münafığın işaretidir.¹⁶ Fakirlik makamı yüce bir makamdır, herkesin eline geçmez.¹⁷ Fakirleri sevmek ve onlara yardımcı olmak hususunda diğer bütün mutasavvıflar aynı görüşte birleşmişlerdir. Bu konuda birçok tasavvuf büyüğü fikir belirtmiştir.¹⁸ Yesevî tarikatında fakirlik makamı o kadar şümullüdür ki, tüm tasavvufî unsurları bünyesinde toplar. Tasavvufu her yönüyle yaşama imkânını verir.

Fakirleri sevmek ve iyilikte bulunmak hususunda Ahmed Yesevî, birçok hikmet söyleyip müritlerin bu konuya eğilmelerini teşvike çalışır. Fakirler her zaman sevindirilmeli ve yakın olunmalıdır. Fakiri razı etmek, Allah'ın rızasını kazanmaya vesile görülmüştür. Özellikle, yemek verme hususuna dikkat edilmeli, misafir edilmeye çalışılmalıdır. Yesevî tarikatında misafire ikram etmek tarikatın müstehapları arasında sayılmıştır. Misafir ağırlamak ve fakirleri doyurmak hususunda şunlara dikkat edilmelidir:

1. Sevinç ve güler yüzle misafir gözetilecek,
2. Kendi hâlince misafir kabul edilmeli, fazla masrafa girilmemelidir,
3. Misafir ne kadar fazla kalırsa ganimet bilinecek,
4. Misafirligi uzatmaya çalışılacak,
5. Misafir ne yapip isterse yerine getirmeye gayret edilecek.¹⁹

Ahmed Yesevî, fakirleri sevindirmek ve misafir etmek hakkında şöyle söyler:

Garip fakir yetimleri sevindir sen;
İyi huyla aziz canını et kurban;
İçtenlikle misafir et yemek bulsan;
Hakk'tan duyup bu sözleri söyledim işte.²⁰

Maddi ihtiyaç içerisinde bunalan fakirleri sevindirmenin, Yesevî müridinin görevi olduğunu söyleyen Ahmed Yesevî, hor ve hakir gözle bakılan

¹⁶ Ahmed Yesevî, "Fakr-nâme", s. 7.

¹⁷ Ahmed Yesevî, "Fakr-nâme", s. 5.

¹⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s.109.

¹⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, haz. K. Eraslan, s. 52; Müjgan Cunbur, *Anadolu'nun Bütünleşmesinde Ahmed Yesevî'nin Yeri*, AKMB Yay., Ank. 1997, s. 41.

²⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, I. vr. 4a.

fakirlere sevgiyle yaklaşmayı telkin eder. Yesevî ihtiyaç içerisinde bulunan ve hayatın her türlü zorluğunu yaşayan fakirlerden bihaber yaşamanın dinimizle bağdaşmayacağını söyler. Ahmed Yesevî, fakirlerin psikolojik ve ruhî yapılarını gözler önüne sererek, sevgi ve alakaya ne kadar muhtaç olduklarını öğretmiştir. Yesevî tarikatında fakir makamına yetişmek için, fakir gibi yaşamak ve fakirleri sevgiyle kucaklamak gerekir.

Susadıkça suya muhtaç olan
Yaşarken hor olup ölen fakirler

Kimse bilmez fakir hâli nasıldır
Takdir edilmeyen zavallı fakirler²¹

Fakirleri gözetleyen kişi için Peygamber Efendimiz (s.a.s.), “Çıplak bir mümini giydiren kimseyi Allah cennet giyecekleri ile mükâfatlandıracaktır.”²² diye buyurmuştur. Fakir ve miskinleri giydirmek konusunda Yûnus Emre de şöyle der:

Bir miskini gördün ise bir eskice verdin ise
Yarın anda karşı gele Hakk libasın giymiş gibi.²³

Ahmed Yesevî'nin yetimlere de sevgiyle yaklaşmasında en büyük etken Allah'ın emri ve Peygamber (s.a.s.)'in Sünnet'i olmasıdır. Cenab-ı Hakk “Sana, yetimleri sorarlar, de ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlarla bir arada yaşarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltenden bozanı ayırt etmesini bilir; Allah dileseydi sizi zora sokardı. Allah şüphesiz güçlüdür; Hakîm'dir.”²⁴ buyurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) “Yetimin kefâletini üzerine alanla ben, kıyamet gününde şöyleyiz.” buyurmuş, orta parmağı ile yanındakini birleştirerek, müminleri, yetimlere karşı iyilik yapmaya davet etmiştir.²⁵ Bu düşünceden hareketle Yesevî, şöyle der:

Nerede görsen gönlü kırık ona ilaç ol
Öyle mazlum yolda ise arkadaş ol
Mahşer günü dergâhına sen sırdaş ol
Bencil olan insanlardan kaçtım işte ²⁶

Yesevî, insanlara katı, acımasız bir tavırla değil, gönül hoşnutluğu ve yumuşaklıkla yaklaşmanın insanı Allah'a yaklaştırabileceği düşüncesinde-

²¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, XL, vr.50b.

²² Tirmizî, “Kıyâme”, 18, 41.

²³ F. Kadri Timurtaş, *Yûnus Emre Dîvânı*, Tercüman 1001 Temel Eser, İst. 1972, s. 155.

²⁴ Bakara, 2/220.

²⁵ Buhârî, *Sahih*, "Kitâbü'l-Edeb", c. VII, s. 76.

²⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, I, vr. 2a.

dir. İnsanları sevmenin, sevgiyle muamele etmenin gerekliliği üzerinde dururken, taş yürekli ve merhametsiz davranışlarda bulunan insanlarla ülfet edilmemesini de özellikle istemiştir. Kendisi bu tür kişiliğe sahip insanlardan kaçtığını ve dostluk kurmadığını da belirtir:

Sözü dedim kim ederse didar talep;
Cânı cân bağlayarak damar çatıp;
Garip, fakir yetim başını okşayıp;
Taş yürekli insanlardan kaçtım işte.²⁷

Ahmed Yesevî'nin "Sizi bizi Hakk yarattı ona uymak için"²⁸ ifadesinde, Allah sevgisinin tabîî sonucu olarak, Allah'ın emir ve nehiyleri ölçüsünde hareket etmenin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Allah'ı tanıyan ve seven, onun yolunda gidenleri de sever. Allah neyi severse insan da onu sevmelidir. Allah'ın emri doğrultusunda hareket etmekle mükellef olan insanın sevgi ve merhametten uzaklaşmaması gerekir. Ahmed Yesevî'de insan sevgisinin temeli ve istinat noktası Allah sevgisidir. Allah sevilmeden, insan sevilmez. Yesevî'ye göre, sevgiden dem vuranın ilk önce Allah'ı tanınması ve sevmesi gerekir. Bu düşüncesini "Âşık isen, önce git de Tanrı'yı tanı"²⁹ cümlesinde ifadelendirmiştir.

Yesevî, Allah'a inanan ve Allah'ı seven insanı o kadar sever ki, hiçbir riya ve kibir eseri göstermeden kendisine hizmetkâr olabileceğini söyler. Hatta böyle insanlara, muhabbet ve hürmetle hizmet edilmesini, meşru dairedeki tüm isteklerin yerine getirilmesini ister. Bunu büyük bir içtenlikle arzu eder. En büyük isteği de bunlara layık oldukları şekilde sevgiyle yaklaşmaktır.

Allah diyen kulların kulu ol
Toprak gibi yol üstünde yolu ol
Âşıkların yanıp uçan külü ol
Hakk cemâlini göstermese perişan olunur.³⁰

A- Hoca Ahmed Yesevî'de İnsan Sevgisinin İlkeleri

Yesevî'ye de insan sevgisi bütün detaylarıyla ele alınmış bir konudur. Günlük hayatta insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkabilecek her türlü münasebetlerde, davranış şekilleri bir bir ele alınarak, müritlerin bu hususta takip edecekleri metot sistematik bir düzende belirtilmiştir.³¹

Ahmed Yesevî, tarikatının âdâbını belirtirken, müritlere takip edecekleri

²⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, I. vr.2a

²⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, VII, vr.15b.

²⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, VII, vr.15a.

³⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. H. Bice, 95, 5. s. 120.

³¹ Ahmed Yesevî, "Fakr-nâme", *Dîvân-ı Hikmet*'in Taşkent Baskısı, 1312. s. 2-14.

tasavvufî rükünlerin hemen başında, insanla ilişkilerinde muhabbete dayalı münasebet içinde olmalarını ister. Muhabbet, Yesevî tarikatının fakr makamının düsturundandır.³² Allah sevgisinin neticesi, bütün mahlûkata muhabbetle yaklaşma melekesidir. Bu sevgi, özellikle insanda noktalanır. İnsan Allah'ın yaratıkları içinde en mükemmeli olduğuna göre, en esaslı sevgi de insana gösterilmelidir. Demek ki, Allah'ı seven insanı da sevmelidir.³³

Yesevî'ye göre insan sevgisini taşımayan bir kalpte Allah sevgisi barınmaz. Çünkü insan sevgisi Allah sevgisinden kaynaklandığı gibi, Allah sevgisi de insan sevgisini netice verir. Allah'ın sevgisi, kullarını sevmekle tecelli eder. Yesevî, bu tecelliye erişemeyen müridin durumunun iyi olmayacağını, perişanlıkla sonuçlanacağını söyler.³⁴

Ahmed Yesevî, insan sevgisi konusunda hemcinslerinin aynı duyarlılığı ve inceliği taşımasını ister. Sevgi şarabının, kişiye insan olmayı hatırlatıp, mutlu olma yolunu açtığına inanır. Sevgiden yoksun bir şahsiyetin, insanlarla ilişkilerinde, suç ve isyan gibi tamiri mümkün olsa da kalp ve ruh dünyasında büyük tahribatlara neden olup bilhassa şeytanın alt etmesiyle karşılaşabileceğini söyler. Sevgiden mahrum olanlar için büyük bir üzüntü ve elem duymuştur. “Vah ne yazık, sevgi şarabından içmeden”³⁵ dizesiyle bu görüşünü açıklamıştır.

a- Hoşgörülü Davranmak

Kur'ân-ı Kerîm'de “*Dinde zorlama yoktur.*”³⁶ ve “*Eğer Allah dileyseydi sizi bir tek ümmet yapardı. Fakat bu verdikleriyle sizi denemesi içindir; o hâlde iyiliklere koşuşun.*”³⁷ âyet-i kerîmelerinde hoşgörü ve müsamahanın sınırları çizilmiştir. Ahmed Yesevî, temel düşüncesini yayma planında bu konuya büyük bir özen göstermiştir.³⁸

Sünnet olmuş kâfir olsa verme azar
Gönlü katı dili âzârdan Hüdâ bizar
Allah hakkı öyle kula siccîn teyyar
Dâñalardan işitip bu sözü dedim ben.³⁹

İslâmîyetin birlik ve beraberliğe, kaynaşmaya ve sohbe verdiği önemi çok iyi değerlendiren mutasavvıflar belli bir meşrep, mizaç ve huy birliğini

³² Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 14.

³³ Mehmet Demirci, *Yünus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, s. 87.

³⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. H. Bice, 95, 5. s. 120.

³⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, I, vr. 6b; K. Eraslan, I, 11, s. 58.

³⁶ Bakara, 2/256.

³⁷ Maide, 5/48.

³⁸ Mustafa Uslu, *Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî*, Gökçen Yay., Yozgat 1997, s. 5.

³⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hasan Şükrü, İst 1327, I, 42-43. s. 10; E. Esin, I. vr. 5b; K. Eraslan, I, 22, s. 63.

veya ayrılığını göz önüne alarak “kendi yollarını prensiplerini herkesi değil, kabiliyet, karakter ve meşrep yapısı itibarıyla asgari müşterekleri bulunan cemiyetin belli bir kesimini ve onların psikolojik yapı ve fitrî istidatlarındaki farklılığı dikkate alarak buna göre tespiti itina göstermişlerdir.⁴⁰

Ahmed Yesevî, bu konuya büyük bir titizlik ve itina göstermesiyle karışımıza çıkar. O, insanların bilgili ve câhil olanları ile mümin ve kâfir olanlarını farklı bir eğitim perspektifinde değerlendirmeye tabi tuttuğu zaman bile, insanî ilişkilerde ayrıcalıklı davranmamıştır. Hikmetlerinde kendisi gibi düşünmeyenlerin dışlandığını gösteren herhangi bir dörtlük de yoktur. Hatta bu hususta, herkese aynı derecede yaklaşma ve yardım etme arzusu vardır. Yesevî’de hayatın her anını Allah’ın emir ve nehiyleri dairesinde yaşama ve yaşatma düsturu bulunur. İnsanlara güler yüz ve tatlı dil ile yaklaşma ve neticede kazanma başarısını elde etmenin bilincinden hareketle hoşgörü ve müsamaha ile insanlara yaklaşmıştır. Bunu yaparken kaynağının sünnet olduğunu da söylemiştir.⁴¹

Hoşgörü konusunda Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’in göstermiş olduğu müsamaha ve idare etme gibi ulvi meziyetler, insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş olaylardır. Ahmed Yesevî de hoşgörü mevzusunda irtikâp ettiği hususların sünnet icabı olduğunu ve sünnet-i seniyye gereği hareket etmenin gereğine dikkat çekmiştir. Zira insanlara hoşgörü ve sevgi çerçevesinde hareket etme anlayışını sünnet-i seniyye aşılırlar. Müslümanların Mekke’yi fethettiği zaman Hz. Bilal, Kâbe’nin damına çıkıp ezan okumaya başlamıştı. Bunu gören, putperest Attâb b. Esîd, arkadaşlarından birinin kulağına eğilip, “Allah’a şükür ki, babam hayatta değil, şayet o, şu siyahînin mukaddes Kâbe’nin damına çıkıp anırdığını işitseydi, buna katiyen tahammül edemezdi” dedi. Daha sonra Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’in tüm Mekkelileri affettiğini duyan Attâb b. Esîd, galeyana gelip, ileri atıldı. Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’e yaklaşarak şöyle dedi. “ Ben Esîd’in oğluyum, Allah’tan başka ilâh olmadığını ve senin de onun elçisi olduğunu tasdik ederim.” Resûlullah (s.a.s.) kendisine, “ Pekâlâ, seni Mekke valisi olarak tayin ettim.” dedi.⁴² Bu olay Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ne kadar hoşgörülü davrandığını açık olarak göstermektedir.

Yesevî, İslâm ahlâkının öngördüğü özellikleri hakkıyla yaşamış ve hoşgörü ile insanlara yaklaşmış bir kişidir. Kendi diliyle ifadelendirdiği “Hakikatin eşiği”ne ulaşma seviyesine muhabbet ve sevgi ile yaklaştığını, elde ettiği bilgileri başkalarına anlatma ve bildirme görevini yerine getirdiğini

⁴⁰ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, s. 99-175.

⁴¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, I, vr.5b.

⁴² Muhammed Hamidullah, *Hz.Peygamber'in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İst. 1981, s. 178-179.

görmekteyiz.⁴³ İnsanî münasebetlerde hoşgörülü olmanın birtakım zorlukları ve nefsin insana yüklediği birtakım olumsuzluklarının olduğuna dikkat çeker. Bunlarda karşıdakinin görüşlerini kabul etme ve fikirlerine saygılı davranmayı engelleyen kibir, gurur ve sabit fikirli olmanın rol oynayabileceğini söyler. Ahmed Yesevî’de insanın hoşgörülü olmasını sağlayan en büyük ögenin alçak gönüllü ve mütevazı olabilmesidir. İnsanın hoşgörülü ve müsamahalı davranması için, ilk etapta nefsin kötülüklerinden sıyrılması ve nefsin istek zincirini kırabilmesidir.⁴⁴ Ahmed Yesevî, insanın mütevazı ve alçak gönüllü olabilmesinin, kibir ve büyüklük hastalığından kurtulmakla elde edilebileceğini söyler.

On üçümde, nefsi, hevesi, ele aldım;
Nefs başına yüz bin bela tutup saldım;
Kibirliliği yere serip yenebildim;
On dördümde alçak gönüllü oldum işte.⁴⁵

Ahmed Yesevî, hoşgörü konusunu birçok hikmetlerinde dile getirmiştir. Yesevî’nin asıl konusu insandır. O iyi bir eğitimci olarak, insanları hak ve hukuka riayet açısından eğitmeye çalışır. En büyük hedefi, insanlara “muhabbetin pazarında” sevgiyi tesis etmektir.⁴⁶

Hoşgörülüğü, dinî esaslardan fedakârlık etmek şeklinde anlamak ve yorumlamak çok yanlış bir harekettir. Çünkü buna hiçbir kimsenin salâhiyeti ve yetkisi yoktur. Din, Allah’ın dini, o esasın yerine getirilmesini isteyen de yine Allah’tır. İslâm’ın ruhuna tamamen aykırı hareket edip de, Müslümanların ve diğer insanların kendine karşı hoşgörülü davranmasını isteyen kimsenin bu isteği ahlâkî bir hareket değildir. Yapılan bir kötülük veya ayıp, şayet toplumu ilgilendiriyorsa, onu hoş görme ve affetme hakkı kimseye verilmemiştir.⁴⁷ Yesevî, bu düşünceden hareketle, İslâm’a ve dolayısıyla Müslümanlara zarar vermeye çalışan kimseleri affetmemiştir. Onların yaptıklarını hoş görmemiş ve bunu alenen söyleyip, kötülüğün yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Bu düşüncesini hayatı boyunca sürdüren Yesevî, Allah’ın emir ve nehiyleri ile Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’in hadîs-i şeriflerini kendine göre yorumlayanları da hoş görmediğini ve hoş görülmemesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁸

⁴³ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, XXXV, vr. 49a.

⁴⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, II, vr. 8b. 9a.

⁴⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, III, vr.3a.

⁴⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, V, vr. 98b-99a; VIII, vr.17a, X, vr. 21a-21b.

⁴⁷ M. Yaşar Kandemir, *İslâm Ahlâkı*, Nesil Yay., İst. 1979, s. 288.

⁴⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, XLI, vr.51b.

b- Herkese İyilik Yapmak

Ahmed Yesevî'ye göre herkese iyilik yapmak 'fakr'ın altı âdâbından biridir.⁴⁹ Yesevîye'nin temel felsefesi mümin ve kâfir demeden herkese sevgiyle ve şefkatle yaklaşmaktır. Hiç kimse inancından dolayı kınanmadığı gibi herhangi bir hizmet ihtiyacı olduğunda da reddedilmemelidir. İyiliğin en güzeli ile yaklaşmak ve yardım etmek esastır. Gönül kırmak ve yardım etmemek müride yakışmayan tavidir. Yesevîye tarikatında her şeyden önce Allah rızası aranılır. Allah'ın rızasının da nerede olduğu ve ne zaman kazanılacağı bilinmediğine göre, Allah rızası niyetiyle yapılan her işten ümit bekleme şekliyle herkese iyilik yapmak ilkesi vardır. Zayıfları ve ihtiyaç sahiplerini gözetme, büyük küçük herkese aynı yaklaşım ile yardım etme mesuliyeti ibadet şeklinde algılanır. Zira Peygamber Efendimiz (s.a.s.) "*İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olanıdır.*"⁵⁰ buyurmuştur.

Ahmed Yesevî, herkese iyilik yapmanın gerektiğini, kâfir de olsa aynı minval üzere davranmanın ehemmiyetine değinmiştir. İnsanlara karşı merhametsizce davrananların Allah nezdinde makbul kul olmayacağını bilinmesini ve yerinin de cehennem olacağını söyler.

Sünnet imiş kâfirse de incitme sen
Hüdâ bizâr taş yürekli incitenden
Allah hakkı, öyle kula hazır Siccîn
Bilenden bu sözü işitip söyledim işte.⁵¹

Yesevî tarikatında dikkat çeken bir başka husus da şeyhin herhangi bir hediye alması hâlinde bunu çevresindekilere ve yardıma muhtaç olanlara dağıtma hadisesidir. Yesevî tarikatında şeyh kimseden hiçbir şey almaz. Aldığı takdirde bunu dağıtmalıdır. Ahmed Yesevî, maişetlerini müritlerine yükleyen şeyhlere dikkat çekerek, Yesevîye tarikatına mensup olacakların bu konuda dikkatli olmalarını istemiştir.⁵² Yesevî tarikatında hiçbir kimse zor altında bırakılıp da bir şey alınmaz. Aksine herkese yardım etme konusu vardır. Herhangi bir hediye verildiğinde ise, şeyhin yemesi, içmesi ve giymesi uygun değildir. Bunu ihtiyacı olanlara dağıtması gerekir. Kendisine bir şey verildiğinde başkasına vermeyen şeyh, Yesevî tarikatında makbul değildir. Şeyhin özelliği, maddiyat konusunda aç gözlülük göstermeden herkese yardım etme âdâbı vardır.⁵³ Zira Yesevî tarikatında

⁴⁹ Ahmed Yesevî, "Fakrnâme", *Dîvân-ı Hikmet*'in Taşkent Baskısı, s. 14.

⁵⁰ Celâleddin Suyûtî, *Câmiu's-sağîr*; Kahire 1982, c. II, s. 101.

⁵¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, I. vr. 5b.

⁵² Ahmed Yesevî, "Fakrnâme", *Dîvân-ı Hikmet* Taşkent Baskısı, s 2.

⁵³ Muhammed Danişmend, "Mir'âtü'l-kulûb", sad. N. Tosun, *İlam Araştırma Dergisi*,

belirlenen ve kabul edilen usul; şeyh aldığı bir şeyi yese murdar et yemiş gibidir. Eğer elbise dikip giyse, o elbise eskiyinceye kadar ibadetleri kabul olunmaz. Böyle şeyhlerin şeriattan, tarikattan ve hakikattan haberlerinin olmadığını söyler.⁵⁴

c- Tevazu İle Davranmak

Ahmed Yesevî'nin düşüncesinde tevazu ve alçak gönüllülük de bir başka esastır. Bu “herkesin yolunun toprağı olmak” şeklinde dile getirilmiştir.⁵⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*'inde herkese tevazu ve muhabbetle yaklaşmanın, gerçek müridin âdeti olmasını ister. İnsanlara karşı kibir ve gururu bırakıp, yumuşaklık (hilm)⁵⁶ ve sevgiyle yaklaşmanın tarikatının şartından olduğunu özellikle belirtmiştir.

Gördüğüm her kula hizmet edip onun kulu olsaydım;
Toprak gibi yolu üstünde onun yolu olsaydım;
Âşıkların yanarak sönen külü olsaydım;
Arkadaş olup yer altına girdim işte.⁵⁷

Yesevî tarikatında benimsenen tevazu usulü, ölü bir insanın davranışlarına benzetilerek ifade edilir. Bununla ölü birisinin yapacağı herhangi bir hareketin olamayacağı nazarı dikkate sunulur. Yesevî, bu ifadeyle müridin tüm istek ve arzularından vazgeçen kişi olduğunu hatırlatıp, ölü birisinin insanlara karşı yapacağı hareketin olamayacağına göre, her türlü sıkıntı ve ezaya tahammül etmeyi aşılar. *Fakrnâme*'de belirtilen makamlardan “mücâhede” makamında tevazu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir. “Dünya ehli yüceliği diler ve öbür dünya ehli alçak gönüllü oluşu ve hakirliği diler. Ve eğer sofiye bela gelse, âh vâh demez ve sabreder. Ve eğer sofinin nefsi nimet arzu etse, nefsinin arzusunu vermez. Ve eğer sofi aç olsa, çıplak olsa, hoşnut olur ve sabırdan başka bir yolu seçmez; (bu ise) iyi bir alçak gönüllülük demektir.”⁵⁸

Yesevîyye'de salikin tevazu hakkında takip edeceği metot şöyle özetlenmiştir. “Yesevî tarikatında mürit yola doğruluk ile ayak koysun ve doğru konuşsun, zira gönül dile haber verir. Yine sofi nefsinin yakıp yok etmelidir; dünyadan söz etmemelidir. Hakk Teâlâ'yı anarak vaktini hoş geçirmelidir.

c. II, sy. 2. s.75.

⁵⁴ Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, s. 2.

⁵⁵ Ahmed Yesevî, “Fakrname”, s. 8.

⁵⁶ Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, s.10.

⁵⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, VII, vr.15b.

⁵⁸ Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, haz. K. Eraslan, İ. Ü. *Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İst. 1977. c. XXII, s. 79.

Ve yine sofi alçak gönüllü olsa, Hakk Teâlâ'yı bulur.”⁵⁹

Yesevî tarikatında tevazu ile anlatılmak istenen mana insanlara karşı her türlü hareketlerinde edep ve beşerî ilişkilerde en güzel şekilde davranmak olduğu gibi maddi anlamda da her çeşit ezaya sabretmek ve Allah'a teslimiyet vardır. Yesevîye de insanlara karşı kesinlikle kibir ve gurur yoktur. İnsanlara sevgiyle ve merhametle yaklaşma vardır. İnsanlara karşı tevazu ve alçak gönüllük için mücâhede etmek şarttır.

On üçümde, nefsi, hevesi, ele aldım
Nefs başına yüz bin bela tutup saldım;
Kibirliliği yere serip yenebildim;
On dördümde alçak gönüllü oldum işte. ⁶⁰

d- Âdâb-ı Muâşeret

Hoca Ahmed Yesevî, insanla alakalı her şeyi büyük bir titizlik ve önemle ele almıştır. İnsanlara hitap şeklini, konuşma tarzını, hürmet ve muhabbetle dinlemeyi esas almıştır. Herkese doğruluk ve hak ölçüleri içerisinde muamele edilmesinin gerektiğini söylemiştir.⁶¹ İnsanların karşısında fazla konuşmayla usandırmadan kaçınmanın önemi üzerinde durmuştur. Konuşmaktan çok dinlemeye dikkat çekmiştir. Fikir ve düşüncelere saygılı davranmış, yerine göre sükût etmiştir. Özellikle pîr huzurunda susmak ve izin almadan konuşmamanın lüzumundan bahsetmiştir.⁶²

İslâm'ın âdâb-ı muâşeret esaslarında da yaşlı, âlim ve takva sahibi kişilere hürmetle yaklaşma vardır. Müslümanın özellikle bu vasıfları taşıyan ve İslâm nazarında büyük şahsiyet sahibi olanlara hürmetli bir şekilde davranması vaciptir.⁶³ Yaş ve bilgi bakımından büyük kişilere karşı, söz düşmedikçe veya konuşmak gerekmedikçe sükût etmek gerekir.⁶⁴ Yesevî tarikatında izin alınmadan konuşmak âdâba aykırıdır.⁶⁵ Yesevîye'de sükût etme en başta aranan husustur. Özellikle dil ile başkaları rahatsız edilmemeye gayret gösterilmelidir ki, hakikat makamına ulaşmak mümkün olsun.⁶⁶

Ahmed Yesevî, kişinin herkese uygun bir şekilde davranmasını ister. Küçüklere nasihat verirken dahi, mâlâyânî ve boş sözlerden kaçınılmasını tavsiye eder. Bunun yanında, nasihat verirken dikkatli bir şekilde dinleme-

⁵⁹ Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, haz. K. Eraslan, s. 80.

⁶⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, III, vr. 3a.

⁶¹ Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, s. 12.

⁶² Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, s. 14.

⁶³ Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-evlâd fi'l-İslâm*, Beyrut 1978, c. I, s. 426.

⁶⁴ Buhârî, “Edeb”, 89.

⁶⁵ Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, s. 8.

⁶⁶ Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, s. 8.

ye çalışılacak, ayrıca nasihatın ölçüsü Kur'ân ve hadis olmadığı anlaşılınca yine kalp kırıcı laf söylemeden terk etmeye çalışılacaktır.⁶⁷

Ahmed Yesevî'nin düşüncesinde hayatın her diliminde sevgiyi isteme vardır.

Âşık isen gece gündüz sevgi iste;
İbadet et, gece kalkıp da hiç yatma;
Akıllıysan câhillere sır söyleme;
Gerçek derviş ibadetini gizli eder.⁶⁸

Yesevî tarikatında insanlara sevgi ve sabırla yaklaşmak, vermiş oldukları eza ve cefaya karşı tahammül etmek şarttır. Müridin insana karşı nefsinde en ufak intikam duygusu taşımaması gerekir. Kötülük ve istenmeyen düşüncelerden kalbini temiz tutmalıdır. Her işinde tevekkül içinde olması, nefis ve şehvetlerinden arınması, içinin kötülük ve afetlerden beri olması, davranışlarının temiz olması, her iki dünyaya karşı tok gözlü olması ve her an hakikatleri düşünen bir kafaya sahip olmaya çalışmasının gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁹

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevî, yaşadığı dönemde insanların kabiliyetlerine göre bir metot takip etme ihtiyacını hissetmiştir. İslâmiyeti anlatırken, anlayabilecekleri tarzda düşüncelerine hitap etme yolunu seçmiştir. Yesevî'nin en büyük özelliği bir gönül ve muhabbet adamı oluşudur. Her şeye sevgi nazarıyla bakmış, insanların sevgiden nasip almaları en büyük arzusu olmuştur. Sağlam ve dirayetli bir düşünce ile Allah inancı ve Peygamber sevgisini söylediği hikmetlerle dile getirmiştir. Bu konu üzerinde yoğunlaştırdığı fikirlerini insanlara aktarmış, toplum içerisinde sevgi ve hoşgörünün hâkim olmasına çalışmıştır.

Ahmed Yesevî, Allah ve Peygamber sevgisini aşılama çalıştığı insanın, hemcinslerine karşı da sevgi ve hoşgörü içerisinde bulunmasını istemiştir. İnsanı bir bütün olarak ele alan Yesevî, bu konuda eğitime ve yönlendirme faaliyeti içerisinde sevgiden ayrılmamaya çalışmıştır. Herkese en güzel şekilde davranmanın metodunu çizmiş, herkesi kucaklamış ve anlayışlarına göre hitap etmiştir.

İnsanın en büyük düşmanı olan nefis konusunda sistematik şekilde ele aldığı terbiye yolunu çizmiştir. İnsanın şahsiyetinin olgunlaşmasında sevgi ve doğruluğun önemi üzerinde durmuş, yalan ve cehaletin zararlarına dikkatleri çekmiştir. Maddi ve manevi cihette insanın hürriyet konusunu

⁶⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, I. vr. 2b; K. Eraslan, I. 5. s. 55.

⁶⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, E. Esin, XLIII, vr. 53a.

⁶⁹ Ahmed Yesevî, "Fakrname", s. 13.

ele alarak, Allah'tan başka hiçbir varlığa sığınmamayı öğretmiştir. Herkese iyilik etmek, tevazu ile davranmak, fakirleri sevmek, kimsesizleri gözetmek ve âdâb-ı muâşeretin kurallarını takip etmeyi, insan sevgisine verdiği önemle göstermeye çalışmıştır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire trz.
 Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hasan Şükrü, İst. 1327.
 Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Emel Esin Nüshası, Tek-Esin Vakfı (Müze: No.55), haz. Faruk Azmun, Tek-Esin, Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yay., İstanbul 1994.
 Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, *Divan-ı Hikmet*'in Taşkent Baskısı.
 Ahmed Yesevî, “Fakrnâme”, haz. Kemal Eraslan, İ. Ü. *Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İst. 1977, c. XXII.
 Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
 Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, haz. K. Eraslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *es-Sahîh*, İstanbul tr.
 Cunbur, Müjgan, *Anadolu'nun Bütünleşmesinde Ahmed Yesevî'nin Yeri*, AKMB Yay., Ank. 1997.
 Danişmend, Muhammed, “Mir'âtü'l-kulûb”, sad. Necdet Tosun, *İlam Araştırma Dergisi*, Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
 Demirci, Mehmet, *Yûnus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, Kubbealtı, İst. 1997.
 Eraslan, Kemal, “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinde Hoşgörü”, *Erdem*, AKMD Yay.
 Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İst. 1981.
 Hazinî, *Cevâhirü'l ebrâr min emvâc-ı bihâr*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. No: 3893
 Hâzinî, *Cevâhirü'l ebrâr min emvâc-i'l-bihâr*, Yesevî Menakıbnamesi, çev. Cihan Okuyucu, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1995.
 Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
 Kandemir, M. Yaşar, *İslâm Ahlâkı*, Nesil Yay., İst. 1979.
 Kuşeyrî, Abdülkerim, *Risâletü'l- Kuşeyrî*, Beyrut 1993.
 Mâverdi, Ebû'l-Hasan, *Edeb-i Dünya ve Din*, çev. Selahaddin Kip-Abidin Sönmez. Bahar Yayınları, İstanbul 1978.

- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ank. 1991.
- Suyûtî, Celâleddin, *el-Câmiu 's-sağîr*, Kahire 1402-1982.
- Timurtaş, F. Kadri, *Yûnus Emre Dîvânı*, Tercüman 1001 Temel Eser, İst. 1972.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Mısır 1937.
- Ulvan, Abdullah, *Terbiyetü 'l-evlâd fi 'l-İslâm*, Beyrut 1978.
- Uslu, Mustafa, *Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî*, Gökçen Yay., Yozgat 1997.

DÎVÂN-I HİKMET’TE DİL, ANLATIM VE MUHTEVA HUSUSİYETLERİ LANGUAGE, EXPRESSION AND CONTENT CHARACTERS IN DIVAN-I HIKMET

NECDET ŞENGÜN

DOÇ. DR.

DOKUZ EYLÜL Ü. İLÂHİYAT FAK.

ÖZ

Dîvân-ı Hikmet, Türk milletini İslâm ile yakından tanıştıran, ona İslâm kültür ve medeniyetinin birikimlerini kendi diliyle sunan önemli bir kitaptır. İşte bu sebeple

Dîvân-ı Hikmet’in nasıl anlattığından ziyade neyi anlattığı çok öne çıkmıştır. Elbette edebiyat penceresinden değerlendirildiğinde nasıl sunduğu da önemlidir.

Ancak, Türkçenin henüz emekleme çağında olduğu bir dönemde ondan üstün edebî formlar ortaya koyma beklentisi beyhude bir beklentidir. Yine de Dîvân-ı Hikmet olabilecek en iyi altyapıyı kullanarak kendi dönemi için fevkalade işler başarmış, Türk şiirinin kuruluş aşamasına önemli katkılar sağlamış, özellikle daha sonraki halk ve tasavvufî halk edebiyatları üzerinde önemli tesirler bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yesevî, Dîvân, Tasavvuf, İnsan, Edebiyat

ABSTRACT

Divan-ı Hikmet, is an important book that offers savings of Islamic culture and civilization with their own language and introduced Islam closely with the Turkish nation. For this reason, Divan-i Hikmet tells what is more important rather than tells how. It is also important when assessing how it presented the course literature window. However, in the dawn of an era where Turkish is not fair to expect him to reveal outstanding literary forms. Nevertheless, Divan-i Hikmet have done extraordinary work that will be using the best infrastructure for their period, It has contributed significantly to the establishment phase of Turkish poetry, especially, it has been important influence on later folk and mystical folk literatüre.

Keywords: Yassawi, Divan, Mysticism, Human, Literature

Giriş

Koca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet üzerine söz söyleyen önemli araştırmacı-yardan biri olan Mehmed Fuad Köprülü, 1918’de konuyla ilgili yazdığı Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde ve İslâm Ansiklopedisi’ne yazdığı “Ahmed Yesevî” maddesinde Dîvân-ı Hikmet’in muhtevası hakkında şunları ifade etmektedir: “Dîvân-ı Hikmet’teki parçalar mevzu itibarıyla çok basit ve azdır: Dervişlerin ve dervişliğin faziletleri hakkında sayısız methiyeler, sonunda mutlaka ahlâkî-dinî neticeler çıkarılmış en ünlü İslâm menkıbeleri, Hz. Peygamber’in hayatına ve mucizelerine ait çeşitli parçalar, hikâyeler, dünya hâlinden şikâyet ve kıyamet günlerinin yakınlaştığını hatırlatmak maksadıyla yazılmış zâhidâne şikâyetnâmeler, sonra cennet ve cehennem hâllerinden, zebânilerden, hûrî ve gılmanlardan, cennet bahçelerinden safdilâne bir incizâb ile söz eden basit ve ibtidâî, fakat canlı destanlar... İslâmiyet’in Türkler arasında daha yeni yayılmaya başladığı zamanlarda, bir mutasavvıf tarafından –henüz eski putperestlik devrinin âdet ve inanışlarından layıkıyla kurtulmaya muvaffak olamamış– ibtidâî ve basit zevkli bir halk kitlesi için yazılmış eserlerin bunlardan başka mevzulara değinemeyeceği pek tabiidir.”¹

Köprülü bu görüşlerini İslâm Ansiklopedisi’nin “Ahmed Yesevî” maddesinde de benzer cümlelerle tekrar etmiştir: “Bir taraftan Yesevî’nin yetiştiği muhiti, hitap ettiği kitleyi, o devrin umumî karakterlerini göz önünde tutmak, diğer taraftan Yesevî muakkiplerininin asırlarca aynı ruh ve şekil ile vücuda getirdikleri taklitleri dikkatle tetkik etmek sayesinde, onun hikmetlerinde nasıl bir ideolojinin hâkim olduğunu az çok tahmin edebiliriz. Dervişliğin faziletlerine ait methiyeler, sonunda ahlâkî-dinî neticeler çıkarılmış meşhur

¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1991, s. 145-146.

İslâm menkıbeleri, Peygamber’e ve büyük İslâm mutasavvıflarına ait parçalar, hikâyeler, dünya hâminden şikâyet ve kıyamet günlerinin yakınlaştığını ihtar maksadıyla yazılmış zâhidâne şikâyetnâmeler, cennet ve bilhassa ceennem ahvalini anlatan destanlar bu hikmetlerin mevzusunu teşkil ediyordu. İslâmiyet’i şeklen kabul etmiş basit bozkır göçebeleri arasında tasavvuf propagandası maksadı ile yazılan şeyler, başka türlü olamazdı.”²

Köprülü’ye göre muhteva yönünden oldukça sade ve ibtidâî olan Dîvân-ı Hikmet, dil ve üslup açısından da oldukça basit ve gariptir. Ona göre bu durum son derece normaldir. Çünkü eserin muhatap kitlesi henüz o ibtidâîlik, vahşilik ve gariplikten kurtulmuş bir kitle değildir: “Biraz aynı tonda, garip bir ahengi, aynı zamanda biraz ibtidâî, vahşi fakat aslî bir edayı içine alan bu vezinler, onun elinde hiçbir fevkaladelik göstermez. O, esasen en çok galeyana hacet gösteren yerlerde bile, çok sakin ve soğuktur. Nasihatlerindeki ağır edası, tahkiyedeki basit ve yeknesak ifadesi münâcâtlarındaki vakarlı ve sakin tavrı hemen hiç değişmez. İç hayatın vecdlerine, galeyenlerine ekseriya kayıtsız kalan, şeriatın aslî esaslarına zâhiren de tam bir sadakatle riayet eden bu ağırbaşlı, donuk Orta Asya Türkünün şahsiyeti, Dîvân-ı Hikmet’te der göze çarpar...”³

Köprülü’nün bu görüşleri uzun yıllar Türk Edebiyatı araştırmacılarının temel referansı olmuş, onun söyledikleri âdetâ inkâr edilemez hakikatler olarak kabul edilmiş ve belki de ülkenin siyasî, içtimâî ve ekonomik şartları dolayısıyla, Dîvân-ı Hikmet üzerine fazlaca söz söylenmemiştir. Aradaki bu uzun boşluktan sonra, konuyla ilgili tartışmaya Kemal Eraslan, Hoca Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’inden seçmeler yaparak ve eserin baş tarafına da konuyla ilgili görüşlerini serdederek katılmıştır. Eraslan da bu tartışmada bir taraftan Köprülü’nün söylediklerini biraz daha aklîleştirirken diğer taraftan hikmetleri çok basite indirgemenin doğru olmayacağını cılız da olsa ifade etmiştir: “İslâmiyetin esaslarını, şeriatın ahkâmını ve Ehl-i sünnet akidesini İslâmiyet’e yeni girmiş veya henüz girmemiş Türklerle öğretmek, Tasavvufun inceliklerini ve tarikatının âdâb ve erkânını müritlerine telkin etmek, Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinin başlıca gayesini teşkil eder. Bu gayeye uygun olarak hikmetlerin öğretici (didaktik) bir hususiyet taşıması dolayısıyla sanat endişesinden uzak ve basit olması tabii karşılanmalıdır. Bununla beraber ifadedeki samimiyet ve sūfiyâne hikmetlerdeki coşkunluk onları basit manzumeler olmaktan kurtarır.”⁴

Eraslan, yaptığı incelemeler sonucunda Dîvân-ı Hikmet’in muhtevası-

² M. Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî” *İA*, MEB Yay., İstanbul 1965, c. I, s. 214.

³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 147-148.

⁴ Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 36.

na dair şu sonuçlara ulaşmıştır: “Hikmetlerin muhtevasını, İslâmiyet, Türkistan tasavvufu ve Yesevîlik’e ait esaslar, inançlar ve akideler oluşturur. Bunun dışında bazı hikmetlerde amelî ahlâk ve muhitin sosyal aksaklıkları üzerinde durulmuştur. Münâcât, na’t ve ilk dört halifeye methiye dışında kalan hikmetlerin dile getirdikleri konular şöylece sıralanabilir: İlâhî aşk, Allah’ın birliği, mutlak irade ve kudreti, Hz. Peygamber’in tâzimi ve sevgisi, Hz. Peygamber’in şeriat ve sünneti, zühd ve takva, ibadet, İslâm ahlâkı, İslâm menkıbeleri, âhîret hayatı, kıyamet ahvali, cennet ve cehennem tasvirleri, dünyadan zâhidâne şikâyet, dervişliğin faziletleri, İslâm mutasavvıflarına ait kıssalar, zikir ve halvet gibi Yesevî tarikatının âdâb ve erkânı ile ilgili hususlar.”⁵

Bu meselede söz söyleyenlerden bir diğeri, aslen bir tıp doktoru olan ve âdeta kendisini Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet üzerine vakfetmiş bulunan Dr. Hayati Bice’dir. Bice, Eraslan’dan sonra hazırladığı Dîvân-ı Hikmet metninde 217 hikmet yayımlayarak bunların günümüz Türkçesindeki karşılıklarını da vermiştir. Hazırladığı kitabın mukaddime kısmında, “Hikmetler Hakkında Bazı Mülâhazalar” başlığı altında yukarıdaki tartışmaya katılmış ve Köprülü’nün görüşlerine katılmadığını, açık bir şekilde dile getirmiştir. Hatta Köprülü’nün eleştiri kabilinden söylediği bazı hususlara, cevap sadedinde bazı izahlar – Hallâc-ı Mansûr ve ene’l-Hak meselesi-getirmiştir.⁶ Yine Hayati Bice’nin günümüz Türkçesine aktardığı Arap harfleriyle basılan bir Dîvân-ı Hikmet neşri Uluslararası Ahmed Yesevî Türk Kazak Üniversitesi tarafından yakın bir zamanda yapılmıştır.⁷

Hayati Bice, hikmetler hakkında şu değerlendirmeleri de başka bir kitabında dile getirmektedir: “Ahmed Yesevî dilinden dökülen ‘hikmetler’i günümüzdeki herhangi bir ‘dinî manzume’ ile mukayese ederek değerlendirmek de son derece yanlıştır. Ahmed Yesevî’nin dilinde seslendirildikten sonra günümüze kadar ulaştırılan hikmetlerinden oluşan Dîvân-ı Hikmet’te neredeyse bin yıldır Türk’ün gönül gözünü ışıtan bir ışık saklıdır. Bu ışığın hüzmeleri, her bir hikmetin satırları arasından süzülerek ruh dünyamızı aydınlatmaya –uzun bir zulmet devrinden sonra – bütün Türk yurtlarında yeniden başlamıştır.”⁸

Dîvân-ı Hikmet üzerine araştırmalar yapan bu üç araştırmacı üzerinden takip edebildiğimiz kadarıyla Dîvân-ı Hikmet’in dil ve edebiyat bakımından seyrinin, günbegün olumsuzdan olumluya hatta son zamanlarda

⁵ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, s. 37-38.

⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 29-41.

⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatcı, Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Türk Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2016.

⁸ Hayati Bice, *Pîr-i Türkîstân Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 17-18.

birçok hususta görüldüğü gibi yüceltmeye doğru evrildiği görülmektedir. Bu hususu daha iyi tetkik edebilmek için bugün elimizde mevcut bulunan Dîvân-ı Hikmet neşirlerini yakından incelemek yerinde olacaktır.

Dîvân-ı Hikmet'te Dil ve Anlatım

Yukarıda ifade ettiğimiz tartışma aslında Dîvân-ı Hikmet'in edebî kıymeti üzerine yapılan bir tartışmadır. Burada soru şudur: Dîvân-ı Hikmet hiçbir edebî kıymeti olmayan, sade, basit, düz bir eser midir? Yoksa tüm edebî formları bünyesinde barındıran, çok iyi bir edebî altyapıya sahip, şaheser kabul edilebilecek bir metin midir? Bunların hiçbiri olmadığı âşikârdır. Bir şaheser değildir. Çünkü henüz İslâm'a yeni girmiş bir topluluğun ellerinde edebî açıdan işlenmemiş bir dil olan Türkçe ile bunu yapabilmesi XII. yüzyıl için mümkün değildir. Öte taraftan Dîvân-ı Hikmet, muhataplarının anlayışları ölçüsünde basit, sade ve anlaşılır bir metin olmasına karşın, muhataplarının nabzını yakalamış, onları hareketlendirmiş, onlara edebî hazzı tattırılmış bir eserdir. Bunun böyle olduğunu, hikmetlerin yıllarca halk dilinden düşmeyişi, hemen her toplulukta mûsiki eşliğinde ilahî olarak okunuşu ve Hoca Ahmed Yesevî'den sonra gelen birçok Yesevî dervişinin aynı form ile şiirler yazmaya devam edişi, çok açık bir surette göstermektedir. İşte biz bu makalemizde Dîvân-ı Hikmet'in edebî açıdan yakaladığı bu başarıyı biraz daha yakından değerlendirmek ve hangi saikler sebebiyle halk tarafından bu kadar benimsenmiş olduğunu araştırmak niyetindeyiz.

Öncelikle ifade etmemiz gerekir ki, Hoca Ahmed Yesevî aldığı eğitim neticesinde, Arapça ve Farsça gibi gününün ilim ve edebiyat dilini çok iyi öğrenmesine rağmen, Yesi'ye döndükten sonra kendi halkına Türkçe hitap etmiş olması, halkı muhatap kabul etmesi, hikmetlerin benimsenmesindeki en önemli etken durumundadır. Bu hareketin bilinçli yapıldığı, hikmetlerin birinde ortaya konulmuştur:

Huşlamaydur âlimler sizni aygan Türki'ni
 Âriflerdin eşitseng açar köngil mülkini
 Âyet hadîs mânâsı Türkî bolsa muvafık
 Mânâsığa yetkenler yerge koyar börkini...

Miskîn zaîf Hâce Ahmed yetti putinge rahmet
 Farsî tilini biliben hûb aytadur Türki'ni⁹

Lakin araştırmacılar bu dilin Türkçenin hangi kolu olduğu üzerinde farklı görüşler serdetmişlerdir. Köprülü, hikmetlerin dilini Doğu Türkçe-

⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 181.

sinin Karluk Lehçesi olarak nitelerken,¹⁰ diğer yerli ve yabancı Türk dili araştırmacılarından bazıları Köprülü'ye katılmış, diğer bazıları ise, bu dili Orta Asya müşterek dili, Çağatayca, Karahanlı Lehçesi, Kutadgu Bilig dili gibi farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.¹¹ Hangisi olursa olsun hikmetlerin dili Türkçedir ve Türkçe konuşan bir halka hitap etmektedir.

Türkçe olarak kaleme alınan Dîvân-ı Hikmet'i incelerken bazı hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmacıların üzerinde hem fikir oldukları hususlardan biri elde mevcut hikmetlerin tamamının Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olduğunu söyleyebilmenin mümkün olmadığıdır. Orta Asya'da Ahmed-i Yesevî'den sonra gelenekleşen hikmet yazma hususu daha sonraki Yesevî dervişleri tarafından devam ettirilmiş ve tarihî süreç içerisinde bu hikmetler Dîvân-ı Hikmet'e dâhil olmuş durumdadır.¹² Öte taraftan "yaşadığı devirden en az 400 yıl sonra istinsah edilmiş olan bu metinlerde Ahmed-i Yesevî'nin dil özelliklerini tam olarak bulabileceğimizi ileri sürmenin doğru olmayacağı açıktır. Doğrusu, Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri kutsal sayılmalarına rağmen, eldeki nüshalardan anlaşıldığına göre, hem muhteva hem de dil özellikleri bakımından değişiklikler göstermektedirler. Bu da gösteriyor ki, müstensihler, ya kendilerinin ya da başkalarının "hikmetlerini" Ahmed-i Yesevî'nin "hikmetleri" arasına karıştırmış, hatta hitap ettikleri çevreler tarafından daha iyi anlaşılmaları için hikmetlerin kelime hazinesine ve dil bilgisine az çok müdahale etmişlerdir. Her şeye rağmen, hikmetlerde Doğu Türkçesi özelliklerinin ağırlığını koruduğunu söyleyebiliriz".¹³

Elde mevcut nüshalar üzerinden hareket ederek şunları söyleyebiliriz ki Hoca Ahmed Yesevî, öğrendiği hakikatleri, sadeleştirerek, muhatabının anlayabileceği bir hâle getirmiştir. Ancak bu hakikatleri muhatabına aktarabilmek için yine de bir yol bulması gerekmiştir. Belagat ilmi adı da verilen bu yol, Yesevî'nin takip etmek zorunda olduğu bir yol olmuştur. "Çünkü en güçlü fikirler zayıf sunuşlarla cılız ve etkisiz kalabilirdi. Tam burada

¹⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 145.

¹¹ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2001, c. II, s. 81-84. Nadirhan Hasan, bu hususta yazdığı makalede bu araştırmacıların görüşlerini tek tek ele alarak değerlendirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Nadirhan Hasan, "Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Dil Özellikleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/8 Spring 2015, p. 1345-1354. Ayrıca bkz. Nadirhan Hasan, *Yesevîliğe Dair Menbalar ve "Dîvân-ı Hikmet"*, Akademnashr Yayınevi, Taşkent 2012.

¹² Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, c. II, s. 80.

¹³ Efrasiyap Gemalmaz, "Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinin Dili", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 1994, sy. 1, s. 4.

Hoca Ahmed Yesevî’yi çağdaşı diğer âlimlerden üstün kılan bir özelliği ortaya çıktı. Onun şairlik yönü. Yesevî, şiirin vurucu gücünden, toplumlara etkileme potansiyelinden yararlandı ve inandıklarını bu form ile topluma sundu.”¹⁴

Hoca Ahmed Yesevî’nin dili kullanırken ne gibi ameliyeler yaptığını, ayrıntılı olarak okumak isteyenlere onuncu dipnotta kendisinden alıntı yaptığımız Efrasiyap Gemalmaz’ın kıymetli makalesini tavsiye edebiliriz. Ahmed-i Yesevî’nin kullandığı Eski Türkçede var olan dil hususiyetlerinden pek çoğu bu makalede dile getirilmiştir. Eski Türkçenin ses bilgisi ile ilgili hususlar, ek ve edatların yapı ve kullanımları, hikmetlerin kelime hazinesi gibi konular bu makalede işlenmiştir.¹⁵

Hikmetlerde Doğu Türkçesini teşkil eden Göktürk, Uygur ve Karahanlı kökenli kelimeler ana eksenini oluşturmakla birlikte önemli sayıda Arapça ve Farsça kökenli kelimenin de olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bunda Ahmed-i Yesevî’nin Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği, Buhara’daki medreselerde bu dilleri çok iyi bir şekilde öğrendiği gerçeğinin de önemli ölçüde payı olmalıdır. Diğer taraftan Dîvân-ı Hikmet’teki söz varlığı başka araştırmacıların da çalışmalarına konu olmuştur. Örneğin Emek Üşenmez, Dîvân-ı Hikmet’te 763 Arapça, 588 Farsça kökenli kelime olduğunu, geri kalanların Türkçe olduğunu, bunlardan 1881’inin isim, 327’sinin de fiil olduğu, toplamda 2208 kelimenin bulunduğunu bizzat sayarak istatistikî olarak vermiştir. Üşenmez ayrıca bu kelimelerin büyük çoğunluğunun dinî terminolojiye ait olduğunu da tespit etmiştir.¹⁶

Hoca Ahmed Yesevî’nin fikir ve düşüncelerini, aldığı kuvvetli eğitimin en çetrefil meselelerini sadeleştirerek, basitleştirerek ve halkın anlayabileceği hâle koyarak, şiir formu içerisinde yeniden söylediği yadsınamaz bir gerçektir. Bu ameliyyeyi gerçekleştirirken Ahmed-i Yesevî, şiirin bütün imkânlarını seferber etmiştir. Aslında bu hareket, Kutadgu Bilig, Atabetü’l-Hakâyık gibi bu vadideki ilk mahsullerimizle birlikte hem Türk şiirinin, hem de Türkçe şiirin ilk yapı taşlarıdır. Bu süreç bazı sıkıntıları beraberinde taşımakla birlikte – örneğin aruz vezni henüz tam oturtulamamıştır– oldukça önemli merhaleler katetmiştir. Daha sonraki dönemlerde mecrasını bulan Türk şiirinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerde önemli ahenk unsurları kullanmıştır. Şiirlerin ekseriyetinin millî ölçümüz olan hece vezniyle ve koşma tarzında

¹⁴ İlhan Genç, “Belagat Yönünden Dîvân-ı Hikmet Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker – Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 427.

¹⁵ Bkz. Gemalmaz, “Ahmed-i Yesevî’nin Hikmetlerinin Dili”, s. 5-17.

¹⁶ Emek Üşenmez, “Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında” *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2008, c. III, sy. 1, s. 249-251.

yazılması, bu manzumelerin genellikle 4+4+4=12 hece vezni ile kaleme alınması, yine bu şiirlerin uygulanan duraklar sayesinde canlı ve hareketli bir üslup taşınması, âdeta bir “zikir ritmi” ile yazılarak ve daha sonradan bestelenerek kopuz eşliğinde okunması, hikmetlerde var olan ahengi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹⁷ Bu form daha ilk hikmette kendini gösterir ve yukarıda ifade ettiğimiz gibi daha sonraki pek çok hikmete form olur:

Bismillâh dep beyân hikmet aytıp
Tâliblerge dürr ü gevher saçtım mena
Riyâzetni kattığ tartıp kanlar yutup
Men defter-i sâni sözün açtım mena
Sözni aydım her kim bolsa didâr taleb
Cânnı cânga peyvend kılıp regni avlap
Garîb yetîm fakîrlerni köngli sıylap
Köngli bütün halâyıkıdın kaçtım mena¹⁸

Hoca Ahmed Yesevî Türk şiirinde kendisinden önce Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lügâti't-Türk'teki kimi parçalarda kullanılan iki heceli kelimelerle şiir söyleme tekniğini¹⁹ hikmetlerinde kullanmıştır. Bu sistem 2+2 / 2+2 / 2+2 şeklinde veya 2+2+3 / 2+2+3 şeklinde uygulanarak şiire hareketlilik kazandırılmış ve bir ritim tutturulmuştur.²⁰ Aşağıda bu hususlara birkaç örnek vereceğiz:

Aklım ketti, başım kattı, neçük aytay?
Rahmân İgem, ara yolda kaldım mena
Ömrüm ötti, vaktim yetti, kayda baray?
Rahmân İgem, ara yolda kaldım mena²¹
Közüm tüşti könglüm uçtı arşka aştı
Ömrüm keçti nefsim kaçtı bahtım taştı
Kervân göçti menzil açtı harıp tüşti

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmet B. Ercilasun, “Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde Âhenk Unsurları”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000, s. 225.

¹⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 63.

¹⁹ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, TTK Yay., Ankara 1986, s. 156-160.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Cem Dilçin, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000, s. 229-236.

²¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 310.

Sır ulaştı neçük bolgay hâlim mening²²

Mü'min kullar sâdıklar sıdkı birli turğanlar
Dünyâlığın sarf etip uçmağ hûrın kuçmışlar²³

Yine Hoca Ahmed'in hikmetleri söylerken harflerin ahenginden önemli ölçüde yararlandığı görülür. Mısralarda aynı harflerin tekrarı ile elde edilen bu ahenk, aşağıdaki ilk dizelerde ş sesi üzerine kurulurken; ikinci dizelerde, bir o, ö vokali üzerinden devam eder. İlk dizelerdeki ş sesinin su sesine yakınlığı ile ömrün bir akarsu gibi akıp gitmesi arasında zihnin alt bölümlerine hitap eden bir hitap da söz konusudur. İkinci dizelerin ilk mısrasında bütün harflerin t sesi ile başlaması da şiire ayrı bir ahenk katmıştır.

Yaşım yetti, ömrüm ketti, kökke uçtum
Bağrım taşı, aklım şaştı, yerge tüştüm
Tokkuzumda tükel tozdum tokunmadum
On yaşımında ong yanımga örgülmedim²⁴

Dîvân-ı Hikmet'te önemli sayıdaki şiir de beyit esasına dayalı olarak ve aruz vezni ile kaleme alınmıştır. Bu husus eserin bir geçiş dönemi ürünü olmasıyla yakından alakalıdır. Ne var ki bu şiirlerde aruzun çok başarılı bir şekilde kullanıldığını söyleyebilmek mümkün değildir.²⁵ Fakat bazı manzumelerde aruzun çok başarılı şekilde kullanışı, bu şiirlerin XII. yüzyıldan ziyade daha sonraki dönemlere ait olduğu düşüncesini beraberinde getirmektedir. Gazel formunda yazılan bu şiirlerin musammat gazel tarzında yazılması da hece vezni ile yazılan dörtlüklerin, zihinlerde henüz ne kadar etkin durumda olduğunu gösteren unsurlardandır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, bu şiirlerin birçoğu gazel formuyla kaleme alınsa da hece vezni ile ve genellikle 4+3 / 4+3 (7+7)=14 hece vezni ile söylenmişlerdir. Aşağıdaki dizelerde Hoca Ahmed Yesevî şöyle seslenir:

Cendeleri egnide asaları elkide
İzin yâdı könglide Allâh teyü dervişler
Aslı fakîr bolsalar vücûd şehrin kezseler
Zâhir-bâtın tüzselersaâdetliğ dervişler
Meşâyihler sır asrar hizmetide bol zinhar

²² Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 159.

²³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 227.

²⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 106.

²⁵ Geniş bilgi için bkz. İdris Karakuş, "Dîvân-ı Hikmet'te Vezin, Kafiye, Anlatım Türleri", *ERDEM Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı*, Ankara 1995, c. VII, sy. 21, s. 1013-1017.

Peygamberdin yâdigâr kalgan turur dervişler
 Kul Hoc'ahmed miskin bol miskinlerden mânâ sor
 Dervişlikni bil huzur Hû kuşudur dervişler²⁶
 Cânım cüdâ bolganda tenim munda kalganda
 Tahta üzre alganda ne kılgaymen Hüdâya
 Âciz bolup yatganda ferîsteler kîrgende
 “Men Rabbük” dep sorganda ne kılgaymen Hüdâya²⁷

Dîvân-ı Hikmet'te Muhteva Hususiyetleri

Hiç şüphesiz, Hoca Ahmed Yesevî, pîr-i Türkistân sıfatıyla, bir pîr olarak, hikmetlerinde tasavvuf neşvesini terennüm etmiştir. Hikmetlerin genelinde bir tasavvuf dili hâkimdir.²⁸ Ahmed Yesevî, o zamana kadar kavramlaşmış olan tasavvuf terimlerini hikmetlerinde bazen klasik anlamlarına uygun olarak, fakat bazen de onları yeniden yorumlayarak, daha doğrusu halkın anlayacağı forma sokarak yeniden söylemiştir.²⁹ Bu kavramların başında zikir kavramı gelmektedir. Hikmetlerin pek çoğunda hem zikrin önemi vurgulanır hem de zikrin nasıl yapılacağı veya hangi zikirlerin efdal olduğu sıklıkla vurgulanır. Örneğin Lâ ilâhe illâllâh zikrinin veya Hû zikrinin fazileti anlatılır. Aslında Hoca Ahmed Yesevî, hikmetleri yazarken bir zikir ritmini esas almış, nitekim bu hikmetler de kendisinden sonra Orta Asya'da çeşitli âyinlerde mûsiki eşliğinde terennüm edilmiştir. Diğer taraftan seher vakitlerinin önemi, seherlerde zikir ve gözyaşı dökmenin insanın manevî yolculuğuna katkıları bir bir sayılıp dökülmüştür. Bazı hikmetlerde örneğin (119 ve 121. hikmetlerde) sûfilîğin ne olup ne olmadığı müstakil şiirlerle ortaya konulmuştur. Yine tasavvuf literatüründe önemli kavramlardan olan nefis kavramı pek çok hikmette açıklanmış, gerçek mürşidin kimliği ve kişiliği ortaya konulmuş, pîr ve pîr-i mugân kavramları sık sık dile getirilmiş, erenlere hizmetin ve onların sohbetinde bulunmanın fazileti ortaya konulmuş, mürit ve talip kavramları açıklanmıştır.

Yine bu bağlamda daha sonradan Hacı Bektâş-ı Velî tarafından belli bir sistematîğe kavuşturulan dört kapı kırk makam (şeriat, tarikat, mârifet ve

²⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 228.

²⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 119.

²⁸ Bkz. Mustafa Kara, “Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sy. 1, Bursa 2001, s. 9-31.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Tahralı, “Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Dinî-Tasavvufî Unsurlar”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 401-424.

hakikat) anlayışı³⁰ hikmetlerde öne çıkan kavramlar olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî'ye göre; “Hakikat yolu, sofilik yoludur. Gerçek bir sofi dehâ olmak için dört basamaklı hikmetten geçmesi lazımdır. Bunların ilki İslâm'ın kaide nizamı olan şeriati bilmek, ikincisi, tasavvufun temeli olan tarikatı bilmek, üçüncüsü, aşk-ı ilâhîye olan mârifeti bilmek ve dördüncüsü, Tanrı ile bütünleşen hakikati bilmekten ibarettir. Yani Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, sofiliğin zirvesine ulaşmak için şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat basamaklarından geçmek lazımdır.”³¹ Ahmed-i Yesevî'ye göre şeriat ilkelerini yerine getirmeden tarikata geçilemez. Tarikat ilkeleri olmadan da mârifet ve hakikate ulaşılamaz:

Her kim kılsa tarîkatnı da'vâsını
 Evvel kadem şerîatga koyma gerek
 Şerîatnıng işlerini edâ kılıb
 Andın songra bu da'vânı kılmak gerek
 Şerîatsız dem urmaslar tarîkatda
 Tarîkatsız dem urmaslar hakîkatda
 Uş bu yollar yeri bilinür şerîatda
 Cümlesini şerîatdın sormak gerek³²
 Şerîatnı şerâitin bilgen âşık
 Tarîkatnı makâmını bilür dostlar
 Tarîkatnı işlerini edâ kılıb
 Hakîkatnı deryâsığa batar dostlar³³

Hoca Ahmed Yesevî, genellikle tasvir edici, betimleyici bir dil kullanır. Ancak bazen doğrudan tavsiyede de bulunur. O âdeta kendini anlatarak düşüncelerini ortaya koymuştur. Bunda İslâmiyet ile henüz tanışmış, henüz belli bir olgunluğa erişmemiş kimseleri incitmeme düşüncesi vardır. Bu mütevazı bir tavırdır. Yine hikmetlerde bir dost dili kullanılmıştır. Yesevî muhataplarına “dostlar”, “dostlarım”, “eyâ dostlar” diye seslenir. Hemen her şiirde bu tarz ifadelere rastlanır. Bu ifadeler hikmetlerde daha çok redif

³⁰ Mustafa Tatcı, “Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yunus Emre'de Dört Kapı-Kırk Makam”, *Yesevilik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB Yay., Ankara 2000, s. 303-310; Hüseyin Özcan, “Bektâşilikte Dört Kapı Kırk Makam”, *Journal of Turkish Studies, Kaf Dağının Ötesine Varmak, Günay Kut Armağanı*, sy. 28/1, Ağustos 2004, Harvard University, USA, s. 241-245.

³¹ Varis Çakan, “Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet” *Millî Folklor Dergisi*, c. IX, sy. 68, Kış 2005, s. 203.

³² Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 186.

³³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 188.

olarak da kullanılır. Buna mukabil bazen sosyal, toplumsal bazen de bireysel dinî-ahlâkî sorunlara da temas eder. Hikmetlerde zamane eleştirisi, özellikle din üzerinden yapılan istisamlara yöneltilen eleştiriler önemli yer tutar. Halkı kandırmaya yönelen sahte şeyhleri, gayr-ı ahlâkî işler yapan din adamlarını da kıyasıya eleştirir:

Âhir zaman şeyhi tüzere suretlerin
Zâhid takvâ kılmay buzar sîretlerin
Kergmet der hâb-ı gaflet ru'yetlerin
Riyâ birle halkka özin satar dostlar³⁴

Uluğ küçük yârânların edeb ketti
Kız u za'îf civanlardan hayâ ketti
“el-Hayâu mine'l-îmân” dep Rasul aytdı
Hayâsız kavm acâyibler boldı dostlar³⁵

Molla müfti bolğanlar yalğan fetvâ bergenler
Aknı kara kılğanlar ol tamuğga kirmişler
Kadı imâm bolğanlar nahak da'vâ kılğanlar
Ol hımâr dek boluban yük astıda kalmışlar
Harâm yeğen hâkimler rüşvet alıp yeğenler
Öz barmakın tişleben korkup turup kalmışlar³⁶

Ahmed-i Yesevî, birçok hikmette pişmanlık ifadeleri kullanır. Kendisinin çok günah işlediğini, zamanın çabuk geçtiğini, Allah'a yeteri kadar kulluk edemediğini sık sık vurgular. Bu aynı zamanda bir dua dili, bir yakarış üslubunu da beraberinde getirir. Bu tür hikmetlerde ölüm teması, âhîret ile ilgili canlı tasvirler dile getirilir. Hemen baştan sona bu hususlara temas eden hikmetlerin sonunda bir de mesnevi formunda münâcât bulunması bu yüzdendir.

Hikmetlerde önemli sayıda âyet ve hadis iktibası söz konusudur.³⁷ Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsı sıklıkla geçer. Allah Teâlâ'yı niteleyen isimlerden

³⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 206.

³⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 212.

³⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 227.

³⁷ Bkz. Halil İbrahim Şener, “Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 353-374; Nevzat Aşık, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 375-399.

biri de Tanrı ifadesidir. Tengri şeklinde geçen kelime birçok yerde geçmektedir. Peygamberler başta olmak üzere İslâm tarihinde çeşitli yönleriyle öne çıkmış şahıslar sık sık dile getirilir. Örneğin Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl, kurban dolayısıyla, Hz. Mûsâ ve Firavun mücadeleleri dolayısıyla, Kârûn zenginliği sebebiyle, İbrâhîm Edhem, dünyayı terk edişi dolayısıyla geçen isimlerdir. Hz. Yûsuf, Hz. Îsâ, Hz. Yahyâ, Hz. Nûh, Hz. Zekeriyâ, Hz. Eyyûb, Hz. Yâkub dışında Hızır (a.s.), Hızır Bab (Hızır Baba) şeklinde, Lokmân Hekim, Arslan Baba, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Fâtıma, Şeyh Şiblî, Bayezid-i Bistâmî, Mâruf-ı Kerhî, Ashâb-ı Kehf, Leylâ ve Mecnûn isimleri geçen şahsiyetlerdir. Hikmetlerin birinde ise Karahanlı Devleti için son derece önemli bir yere sahip olan Satuk Buğra Han’ın ismi geçmektedir. Hikmetlerde adı çok geçen şahıslardan biri, bir aşk şehidi olarak nitelenen Hallâc-ı Mansûr’dur. 96. Hikmette olduğu gibi, Dîvân-ı Hikmet’te, Hallâc-ı Mansûr için müstakil hikmetler de mevcuttur.

Mahdûmı pâkbâzı, pervâzı şâhbâzı
 Sâhib hurûc gâziy, çün Arslan imes mü?
 Mahmûr oldu dil ü cân küydi meyi arğuvân
 Sultan Satuk Buğra Han, pîr-i muğan imes mü?³⁸

Eyâ dostlar pâk ışıkmı kolga aldım
 Bu dünyâm düşmen tutub yürdüm menâ
 Yakam tutub hazretiğe sığınıp keldim
 Işk bâbıda Mansûr-sıfât boldum menâ
 Âşık Mansûr “Ene’l-Hak”nı tilge aldı
 Cibrîl kelip “Ene’l-Hak”nı birge aytdı
 Cibrîl kelip başing ber dep yolda saldı
 Dârğa asılıp didârını kördüm menâ³⁹

Bununla birlikte Hz. Muhammed (s.a.s.) hikmetlerde adı en çok geçen şahıstır. Hikmetlerde na’t tarzında Hz. Peygamber övgüsü sadedinde yazılan birçok hikmet olduğu gibi, değişik vesilelerle değişik yerlerde Hz. Muhammed ismi çok defa geçmektedir. Muhammed redifli hikmetlerde Hz. Peygamber’in birçok vasfı sayılıp dökülmektedir. Bu hikmetlerin birçoğu bugün Orta Asya ellerinde ilahî formu olarak mûsiki eşliğinde terennüm de edilmektedir. Örneğin 37, 38, 39, 40 ve 41. hikmetler Muhammed redifli hikmetlerdir. Bu na’tların hemen arkasında da çihar yâr-ı güzînin övgüsü gelmektedir. 42. hikmet Hz. Ebû Bekir’e; 43. hikmet Hz. Ömer’e; 44. hik-

³⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 421.

³⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 87.

met Hz. Osman'a ve 45. hikmet Hz. Ali'ye yazılmış na'nlardır.

Hoca Ahmed Yesevî, daha sonra Türk Edebiyatı'nda önemli bir yer edinecek olan gül ve bülbül, şem ve pervâne gibi mazmunları da hikmetlerinde kullanmıştır. Şathiye tarzında söylediği 62. hikmette Yûnus'un “Çıktım erik dalına, anda yedim üzümü” şathiyesine benzer bir örtük dil kullanmıştır. 28 dörtlükten oluşan ve mi'râciyye nazım türünde yazdığı 80. hikmet ise, en uzun hikmetlerden biridir. Onun hikmetlerde kullandığı bazı cümleler birer vecize hükmündedir. Örneğin “Emgek birlen tabğan koldın ketmes bolur, Zahmet ile bulduğun elden gitmez olur”, “Tuymasa sır mânâdın Âdem emes, Kişi mânâ sırrını duymasa Âdem olmaz”, “Gevvâs bolmay gevher üçün deryâ çommas, Dalgıç olmadan mücevher için denize dalınmaz”, “İşksız âdem vallâh yolda kalar ermiş, Aşksız adam yolda kalır imiş”, “Vâ bolmagay gül gonçesi nem bolmasa, Yazık, gül gonçası su olmasa olmaz”...vb. ifadeler bu kabil ifadelerdir. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmette de kervan metaforunu kullanmıştır. Kervan ile hayat yolculuğunu ifade etmiştir:

Kervân eger köçer bolsa azuk alur
Sûd u ziyân bolğanını anda bilür
Azıksızın yolğa kirgen yolda kalur
Yükün yüklep yolğa kirgen kalmaz ermiş
Yükün yüklep yolğa kirgen merdân bolur
Kılavuzsız yolğa kirgen hayrân bolur
Yol başçısı yolını körgen kervân bolur
Yolını körmey kervân kadem koymaz ermiş⁴⁰

Hoca Ahmed Yesevî aslında bütün hikmetlerinde bize iyi insan ile kötü insanı anlatır. Bunu yaparken de yukarıda ifade ettiğimiz gibi, yargılayıcı, itici, dışlayıcı bir dil üslup yerine; samimi, kucaklayıcı, betimleyici, tasvir edici zaman zaman da nasihat edici bir dil ve üslubu tercih etmiştir. Bütün mutasavvıflarda olduğu gibi onun nihaî hedefi insanı, insan-ı kâmil noktasına taşımaktır.

Onun tasvir ettiği iyi insanının en temel özelliği aşk ve muhabbet ehli oluşudur. Buradaki aşk ve muhabbet kavramı Allah Teâlâ'ya duyulan aşk ve muhabbeti ifade eder. Ona göre her işin başı aşktır. Bu yüzden bir mısrasında “İşksız kişi behâyındın beter dostlar”, “Aşksız kişi, hayvandan beter dostlar” ifadesini kullanır. Âşık kullar, kendini Hakk'a vakfetmiş, dünyayı ve mâsivâyı elinin tersi ile itmiş, dünyanın bütün lezzetlerinden geçmiş, bu dert ile hemhâl olmuş, seherlerde sürekli mâşukunu zikreden, onu arayan ve bu yüzden gözyaşı dökenlerdir. Çünkü gözyaşının rıyası yoktur. Aşk

⁴⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 246.

derdi ile göğsünü yırtmış hatta kanı ile dağı taşı bostan eylemiştir. Onun tek bir isteği vardır. O da Hakk'a kavuşmak ve onun dîdârına müştâk olmaktır. O bu hayal ve sarhoşluk ile gece gündüz mest gezer. Vakti ganimet bilip, bir dakikasını bile boş geçirmek istemez. Himmet kemerini beline bağlamıştır.

İyi insan, kendisine bu dikenli yolda bir rehber, bir kılavuz bulmalıdır. Rehbersiz yola çıkanlar, yolda kalırlar. Bu yüzden erenlerin sohbeti önemlidir. Erenlerin sohbetinde bulunup, onlara hizmet etmek gerekir. Onlar birer pîr-i muğân olarak aşk şarabını âşığa sunarlar.

İyi insan, Hakk'a kurbiyet için halka rüsva olan ve halka sırtını dönen kimsedir. İyi insan, gaffet uykusundan uyanmış ârifdir. Ârifler ten mülkünü viran edenlerdir. Hz. Peygamber'e atfedilen "mûtû kable en temûtû, ölmeden önce ölünüz" rivayetine uyararak daha bu dünyada iken bütün zevkleri geride bırakır. Ben ve benlik davasını çoktan bırakmıştır. Benlikten olduğu kadar kibir ve hevesten de uzaklaşmıştır.

İyi insan, garipliği, fakirliği, yetimliği huy edinmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, kendisi de bir yetim olarak bu huyu âdet edinmeyi övmüştür. Çünkü kendisi de sürekli yetimleri koruyup kollamış, yetimlerin başını okşamıştır. Hoca Ahmed Yesevî, bazı hikmetlerde kendisinin de bir yetim oluşu ile Hz. Peygamber'in yetimliği arasında bir ilişki kurmuştur. Muhtemelen hitap ettiği insanlar arasında bulunan birçok garip, fakir ve yetim kimselele de bu şekilde irtibat kurmuştur. Hz. Peygamber'in bu misyonunu üstlenmiştir.

İyi insan Hakk kılıcı ile nefsin yedi başını kesen kimsedir. İbrâhîm Edhem gibi nefsinin öldürücüsüdür. Nefsi yenmenin yolu da zühtten geçer. Nefs karşısında toprak olmak gerekir. Nefs ancak bir pîr nezaretinde riyâzetle öldürülebilir. İyi insan, bol bol tevbe ve istiğfar edendir. İyi insan, Hz. Peygamber'in sünnetine harfiyen uyan, ancak şeriatın kurallarını muhafaza ettikten sonra tarikata giren, tâlib ve mürid olan, böylece önce mârifete sonra da hakikate ulaşandır.

İyi insan, gerçek kul, sadık âşık olandır. Kanaati huy edinmiştir. Kötü sözden dilini tutar, riyâzetle belini büker, ibadet ve taatini gizli yapar. Hem ibadetlerinde hem de aşkında ihlaslıdır. Derviş sıfatlıdır. Gerçek dervişler, taş üstünde dahi taat kılar. Tevazu sahibidir, tevazuda toprak gibidir. Kâle değil hâle bakar. Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker yapar. İlim yolunda çalışır, kanaatkârdır ve tevekkül kılıcını beline bağlamıştır. Ashâb-ı Kehf'in köpeğinden, yani Kıtırmir'den bile ibret alır.

Diğer taraftan Hoca Ahmed Yesevî insandaki kötü hasletleri de zaman zaman tasvir etmiştir. Ona göre insandaki kötülükler şu şekillerde ortaya çıkmaktadır: Öncelikle kötü insan câhil ve nadandır. Sırdan habersizdir.

Dervişliğin kadrini bilmez. Hz. Peygamber'in kadrini bilmez. Dervişlerin gıybetini yapar. Pîr kadrini bilmez. Nâdânlara, câhillere Hakk sırrı açılmaz. İlimsiz adam, câhildir. Yolu sapıtır. Âlim sözünü dinlemez. Kendi özlerini anlamaz. Müminin gönlünü rahatsız eder. Ömrünü boşa geçirir. Mürşitsiz, rehbersiz yola girer. Bu yüzden yoldan çıkar. Şeytan ona vesvese verir ve onu sapıtır. Asa olmadan karanlık yolda yürür, çukuru göremez, kuyuya düşer.

Dünya malını yığıp biriktirir, ömrünü küfür içinde geçirir, gönül eğlen-dirip, şeytanla hareket eder. Nefsini yüceltir, hayvan gibi yiyip içip yatar, namaz kılmaz, zekât vermez. Âhireti bırakıp bütün ömrünü dünya için har-car. Âyet ve hadislere karşı çıkar. Tuzak kurarak halkı yoldan çıkarır.

Kendini şeyh ilan eder, ancak bunlar riya ehli, sahte âşık, sahte sofi ve sahte mürittir. İlimsiz şeyhlik taslar, bu yolda kendilerini rehber diye tanı-tırsalar da başta kendileri yolu şaşırmıştır. Hâdîyim deyip şeytan yoluna iletir. Cehennem içine götürüp bırakır. Mürşidim diyerek kişinin malını zorla al-maya kalkar. Yalancı âşıktır, tevbe etmez, dünyaperest gâfildir. Şükürsüz-dür. Elde tespih, dilde hile, fikri para, yalancı dervıştır. Münafıklık eder, fisk ve fücür üretir. Bunlardan Hüdâ da Resul de bizar olur.

Sonuç

Bugün elimizde bulunan hikmetler, her ne kadar orijinal hâliyle elimizde değilse de, Hoca Ahmed Yesevî'nin dil, anlatım ve muhteva özelliklerini genel itibarıyla yansıtmaktadır. Buna göre; Hoca Ahmed Yesevî, fikirlerini Türkçe kaleme alarak, Türkçenin dil ve ifade hususiyetlerine önemli bir katkı sağlamış, Türkçe şiir dilinin kuruluş aşamasına tesir etmiştir. Burada karşılaşılan zorluklar, her ne kadar kendisini bariz bir şekilde hissettirse de, bugünkü zaviyeden bakıldığında bize basit, sade ve ibtidâî görünse de, kendi dönemi için son derece başarılı bir dil, ifade ve anlatım tekniğine sahiptir. Hoca Ahmed Yesevî, Türkün şiir zevkini yakalamış, bir şekilde gönüllere hitap etmeyi başarmış, muhatap kitlesi ile bir şekilde gönül bağı kurmuştur.

Dîvân-ı Hikmet, İran ve Arap Edebiyatı birikimine vâkıf, o zamana ka-dar oluşturulan müktesebattan ve mazmunlardan haberdâr, Yunan felsefe-sinin tesirlerine açık, az da olsa Hint düşüncesinden esintiler taşıyan bir kitaptır. Hoca Ahmed Yesevî, tüm bu birikimi Türkçenin o günkü imkânları içerisinde ve kendi şiir kabiliyeti ölçüsünde, henüz Müslüman olmuş mu-hataplarına, henüz kurulmuş bir dil aracılığıyla aktarmayı başarmıştır. Bu se-beple Dîvân-ı Hikmet'i dil, ifade ve üslup açısından değerlendirirken onun bu durumunu dikkate alarak ve biraz da insaflı bir şekilde değerlendirmek gerekir.

Bu zaviyeden baktığımızda Dîvân-ı Hikmet'in edebiyat tarihimiz içe-

risindeki yeri meselesi daha iyi anlaşılacaktır. Buna göre; Dîvân-ı Hikmet bir şaheser olmasa da, Türk şiirinin ve Türk Edebiyatı'nın ilk basamağında yer alan, ihmal ve göz ardı edilemez bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda Hoca Ahmed Yesevî nasıl bir tohum şahsiyetse, Dîvân-ı Hikmet de bir çekirdek eserdir. Daha sonraki dönemlerde yeşeren Türk Edebiyatı çınarlarının birçoğu, bu çekirdek eserden neşvünemâ bulmuş eserlerdir.

Kaynakça

- Arat, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, TTK Yay., Ankara 1986.
- Aşık, Nevzat, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker – Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Bice, Hayati, *Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yay., İstanbul 2011.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2001.
- Çakan, Varis, “Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet” *Millî Folklor Dergisi*, c. IX, sy. 68, 2005.
- Dilçin, Cem, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler” *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000.
- Eraslan, Kemal, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- Ercilasun, Ahmet. Bican, “Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000.
- Gemalmaz, Efrasiyap, “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinin Dili “; *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, Erzurum 1994.
- Genç, İlhan, “Belagat Yönünden Dîvân-ı Hikmet Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı, Eserleri, Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker – Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatçı, Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Türk Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2016.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009.
- Kara, Mustafa, “Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sy. 1, Bursa 2001.
- Karakuş, İdris, “Dîvân-ı Hikmet'te Vezin, Kafiye, Anlatım Türleri”, *ER-*

- DEM Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı*, c. VII, sy. 21, Ankara 1995.
- Köprülü, M. Fuad, “Ahmed Yesevî” *İA*, MEB Yay., İstanbul 1965.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1991.
- Nadirhan Hasan, “Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Dil Özellikleri Üzerine Bazı Mülahazalar”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/8 Spring 2015.
- Nadirhan Hasan, *Yesevîliğe Dair Menbalar ve “Dîvân-ı Hikmet”*, Akademnashr Yayınevi, Taşkent 2012.
- Özcan, Hüseyin, “Bektâşilikte Dört Kapı Kırk Makam”, *Journal of Turkish Studies*, sy. 28/I, Ağustos 2004, Harward University, USA.
- Şener, Halil İbrahim, “Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker–Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Tahrallı, Mustafa, “Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’inde Dinî-Tasavvufî Unsurlar”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker –Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Tatçı, Mustafa, “Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre’de Dört Kapı-Kırk Makam”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000.
- Üşenmez, Emek, “Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında” *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. III, sy. 1, 2008.

HOCA AHMED-İ YESEVÎ'NİN DÎVÂN-I HİKMET'İNDE EĞİTİM EDUCATION IN DIVAN-I HIKMET OF HODJA AHMAD YASSAWI

CEMAL TOSUN
PROF. DR.
ANKARA Ü. İLÂHİYAT FAK.

ÖZ

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i Türk-İslâm Edebiyatı'nın ilk eserlerindedir. Kitap, dinî-ahlâkî muhtevanın halka, Kur'ân ve Sünnet merkezli doğru bilgiye dayalı olarak, halkın alışkın olduğu ve anladığı formda ve dilde öğretilmesi amacıyla söylenmiş özlü sözlerden oluşmaktadır.

Dîvân-ı Hikmet bir halk eğitimi kitabıdır. "Hikmet söyleme", Ahmed-i Yesevî tarafından bir eğitim yöntemi olarak kullanılmıştır. Kendi anlatımına göre; hikmet söyleme görev ve yeterliği kendisine, 8 yaşlarında iken Hz. Muhammed (s.a.s.)'in başına nur saçması ve 34 yaşında Allah (c.c.)'in "Hikmet söyle!" emriyle verilmiştir. Hikmet söyleme yeterliğini kazanmasında, Arslan Bab'dan aldığı terbiyenin yanı sıra, bu terbiye üzerine sürdürdüğü hayatının ve 27 yaşından itibaren girdiği medrese ve mescit eğitiminin etkisi vardır. Bu yeterliğin kazanılmasında, sırasıyla şunlar etkili olmuştur: Tam ve doğru dinî bilgi (şeriat), bir eğitici (Pîr, Mürşit/Arslan Bab ve Yûsuf el-Hemedânî) önünde alınan teorik ve pratik eğitim ve yaşantı. Ahmed-i Yesevî Hazretlerinin kendi oluş sürecinde ilmin ve irfanın, şeriatın ve tarikatın, dolayısıyla medrese ve mescidin birlikteliği görülmektedir.

Halkı din konusunda bilgilendirmek amacıyla yazılmış Dîvân-ı Hikmet üzerine yaptığımız çalışma nitel bir metin analizidir. Tümevarım yöntemini kullandığımız çalışma sonucunda Dîvân-ı Hikmet'te eğitim konusuna dair çeşitli tespitlere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Eğitim Yöntemi, Din Eğitimi, Tasavvuf Eğitimi, Yöntem

ABSTRACT

Dîvân-i Hikmet stems from the early works of Turkish-Islamic literature. The book consists of words of wisdom for teaching religious-moral fundamentals to people based on accurate information from the Qur'an and Sunnah.

Dîvân-ı Hikmet is a folk education book. "Preying with words of wisdom" was used as a training method by Ahmad Yassawi. According to his own account, these duties and competences were endowed by Muhammad (pbuh) at the age of 8 and Allah's (SWT) said "say words of wisdom" to him at the age of 34. He received training from Arslan Bab and his whole life was based around this training, as well as madrasa-mosque education since the age of 27, had an impact on his competence for delivering wisdom. The effects of the achievement of this competence are as follows: complete and accurate religious knowledge (Sharia), received theoretical and practical training from a trainer (Pir-patriarch, Mürşit-guide /Arslan Bab and Yûsuf el Hemedânî), life experience. It is seen that knowledge and wisdom, the Shari'a and dervish orders association with the mosque and madrasa in the process of self-fulfillment of Ahmad Yassawi.

Our study on Dîvân-ı Hikmet is a qualitative research which uses an inductive methodology. In this study we investigated various methods and techniques in education of the sayings in "Words of Wisdom".

Keywords: Hodja Ahmad Yassawi, Dîvân-ı Hikmet, Teaching methods, Religious Education, Teaching methods in sufi education.

Giriş

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin "hikmet" adlı şiirlerini bir araya getiren Dîvân-ı Hikmet, Türk-İslâm Edebiyatı'nın ilk ve en önemli eseri olarak kabul edilmektedir. Esere verilen önem, ilk oluşu kadar, yüzyıllardır sürdürdüğü hayatiyeti ve tesiri ile de ilgilidir. Menşeiini 12. yüzyıl Türkistan'ından alan hikmetler, muhteva ve yöntem olarak Orta Asya'dan tüm cihetlere doğru yayılmış ve yüzyıllar boyu yaşatılmıştır.

Dîvân-ı Hikmet üzerine, onun çeşitli özellikleri dikkate alınarak, farklı incelemeler yapmak mümkündür. Tasavvuf Edebiyatı'na ait bir terbiye eseri olması, Dîvân-ı Hikmet'i eğitim açısından da incelenmeye değer bir eser hâline getirmektedir. Bu çalışma, bir din eğitimi bilim insanı bakış açısıyla, Dîvân-ı Hikmet'in eğitim boyutunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için iki yöntem izlemek mümkündür: Birincisi tümdengelim yöntemiyle, bazı temel başlıkları tespit edip bunları hikmet metinlerinde aramak; ikincisi ise tümevarım yöntemiyle, birinci Hikmet'ten başlayarak tüm hikmetleri inceleyip eğitime dair tespitleri kodlamak şeklinde gerçekleştirilebilir. Bu araştırmada ikinci yol tercih edilmiştir.

Nitel bir içerik analizi olan araştırmamızda, tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle içerik, yani Dîvân-ı Hikmet, baştan sona okunmuş; bu okuma sırasında mısra, beyit ve kıtalarda eğitime dair tespit edilen yerler, ilişkili olduğu düşünülen eğitim boyutuyla ilgili bir niteliklemeyle kodlanmıştır. Yapılan ikinci okumada, kodlamalar gözden geçirilmiş ve kodlara uygun başka metin ve hususlar olup olmadığı tekrar incelenmiştir. Daha sonra, ikinci döngü kodlama yapılmış ve oluşturulan kodlardan ortak olanlar, üst başlıklar altında toplanmıştır. Son olarak, yapılan kodlamalardan kategoriler ve temalar oluşturulmuştur. Metnin yazım aşaması boyunca, hikmet metinleriyle sürekli bir ilişki içerisinde

olunmaya özen gösterilmiştir.

Araştırma süreci şu gerçeği gözler önüne sermektedir: Nitel bir araştırmada verilerin kodlanması ve yorumlanması sırasında araştırmacının “anlaması” ve “anlamlandırması” ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, Dîvân-ı Hikmet'te eğitime dair yapılan tespitler ve isimlendirmeler de tamamıyla bizim anlamamıza bağlıdır. Elde ettiğimiz ve bu araştırmada sunduğumuz hususlardan bazıları, eğitim bilimi literatüründe bulunmayabilir veya farklı isimlendirmelerle yer alabilir. Bu itibarla başka bir araştırmacının, Dîvân-ı Hikmet üzerine yapacağı başka bir çalışmada, farklı görüş ve tespitlere ulaşması da elbette mümkündür.

Araştırmada; Hoca Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı, 5. baskı, Ankara 2015 baskısı kullanılmıştır. Bu baskıdaki tüm hikmetler, Hoca Ahmed-i Yesevî'ye ait kabul edilmiştir. Hikmetlerin tamamının Hoca Ahmed-i Yesevî'ye ait olup olmadığı ile ilgili tartışmalar bilinmektedir. Ancak biz böyle bir tartışmaya girmedik. Çünkü bu hem araştırmamızın sınırlarını aşardı, hem de çalışmamızı neredeyse imkânsız hâle getirirdi. Bu yaklaşımla araştırmada, esas alınan nüshadaki hikmetlerin tamamının Hoca Ahmed-i Yesevî'ye ait olduğu varsayımından yola çıkılmıştır.

Araştırmanın raporlaştırılması aşamasında, hikmet metinleri kullanılırken dipnot yerine, metin içinde ve hikmet (H.) numarası ile gösterilmiştir.

Dîvân-ı Hikmet'te İlim, İlim Öğrenmek ve Âlimler

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde eğitime dair yaptığımız analizlerde ilim, ilim öğrenme ve âlimler hakkında önemli ifadeler tespit ettik. Kendisi bazı hikmetlerinde ilmin değeri ve ilim öğrenmenin gereği konusuna değinmektedir. Bazı hikmetlerinde ise âlimleri konu edinmektedir. Mesela aşağıdaki hikmetinde, bir hadise dayandırarak, ilim öğrenmenin herkese farz oluşunu, ilimsiz namazın câiz olmayacağını ve beşikten mezara kadar ilim öğrenmek gerektiğini, veciz bir şekilde ifade etmektedir:

Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,
 “Talebü'l-ilmi farîzatun” deyip Resul söyledi,
 “Mâ yecûzu bihi's-salât” ilim zarûfî,
 Diri varsınız, ta ölene dek okuyun, dostlar. (169. H.)

Bu Hikmet'te, “Mâ yecûzu bihi's-salât” diyerek, namaz örneğinden hareketle, ilmi ibadetler için zaruri görmesi ayrıca dikkat çekicidir.

Hikmetlerde âlimler konusu ise iki açıdan dile getirilmektedir: Bir kısım hikmetlerde âlimler övülüp kendilerine saygı, izzet ve ikram göstermekten söz edilirken diğer bir kısmında gerçek âlim olmayanlar eleştirilmektedir. Mesela bir Hikmet'te, âlimleri Kur'ân'ın da övdüğüne vurgu yapılarak

şöyle denilmiştir:

Âlimi tut izzet, eyle ikram,
Âlimi Kur'ân içre öğer, dostlar. (171. H.)

Hazret-i Pîr'in nazarında âlimler tüm müşkülleri çözen, câhillerin cehaletini gideren insanlardır. Doğruyu ve yanlış, helâli ve haramı bilen, halka/avama çok faydası dokunan kişilerdir. Âlimler bu dünyada “iyi” nitelmesini hak edenlerdir (171. H.). Câhil olan avamı, âlimleri dinlememekle, anlamamakla itham eden Yesevî hazretlerine göre; Allah katında âlim ile avam bir değıldir ve her bir âlim yüz bin avama denk gelir. (171. H.). O, âlim ile avamın durumunu şöyle izah eder:

Avam tendir âlimdir tende can gibi
Şah Hüseyin olsa âlim gerek hem gibi
İns ve cinde âlim melek, câhil iblis gibi
Tutmayın karışık, zinhar inkâr, dostlar

Halkı bedene, âlimi o bedendeki cana; insanlar ve cinler arasında âlimi meleğe, câhili ise şeytana benzetmesi, âlime biçtiğı konumu ve değeri göstermektedir. Ona göre âlimi hor görmek asla revâ değıldir; onu hor görmek küfür ve nifak anlamına gelir. Âlimi seven müminin yüzü ak olur (171. H.).

Hoca Yesevî gerçek âlimleri överken sahte âlimlere çatmaktan da geri durmamaktadır. Bunu yaparken de gerçek âlim ve sahte âlim hakkındaki düşüncelerini paylaşmaktadır. Gerçek âlim; Hakk'ın Kelâm'ını okuyup anlayan, onu yorumlayan, ondan öğrendiklerini âleme öğreten, ilmiyle amil olan, yastığını taştan yapan, kendini bilip Allah'ı bilen ve Allah'tan korkup insafı olan kişidir (bkz. Münâcât). Âlim kişi namazına ve ibadetlerine düşkün, âhiret kaygısına sahip, Kur'ân okuyup ağlayan, iki gözü yaşlı olur. Şöyle der bir hikmetinde:

Âlim odur namaz kılıp ibâdet etse
Hakk'dan korkup âhiretin tasasını çekse
Kur'ân okuyup Hakk'dan korkup ağlayıp inlese
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar
Öyle âlimin iki gözü yaşlı olur
Seherlerde erken kalkıp ağlar
Hakk yolunda tutuşup yanıp biryân olur
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar (79. H)

Âlim kişinin özellikleri arasında zâhiri ve bätını bilmek de zikredilmektedir. Bir Hikmet'teki şu ifadeler buna örnektir:

Zâhiri bozup bätını düzelten âlim olsan

Mahşer günü elinden tuta tanla varsan
 Vah yazıklar pişmanım deyip yolda kalsan
 Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar (79 H.)
 “Fe’l-ya’lemûne’l-âlimûn”u okur âlim
 Anlamını bilmeden onun olur zâlim
 Anlamını anlayanların giysisi aba
 Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma
 Âlim odur hişt yastanıp tahsil eylese
 Gece gündüz Rabb’ine ağlasa
 “Fe’l-yedhakû” âyetini tefsir eylese
 Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma
 “Ve’l-yebkü kesîran” diye Allah söyledi
 Anlamını anlayan âlim dinmeden ağladı
 Ağlaya ağlaya gözleri kör oldu
 Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma
 Âlim odur şerîatta sefer eylese
 Tarîkatın pazarına yerini koysa
 Muhabbetin deryasından inci alsa
 Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma (83. H.)

Sahte âlim ise, aklını kullanmayan, okumak yerine dünya malına tamah eden, ben-benlik davası güden, ilmiyle amel etmeyen âlimdir. Şöyle demektedir: “Kur’ân okuyup amel kılmıyor sahte âlim” (1.H).

“Dostlar” deyip öğüt olarak söylediği hikmetlerinin birinde de, bu tür âlimlerin özellikleri hakkında şunları söylemektedir:

Essiz âlim amel işlemeyip yolda kalır
 Okuyup okumadan dünya malını ele alır.
 Ben-benlikten essiz ömrünü harcar
 Cân ve gönülden Hayy zikrini deyin dostlar (79. H)

Âyetlerin anlamlarını bilmeden okuyan ve tekebbürleri din sınırlarını aşanlar ise onun gözünde âlim değil câhildir:

Âlimim diye kitap okur anlamını bilmez
 Çoğu âyetin anlamını asla bilmez
 Büyüklenme, ben-benliği dini tutmaz
 Âlim değil câhildir dostlarıma

Yine kadı olup rüşvet yiyen, müftü olup haksız fetvâ veren âlimleri de cehennem ehli olarak görmektedir. (53. H.)

Dîvân-ı Hikmet'te Eğitimin Muhatapları

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerini incelediğimizde, birinci hikmetinden başlayarak birçok yerde, eğitiminin muhatapları hakkında bazı bilgilere rastlamaktayız. Bu konuda karşımıza çıkan ilk husus, hikmetlerin muhataplarının tâlipler, yani talep edenler, öğrenme arzusuyla kendisine gelenler olduğudur. Şöyle demektedir daha birinci hikmetin ilk iki mısraında:

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte. (1. H.)

Taleb edenlerin ilk temel özelliği ise Cemâl'e tâlip olmalarıdır. Cemâl'e tâlip olup, cânı cânâna bağlayıp garip, fakir ve yetimlerin gönlünü okşayanlar hikmetlerin muhatabı olarak gösterilmektedir (1. H.). Pîr Hazretleri, Arslan Bab'a atfederek söylediği hikmetlerinin birinde, tâliplerden şikâyetçidir. Bu şikâyetlerini ifade ederken, aynı zamanda tâliplerde aradığı bazı özellikleri de dile getirmiş olmaktadır. Buna göre tâlip; riyâzet sahibi olmalı, pîrine güvenmeli, namahreme bakmamalı, kul hakkı yememeli, gönlü temiz olmalı, haram ve mekruh yemekten kaçınmalı, gözü yaşlı olmalı, gönülleri gamlı olmalı, oyun-hile bilmemeli, kıyametten korkmalı, gûnahtan korkmalı, riyadan kaçınmalıdır (bkz. 18. H.). Hoca Ahmed Yesevî'ye göre; her tâlibim diyene hemen eğitim verilmez. Şu hikmeti bunu güzel anlatır:

Pîr-i kâmil her tâlibe vermez irşâd,
Tâlib olsa gece uykusunu kılsa berbat.
Çok yarışda geçip gelmez her yahşi at,
Riyâzeti katı çeken geçer, dostlar. (169. H.)

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin eğitim muhatapları arasında garipler, yetimler, fakirler ve gönlü kırık olanlar vardır. O, hem kendisi bu insanları muhatap almış, hem de eğitimde bunların muhatap alınmalarını öğütlemiştir.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol (1. H.)

Aynı hikmetin bir başka yerinde ise şöyle der:
Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara (1. H.)

Pîr-i Türkistân'ın talebesi olamayacaklar arasında ise câhillere öne çıkmaktadır. O, câhilleri muhatap almayı hiç öğütmez. Şöyle der:

Câhillere desen, sözünü eylemez kabul (13. H.)

Câhilleri muhatap almanın ve onlarla birlikte olmanın tehlikesine de şöyle işaret eder:

Câhil ile geçen ömrüm nâr sakar
 Câhil olsan cehennem ondan çekinir
 Câhil ile cehenneme doğru kilmayın sefer
 Câhiller içinde yaprak gibi soldum ben işte (14. H.)

Hoca Ahmed için câhile söz söylemek, sözü değersiz pula satmak anlamına gelir. Hele geçim derdiyle namerde minnet, hiç edilmeyecek bir şeydir. Câhil insan da, namert kategorisinde gibidir. (18. H.)

Garip, Fakir ve Yetimlerin Eğitime Muhatap Seçilmesinin Sebepleri

Ahmed-i Yesevî, muhataplarının garip, fakir ve yetimler oluşunu, bu konuda Hz. Peygamber’i örnek alışı ile açıklamaktadır. Hz. Peygamber’in de gariplerin, fakirlerin ve yetimlerin hâlini hatırlını sorup durduğunu, Mi’raca çıkıp döndüğünde bile fakirlerin hâlini sual ettiğini şöyle dile getirmektedir:

Garip, fakir, yetimleri Resul sordu
 O gece Mi’rac’a çıkıp Hakk cemâlini gördü
 Geri gelip indiğinde fakirlerin hâlini sordu
 Gariplerin izini arayıp indim ben işte. (1. H.)

Ahmed-i Yesevî, sadece garipleri hedef kitle edinmekle kalmamıştır, aksine Hz. Peygamber’i örnek alıp kendisi de garipliği seçmiştir. Amacı Hz. Peygamber gibi garipliği seçip Allah’ın yakınlığını kazanmaktır:

Medine’ye Resul varıp oldu garip
 Gariplikte sıkıntı çekip oldu sevgili
 Cefâ çekip Yaradan’a oldu yakın
 Garip olup menzillerden geçtim ben işte. (1. H.)

Dîvân-ı Hikmet’te Eğitici: Pîr ve Mürşid-i Kâmilden Öğrenmek

Dîvân-ı Hikmet, Tasavvuf Edebiyatı'nın bir şaheseridir. Dolayısıyla bu eserde eğitimle ilgili bulacaklarımız da, tasavvufî eğitim merkezlidir. Hoca, hem kendi eğitimiyle ilgili hem de diğer insanların eğitimiyle ilgili olarak bir Pîr’e, bir mürşid-i kâmile bağlanıp ona hizmet etmekten söz etmektedir. Kendi eğitimi bağlamında şöyle der:

Mürşid-i kâmil hizmetinde gidip yürüdüm;
 Hizmet kılıp göz yummadan hazır durdum;
 Yardım etti, Şeytanı kovalayıp sürdüm;
 Ondan sonra kanat çırpıp uçtum ben işte. (1. H.)

Tarikatın yolu çetin sonsuz şaştım
 Başım kurudu Pîr-i Kâmil’e kaçtım
 Pîr eteğin tutup bâtin gözünü açtım

Rezil olup yollar gezip yürüdüm ben işte (12. H.)

Yesevî Hazretlerinin kendi müşidleri; 7 yaşında mülâkî olduğu Arslan Bab ile 27 yaşında eğitimine girdiği Yûsuf el-Hemedânî'dir. Bu konuda birçok hikmetinde bilgi sunmaktadır.

Hoca Ahmed-i Yesevî, tarikat eğitiminin yolcusu olacaklara, pîrsiz yola çıkmamaları uyarısını yapar. Tarikat yolunda kendi başına seyrin tehlikesine işaret ederek iki hususa dikkat çeker: Bunlardan birisi ilimsiz, şeriat bilgisi olmadan tarikata heveslenmek, diğeri ise ilim sahibi olduktan sonra bile pîrsiz yola koyulmaktır. Aynı konudaki bir diğeri önemli uyarısı ise doğru pîri ve müşidi bulmaktır. Bunun ölçüsü ise, ilim ve amel olarak gösterilir:

Ondan sonra bir er gerek irâdeli
Olmuş olsa o bir erden icâzetli
Şeriatte doğru uygun kerâmetli
Öyle erin eteğinden yapışmak gerek

Müşid, irade ve icâzet sahibi olmalı, kerâmetleri şeriata aykırı olmamalıdır. Ancak böyle bir pîre intisap edilebilir. Şeriat ve tarikat yollarını bilmeyen, kerâmet gösterse de, velîlik iddia etse de pîr ve müşid olamaz; böyle bir şeyi Rûhu'l-Emîn bile etse geçersizdir. Bu tür müddeîlerden kendini korumak ve bucak bucak kaçmak gerekir. Hoca Ahmed-i Yesevî'nin tarikattan önce şeriati şart koşması, ilme ve ilim ile amele değer vermesi, gerçek âlimi önermesi gibi hususlar nazarı dikkate alınır; müşitte aradığı icâzetin de, öncelikle ilimde icâzet olması gerektiği düşünülebilir. Şu dörtlülükler bu söylediklerimize kaynaklık eden örneklerdir:

Kim bilmeden bu yolları şeyhim dese
Kerâmetten velîliğe haber verse
Bâtıldır eğer rûhu'l-emîn bile ise
Özünü öyle bâtıllardan korumak gerek
İradesiz, icâzetsiz müşid olmaz
Tarikatın yollarını asla bilmez
Mübtedîdir irâdeye lâyük değil
Böylelerinden bucak bucak kaçmak gerek
İrâdeyi ver icâzet ehline
Kâim ol gece-gündüz riyâzete
Sayıp onun kulluğunu ibâdete
Kulluğunda beli bağlayıp durmak gerek (76. H.)

Böyle irâdeli, icâzetli, gerçek kerâmetli, ilimli ve amelli aşk sahibi pîr bulunca da, güvenmek ve teslim olmak gerektiğini belirtir. “Pîrin hâzır ol-

duğunda ne gerek Hızır İlyas?" (18. H.) mısraı ile pîre güven ve teslimiyetin önemine vurgu yapmıştır.

Eğitimde Medrese ve Mescidin Yeri

Ahmed-i Yesevî Hazretleri, şariat-tarikat, ilim-bâtinî ilim arasında aradığı dengeyi, sanki medrese ve mescit arasında da görmek ve göstermek istemektedir. Arslan Bab'ın ölümünden sonra medreseye varışıyla ilgili söylediği; "Medreseye varıp, kaynayıp coşup taşım ben işte" (1. H.) ifadesini medreseye ve medrese ilmine verdiği öneme işaret olarak yorumlayabiliriz.

Ahmed-i Yesevî hazretlerinin kendi eğitiminde, mescide dair bir söylemi bulunmamaktadır. Ancak o kendini hep bir oluş hâlinde sunduğu için, mescitte devrân sürdüğüne dair ifadeleri, hem kendi eğitimi, hem de verdiği eğitim için anlaşılabilir. Bu bağlamda Ahmed-i Yesevî'nin mescitlerde yapılan eğitimi önemseydiğini söyleyebiliriz. O şöyle demektedir:

Otuz beşte mescide girip devrân sürdürdüm
İsteklilere aşk dükkânını dopdolu kurdum;
Eğri yola her kim girdi, çekiştirdim, vurdum; (5. H.)

35. Hikmetinde "bana seni gerek seni" diye seslenirken, mescidin sûfi eğitimindeki yerine şöyle işaret etmektedir: "Âlimlerge kitâp kerek sûfler-ge mescid kerek."

Hikmetlerde Şariat–Tarikat–Mârifet–Hakikat İlişkisi ve İlmin ve İrfanın Yeri

Hikmetlerin analizi esnasında eğitimin muhtevası ve muhtevanın eğitim sürecindeki dizilişi bağlamında değerlendirilebilecek bazı tespitlerimiz oldu. Bu tespitlerimize göre; Ahmed-i Yesevî Hazretlerinin kendi oluş sürecinde ilmin ve irfanın, şariatın ve tarikatın, dolayısıyla medrese ve mescidin birlikteliği söz konusudur. Arslan Bab'dan aldığı terbiyeyi daha sonra alacağı şariat ve tarikat eğitimine hazırlık anlamında ilk terbiye kategorisinde değerlendirebiliriz. Âlim ve sûfi olan Yûsuf el-Hemedânî'den ise medrese ve dergâh eğitimini birlikte aldığı anlaşılmaktadır. Bu aynı zamanda şariat ve tarikat eğitiminin, birlikte alındığını da göstermektedir. Şeriatsız tarikata girilmemesi gerektiği, girildiğinde yoldan sapılacağı yönündeki hikmetlerini göz önüne alırsak, onun nazarında ilmin, şariatın ve medresenin önceliğini görmüş oluruz. Bu noktada Hoca Yesevî'nin hikmetlerinin de ilim ve irfan bütünlüğünde olması kaçınılmazdır. Hatta bir hikmetine bakarsak, hikmet söylemeye de önce âlim sıfatıyla başladığını ileri sürebiliriz. Şöyle demektedir:

Otuz dörtte âlim olup bilge oldum;
“Hikmet söyle!” dedi Rabbim, söyler oldum; (5. H.)

Yine onun söylemindeki ilim-irfan, şeriat-tarikat bütünlüğünü şu hikmetinde de açıkça görebilmekteyiz:

Kul Hoca Ahmed Hakk sözünü söyleyip geçti
Ayne’l-yakîn tarîkatta bozlayıp geçti
İlme’l-yakîn Şerîatı gözleyip geçti
Hakke’l-yakîn hakîkatından söyledim ben işte (11. H.)

Kendi seyrini ve oluşunu, bu dört kapıyı geçerek elde ettiğini şöyle ifade etmektedir:

Şerîatın bostanında cevân eyledim
Tarîkatın gülzârında seyrân eyledim
Hakîkatten kanat tutup göklerde uçtum
Mârifetin eşiğini açtım dostlar (19. H.)

Eğitim söz konusu olduğunda Ahmed-i Yesevî Hazretleri, şeriatın, yani bilginin diğerlerine önceliği konusunda tavizsizdir. Şöyle söylemektedir:

Her kim eylese tarîkatın davasını
İlk adımı şerîata koymak gerek
Şerîatın işlerini tamam eyleyip
Ondan sonra bu davayı kılmak gerek
Şerîatsız söz etmezler tarîkatta
Tarîkatsız söz etmezler hakîkatta
İş bu yolların yeri bilindir şerîatta
Hepsini şerîattan sormak gerek (76. H.)

Son olarak da şöyle uyarmaktadır:
Tarîkate şerîatsız girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İşbu yolu pîrsiz iddia eyleyenleri
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş. (109. H.)

Hikmetlerde Eğitimin Dili

Hikmet eğitiminin muhtevası ve yöntemi kadar dilinin de muhataplarla ve hedeflerle ilişkisi vardır. Muhataplar garip, yetim, fakir gönüllü tâlipler olunca; elbette dil de onların anlayacağı, anlayıp amaca ulaşabilecekleri bir dil olacaktır. Hoca Ahmed Hazretleri hikmetlerini muhataplarının dilinde, Türkçe olarak söylemiştir. Böyle yapışını ve hikmetini de bir hikmetinde şöyle ortaya koymuştur:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi
 Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini
 Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
 Anlamına yetenler yere koyar borkünü...
 Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu
 Ârif âşık almıştır tarikatın arkını
 Amel işleyen âlimler dinimizin çerağı,
 Burak biner mahşerde eğri koyar borkünü...
 Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı
 Görse olur onların görklü yüzünün rengi...
 Amel işlemeyip “zâhir” ilmini bilmeyip kalanlar,
 Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü...
 Hocayım deyip laf vurma bu dünya dayanıksız
 Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkini
 Yol göstericidir Hoca Ahmed mârifetin gülistânı
 Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini...
 Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
 Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi. (71. H.)

Amaç, anlamak, bilmek ve amel etmek olunca, bazı âlimler hoş görmese de doğru olan, âyeti de hadisi de muhatabın anlayacağı dilde sunabilmektir. Dikkat edilirse, bu sunumun güzel olmasına da ayrıca işaret vardır.

Dîvân-ı Hikmet'te Eğitim Yöntemi

Dîvân-ı Hikmet'te eğitim yöntemi konusunu, hikmet söylemenin bir eğitim yöntemi oluşu ve hikmet söyleme eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikler olmak üzere, iki ana başlık altında incelemekte yarar vardır.

Bir Eğitim Yöntemi Olarak Hikmet Söyleme

Tasavvuf Edebiyatı'nda “hikmet” tabiri, hakîm/bilge kişinin söylediği özlü söz için kullanılır. Bu söz, bilgelik ürünüdür; tam anlamıyla fehmetmeye, fihmetmeye, anlamaya, kavramaya dayanır. Mâtürîdî, Bakara 151. âyetin tefsirini yaparken şöyle der: “Hikmet dinî konuları tam anlamıyla kavramaktır, haram ve helâldir, Hz. Peygamber'in din anlayışıdır (sünnet), vaz ve nasihattir, hakkı ve doğruyu yakalamaktır, bu manadan hareketle bilge kişiye hakîm ismi verilmiştir, çünkü o doğruyu bilen kimsedir.”¹

Hikmet kavramının anlamından hareketle, hikmet söylemenin bir eğitim yöntemi olduğunu ifade edebiliriz. Bu yöntemde üç hususa vurgu vardır:

¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlatü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, edit. Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, 2. basım, İstanbul 2015, c. I, s. 303.

Bunlardan birincisi tam anlaşılmiş ilimdir, dindir; ikincisi bu anlamaya, ilme sahip olan bilge kişidir; üçüncüsü ise bilge kişinin ilmini muhataplarına ulaştırmak için tesir edecek söz söylemesidir. Bu üçlü arasında ilk ikisi daha önceliklidir; ilim ve âlim ön plandadır. Üçüncüsü, araç ve yöntem olarak önem kazanır; ilmin ihtiyaç sahiplerine anlayacakları formda ulaştırılmasını sağlayacak kanal olması itibarıyla önemlidir. Öz olarak ifade edecek olursak; bir eğitim yöntemi olarak hikmet söylemek, hakîm/bilge bir din önderinin muhataplarını aydınlatmak için tesirli söz söylemesidir.

“Hikmet söyleme bir eğitim yöntemi midir?” sorusuna, *Dîvân-ı Hikmet*’ten hareketle de doğrudan evet cevabını vermek mümkündür. Eser üzerine yapılan araştırmalar, hikmetlerin amaç ve muhteva itibarıyla didaktik/öğretici oluşuna dikkat çekmektedirler.² Birinci hikmetin ilk iki mısraındaki, “Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip/Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte.” ifadeleri hikmetlerin eğitim amaçlı söylendiğini gösterir ki, bunu teyit eden daha çok sayıda hikmet vardır.

Esasen hikmet söyleme, Türk Halk Edebiyatı’nda yer alan halkı aydınlatmaya yönelik edebiyatın dinî-tasavvufî alandaki bir türü gibidir. İslâm öncesinden beri Türk halkları arasında yaygın olan ve Türk boyları arasında âşık, ozan, bahsî, akın gibi farklı isimlerle anılan insanların, halka yönelik edebî söz söylemeleri³ Hoca Ahmed-i Yesevî ile hikmet söyleme şekline bürünmüştür. Bu türe, “hikmet” ve “hikmet söyleme” isimlendirmesi, Yesevî hazretlerinin kendisi tarafından yapılmıştır. Hikmetlerinin toplanması ile oluşturulan eserine “*Dîvân-ı Hikmet*” denilmesi ise, hikmetleri toplayıp kitap hâline getirenlere aittir.

Hoca Ahmet Yesevî’nin *Dîvân-ı Hikmet*’te yer alan hikmetlerinin, 63 yaşında yer altında uzlete çekilmesinden itibaren söylendiği, kendisinden feyz ve ilim almak için hazır bulunan müridleri tarafından kaydedildiği ifade edilir.⁴ Kayda geçirilmiş mevcut hikmetler konusunda bunlar söylene

² Bkz. Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî ve *Dîvân-ı Hikmet*”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, sy. 16, s. 293-312; Kemal Eraslan, “Hoca Ahmed Yesevî ve *Divan-ı Hikmet*”, http://www.tded.org.tr/images/logo/x/hoca_ahmed_yesevi.pdf (09.06.2016).

³ Bkz. Erman Artun, “Türk Dünyası Âşıklık Geleneğinin Geleceğe Taşınması”, *XVII. Uluslararası Kitabek Edebiyat Şöleni*, Kosova 13-18 Ağustos-Eylül-2009, http://turkoloji.cu.edu.tr/halkedebiyati/erman_artun_turk_dunyasi_ashiklik_gelenegi_gelecege_tasinmasi.pdf (09.06.2016); Ali Abbas Çınar, “Akınlık ve Âşıklık Geleneği Arasında Bazı Ortaklıklar (Togolok Moldo Örneği)”, *Türkish Studies-International Periodical for the Languages, Trature and History of Trükish or Türkic*, V. 6/3 Summer 2011, p. 513-522; Nadirhan Hasan, “Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Dil Özellikleri”, *Türkish Studies-International Periodical for the Languages, Trature and History of Trükish or Türkic*, V. 10/8 Spring 2015, p. 1345-1354.

⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı, 5.

de Hoca'nın hikmet söyleme geçmişi, kendi anlatımlarına göre 8 yaşlarına kadar uzanmaktadır. "Sekizimde sekiz yandan yol açıldı/ 'Hikmet söyle!' diye, başlarıma nur saçıldı." (2. H.) mısraları kendisine hikmet söyleme kabiliyetinin çok erken yaşlarda verildiğini göstermektedir. Aynı hikmetin devamında bu yeterliği verenin, "Hikmet söyle!" diye başına nur saçanın Hakk Mustafa olduğuna işaret bulunmaktadır. Hikmet söyleme yeterliği bahşedilmiş olmasına rağmen, o yaşlarda hikmet söyleyip söylemediği bilinmemektedir. Söylemiş olsa bile, yaşı ve konumu itibarıyla, o yaşlarda söylediği hikmetlerin kayda geçirilmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Pîr hazretleri, yirmi yaşına ulaştığı hâlini anlatırken, yine hikmet söylemesini gündeme getirmektedir. Bu kez hikmeti iştihap ağlamayanın müminliğini sorgulamakta ve bunu âyet, hadis ve Kur'ân anlamamakla ilişkilendirmektedir (3. H). Burada kastedilenin, kendi söylediği hikmetler olması ihtimal dâhilindedir.

Hoca, otuzlu yaşlarının ortasına doğru, yine hikmet söylemesini konu edinmektedir: "Otuz dörtte âlim olup bilge oldum "Hikmet söyle! dedi Rabb'im, söyler oldum." (5. H) demektedir. Bu mısralardan, en azından otuz dört yaşından itibaren yetkin bir âlim-bilge olarak hikmet söylediğini anlamak mümkündür. Ancak bunların da kayda geçirilip geçirilmediğini tespit etme imkânımız bulunmamaktadır. Yine de en azından hocası ve şeyhi Yûsuf el-Hemedânî'ye halifelik ettiği dönemlerde, post sahibi olarak hikmet söylemiş, bunu şeyhinin bir işaretine dayanarak postu bırakıp geldiği memleketi Türkistan'da da devam ettirmiş ve tâliplerinin bunları kaydetmiş olması ihtimali söz konusu olabilir ki, bu zaman ile yer altına girdiği kabul edilen zaman arasında da uzunca bir süre vardır.

Hoca Yesevî'nin kendi ifadelerinden hareketle, hikmet söyleme yeterliği kazanmasının, vehbî ve kesbî boyutlara dayandığını söyleyebiliriz. Sekiz yaşlarında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, 34 yaşlarında ise Allah (c.c.)'in kendisine hikmet söylemesini buyurması, bu yeterliliği kazanmasının vehbî boyutunu oluştururken; yedi yaşından itibaren Arslan Bab'dan, 27 yaşından itibaren ise Yûsuf el-Hemedânî'den ve medreseden aldığı ilim ve irfan ise kesbî boyutunu oluşturmaktadır. Her iki boyutun ortak sonucu, bilgeliktir. Bilgelik ise sırasıyla şeriata, din bilgisine, tarikat yaşantısına dayalı mârifete ve hakikate ulaşarak elde edilmektedir.

Dîvân-ı Hikmet'te Eğitim Yöntemleri ve Teknikleri

Hikmet söylemeyi bir eğitim yöntemi olarak ortaya koyduktan sonra, Dîvân-ı Hikmet'te eğitim yöntemleri aramak, esasen yöntem içinde yöntem aramak gibi olacaktır. Günümüz eğitim bilimi terminolojisi ile söyle-

yecek olursak bu arayışı, bir yöntem içinde eğitim teknikleri aramak şeklinde de düşünebiliriz. “Yöntem” kavramı “teknik” kavramını da kapsadığı için biz burada yöntem nitelmesini kullanmayı tercih edeceğiz. Girişte de belirttiğimiz gibi, bu yöntem ve tekniklerin varlıkları ve isimlendirilmeleri tamamen hikmet metinlerini analiz esnasındaki anlamalarımıza ve nitelen-dirmelerimize bağlıdır.

Yöntem anlamında yaptığımız ilk tespit, Hoca Ahmed-i Yesevî’nin çok farklı yöntemleri kullanmış olduğudur. O, yönetime dair olarak bir hikmetinde, öğretmek istediklerini; ima yoluyla, zâhir ilmi yazmak yoluyla, söz söyleyerek ve hâl ile göstererek anlatmaya çalıştığını şöyle ifade etmektedir:

Îmâ eyledim bilge olsa ibret alsın
Zâhir ilminden yazıp söyledim işaret kalsın
İnci gevher sözlerimi gönlüne koysun
Hâlden deyip âşıklara verdim ben işte (11. H.)

Pek çok farklı yöntemi kullandığını kendisi beyan eden Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde tespit edebildiğimiz belli-başlı eğitim yöntem ve teknikleri aşağıda ele alınmaktadır.

1. Sohbet Yöntemi: Sohbet Âdâbı ve Sohbetçinin Özellikleri

Hikmet söyleme, esasen bir tür sohbet yöntemi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla hikmetlerde sohbet bir eğitim unsuru olarak yer almaktadır. Pîr-i Türkistân Hazretleri, bir kul ve nasihatçi olarak evvela kendine ve sonra tâliplerine birçok nasihat verir. 9. Hikmet’te yer alan; “Kul Hoca Ahmed tekbîr deyip sohbeta başla/ Hây u heves, ben-benliği uzağa gönder/ Seherlerde dört dövünüp dinmeden çalış!” ifadelerinde sohbet âdâbına dair değerli ilkeler yer almaktadır. “Sohbete tekbir ile başlamak”, “sohbetten önce hây u hevesi, benliği-bencilliği kendinden uzaklaştırmak” ve “gayretle çalışmak” sohbet edene verdiği öğütlerdendir.

Sohbet etmeye ve dinlemeye yönelik şu öğütleri de dikkat çekicidir: “Hangi yerde azizlerin toplantısı olsa/ O şu yerde hâl ilmîni söyleyesim gelir/ Onların sohbetinden hoşlansam ben/ Özümü özlerine katasım gelir/ Hoş sohbetli dervişlere cânımı versem...” (49. H.) Bu sözlerinde kendi zâtından hareketle başkalarını da sohbeta teşvik söz konusudur. Sohbet için toplananlara sohbet vermeyi, sohbette onların ilm-i hâline öncelik vermeyi öğütlemesi, kendisi ve diğer sohbet ediciler içindir; böyle sohbetlere katılmayı teşvik ise dinleyicilere yöneliktir. Ancak bu tür kişilerin azlığına da aynı yerde dikkat çeker ve sahte sohbetçiler karşısında şu sözlerle uyarır:

“Dili ile ümmetim diye yalan söyler
Kişi malını almak için saçma-sapan sözler

Hâlini burda bırakıp haram gözler
Câhillere bu sözleri diyesim gelir“ (49. H.)

2. Kendini Eğitime Yöntemi

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde her ne kadar “pîr” ve “mürşid-i kâmil” sıkça vurgulansa da, bazı hikmetlerde kendi kendini eğitmeye yönelik işaretler de görmekteyiz: Mesela;

Kul Hoca Ahmed Hakk zikrini söyle daima
Hakk'dan korkup dinmeden ağla boyuna
Namaz kılıp oruç tutup her sabah akşam
Böyle yapıp muradıma erdim ben işte (12. H.)

Kendi oluş sürecini, muradına erişini anlatırken, kendi yaptıklarının eğitsel etkisine işaret edilen bu dörtlükte, kişinin Allah'ı zikrinin, ağlamanın, namaz kılıp oruç tutmasının kendini eğitmedeki rolüne işaret vardır. 13. Hikmetinde yer alan, “Kul Hoca Ahmed, öğüt verici olsan, kendine ol.” mısraında da, öncelikle kendine öğüt vermeye vurgu vardır.

3. Riyâzet Yöntemi

Ahmed-i Yesevî'nin eğitiminde riyâzet önemli yer tutar, kendi oluş sürecinde riyâzete işaret ettiği gibi, eğitiminden nasiplenmek için de riyâzetin gerekli olduğunu söylemektedir:

Hikmetimden nasib alan göze sürsün
İhlâs ile göze sürüp cemâl görsün
Şartı odur riyâzete boyun sunsun (14. H.)

Bir başka Hikmet'te ise şöyle söylemektedir:
Âşık olsan ey tâlip, riyâzette belini bük.
Geceleri uyumayıp yaş yerine kanını dök; (18. H.)

4. Zikir Yöntemi

Zikir, Yesevî'nin eğitiminde önemli bir yere sahiptir. “Fe'z küru'llâh kesîran” dep âyet keldi” diyerek, Allah'ın emrine uyup çok zikrettiğini ve zikredilmesi gerektiğini, birçok Hikmet'te dile getirmektedir. Toplu zikir de, Yesevîliğin temel özelliklerinden biri olarak bilinir. “Zikir-i erre” adı verilen açıktan ve testere sesli zikir uygulaması, Yesevîliğin zikir şeklidir. Hikmetlerde de, toplu zikre davet vardır: “Gelin toplanın zâkir kullar, zikir söyleyelim” (108. H.)

Birkaç örnek verecek olursak:

Kul olsan zikrini de elini tutsun
Yoldan sapsan rehber olup yola koysun (22. H)
“Ente’l-Hâdî Ente’l- Hak” Allah’ın zikri
Hakkın zikrini söyle dinmeden olasın uyanık (22. H)

5. Dua Yöntemi

Dua da, Ahmed-i Yesevî’nin hikmet eğitiminde önemli yer tutar. Dua formunda söylediği hikmetler, bunun delilidir. Mesela 21. ve 22. Hikmetler dua formunda yazılmıştır. Hoca, “Ente’l-Hâdî!” nidası tekrarlanan dörtlüklerde, Rabb’ine, “elimi tut!” diye seslenmektedir.

Hoş kudretli Allah, Bir ve Vâr’ım
Elimi tutup yola koy “Ente’l-Hâdî (22. H.)

Bu seslenişte hem dua edilmekte hem dua ediş öğretilmekte; hem de dua vasıtasıyla dinî bilgi sunulmaktadır. 31. hikmet de “affeyle” nidalı beyitlerden oluşan bir dua örneğidir. Hoca’nın dua formundaki hikmetlerinde, Allah’a O’nun güzel isimleriyle seslenilirken, aynı zamanda O’na Esmâ-i Hüsnâ ile dua edilmesi gerektiği de öğretilmektedir. Örnek olarak şu Hikmetleri verebiliriz:

“Kad alemnâ ente fî külli umûr”
Sensin Kâfi, Sensin Âfi ya Gafûr.” (23. H.)

6. Gurbete Çıkma/İlim Yolculuğu Yöntemi

Hazret-i Pîr, daha önce de üzerinde durulduğu gibi, Hz. Muhammed’i örnek alıp garipliği seçmiş, yine onu örnek alıp garipleri kendine muhatap kılmıştır. Bunu hikmetlerinde dile getirmektedir. Onun, garipliği, ilim öğrenmek üzere gurbete çıkma anlamında da tercih ettiği ve önerdiği anlaşılmaktadır. Horasan’a, Şam’a, Irak’a niyet edişini, Hz. Yûsuf’un Kenan ilini terk edişi gibi, Hz. Muhammed’in ve otuz üç bin sahâbenin, Ebû Bekir’in, Ömer’in, Osman’ın ve Mürtezâ’nın yolunu tutup gurbete çıktığını söylemektedir (Bkz. 16. H.). Aynı Hikmet’te gurbetin eğitici yönüne, şöyle vurgu yapmaktadır:

Gurbet değse, pişkin eyler çok hamları
Bilge eyler, hem seçkin eyler çok sıradanları (16. H.)

7. Manzum Siyer Anlatımı Yöntemi

Divân-ı Hikmet’te yöntem bağlamında zikredebileceğimiz bir tespit de, 36. Hikmet’teki manzum siyer anlatımıdır. Kısa cümleli, sade ve basit beyitler hâlinde yazılmıştır. Bu beyitlere birkaç örnek verelim:

Muhammed’i târif eylesem kemine,

Anasının adı bil Âmine.
 Babasının adı Abdullah'tır
 Anadan doğmadan ölmüştür.
 Muhammed'i dedesi korumuştur
 Çıplak açları yoklayandır.
 Dedesi biliniz Abdulmuttalib;
 Gönülde saklayınız iyi bilip.
 Dedesinin babası idi Hâşim;
 İşitince akmakta gözde yaşıım.
 Biliniz dördüncüsüdür Abdulmenaf;
 Onları bilse her kim, gönlüdür sâf.
 Resul'ün bilse her kim dört ceddini,
 Kıyamette gezer sekiz cennetini

8. Düşündürme Yöntemi

Hikmetlerde, çeşitli söz ve ifade formlarının kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazı hikmetler bilgilendirme formunda, bazıları dua formundadır. Bazı hikmetlerde ise, düşünmeye sevk eden bir tür soru formu dikkat çeker. 72. Hikmet buna güzel bir örnektir. "Bilmem ki hâlim ne olur?" sorusu üzerine kurulan beyitlerde, ölüm ve kabir hâllerleriyle ilgili akıbetini düşünmekte ve düşündürmektedir:

Ey dostlarım, ölsem ben, bilmem ki hâlim ne olur;
 Kabre girip yatsam ben, bilmem ki hâlim ne olur.

Benzer bir form ve içerik, 200. Hikmet'te de görülür:
 Âdemoğlu ölesi, yer altına giresi,
 Kim iyidir kim kötü, orada malum olası.

9. Kendinden Örnek Verme Yöntemi

Pîr-i Türkistân'ın kendini anlattığı hikmetler de yöntem açısından dikkat çekicidir. Bunlardan bir kısmında hayatını, hocalarıyla ilişkilerini vb. anlatırken bir kısmında yaptıklarını-yapamadıklarını, bildiklerini-bilemediklerini konu edinmektedir. Bu ikinci türde âdeta kendisi ile birlikte muhatabının da kendisini sorgulamasını istemektedir. 74. ve 75. Hikmetler sadece birer örnek olarak verilebilir:

Hiç bilmedim nasıl geçti ömrüm benim;
 Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?
 Nasıl olacak, yola koysan ben âcizi;

Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?
Yoldan çıkıp azdığımı bilmedim ben;
Hakk sözünü kulağıma almadım ben;
Bu dünyadan gideceğimi bilmedim ben;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim? (75. H.)

10. Öğüt Verme Yöntemi

Öğüt vermenin de bir yöntem olarak hikmetlerde kullanıldığını görmekteyiz. “Dostlar” diye biten dörtlüklerde Hoca muhataplarına öğütler vermektedir. 78-90. hikmetlerin nerdeyse tamamı bu formda söylenmiştir. Şu Hikmetler buna güzel örneklerdir:

“Ey dostlar! Bildireyim Hakk Resulü’nden
Ümmet olsan, işitip salât-u selâm söyleyin dostlar.” (80. H.)
“Cemâl için cânı kurban eylemedikçe
İsmail gibi cemâl arzu eylemeyin dostlar.” (81. H.)

11. Hizmet Yöntemi

Hizmet etmek, Yesevî terbiyesinde aynı zamanda bir eğitim yöntemi olarak karşımıza çıkar. Buradaki hizmet, aynı zamanda Pîr’e ve Mürşid-i Kâmil’e sadakat ve güvenin işareti olarak görülmelidir. Mürşid-i Kâmil’e hizmet, kendi başına gidilen tarikat yolunda var olan tehlikelerden korunmanın aracıdır (81. H.). “İşitip, okuyup hizmet kılın, dostlarım ey!” diye seslendiği tâliplere, Pîr’den nasiplenmek için her türlü zorluğa, acıya katlanıp hizmete devam etmeyi öğütlemektedir. (173. H.)

12. Kur’ân ve Sünnet’ten Yararlanma Yöntemi

Ahmed-i Yesevî Hazretlerinin hikmetlerinde ve dolayısıyla hikmet ile eğitiminde Kur’ân ve Sünnet’in önemli yeri vardır. Hikmetlerden edindiğimiz veriler çerçevesinde bu yeri, Kur’ân ve Sünnet’in hikmetlere kaynaklık edişi, hikmetlerin Kur’ân ve Sünnet’e uymayı hedefleyişi ve hikmet söyler iken Kur’ân ve Sünnet’i kullanışı, bağlamlarında ayrı ayrı ele almak mümkündür.

a. Kur’ân ve Sünnet hikmetlerin kaynağını oluşturmaktadır

Hazret-i Pîr, kendisi için pîr-i kâmilin Hakk Mustafa olduğunu, “Hikmet söyle!” diye başlarına nur saçanın (2. H) Hz. Peygamber olduğunu belirtmekte ve ona salâtü selâm getirip, saygı gösterip ümmet olmayı öğütlemektedir. Münâcâtında; “Benim hikmetlerim hadis hazinesidir/Kişi pay götürmese, bil habistir.” diyerek Sünnet’in hikmetlerine kaynaklık edişine

vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde “Benim hikmetlerim Sübhân’ın fermanı/ Okuyup bilsen, hepsi Kur’ân’ın anlamı” sözleriyle de Kur’ân’ın, hikmetlerinin anlamsal temelini oluşturduğuna işaret etmektedir (Münâcât). Yapılacak bir tahkik ve tahrîc çalışması ile hikmetlerin, Kur’ân ve Sünnet kaynakları ortaya konulabilecektir.

b. Kur’ân ve Sünnet’e İttibâ Hikmetlerin Hedefidir

Hikmetlerde Sünnet bilinci ve Sünnet’e uyma, önemle vurgulanır. Şu iki kıtada, Hz. Peygamber’in bizler için geldiğini bilmeye ve benimsemeye vurgusu dikkat çekicidir:

Allah nûru, Allah dostu o Mustafa
Kimler için geldi Resul bildiniz mi?
Allah selâmı, Allah zikri Hakk Mustafa
Kimler için geldi Resul bildiniz mi?
Heyhât heyhât saâdetdir o Mustafa
Heyhât heyhât ganimettir o Mustafa
Heyhât heyhât inâyettir o Mustafa
Kimler için geldi Resul bildiniz mi? (38. H.)

Yine 39, 40, 41. Hikmetler, bir na’t formunda ve içeriğinde söylenmiştir. Hikmetlerde sahâbe de muhteva olarak yerini almıştır. 42. Hikmet’te “Ebâ Bekr-i Sıddîk”, 43. Hikmet’te “adaletli Ömer”, 44. Hikmet’te “hayâ sâhibi Osman”, 45. Hikmet’te ise “Hakk arslanı Ali” anlatılmıştır. Bu anlatım, hem yüceltme hem de bilgilendirme amaçlıdır.

Ümmet olsan, Mustafa’ya bağlı ol
Dediklerini cân ve gönülde sen de eyle
Gece namazda, gündüzleri oruçlu ol
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samandır.
Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol
Gece gündüz salât-selâm söyleyip yakın ol
Nefsi tepip mihnet yetse, rahat ol
Öyle âşık iki gözü giryândır.

c. Kur’ân ve Sünnet’i Eğitimde Kullanma

Hazret-i Pîr, Kur’ân ve Sünnet’i hikmetlerinde dolaylı ve doğrudan kullanma yollarını tercih etmiştir. Dolaylı kullanımı, hikmetlerin muhtevasını ve anlamlarını Kur’ân ve Sünnet’e dayandırmak, yani telmih şeklinde gerçekleştirmiştir. Hoca bu konuda tüm hikmetlerinin kaynağının Kur’ân ve Sünnet olduğunu zikretmektedir ki, bu içerikli hikmetler yukarıda tekraren zikredilmiştir.

Doğrudan kullanımında ise, şöyle bir üsluba rastlamaktayız: Kur’ân âyetlerini hikmetlerindeki Türkçe öğütlerin içine kısa ve vurgulu olacak şekilde ve muhtemelen, vaz ve nasihatlerde sık kullanıldıkları için halkın zihinlerinde yeri olan ifadeleri seçerek yerleştirmiştir. Örnekler:

Kuşku yoktur, kıyamet günü gelir, dostlar,

“Lâ uksimu bi yevmil-kıyâmeh” deyip söylemedi mi?

Özünü Bâkî, özgeleri fânî bilin,

“Küllü şey’in hâlikün” deyip söylemedi mi? (190. H.)

“Fezkürullâh kesîran” dep âyet keldi/ Allah’ı çok zikredin diye âyet geldi (15. H.)

Haber berür “felyedhakû⁵ kalîlen” dep/ Haber verir “felyedhakû kalîlen” diye

Yene aytur “ve'l-yebku kesârâ” dep / Yine der “ve'l-yebku kesîran” diye

Bu âyetni manasige amel kıl dep / Bu âyetin manasına gör amel eyle diye

Bu dünyada hiç külmeyin yürüdüm mena /Bu dünyada hiç gülmeden yürüdüm ben işte. (15. H.)

Hadis kullanımında da, aynı yolun takip edildiğini görüyoruz:

Örnekler:

Mutua kabl-el temuğa amel kıl / Ölmeden önce ölünüze göre amel eyle

Bu hadisini fikr eyleben öldüm mena/ Bu hadisi fikreyleyip öldüm ben işte (15. H.)

“el-kezzâbu lâ ûmmeti” dedi, bilin Muhammed;

Yalancılar kavmini ümmet demez Muhammed. (37. H.)

Sonuç

Dîvân-ı Hikmet, halkı din konularında eğitmek için Hoca Ahmed-i Yesevî tarafından söylenmiş hikmetli sözlerin bir araya getirildiği bir eserdir. “Hikmet söylemek” ve “hikmet söyleyerek eğitmek”, Pîr-i Türkistân’a ve onun yolundan gidenlere özgü bir yöntemdir. Yöntemin form olarak kökleri ise İslâm öncesi Türk Edebiyatı’na dayanmaktadır. Aynı formun dinî-tasavvufî olmayan türleri Türk halkları arasında çeşitli isim ve amaçlarla devam etmektedir. Yine dinî ve dinî-tasavvufî olan çeşitli formları da, farklı isimler altında Türk-İslâm Edebiyatı’ndaki yerini almaktadır. İlahî, Na’t, Münâcât vb. bunun örnekleridir. Yûnus Emre, Mevlânâ, Hacı Bayrâm-ı Velî, Aziz Mahmûd-ı Hüdâyî söylediklerinin-yazdıklarının adı “hikmet ve hikmet söyleme” olmasa da, aynı geleneğin devamı niteliğinde görülmek-

⁵ Metinde “felizehû” şeklinde geçmektedir. Ancak “az gülüp çok ağlayın” şeklindeki haberlere istinaden “felyedhakû” olması gerektiği düşünülmüştür.

tedir.⁶ Türk Cumhuriyetleri'nde, aynı isimle Hikmet söyleme geleneğinin devam ettiği yerler de bulunmaktadır.

Bir İslâm eğitim yöntemi olarak, hikmet söylemeyi, halk eğitimi yöntemi olarak görmek yerinde olur. Bu yöntem, literatürde daha çok Tasavvuf Edebiyatı içinde gösterilmekle birlikte, genel halk eğitimi yöntemi olarak değerlendirilmek daha isabetli görünmektedir.

Hikmet söyleme yönteminin içinde tespit edilen yöntemler, daha doğru ifadeyle tekniklerden önemli bir kısmı, günümüz halk eğitimi açısından da değerlendirilebilir boyutları haizdir. Şeriatın tarikata önceliği, şeriat-tarikat bütünlüğü gibi ilkeler özellikle günümüz açısından önemlidir.

Elbette hikmet söylemek için hakîm olmak, bilge olmak gerekir. Onun şartları konusunda Pîr-i Türkistân'a kulak vermek günümüz açısından önemli bir gerekliliktir.

Hız. Pîr'in hikmetlerini günümüz edebiyat ve din eğitiminde, öğretim konusu yapmak da ihmal edilmemelidir. Özellikle din konusunda bilgilendirme gayreti içinde olanların, hem Pîr'in hikmetlerinden, hem de kullandığı hikmet yönteminden çıkarması gereken pek çok öğüt olduğu da bir gerçektir.

Kaynakça

- Artun, Erman, “Türk Dünyası Âşıklık Geleneğinin Geleceğe Taşınması”, *XVII. Uluslararası Kitabek Edebiyat Şöleni*, Kosova 13-18 Ağustos-Eylül-2009, http://turkoloji.cu.edu.tr/halk_edebyati/er-man_artun_turk_dunyasi_asiklik_gelenegi_gelecege_tasinmasi.pdf (09.06.2016).
- Çınar, Ali Abbas, “Akınlık ve Âşıklık Geleneği Arasında Bazı Ortaklıklar (Togolok Moldo Örneği)”, *Türkish Studies-International Periodical for the Languages, Trature and History of Trükish or Türkic*, v. 6/3 Summer 2011, p. 513-522.
- Eraslan, Kemal, “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, http://www.tded.org.tr/images/logo/x/hoca_ahmed_yesevi.pdf (09.06.2016).
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, edit. Yûsuf Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, 2. basım, İstanbul 2015, c. I.
- Hasan, Nâdirhan, “Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Dil Özellikleri”, *Türkish Studies-International Periodical for the Languages, Trature and History of Trükish or Türkic*, v. 10/8 Spring 2015, p. 1345-1354.

⁶ Bkz. Ali Yılmaz, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetleri İle Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Muhteva Benzerlikleri”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. C. Kurnaz M. Tatçı, Ankara 2000; a. mlf. “Ahmed-i Yesevî, Yûnus Emre ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük”, *Bilig*, Ankara 1999, sy. 9, s. 62-82.

Hoca Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı, 5. basım, Ankara 2015.

Özköse, Kadir, “Ahmed-i Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C: VII, (2006), sy. 16, s. 293-312.

Yılmaz, Ali, “Ahmed Yesevî’nin Hikmetleri İle Yunus Emre’nin Şiirlerinde Tasavvufî Muhteva Benzerlikleri”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. C. Kur-naz-M. Tatçı, Ankara 2000.

Yılmaz, Ali, “Ahmed-i Yesevî, Yûnus Emre ve Hacı Bektâş-ı Velî’nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük”, *Bilig*, Ankara 1999, sy. 9, s. 62-82.

'SOSYOLOJİK' OKUMA YAKLAŞIMIYLA HOCA AHMED YESEVÎ HODJA AHMAD YASSAWI ACCORDING TO AN APPROACH OF 'SOCIOLOGICAL' READING

EJDER OKUMUŞ

PROF. DR.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ Ü. İLAHİYAT FAK.

ÖZ

Hoca Ahmed Yesevî (1093-1166?), akli ve felsefesiyle Türkleri, Müslümanları ve bütün dünyayı etkileyen İslâm medeniyet düşünürü Fârâbî (872-950?) ile aynı topraklarda doğup yetişmiş ve âdeta Fârâbî'yi tamamlarcasına tasavvufî yönüyle aynı şekilde Türkleri, Müslümanları ve bütün dünyayı etkileyebilmiş bir gönül insanıdır. İslâm tasavvuf geleneğinin ana damarlarından birinin kurucu aktörü olan Hoca Ahmed Yesevî'nin düşüncelerinde, toplumla iletişim kurma yönteminde ve dini topluma öğretme tarzında bir tür 'sosyolojik' okuma yaklaşımı gözlemlenebilir. Bu sosyolojik bakış, Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde yer yer görülse de asıl onun toplumla kurduğu ilişki biçiminde kendisini göstermekte, tezahür ettirmektedir. Onun Türkistan'da Türk toplumuna İslâm'ı sunma, öğretme, anlatma tarzında söz konusu bakışı veya yaklaşımı görmek mümkündür. Sözlü kültürün hâkim olduğu Türk toplumuna İslâm'ı basitleştirip anlaşılır kılarak ve hoşgörü anlayışı içinde öğretme çabası dikkat çekmektedir. Bir gönül insanı olarak Yesevî'nin çağını aşip bugünlere mesajını ulaştırabilmesinde de aslında onun bu sosyolojik okuma yaklaşımının önemli bir etkisi vardır. Bu çalışma, Hoca Ahmed Yesevî'de sosyolojik okuma yaklaşımını anlamayı ve bu yaklaşımın anlaşılmasına katkıda bulunarak Yesevî'nin sosyal olay ve olgulara bakış tarzını dikkatlere sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Sosyolojik okuma, İslâm, Türkistan, Yesevîlik.

ABSTRACT

Hodja Ahmad Yassawi (1093-1166?), a man of heart, was born and raised in the same lands with thinker of Islamic civilization, al-Farabi (872-950?), who influenced Turks, Muslims, and the whole world with his wisdom and philosophy, and he influenced Turks, Muslims, and the whole world with his mystical style, as if he was completing al-Farabi's thought. It could be observed that there is a sociological approach in Hodja Ahmad Yassawi's (the founder of one of the main veins of Islamic mysticism tradition) thoughts, way of communicating with the society, and style of teaching religion to the society. Although this sociological perspective can be seen in some parts of his Divan-ı Hikmet, it actually shows itself in his way of connecting to the society. It is possible to see this perspective or approach in his style of presenting, teaching, and narrating Islam to the Turkish society in Turkistan. His effort to teach Islam to Turkish society, which is dominated with oral culture, in a simple and understandable way with tolerance is remarkable. This sociological reading approach has notable significance in Yassawi's message reaching out to the present. This work aims to understand the sociological reading approach in Hodja Ahmad Yassawi, and while contributing to the understanding of this approach, present Yesevî's perspective on social events and phenomenon.

Keywords: Hodja Ahmad Yassawi, Sociological reading, Islam, Turkistan, Yeseviyya.

Giriş

Bu çalışma, Pîr-i Türkistân Hoca Ahmet Yesevî (ö. 1093-1166)'nin, içinden çıkıp yetiştiği toplumda ve o toplumu aşarak bütün Türk coğrafyalarında etkili olmasının sosyolojik boyutlarını anlama ve anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Bilinmektedir ki, lider Türk mu tasavvıfları, Anadolu'da ve diğer İslâm topraklarında insanlar üzerinde dinî ve kültürel açıdan oldukça etkili olmuşlardır. Onların fikir dünyaları, ilişki biçimleri, anlayışları ve iletişim yaklaşımları, toplumsal dayanışmanın tesisine yol açmıştır.¹ Hâce-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî, özgün kimliği ve yaklaşımıyla bu tip lider tasavvuf aktörlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hikmetlerine, “Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip / Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte”² diyerek besmeleyle başlayan Hoca Ahmed Yesevî, akıllı ve felsefesiyle Türkleri, Müslümanları ve bütün dünyayı etkileyen İslâm medeniyet düşünürü Fârâbî (872-950?) ile aynı topraklarda doğup yetişmiş ve âdeta Fârâbî'yi tamamlarcasına tasavvufî yönüyle benzer şekilde Türkleri, Müslümanları ve bütün dünyayı etkileyebilmiş bir gönül insanıdır. İslâm tasavvuf geleneğinin ana damarlarından birinin kurucu aktörü olan Hoca Ahmed Yesevî'nin düşüncelerinde, toplumla iletişim kurma yönteminde ve dini topluma öğretme tarzında bir tür ‘sosyolojik’ okuma/düşünme³ yaklaşımı gözlemlenebilir. Bu okuma tarzı ile Yesevî, toplumu iyi gözlemlemiş, anlamış, onunla iyi iletişim kurmuş, mesajını ona

¹ Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 2, 1942, s. 279-304.

² Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, TDVY., Ankara 2008 (<http://www.divanihikmet.net/hikmet1.html#header>, 08.08.2016).

³ Bkz. Ejder Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası*, Akçağ Yay., Ankara 2015, ss. 21-27

ulaştırabilecek kanal ve araçları iyi tespit edebilmiştir. Bu sosyolojik bakış, Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde yer yer görülse de asıl onun toplumla kurduğu ilişki biçiminde kendini göstermekte, tezahür ettirmektedir. Onun Türkistan'da Türk toplumuna İslâm'ı sunma, öğretme, anlatma tarzında söz konusu bakışı veya yaklaşımı görmek mümkündür. Sözlü kültürün hâkim olduğu Türk toplumuna İslâm'ı basitleştirip anlaşılır kılarak ve hoşgörü anlayışı içinde öğretme çabası dikkat çekmektedir. Bir gönül insanı olarak Yesevî'nin çağını aşip bugünlere mesajını ulaştırabilmesinde de aslında onun bu sosyolojik okuma yaklaşımının önemli bir etkisi vardır. Bu çalışma, Hoca Ahmet Yesevî'de sosyolojik okuma yaklaşımını anlamayı ve bu yaklaşımın anlaşılmasına katkıda bulunarak Yesevî'nin sosyal olay ve olgulara bakış tarzını dikkatlere sunmayı amaçlamaktadır.

Hoca Ahmet Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'te, toplumsal konulara "sosyolojik" bir bakış açısıyla yaklaştığının işaretlerini bulmak mümkündür. Bundan da önemlisi, İslâm'ı Türklere sunma tarzında görülen "sosyolojik" yaklaşımdır. Yesevî, İslâm'ı Türklerin anlayışına, kültürüne, toplumsal durumuna uygun bir biçimde sunmanın dikkat çekici bir örneğini vermiştir.

Araştırmacının daha önce yaptığı bazı çalışmalar, "sosyolojik okuma" kapsamına girebilecek niteliktedir. Yazarın örneğin "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", "Mevlânâ'da Sosyolojik Okuma", "Evliya Çelebi Kütahya'da", "Mârifetnâme'de Beden", "Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun", "İbn Haldun'da Kur'ân'ı 'Sosyolojik' Okuma", "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde 'Sosyoloji'nin İşaretleri", "Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Diyarbakır", "Evliya Çelebi'nin Gözüyle-Gezdi, Gördü, Yazdı" gibi çalışmaları, Batılı sosyoloji paradigmasını esas almak yerine evrensel sosyoloji paradigmasını esas alarak 19. yüzyıldan çok daha önceleri başlayan bir "sosyoloji" serüveninin olduğu gerçeğini işaretlemektedir. Hoca Ahmet Yesevî'nin nesilleri açacak boyutlarda insanlar üzerindeki etkilerinin sosyolojisine dair bu çalışma, adı geçen çalışmalar gibi "sosyolojik okuma" ve "sosyoloji öncesi sosyolojiler" kapsamında bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

1. İslâm'ı Kolay/Basit Anlatma İlkesi

Kazakistan'da ve diğer Türk toplumlarında İslâm'ın anlaşılması ve yaşanmasında rehberlik etmiş olan Türkistan pîri Ahmed Yesevî, Türkistan insanına, Türklere, Anadolu coğrafyasına sözlü kültürü dikkate alarak, toplumsal bağlamdan hareketle İslâm'ı kolay ve anlaşılır bir dille sunmuştur. Dîvân-ı Hikmet'e bir bütün olarak bakıldığında bu açık bir biçimde görülebilir.

Arapça ve Farsça bilen Ahmet Yesevî, Arapçanın bilim dili olarak ge-

nel kabul gördüğü bir zaman diliminde, insanlara İslâm'ı anlatabilmek için kendi toplumunun dili olan Türkçeyi tercih etmiştir. Bu tercih, onun doğrudan Kur'ân'dan ve Hz. Muhammed'in sözlerinden damıtılarak oluşturduğu din anlayışının, Türklerin kültürel ve toplumsal bağlamını dikkate alarak birinci derecede belirleyici olmasını sağlamıştır. Ahmet Yesevî, Türklerin İslâm'ı anlamalarında istikamet veren yol haritasını çizmiştir. Ahmet Yesevî, Türklerin İslâm'la bağlarını anlama açısından bir kilit isimdir. Onun görüş ve düşünceleri, farklılıkların zenginlik olabilmesinin olmazsa olmaz şartı olan “temel ortak payda”nın yeniden tespitinde bize ışık tutar.⁴

Türklerin İslâmlaşmasında ve Türkler arasında tasavvufî düşüncenin neşvünemâ bulmasında önemli roller oynayan çok sayıda sûfî bulunmasına rağmen Ahmed Yesevî kadar Türk dünyasında ilgi uyandıran, kitleleri sürükleyen ve kendisinden sonra tesir halkasını bu denli devam ettiren başka bir isim belki de yoktur.⁵ Bunun böyle olmasında da muhtemelen Ahmed Yesevî'nin Türklere İslâm'ı basitleştirerek sunmasının etkisi büyüktür.

Yesevî, Türklere İslâm'ı Türkçe ile basitleştirerek ve kolaylaştırarak anlatmayı tercih etmesini şöyle dile getirir:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi
Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini
Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar borkünü...

Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu
Ârif âşık almıştır tarikatın arkını
Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı,
Burak biner mahşerde eğri koyar borkünü...

Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı
Görse olur onların görklü yüzünün rengi...
Amel işlemeyip “zâhir” ilmini bilmeyip kalanlar,
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü...

Hocayım deyip laf vurma bu dünya dayanıksız
Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkini
Yol göstericidir Hoca Ahmed mârifetin gülistanı
Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini...

⁴ Hasan Onat, “Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları”, <http://www.hasanonat.net/index.php/89-ahmet-yesevi-nin-din-anlay-s-ve-bektasilikteki-baz-yans-malar>, 08.08.2016.

⁵ Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî ve Divân-ı Hikmet”, *Tasavvuf*, 2006, c. VII, sy.16, s. 293-312.

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi...⁶

2. Toplumla İletişimde Yumuşaklık

Yesevî'nin İslâm'ı sevdirmesinde en önemli noktalardan biri, toplumsal bir varlık olarak insanın hoşgörüyü, merhameti, yumuşaklığı sevmesinden hareketle insanlara yumuşak sözle, güzel öğütle yaklaşmaktır. Hoca Ahmed Yesevî, gerçekten de bu ilkeyle hareket etmiş ve toplumun zihniyet dünyasına, kalbine ve sosyolojisine bu yaklaşımıyla nüfuz etmiştir. Nitekim şu dizelerde bu ilkeyle yaklaşımını görmek mümkündür:

Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar
Gönlü katı, gönül incitenden Allah şikâyetçi;
Allah şahid, öyle kula "Siccîn" hazır
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.⁷

Şu dizeleri de hoşgörüyü anlatır:

On sekiz bin âleme server olan Muhammed;
Otuz üç bin ashâba rehber olan Muhammed.

Çıplaklık ve açlığa kanaatlı Muhammed;
Asi, câfi ümmete şefaathı Muhammed.

Geceleri yatıp uyumaz, tilâvetli Muhammed;
Garip ile yetime mürüvvetli Muhammed.

Yoldan azan günahkâra hidayetli Muhammed;
Muhtaç düşse herkese, kifayetli Muhammed...

Duaları müstecap, icabetli Muhammed;
Kötülüğe iyilik, kerametli Muhammed.

3. Toplum Adamı Olmak

Hoca Ahmed Yesevî, mesajları ve ilişki biçimiyle bir toplum adamı olarak karşımıza çıkar. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemin zorlukları anlaşılırsa bu hususun önemi daha iyi anlaşılabilir. Onun yaşadığı dönem ve coğrafyada Türk hanedanları arasında taht mücadeleleri, kargaşalar ve siyâsal istikrarsızlıklar söz konusuydu. İşte böylesi bir atmosferde Ahmed Yesevî,

⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 71. Hikmet.

⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001.

toplum adamı olarak görülmekte; Türkler arasında birliğin, dirliğin, huzurun sağlanmasına çalışan bir aktör olarak varlık göstermeye çalışmaktadır. Nitekim Dîvân-ı Hikmet'teki 1. Hikmette geçen şu dizeler bu bağlamda okunabilir:

Sözü söyledim, her kim olsa cemâle tâlip
Câmı câna bağlayıp, damarı ekleyip,
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol
Mahşer günü dergâhına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.

Garip, fakir, yetimleri Resul sordu
O gece Mi'rac'a çıkıp Hakk cemâlini gördü
Geri gelip indiğinde fakirlerin hâlini sordu
Gariplerin izini arayıp indim ben işte.

Ümmet olsan, gariplere uyar ol
Âyet ve hadisi her kim dese, duyar ol
Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol
Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte.

Medine'ye Resul varıp oldu garip
Gariplikte sıkıntı çekip oldu sevgili
Cefa çekip Yaradan'a oldu yakın
Garip olup menzillerden geçtim ben işte.

Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taşım ben işte.

Horasan erenlerinin hocası Hoca Ahmed Yesevî, bu dizelerinde toplumun yoksullarına, mazlumlarına, darda kalmışlarına sahip çıkılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yesevî için toplumda ihtiyaç sahiplerine dağıtmak, cömert olmak oldukça önemlidir:

Hayır ve cömerdlük eyleyenler, yetim gönlünü alanlar,
“Çehar-yârları yoldaşı, Kevser dudağında gördüm.

Âmil olan âlimler, yola giren âsiler,
Öyle âlim yerini Dâru's-selamda gördüm.

Kadı olan âlimler, para-rüşvet yiyenler,
Öyle kadı yerini sakar ateşinde gördüm.

Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler,
Öyle müftü yerini Sırat köprüsünde gördüm.

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.⁸

İnsanlarla ilgilenmek Yesevî için oldukça önemlidir:

Kul olsan, ben-benliği sakın bırak
Seherlerde cânını incitip dinmeden çalış
Yoldan sapan günahkârları yola yönelt
Bir nazarda götüllerini safa eyledim.

4. Toplumda İnsan Tipleri

Yesevî'nin *Dîvân*'ında Max Weber'in ideal tipler kavramsallaştırması kapsamına girebilecek insan tipleri konusu önemli bir yer tutar. Hoca, eserinde birçok insan tipinden bahseder ve onların özelliklerini de anlatır. Bu bağlamda peygamber, arif, âlim, amelli (âmil/amel sahibi/amel işleyen) âlim, gerçek âlim, zâhiri bozup bâtını düzelten âlim, amelsiz âlim (amel işlemeyen), âhir zaman bilgini, beden âlimi, cân âlimi, müftü, molla,⁹ kadı, imam, haksız dava eyleyenler, haram yiyen hâkimler/rüşvet alıp yiyenler/türlü türlü giyenler, para-rüşvet yiyenler, kadı olan âlimler, müftü âlimler, haksız fetvâ verenler,¹⁰ âhir zaman şeyhleri/iman-İslâm bilmeden şeyhlik yapanlar/ilimsiz, amelsiz, şeyh, pîr, rehber, hoca, mana bilmeyenler/câhil şeyhler, garip, gerçek şeyh, mürşid, yetim, fakir, miskin, gönlü kırık olmayan kişiler, gönlü kırık kişiler, mazlum, ben-benlik güden kişi,¹¹ hayır

⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 53. Hikmet.

⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 71. Hikmet; *Dîvân-ı Hikmet*, 79. Hikmet; *Dîvân-ı Hikmet*, 83. Hikmet; *Dîvân-ı Hikmet*, 99. Hikmet.

¹⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 53. Hikmet.

¹¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 1. Hikmet.

ve cömertlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar, asi, zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,¹² mümin, âlimi seven mümin, Müslüman, kâfir, ri-yakâr, müşrik, münafık, gönlü katı, gönül inciten, günahkâr,¹³ zâlim, câ-hil, avam/avamî, âşık, eren, mürid, derviş, sadıklar, amelsizler, amelliler,¹⁴ Hakk'a âşık olanlar, Hakk yoluna girenler, Allah diye yürüyenler, cemaata gitmeyip namazı terk eyleyenler,¹⁵ dünya benim diyenler, cihan malını alanlar, zayıf genç erkek ve kızlar, hayâsız toplum, cömert gibi tipler,¹⁶ Hoca Ahmed Yesevî'nin bahsettiği insan tipleri arasında önemli bir yer tutar.

5. Toplumda Âlimin Önemi

Hoca Ahmed'in Dîvân-ı Hikmet'te ele aldığı ve üzerinde önemle durduğu konulardan biri de, toplumda ilmin önemi ile âlimin önemi, pozisyonu ve kimliğidir. Birçok hikmetin konusu ilim, bilgi ve âlimdir. Bu konu, aslında bilgi sosyolojisi ve aydın/âlim/ulemâ sosyolojisi çerçevesinde ele alındığında, dikkate değer boyutlara sahip olduğu anlaşılacaktır. 171. Hikmette şöyle der:

Âlimi tut izzet, eyle ikram,
Âlimi Kur'ân içre öğer, dostlar.
Âlimler açar cümle müşkülâtı,
Câhiller cehlını kim döker, dostlar.

Doğru-yanlış beyanını âlim bilir,
Helâl-haram farkını avam nereden bilir?!
Âlimlerden avamîler çok fayda olur,
Bu dünyada iyi adını edinir, dostlar.

Câhil avam âlim sözünü hiç dinlemez,
Değme câhil özünü hiç anlamaz.
Âlimi Allah avama denk eylemez,
Her âlim yüz bin avama yeter, dostlar.

Olmasa âlim avam neye yarar,
Kılmaz idi yer ve gök, âlem bakar.
Kılmıışı için âlim günah görür,
Gök tarafına aşmaz yerde durur, dostlar.

¹² Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 53. Hikmet.

¹³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001; *Dîvân-ı Hikmet*, 2008, 171. Hikmet.

¹⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 83. Hikmet.

¹⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 53. Hikmet ve 99. Hikmet.

¹⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 89. Hikmet.

Din ve dünya âlim ile olur hâsıl,
İbadet kılsa kabul, Hakk'a vâsıl.
İtikad kıl, gerek olsa temiz nesil,
Gerçek âşık bir söze baş eğer, dostlar.

Avam tendir âlimdir tende cân gibi,
Şah Hüseyin olsa âlim gerek hem gibi,
İns ve cinde âlim melek, câhil iblis gibi,
Tutmayın karışık, zinhar inkâr, dostlar.

Âlimleri hor görmek değildir reva,
Hor görmez o hem yine yer-gök, heva.
Nice ki fakir, miskin o bi-neva,
Âlimi hor görmeyin asla, dostlar.

Âlimi hor görse o küfr ve nifak,
Nass hadis var ins ve cin ittifak ile,
Âlimi seven mümin yüzü apak,
Sorgusu yok günahından inkâr, dostlar.

Hoca Ahmed'e ilham verdi söylesin diye,
Her âlimin değerini bilsin diye,
Her kim bilse, bunu amel kılsın diye,
Âlim izzetin kılan cennet girer, dostlar.¹⁷

Hikmetlerinde ideal insan tiplerinden çokça bahseden Hoca, bu dizelerde âlimin câhil ve avam karşısında ne kadar önemli ve değerli olduğuna, toplumun âlim şahsiyetlere ne kadar iyi yaklaşması gerektiğine, âlim insanın toplumda rehber olduğuna işaret etmektedir.

Yesevî, sahte âlim ve şeylere karşı da uyarıda bulunmaktadır:

Âhir zaman şeyhlerinden söz edeyim,
İman-İslâm bilmeden şeyhlik kılar imiş,
İlim öğrenmez, amel eylemez, mana anlamaz,
Âhiretde kara yüzlü olur imiş.

Şeyhim diye mihrab içre otururlar
Halka içre halka zahmet yetirirler
Hay u Hû deyip sermestliğin bildirirler
Öyle câhil nasıl şeyhlik kılar imiş.

¹⁷ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, 2008.

Böyle şeyhin kıyametde yüzü kara,
Nâdânlıkda şeyhlik eyler, işi riya,
Mahşer günü rezil olur, gözü âmâ
Evvel-âhir delalette olur imiş.

Şeyh olmağa cemü'l-cem en alt makam,
Hazır olub, uyanık olsan daima,
Pîr hizmetini nice yıllar etse tamam,
Yok ise, dâl u muzill olur imiş.

Câhil şeyhler kulak, kuyruksuz eşek olur,
Himmatleri dünya malını yığar olur,
Cemaati yoldan azdırıp gider olur,
Öyle şeyhler hayvanattan beter imiş.

Özlerini halklar ara tutsa ulu,
Bâtınları içre yoktur zerre fûru,
Ben yüceyim deyip yürüyenlerin yeri tamu
Cehennem içre acı azab çeker imiş.

Ayıbını dese, öfkelenip çıkışırlar,
Kendini bilmeden yanlış işe yürürler
Kara yüzlü mahşer günü duruşurlar
Nedâmette başı donup yürür imiş.

Ey müminler, işte o şeyhin beyanını,
Ben söyleyim, güzel dinleyin âyânını,
Kıyametde yüklenir mürid günahını,
Sırat üzre titreyip-sallanıp durur imiş.

Böyle şeyhin aklına deyin ahmak,
Körlükle şeyhlik eylermiş mutlak.
Bâtın içre ona değer daim tokmak,
Kıyamette hasret kılıp yürür imiş.

Gerçek şeyh olsa, dünya malını sevmez, bilin,
Vücudu girse, cehennem içre yanmaz, bilin,
“Allah” deyip geceleri uyumaz, bilin,
Yüzünü görsen, dolunay gibi olur imiş.

Elini tutsan dünya değeri gönülden gider,
Halkasında ben-benlik cümle gider,
Nazar eylese, iki âlem işin biter,
Öyle mürşid lâ-mekânda yürür imiş.

Şeyhlik adını ona eylemektir vebal
Cân verirken imanına korku ve zeval
Âhirette ona o her dem azab,
Rahmân Melik'im, böyle kuldân bizar imiş.

Âdem isen, doğru yolda yürüye gör,
Peygamberin kılmışların kıla gör,
Cân u dilde tabiatın diye gör,
Bu yolu yürüyen maksuduna yeter imiş.

Kul Hoca Ahmed, eğer olsa aklın selim,
Kuru ateşe tekke kılmak büyük intikam.
Tevbe kılsan, eğer kabul eyler Rahîm,
Tevbe eylesen, Huda rahmet eyler imiş.

Bu dizeler açıkça göstermektedir ki, Yesevî, samimi, dürüst, gerçek âlimin toplumda büyük adam olarak rehber olduğunu, topluma yön veren kişi olduğunu; sahte âlim ve şeyhin, sahnelik, gösterişçi, ihlassız, samimiyetsiz, âlim veya şeyh görünümündeki sahte bilginin veya rehberin, toplum için ne kadar zararlı ve tehlikeli olduğunu söylemektedir. Câhil şeyhlerin toplumu aldatacağını, mal mülk peşinden koşacağını, kendi peşinden götürdüğü cemaati, azdıracağını, yoldan çıkaracağını belirtmektedir. Nitekim şu dizeleri bunu ifade etmektedir:

Câhil şeyhler kulak, kuyruksuz eşek olur,
Himmatleri dünya malını yığar olur,
Cemaati yoldan azdırıp gider olur,
Öyle şeyhler hayvanattan beter imiş.

Bu dizeler, ilginçtir ki yaklaşık 8-9 asır önceden bugünün bazı din istismarcısı lider ve gruplarının din üzerinden toplumu aldatma girişimlerini, topluma zarar vermelerini, küresel neo emperyalistlerle iş birliği yaparak özelde kendi toplumlarına ve genelde Müslümanlara ihanet etmelerini haber verir gibidir. Son zamanlarda Türkiye'de yaşanan Paralel Yapı vakası ve bu yapının darbe ve iç savaş girişimi bu noktada örnek olarak getirilebilir.

Büyük adam sosyolojisi açısından anlaşılmalıdır ki, Yesevî, âlim kişilere toplum içinde önemli fonksiyonlar atfetmektedir.

Yesevî'nin âlim sosyolojisinde âlimin kimliği şöyle ortaya konulur:

“Fe'l-ya'lemûn el-âlimûn”u okur âlim
Anlamını bilmeden onun olur zâlim
Anlamını anlayanların giysisi aba
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma

Âlim odur hişt yastanıp tahsil eylese
Gece gündüz Rabb'ine ağlasa
“Fe'l-yedhakû” âyetini tefsir eylese
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma

“Ve'l-yebkü kesiran” diye Allah söyledi
Anlamını anlayan âlim dinmeden ağladı
Ağlaya ağlaya gözleri kör oldu
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma

Âlim odur şeriatta sefer eylese
Tarikatın pazarına yerini koysa
Muhabbetin deryasından inci alsın
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma

Âlimim diye kitap okur anlamını bilmez
Çoğu âyetin anlamını asla bilmez
Büyükleme, ben-benliği dini tutmaz
Âlim değil câhildir dostlarıma

Büyükleme şeytana neler eyledi
Büyükleğinden lanet tavrı ona saldı
Melekler görüp orada secde eyledi
Secde eyleyip âmin oldu dostlarıma

İlim iki inci beden ve cana rehberdir
Cân âlimi Hazret'ine yakındır
Muhabbetin şarabından içer
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma

Beden âlimi zalimlere benzermiş
Beraetin âyetinde çünkü buyurmuş
Cehennem içinde dinmeden devamlı yanarmış
Zakkum zehri içip devamlı dostlarıma

Kul Hoca Ahmed âlimlerin hizmetini eyle
Âlimler sözünü işitip amel eyle
Amel eyleyip Hakk yolunda canını ver
Amelsizler cemâl görmez dostlarıma.¹⁸

Amel işlemeyen âlim ilmîni çiğneyip yürür
Ölüp varsa dar kabirde cânı yanar
Allah, Resul, dinin ne deyip korkuya düşer
Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar

Münker Nekir “Rabb’in kim ?” diye sorunca
Zâhir ilmînden bir noktası kâr eylemeyince
Vah yazık amelsizler nasıl yapacak
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar

Allah diyen şeker ve bal hazırladı.
Âhirette Allah ile sevda eyledi
Amel işleyen gerçek âlimi bilge kıldı.
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar

Bilgin kandil, hâlin fitil, yağı gözyaşım
Ne kadar söylesem nasib almaz taş gönülün
Yol üstünde toprak olsun aziz başım
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar

Essiz âlim amel işlemeyip yolda kalır
Okuyup okumadan dünya malını ele alır.
Ben-benlikten essiz ömrünü harcar
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar

Zâhiri bozup bâtını düzelten âlim olsun
Mahşer günü elinden tuta tanla varsan
Vah yazıklar pişmanım deyip yolda kalsan
Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar

¹⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, 83. Hikmet.

Âlim odur namaz kılıp ibadet etse
Hakk'dan korkup âhiretin tasasını çekse
Kur'ân okuyup Hakk'dan korkup ağlayıp inlese
Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar

Öyle âlimin iki gözü yaşlı olur
Seherlerde erken kalkıp ağlar
Hakk yolunda tutuşup yanıp biryan olur
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar

Horluk çek kâfir nefsinin başı dunsun
Daima, sürekli bu dünyadan ağlayıp geçsin
Toprak ol herkes seni basıp geçsin
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.¹⁹

Âlim kişilerin ilmiyle amel etmesi, sözüyle özünün bir olması, Yesevî'nin âlim sosyolojisinde önemlidir:

Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu
Ârif âşık almıştır tarikatın arkını
Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı,
Burak biner mahşerde eğri koyar borkünü...

Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı
Görse olur onların görklü yüzünün rengi...
Amel işlemeyip “zâhir” ilmimi bilmeyip kalanlar,
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü...

Hocayım deyip laf vurma bu dünya dayanıksız
Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkini
Yol göstericidir Hoca Ahmed mârifetin gülistanı
Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini...²⁰

Hoca Ahmed'e göre ilim oldukça önemlidir:

İlimsiz âdem şeyhlik kılsa, revaç bulmaz,
Nazik yoldur, ilimsiz asla bilse olmaz.
Ey dostlarım, şeyh olmak kolay değil,
Rehber diye şer'î yolda yürün, dostlar...

¹⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 79. Hikmet.

²⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 71. Hikmet.

Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,
“Talebü’l-ilmi farizatun” deyip Resul söyledi,
“Ma yecüzu bihi’s-salât” ilim zaruri,
Diri varsınız, ta ölüne dek okuyun, dostlar.

Molla olup, mana okuyup, kitab dese,
Yolu bulup, yaman yoldan rasta dönse,
Pîr eteğini muhkem tutup hizmet etse,
Taatlı kul olsa hüsrana uğramaz, dostlar.

İlimsiz şeyhlik davasını kılmak olmaz,
Asa olmadan karanlıkta yürümek olmaz,
Görmez olsa, çukur yeri görmek olmaz,
Kuyu içre düşen emin kalmaz, dostlar.

Bu dizelerde Yesevî, bilgi ve ilmin toplumun varlığı, sağlamlığı için çok hayatî olduğunu, ilimsiz ve câhil şeyhlerin şeyh olamayacağını, toplumda kadın ve erkek herkese ilmin farz olduğunu, toplumun gerçek rehber olarak şeriat ve şeriat bilgisini alması gerektiğini, bilginin ve ilmin rehberliğinde toplumun yanlışla düşmeyeceğini savunmaktadır. Bu görüşler, bilgi sosyolojisi açısından bakılırsa, bilgi/ilim-toplum ilişkisi noktasında oldukça önemli hususları ihtiva etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in bir hadisinden hareketle erkek ve kadın herkese ilmin farz olduğunu dile getirmesi, Din Sosyolojisi bakımından oldukça önemlidir. Bu noktada toplumu ilme yönlendirmek için hadis üzerinden dinin meşrulaştırılması boyutuna başvurulması, dikkati çekmektedir.

Ahmed Yesevî’nin düşünce dünyasında âlim ve lider pozisyonunu işgal eden kişilerin güzel ahlâk sahibi olmaları, tutarlı olmaları, ilmiyle âmil olmaları da oldukça önemlidir:

Molla, müftü olanlar, yanlış fetvâ verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler.

Kadı, imam olanlar, haksız dava eyleyenler
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.

Haram yiyen hâkimler, rüşvet alıp yiyenler
Kendi parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar.

Tatlı tatlı yiyenler, türlü türlü giyenler,
Altın tahta oturanlar toprak altında kalmışlar.

Başka bir yerde aynı konuda şöyle der:

Âmil olan âlimler, yola giren âsiler,
Öyle âlim yerini Dâru's-selâm'da gördüm.

Kadı olan âlimler, para-rüşvet yiyenler,
Öyle kadı yerini Sakar ateşinde gördüm.

Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler,
Öyle müftü yerini Sırat köprüsünde gördüm.

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.²¹

6. Cemaatin Önemi

Hoca Ahmed Yesevî, cemaate özel bir önem verir. Daha sonra Mevlânâ (1207-1273)'da genişçe işlenecek olan cemaat konusu, Yesevî'nin yaklaşımında da oldukça önemlidir ve Müslüman toplumda birlik için gereklidir. Ahmed Yesevî, 53. Hikmet'te şöyle der:

Cemaata gitmeyip namazı terk eyleyenler
Şeytan ile bir yerde, derk-i esfel'de gördüm.

Bu noktada Mevlânâ'nın bu konudaki yaklaşımını vermekte fayda vardır. “İnsanı görünüşte küçük âlem, ama hakikatte büyük âlem olarak gören Mevlânâ,²² “*Topluluk rahmettir.*” hadisinden hareketle birlik hâlinde yaşamın, toplumdan ayrı hareket etmemenin önemine atıfta bulunur. Örneğin fare ile kurbağanın dostluk hikâyesini²³ anlatırken de, aslan, kurt ve tilkinin avlanma hikâyesini²⁴ anlatırken de, daha baştan bu hadisi zikretmektedir. Mevlânâ, evlenmenin önemini anlatırken de aynı hadisi zikretmekte ve topluluğun insan için ne kadar anlamlı olduğunu izah etmeye çalışmaktadır:

“İslâm dininde evlenmemek yoktur. Topluluk rahmettir. Hz. Mustafa (s.a.s.) toplulukla çalıştı. Çünkü ruhların topluluğunun çok büyük eserleri vardır. İnsan tek ve yalnızken bu eser hâsil olmaz. Mescitleri yapmanın sırrı, mahalle halkının orada toplanması, Allah'ın rahmeti ve [elde edile-

²¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 53. Hikmet.

²² Abdülbâki Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, 2. basım, MEGSB Yay., İstanbul 1985, c. IV, s. 85.

²³ A. Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. IV, s. 407 vd.

²⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*. <http://www.yesilyol.net/modules.php?name=mesnevi&op=content&tid=5&query=topluluk>, 24.03.2006.

cek faydanın] artmasıdır. (...) Cami’yi şehir halkının toplanması için yaptırılmışlardır. Kâbe’yi ziyaret etmeği de dünyadaki insanların çoğunun, birçok şehirlerden ve iklim bölgelerinden gelip orada toplanmaları için vacip kıldılar.”²⁵

Burada Mevlânâ, toplumun, toplumsallığın temelini evlenmeyi ve dolayısıyla aileyi yerleştirmektedir. Mevlânâ’nın toplumun varlığının devamını evlilikle izah etmesi, orijinal bir yaklaşım olarak görülebilir. İnsanın tek başına yaşayamayacağı ve bir eser hâsıl edemeyeceği vurgusu, insan için toplumun hayatlığını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu yaklaşım, gerek Batı’da gerekse İslâm dünyasında bazı ünlü düşünür ve bilim adamlarının görüşlerini önceleyen bir yaklaşımdır. Örneğin J. J. Rousseau ve İbn Haldun’un toplum yaklaşımları açısından durum böyledir.”²⁶

Caminin Mevlânâ tarafından ‘tamamen’ ‘sosyolojik’ yorumu, oldukça dikkat çekicidir. Mevlânâ, mescitlerle mahalle birlikteliğinden cami ile şehir birliğine oradan da Kâbe ile evrensel birlikteliğe geçmekte ve böylece ibadet yerlerinin sosyal anlamını ortaya koymaktadır. Esasen Mevlânâ, bu yaklaşımıyla ibadet yerlerini sosyolojik temelde anlamlandırmakta, toplumsal hayat için onların ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Mevlânâ,

“Topluluğa dost ol. (...)

Zira kalabalık ve kervan halkının çokluğu, yol vurucuların belini kırar, onları kahreder.”²⁷

diyerek birlik olmanın, dayanışma hâlinde bulunmanın birey için ne kadar önemli olduğunu²⁸ belirtmiş olur. Mevlânâ için toplumda birlik hâlinde olmak, son derece önemlidir:

“Dostlar, dostlar! Birbirinizden ayrılmayın! Başınızdan kaçamak heveslerini atın!

Mademki hepiniz birsiniz, ikilik havası çalmayın. Vefa sultanı emrediyor: Vefasızlık etmeyin!”²⁹

Cemaatten bir an bile ayrılmanın şeytanın hilesinden ibaret olduğu gö-

²⁵ Mevlânâ, *Fîhi mâ fih*, Çev. M. Ü. Anbarcıoğlu, MEGSB Yay., İstanbul 1990, s. 100-101.

²⁶ Ejder Okumuş, “Mevlana’da Sosyolojik Okuma”, *KHUKA Kamu Hukuku Arşivi*, c. IX, sy. 2, s. 63-70.

²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. V. İzbudak, Gözden geçiren: A. Gölpınarlı, MEGSB Yay., İstanbul 1991, c. II, s. 165.

²⁸ Mustafa Tekin, *Mevlânâ Pergelinde Toplum*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2005, s. 64.

²⁹ Mevlânâ, *Mevlânâ’nın Rubailer*, çev. M. N. Gençosman, MEGSB Yay., İstanbul 1988, s. 131.

rüşünde olan³⁰ Mevlânâ, topluluktan ayrılmanın çok tehlikeli bir şey olduğunu kurt-kuzu metaforuyla anlatmaya çalışır. Mevlânâ'nın yaklaşımında,

Kurt, çok kere sürüden ayrılıp yalnız başına giden kuzucağızı tutar. Sünneti, topluluğu bırakan kişi, bu yırtıcı canavarlarla dolu yerde kendi kanını dökmez de ne yapar? Sünnet yoldur, topluluk da yoldaşa benzer; yolsuz, yoldaşsız, darlığa düşersin.³¹

Mevlânâ, aynı yerde buradaki kurdun şeytan olduğunu da belirterek topluluktan ayrılmanın tehlike boyutlarını ortaya koyar.³²

“Meşhur Osmanlı düşünürlerinden Kınalızâde Alî Efendi (1511-1571), Mevlânâ'nın toplum yaklaşımından hareketle insanların bir araya gelerek yaşamalarının zorunlu olduğu üzerinde durmaktadır:

Bilindiği gibi insan uzuvlarından bazısı âmir, bazısı da âmir uzva bağlıdır. Mesela: Ciğer, insan ruhunun canlı kalmasında kalbe muhtaçtır. Kalp de tabîi ruhla ciğere muhtaçtır. İkisi de şahsın ruhu ve his kuvveti bulmak da dimağa, dimağın canlılığının korunmasında da kalp ve ciğere muhtaçtır. Bunun gibi insanların bazısı reis (idareci), bazısı da idare edilendir. Bazısı bazısından istifade eder. Her biri bir yönden birbirlerine muhtaçtırlar. Bu duruma göre insanların kendi cinsleri ile bir arada yaşamaları, birbirlerine yardımda bulunmaları zaruridir.

Mesnevî:

İnsanoğlu birbirlerinin uzuvlarıdır.

Çünkü hepsi aynı cevherden yaratılmışlardır.

Eğer uzuvlardan biri hastalanırsa,

Diğer uzuvlarda huzur ve rahat kalmaz...

İnsanlardan ayrılıp, dağ başlarında ve mağaralarda yaşayanlar, bunu dindarlık ve insanlık kemali zannedenler vardır. (...)³³

Esasen Mevlânâ'nın topluluk vurgusu, onun tevhid ve vahdet-i vücûd anlayışıyla paralellik arz etmektedir. Birlik, her şeyden önce gelir. Tevhidî birliktelik, sadece Allah'ın birliğini değil, sosyal birliği de ifade eder. İslâm, tevhit inancıyla iman planında Allah'ın birliğine, Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına inanmayı getirirken sosyal planda hem kurumları arasında anlamlı bir bütünleşme olan sosyal bir yapı meydana getirmekte,

³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. V. İzbudak, Gözden geçiren: A. Gölpinarlı, MEGSB Yay., İstanbul 1991, c. II, s. 166.

³¹ A. Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. IV, s. 90.

³² Ejder Okumuş, “Mevlana'da Sosyolojik Okuma”, s. 63-70.

³³ Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, haz. A. Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ty., s. 137.

hem de bireyleri böyle bir sosyal yapının gerektirdiği rolleri icra etmeye hazırlamaktadır.³⁴ Böylece birey-toplum ilişkisi de denge temelinde sağlanmış olmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ’nın yaklaşımında birey ve toplum aynı bütünün değişik boyuttaki görünüşleridir.”³⁵

Yesevî’nin cemaat yaklaşımının Mevlânâ tarafından genişçe ele alındığı söylenebilir.

7. Toplumda Güzel Ahlâkın Hayatîliği

Hoca Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’i aslına bakılırsa bir ahlâk kitabıdır. Denilebilir ki bu eser, baştan sona toplumda iyi/güzel ahlâkın ne kadar hayatî olduğunu ortaya koymaktadır. Ahlâk sosyolojisi açısından Yesevî’nin dikkate değer yaklaşımları olduğu söylenebilir. Bir örnek vermek gerekirse, âlimin, hâkimin, imamın, müftünün konumuna uygun davranmaması, insanları istismar etmesi hususunda şöyle demektedir:

Hakk kulları dervişler hakikati bilmişler
Hakk’a âşık olanlar Hakk yoluna girmişler.

Hakk yoluna girenler, Allah diye yürüyenler
Erenler izini izleyip memleketten geçmişler.

Evrenin övücü Mustafa, öyle dedi merhaba,
Mir’ac gecesi deyip fakr yolunu almışlar.

Gönül vermeyip dünyaya, el uzatmayıp harama,
Hakk’ı seven âşıklar ahaliden geçmişler

Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar,
Kerkenez kuşu gibi olup o harama batmışlar.

Molla, müftü olanlar, yanlış fetvâ verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler.

Kadı, imam olanlar, haksız dava eyleyenler
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.

Haram yiyen hâkimler, rüşvet alıp yiyenler
Kendi parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar.

Tatlı tatlı yiyenler, türlü türlü giyenler,
Altın tahta oturanlar toprak altında kalmışlar.

Mümin kullar, sâdıklar, sıdkı ile duranlar
Dünyalığını sarf edip cennet hûrisini kucaklamışlar

³⁴ A. Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Yay., İstanbul 1985, s. 312.

³⁵ Ejder Okumuş, “Mevlânâ’da Sosyolojik Okuma”, s. 63-70.

Kul Hoca Ahmed bilmişsin, Hakk yoluna girmişsin,
Hakk yoluna girenler Hakk cemâlini görmüşler.³⁶

Bu dizelerde ifade edilen olumsuz hususları, kötü ahlâkî tutum ve davranışları, aynı zamanda Yesevî'nin kendi dönemindeki bazı toplumsal aktör ve gruplara yönelttiği eleştiriler olarak da anlamak mümkündür. Şu dizeler de bu şekildedir:

Ulu küçük yâranlardan edeb gitti
Kız ve zayıf gençlerden hayâ gitti
“Hayâ imandandır” deyip Resul dedi
Hayâsız kavim acaipler oldu dostlar

Müslüman Müslümanı eyledi katil
Haksızı tutub haklı işleri kıldı batıl
Mürîd pîrine kılmadı yüz ve hatır
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok
Padişahlarda vezirlerde adalet yok
Dervişlerin duasında kabul edilme yok
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar

Âhir zaman bilginleri zâlim boldu
Hoş geldin deyciler bilgin oldu
Hakk'ı söyleyen dervişlere düşman oldu
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar³⁷

Görüldüğü üzere Ahmed Yesevî, toplumu ahlâk bakımından bir okuma-ya tabi tutmaktadır.

Pîr, riyakârlığı, gösterişçi dindarlığı da ahlâk noktasında ele alır:

Âhir zaman şeyhi düzeltir dış görünüşünü
Zühd ve takva kılmayıp bozar iç âlemini
Keramet der gâflet uykusunda gördüklerini
Riya ile halka kendini satar dostlar³⁸

³⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 99. Hikmet.

³⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 89. Hikmet.

³⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 85. Hikmet.

8. Yesevîlik

Hoca Ahmed Yesevî’yi sosyolojik açıdan anlama noktasında önemli bir husus da, onun görüş, düşünce ve yolunu esas alan, farklı Türk coğrafya ve toplumlarında onun yolunu sürdüren halifelerinin olması³⁹ ve onun adını taşıyan bir tarikatın ortaya çıkmasıdır. Yesevîye veya Yesevîlik adıyla bilinen bu tarikat, İslâm dünyasında önemli bir taraftar ve mensup kitlesine sahiptir. Hoca Ahmed Yesevî’nin tarikatı olarak Yesevîlik, İslâm’ın Türkler arasında yayılmasında, öğrenilmesinde, algılanması ve tecrübe edilmesinde önemli etkilere sahip olmuştur. Yesevîlik tarikatı, çeşitli tartışmalar ve görüş ayrılıkları olmakla birlikte Türk dünyasındaki farklı tarikatları, ekolleri ve sûfî anlayışları çeşitli biçim ve içeriklerde etkilemiştir.

Sonuç

Hiç şüphesiz sosyolojik okuma yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî daha geniş bir konudur. Fakat bu çalışma bu noktada daha geniş çalışmalar için bir başlangıç olarak düşünülebilir. Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî’nin özellikle Dîvân-ı Hikmet’te konulara yaklaşımını, İslâm anlayışını, İslâm’ı Türklere anlatma ve öğretme yöntemini sosyolojik açıdan ele almanın, O’nu daha doğru anlamaya, onun temsil ettiği çizgiyi ve o çizginin zihniyet dünyasını daha iyi kavramaya çok önemli katkılarda bulunacağı açıktır.

Bu sınırlı çalışmada yapılmak istenen, Yesevî’nin İslâm anlayışı ve İslâm’ı Türklere öğretme yaklaşımını, topluma rehberliğini, topluma açık yönünü, olaylara bakış açısını anlamaya çalışmaktır.

Sonuç olarak Hoca Ahmed Yesevî, Türklere İslâm dinini sûfî bir bakış açısı/yorum ile Türk dili vasıtasıyla öğretme yoluna gitmiştir. İslâm’ı basitleştirmek ve kolaylaştırmak suretiyle insanlara sunmuş ve bunda da başarılı olmuştur.

Yesevî, Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde Türkçe ile İslâm’ı anlatma, insanlara yumuşak davranma, sevgi ile yaklaşma, toplumun dertleriyle dertlenme, paylaşımcı olma, cömertlik, toplum adamı olma, gerçek âlimin toplum için önemi, sahte âlim ve şeyhin toplum için tehlikeli oluşu, güzel/iyi ahlâkın birey ve toplum için ne kadar hayatî olduğunu vd. ortaya koymaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî’nin toplumsal yönünün anlaşılmasına katkı sunması bakımından Yesi’deki türbesinin toplumsal boyutları ve Yesevîlik tarikatının bugüne kadar kitleleri etkilemeye devam etmesi hususu da önemlidir.

³⁹ Bkz. Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *Tasavvuf*, c. VII, sy.16, 2006, s. 293-312.

Kaynakça

- Ali Efendi, Kınalızâde, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, haz. A. Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ty.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 1942, sy. 2, s. 279-304.
- Bilgiseven, A. Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Yay., İstanbul 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mesnevî ve Şerhi*, 2. basım, MEGSB Yay., İstanbul 1985.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, TDVY., Ankara 2008 (<http://www.divanihikmet.net/hikmet1.html#header>, 08.08.2016).
- Mevlânâ, *Mevlânâ'nın Rubaileri*, çev. M. N. Gençosman, MEGSB Yay., İstanbul 1988.
- Mevlânâ, *Fîhi mâ fih*, çev. M. Ü. Anbarcıoğlu, MEGSB Yay., İstanbul 1990.
- Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. V. İzbudak, Gözden geçiren: A. Gölpınarlı, MEGSB Yay., İstanbul 1991.
- Mevlânâ, *Mesnevî*. <http://www.yesilyol.net/modules.php?name=mesnevi&op=content&tid=5&query=topluluk>, 24.03.2006.
- Okumuş, Ejder, *Dinin Toplumsal İnşası*, Akçağ Yay., Ankara 2015.
- Onat, Hasan, “Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları”, <http://www.hasanonat.net/index.php/89-ahmet-yesevî-nin-din-anlay-s-ve-bektasilikteki-baz-yans-malar>, 08.08.2016.
- Özköse, Kadir, “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *Tasavvuf*, 2006, c. VII, sy.16, s. 293-312.
- Tekin, Mustafa, *Mevlana Pergelinde Toplum*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2005.

YENİ BİR TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ TASAVVURU İÇİN HOCA AHMED-İ YESEVÎ VE YÖNTEMİNİN ÖNEMİ THE IMPORTANCE OF HODJA AHMAD YASSAWI AND HIS METHODS FOR IMAGINATING A NEW TURKISH-ISLAMIC CIVILIZATION

MEVLÛT UYANIK
PROF. DR.
HİTİT Ü. İLÂHİYAT FAK.

ÖZ

Birçok alanda yeni krizlerle karşı karşıya olan insanlığı huzura kavuşturabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru üzerine düşünmek gerekiyor. Dinî ve metafizik değerlerden arındırılmış seküler, maddeci-pozitivist bilgi, bilim tasavvuru ve bunlar üzerine kurulu Batı medeniyet anlayışının sosyopolitik alanda küreselleşmesiyle insan insanın kurdu hâline geldi.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gönderilen İslâm, bu bağlamda, ahlâkî ve sosyal bir düstur anlamında sadece bir din vazetmekle kalmadı, aynı zamanda dünyanın bir kesiminin zihniyetlerini de değiştirdi. Kısa sürede kendisine özgü ve özgün bir medeniyet oluşturdu. Dolayısıyla Sâsânî, Grek/Bizans ve Çin-Hint medeniyetleri ile hesaplaşması ve kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet kurgusu oluşturmasının temelleri incelenmelidir.

Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve dinî tasavvurlara sahip insanlara esenlik ve barış sağlayan İslâm dini ve medeniyeti şimdilerde niçin yitik konumda ve yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? Yitik medeniyetimizin kuruluş kodlarını Atayurt ve Anayurt bağlamında yeniden keşfetmek ve güncel soru/n/lara çözümler üretebilecek bir bilgi, bilim ve felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir.

Hanefî fikhî ve Mâtürîdî itikadî yapıyla oluşan resmi İslâm tasavvurunu halka ulaştırarak onun içselleştirilmesini sağlayan Hoca Ahmed Yesevî'nin yol ve yöntemini yeniden okumayı öneriyoruz.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Medeniyet, Türkistan, Türkiye, Hanefîlik, Mâtürîdîlik, Yesevîlik.

ABSTRACT

Humanity is facing a new crisis in many areas, we need to reflect on the conception of a new civilization that could bring peace. Western civilization made people enemy of other people with materialist-positivist knowledge, science conceived understanding and built on them in understanding the socio-political space without religious and secular values. Islam sent to Hz. Muhammad (pbuh), in this context, Islam preached moral and social thought as not only a religion in the sense of preaching, at the same time it (Islam) changed the mentality of a cut. In a short time it has created a unique and original civilization for itself. Therefore the creation of civilization itself with reckoning Sassanid, Greek / Byzantine and Sino-Indian civilization and in a short time a unique knowledge how it created its own civilization should be examined.

For centuries Islam provided peace to people from different languages, races and religious thoughts. However, it lost position nowadays as a religion and as a civilization, so what can we do to resurrect Islam again? To rediscover the institutions of our lost civilization we should focus the codes of Turkistan/ mainland and Turkey/motherland context. Additionally, we should create proper solutions to actual questions with philosophy of knowledge and science, try to conceive them and need to work to set them to life. The concept of delivering public official Islamic formed by Hanafi jurisprudence and theological Maturidi with their internalization from the ways of Hodja Ahmad Yassawi should be re-read.

Keywords: Islam, civilization, Turkistan, Turkey, Abu Hanafi and His School of Fiqh; al-Maturidi and His School of Aqaid, Yassawi and His School of tasawuf

Giriş

Birçok alanda yeni krizlerle karşı karşıya olan insanlığı, huzura kavuşturabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru üzerine düşünmek gerekiyor. Dinî ve metafizik değerlerden arındırılmış seküler, maddeci-pozitivist bilgi, bilim tasavvuru ve bunlar üzerine kurulu Batı medeniyet anlayışının sosyopolitik alanda küreselleşmesiyle, insan insanın kurdu hâline geldi. İslâm dünyası Kuzey Afrika'dan Orta Doğu Arap ülkeleri, İran, Pakistan, Afganistan'a oradan İç Asya'daki Türk Devletleri, Kafkasya ve Türkiye'ye kadarki yerler “lanetli ve/ya kriz bölgesi” olarak belirlenmişti. O tarihten itibaren buralarda ya iç çatışmalar ya da dış müdahalelerle “sürekli bir istikrarsızlık hâli” yaşanmaktadır. Ortadoğu, Yakın Doğu ve Uzakdoğu gibi nitelemeler yüzyıl önce sömürge güçleri tarafından yapılmış, stratejik ve jeo-felsefî tanımlamalar olup, bölgeler daima kavgaya ve kargaşaya müsait bir şekilde düzenlenmişti. Buralara dikkat edildiği zaman, ya enerji (su-petrol, gaz ve diğer değerli madenler) üretim merkezleri ya da enerji arz merkezleri olduğu gözlemlenmektedir. Körfez ülkeleri hariç, bölge halkları bu zenginliklerden asla istifade edemediği gibi temel insan hakları ihlal edilmekte, insanlar yarın ne olacak tedirginliği içinde yaşamaktadır.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD ikiz kulelerine olan saldırı, aslında bir yeni yüzyılın veya örtülü olarak 3. Dünya Savaşı'nın da başlangıcı diyebiliriz. ABD ön planda, arka planda “commonwealth” ülkeleri ve özellikle İngiltere ve AB merkezli küresel güçler, enerji üretim ve arz merkezlerine, demokrasi insan hakları vb gerekçelerle müdahalelerde bulunmaya başladı. Irak'tan başlayarak (bir zamanlar “İpek Yolu”nun güney hattı olan) Afganistan ve Pakistan bölgesine kadar alanda “sürekli bir istikrarsızlık” durumu oluşturuldu. Bu tarihten itibaren bölgelere yönelik yeni operasyonlar düzenlendi. 2010 yılında demok-

ratikleşme umudunu yeşerten Arap Baharı adı altında, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da hareketlenmeler yaşandı. Özellikle Mısır, Irak ve Suriye’de yaşananlar Müslümanların birbirini mezhep adı altında nasıl kırdığını ya da kırdırıldığını, bunun Türkiye’yi tehdit eder hâle geleceği belliydi. Özellikle Yemen Arap Baharı’nı bizâtihî gözlemleyerek elde ettiğim bilgilerle Arap dünyasını tekrar câhilî sisteme (ebevî/kabilevî nizam, patrimonial yapı) dönüştürüldüğü üzerinde ayrıntılı düşünmek gerekiyor. Şîî-Selefi şeklinde meşruiyet sağlanan ekopolitik çatışmalarla küresel sömürge güçlerinin, bölgeyi sürekli istikrarsız hâlde tutmasının önüne geçmek için neler yapılmalıdır, sorusunun cevabı bulunmalıdır. Nitekim maalesef ülkemizde de çatışmalar yoğunlaştı, bombalar patlamaya başladı.¹

Bu bağlamda “Seleflilik bir mezhep midir, yoksa yöntem midir?” ve Şîî öğreti mensuplarını tekfir etmesinin yanı sıra, sûfi öğretilere göre yaşayanları da müşrik olarak görmesinin teorik temeli ve tarihsel gelişim süreci üzerinde ayrıntılı ve güncel araştırmalar yapılmalıdır.² Bu tekfir ve şirk kıskaçına düşmemenin yolu nedir diye düşündüğümüz zaman, tarihsel olarak da Arap-Fars erk kavğalarının dışında kalmış Hoca Ahmed Yesevî gibi bir âlimin yol ve yöntemini incelemek çözüm önerisi üretmeye katkı yapabilir.

Fuat Köprülü bu bağlamda, Arap ve Fars Müslümanlığından farklı bir

¹ Ankara’da 14 Şubat 2016 tarihinde Kızılay ve Askerî bölgeye yakın yerde; 14 Mart 2016 tarihinde Kızılay Güvenpark’da; 19 Mart İstanbul İstiklal Caddesi’nde patlamalar oldu. Geçen yıl da 10 Ekim 2015 Ankara’da patlamalar olmuştu. Türkiye Tarihinin en kanlı olayında 95 kişi hayatını kaybetmişti. Son saldırılarla birlikte Ankara, Bağdat sonrasında “dünyanın 2. terör başkenti” olarak anılmaya başlandı.

² İslâm tarihini analitik bir şekilde inceleyen kişinin hicri 3. asra kadar olan Selefi öğreti ile günümüzde sunulan siyâsî/itikadî model arasında irtibat kurması oldukça zordur. Çünkü Selefiye önceleri bir ekol/fırka olmaktan ziyade erken dönem anlayışını muhafaza etmeye çalışan bir söylemdi. Mezhepleşme süreci h. 2. asrın ortalarından itibaren başlamış, Ahmed b. Hanbel ile billurlaşmış, İbn Teymiye ve İbn Kayyim el-Cevziye (ö.751) ile sistemleşmiştir. Oysa Muhammed b. Abdilvehhâb’ın öğretisi bu yolu takip etme iddiasına rağmen aşırı yorumlarla tam bir fanatizme dönüşmüştür. Bu nedenle Vehhâbî öğretinin Seleflilik diye sunduğu model ile “selef-i sâlihîn” arasında bir özdeşlik kurulması imkânsızdır. Burada dikkat edilecek husus, İslâm akaidinin teşekkül dönemlerini dikkate almadan sahâbe ve tabiün yöntemini takip ediyoruz diye oluşturulan (neo) Selefi öğreti, İslâm dünyasının tevhid/akaid tasavvurunun tek temsilcisi olduğunu iddia etmektedir. İşid, Taliban gibi örgütlerin İslâm ve selefi düşünce adına yaptığı eylemler ise “İslâmofobiayı besleyen unsurlara dönüştü. Sönmez Kutlu, “Mezhepler ve Geçmişte Geleceği Kurma İdeolojisi Olarak Seleflilik” 2023 *Dergisi*, sy.143, 2013, Seleflilik Özel Sayısı, s. 9; Mehmet Kubat, “Selefi Perspektifin Tarihselliği” *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XVII, sy. 3, 2004, s. 235-239; Akaid ilminin geçirdiği aşamalar için bkz. Ebû Hasen Sirâcüddin Ali b. Osman el-Oşî, “*Emâli ve (Aliyü’l-Kârî) Şerhi*, çev. Şahver Çelikoğlu, Marifet Yayınevi, İstanbul 2011, Giriş, s.17 vd; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, Damla Yay., İstanbul 2002, s.19, 44, 113 vd.

niteliklere sahip olan bir Türk Müslümanlığı olduğunu Ahmed Yesevî örneğinde incelemiştir. Aslında bu Türk tarihinde sûfi tefekkürün rolünü göstermesi açısından son derece önemlidir. Çünkü İslâmiyet’i kabul etmemiş ya da girip de onun inanç ilkelerini içselleştirememiş Türkler arasında yayılması, millî kültür, millî ruh ve millî zevke sahip büyük mutasavvıflarca yapılmıştır. Yeni mefkûreyi halkın anlayacağı bir lisan ve zevk alabilecekleri bedîi bir şekilde yaymaya çalışıyorlardı. Bunlar, Acem tarzı tantanalı ve Arap tarzı vahdet-i vücûd öğelerden de kaçınıyorlardı.³ Hanefî öğretisi tam bu noktada bir Türk Müslümanlığı tasavvurunun temelini oluşturur. Köprülü’ye göre Karahanlılar ve ilk Selçuklular Türk milletinin içtimaî vicdanından doğan Hanefilik ile olan bağlılıkları ile âlimlere ve şeyhlere büyük hürmet ediyorlardı. İslâm arasındaki ayrılığın, Râfizilik ve itizâlin umumileşmesine böylece engel oluyorlardı.⁴

Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden itibaren, Atayurt’tan Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyada tarihsel süreç içinde İslâm’ın yaşanma biçimi, aldığı görünüm ve yarattığı zihniyete “Türk Müslümanlığı” denmektedir.⁵ Araplar içinde de Kuzey Afrika Müslümanlığı farklı kültürel biçimlere sahiptir. Aynı şekilde Avrupa ve Amerika’da bir Batı Müslümanlığı şeklinde bir sosyolojik ve antropolojik durum vardır. Bunlardan herhangi birini tek başına bir Müslümanlık Modeli olarak görmek tutarlı değildir. Tersine hepsi bir Dünya Müslümanlığını oluşturur.⁶

Niçin Yesevî? Hâce Ahmed-i Yesevî Hâce-i Türkistân ve Ferîdüddin Attâr’ın yâd ettiği gibi, Pîr-i Türkistân da denilen Yesevî, bir anlamda Anadolu’nun da manevî fatihidir.⁷ İzlediği yol ve yöntemle tasavvufî Türk

³ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB, Ankara 1991, s. 1-2; Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu Sûfliliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevilik”, *Yesevilik Bilgisi* s. 465 vd; Yaşar Nuri Öztürk, “Yesevilik”, *Yesevilik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000, s. 270-271; Ayhan Pala, Yesevilikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 294-297.

⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 18-19; Mehmet Çelik, “Ahmed Yesevî’nin Tebliğ Metodu” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, s. 81 vd.

⁵ Köprülü İlk Mutasavvıflar adlı eserinden sonra İslâm Ansiklopedisi için yazdığı maddede daha realist bir tutum takınmış ve Türk Müslümanlığı ile Ahmed-i Yesevî’yi özdeşleştirmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, “Ahmed Yesevî ve Türk Müslümanlığı” *Yesevilik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000, s. 177-179.

⁶ Ocak, a.g.m., s.180.

⁷ Hoca Ahmed Yesevî diye anılır ama buradaki Hoca terimiyle günlük anlam kastedilmez. Havace gibi yazılır, ama vav okunmaz, hı harfinin özel telaffuzunu gösterir. Hâce soylu kimselere verilen hüdevendigâr, hünkâr gibi bir unvandır. Baba tarafından Peygamber Efendimize ulaştığı iddia edilen silsilesine de gönderme yapılır. Hâcegân veya hâcegân Hanedanı İmam Muhammed b. Ali neslinden gelenlere denilir. Ahmed Yesevî’de bu silsileye bağlı olduğu için Hâce Ahmed, Kul

Edebiyatı'nın kurucusu ve ilk büyük şairidir. Kendine mahsus bir üslubu ve meşrebi alan Yesevî bazı eserlerde “Türk meşayihinin meşrebi” veya “Türkistan meşayihinin usul ve erkânı” gibi isimlerle anılmaktadır. Ahmed Yesevî düşüncesini *Dîvân-ı Hikmet*, *Fakrnâme*, “Risâle der âdâb-ı tarikat ve risâle der makamât-ı erbaîn” ve Muhammed Danişment'in kaleme aldığı “Mir'âtü'l-kulûb” adlı eserlerde bulmaktayız.⁸

Çözüm önerisi üretme bağlamında şunları söyleyebiliriz: Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gönderilen İslâm, kapsayıcılık açısından önceki şeriatların hepsini içerir. İslâm, bu bağlamda, ahlâkî ve sosyal bir düstur anlamında sadece bir din vazetmekle kalmadı, aynı zamanda dünyanın bir kesiminin zihniyetlerini de değiştirdi. Kısa sürede kendine özgü ve özgün bir medeniyet oluşturdu. “Aslı Hakikat” ve “Ezelî Hikmet”ten bir parça olan şeraitleri içlem ve kapsam ilişkisi bağlamında düşünen Müslüman âlimler bazı hususları aynen aldılar, bazılarını değiştirip, dönüştürüp yeniden yorumladılar, bazı hususlar ise bizâtihî Kur'ân hükümleri ve Peygamberimiz'in içtihatlarıyla zaten yenilenmişti. İslâm filozofları bunu bildiği için, Hz. Muhammed'in şeriatı öncesine dair Hakikat'ten kim ne getirirse bize şükran duyarız, ama bunların her dediğini mutlak olarak kabul edeceğiz anlamına gelmez derler.⁹

Bu anlamda felsefe, kişinin gücü yettiği ölçüde Hakk'ın ve Hayr'ın bilgisine sahip olması için ilk peygamberden itibarenki düşünce serüvenini eleştirel, rasyonel bir şekilde inceleyen, kim Hakikat'e dair sahih bilgi olarak ne getirirse ona şükran duyan, bunları bir sistem içinde açıklamaya çalışan hikmet disiplini. Burada önemli olan Hakikat'e dair ulaştıkları bilgiler bir araya getirildiği zaman büyük bir değer oluşturmasıdır.¹⁰ Bu nedenle Sâsânî, Grek/Bizans ve Çin-Hint medeniyetleri ile hesaplaşması ve kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet kurgusu oluştur-

Hâce Ahmed gibi sıfatlarla da anılmaktadır. Yesevî ise nispet ismidir. Nereye mensup olduğunu, yetiştiği yeri gösteren bir kelimedir. Bu ism-i nisbet sıfattır. İsm-e sıfat tamlaması şeklinde bağlanır. Bu açıdan Farsçası “Ahmed-i Yesevî”; Türkçesi “Yesili Ahmed” denilir. Bkz. M. Esad Çoşan, “Takriz”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay. İstanbul 1996, s. 39-40, 46; M. Serhan Tayşi, “Ahmed-i Yesevî”, aynı eser içinde, s.51-55; Kemal Eraslan, “Hâcegân” *TDVİA* İstanbul 1992, c. I, s.160.

⁸ Hoca Ahmet Yesevî, *Fakrnâme*, haz. Kemal Eraslan, AYÜ, Ankara 2016, s. 5-6; Necdet Tosun, *Ahmed Yesevî*, AYÜ, Ankara 2016, s.12, 23-24; Mikail Bayram, “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Hâce Ahmed-i Yesevî'nin Rolü”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996, s. 534-535.

⁹ Kindî, “Kitâb fî felsefeti'l-ülâ”, *Felsefî Risâleler*, çev. M. Kaya, İz Yay., İstanbul 1994, s. 1-2.

¹⁰ Kindî, a.g.e, s. 2.

masının temelleri incelenmelidir. Geçmişte bunu yapmış olmak, yeniden yapılabilirliğinin de teminatıdır.

Bu hususta takip edeceğimiz yöntem şudur: Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve din tasavvurlarla sahip insanlara esenlik ve barışı sağlayan İslâm dini ve medeniyeti, şimdilerde niçin yitip konumda ve onu yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? Yitik medeniyetimizin kuruluş kodlarını Atayurt ve Anayurt bağlamında yeniden keşfetmek ve güncel soru/n/lara çözümler üretebilecek bir bilgi, bilim ve felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir.

Bunu, ‘‘Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak’’ isimli projeye Atayurt ve Anayurt irtibatının kültürel kodlarını Fârâbî’den hareketle araştırıyoruz. Hanefî fikhî ve Mâtürîdî itikadî yapıyla oluşan resmi İslâm tasavvurunu halka ulaştırarak onun içselleştirilmesini sağlayan Hoca Ahmed Yesevî’nin yol ve yöntemini (halk İslâm’ı) yeniden okumayı öneriyoruz. Ahmet Yaşar Ocak hocamız bunu 1993 yılında gündeme getirmiş ve İslâm’ın ve buna paralel olarak Türk Müslümanlığının akademik bir şekilde ele alınmasıyla Türkiye’nin yaşadığı sorunları aşmaya yardımcı olacağını ve toplum kesimleri arasında uzlaşma sağlamada hayatî bir rol oynayacağını söylemişti.¹¹ Bize göre de modern anlamda sivil, özgürlükçü bir hukukî ve itikadî yapı sunan öğretinin yeni siyâsî, itikadî/selefi yapılanmalar ile dinin siyâsete meşruiyet aracı olarak kullanılmasına karşı, ahlâk ve siyâset felsefesi açısından özellikle özgürlük teolojisi bağlamında bu seçkin âlimlerin öğretilerini yeniden güncellenmek gerekir. Bunu yapmak mevcut kaos ortamının hasarını nispeten de olsa gidermeye katkı yapabilir.

Bunu gerçekleştirmenin önemi şudur: Horasan erenleri de denilen Yesevî’nin talebeleri elinin emeği, gözünün nuru ile geçinen ve Atayurt’tan (İç Asya) kalkıp, Ön Asya (Anadolu)’ya yürüyen, buraların yurtlandırılıp vatan kılınmasında öncülük yapmış alperenlerden oluşur. Bir nevi ‘‘Türk Birliğinin Kurulması’’na önayak olmuşlardır. Çünkü Yesevî’nin ortaya çıktığı dönemde Büyük Selçuklu Devleti, kudretini kaybetmeye başlamıştı. Abbasî hilafeti de zor durumdaydı. Ekonomik sıkıntılar başlamıştı. Güvenlik sorunları ortaya çıkmıştı ve Moğol tehdidinin emareleri de belirmişti. Kısacası Türk ahali arasında bir tesanüt yoktu, gereksiz ihtilaf ve mücadelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı. Yesevî bu dayanışmayı ve birliği kurmalı, bir gaye ve ülkü/ideal etrafında birleştirmeliydi. Üstelik nerede bir Türk zümresi varsa, oraya bu mefkûreyi götürmek zarureti vardı. Nitekim bunun gerçekleşmesi sonucu, Horasan alperenlerinin gayretiyle

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.m., s. 182-183; a. mlf. ‘‘Türk Dünyasında Ahmed Yesevî Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sûfî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi’’, *Yesevîlik Bilgisi*, s. 451 vd.

13. yy. Anadolu bir Türk Yurdu olarak gözükiyordu. El/devlet; dil/Türkçe ve Boy'unu sahip çıkmanın önemi üzerinde özellikle duruyordu.¹²

Bunların dilinde şiddet, öfke, kavga yoktur. Bunlarda tebliğ söz ile değil hâl ile. "sünnet imiş, fakir de olsa verme zarar/incitme; Gönlü katı, gönül incitmeden Allah şikâyetçi; Allah şahit, öyle kula Siccin/Cehennem hazır. Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte" ifadesi bunun delilidir.¹³ Eğer biz bu dili yeniden üretebilirsek, dünyaya yayılan İslâm korkusu (İslâmofobia)nun geçersizliğini de göstermiş olacağız. Çünkü Yesevî ve onun yolunu takip edenler Hz. Muhammed (s.a.s.)'i "rol model olarak görüp, farklı zaman ve mekânlarda, farklı şartlarda yaşanan soru ve sorunlara çözüm önerileri üretirken örnek almışlardır.

Hanefî fikhî ve Mâtürîdî itikadî yapıyı içselleştiren Yesevî geleneği, Türkler Atayurtları ile Anayurtları (Anadolu) arasında yani bir zamanlar medeniyet mihveri olan İpek Yolu üzerinde kurduğu devletlerle bu rol modelliği hayata taşındı. Fethedilen her bölgeyi "Türk eli" hâline getiren ve yurtlandırarak, kalplere hitap eden, şeriat, tarikat ve hakikat üçlemesini İman, İslâm, İhsan aşamalarıyla içselleştiren bu zihniyeti yeni yorumlarla birlikte yeniden gündeme getirmek gerekir. Hanefî fikhî ve Mâtürîdî akaidi resmi İslâm, Yesevîlik ise bir nevi "Türk Halk Müslümanlığı"dır.

Bundan kasıt, inanç sistemleri farklı kültür coğrafyalarında yayıldıkça aradan geçen zamana ve değişen kültür ortamına paralel olarak bir yandan insanları değişim içine sokarken, aynı zamanda bu insanların birtakım niteliklerine uygun bir yapıya da bürünmüşlerdir. A.Yaşar Ocak buna Müslümanlığın yatay farklılaşması demektedir. Bir de Müslümanlığın aynı toplum içinde çeşitli sosyal kesimlere göre farklılaşması vardır ki, bunu da Müslümanlığın dikey farklılaşması diye isimlendirir. Arap Müslümanlığı, Fars Müslümanlığı ve Türk Müslümanlığı farklılığı bundan dolayı doğaldır.

Konumuz itibarıyla "Türk Müslümanlığı" teriminden kasıt şudur: İsl-

¹² Orhan Bilgin, "Ahmed-i Yesevî'nin Devlet Anlayışı", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay., s. 45; Fatih Dalgacı, *Hoca Ahmed Yesevî ve Osmanlı Devletinin Teşekkülünde Yesevîlik*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., 2013, s. 18-19. 1279 yılında Anadolu'dan geçen Marco Polo, bölgeyi Turkmenia diye anar. s. 20; Müjgan Cunbur, "Ahmed Yesevî'nin Ahi ve Gazileriyle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 63-68; A Çetin Ertürk, "Türklerin İslâm'ı algılayış ve Uygulayışında Hoca Ahmet Yesevî'nin Rolü", s. 119 vd; Göknur Göğebakan, "Türk Hâkimiyetlerinin Zaaf Dönemlerinde Tarikatların Birleştirici Rolü ve Yesevîlik", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 153-157; Mustafa Kafalı, bel kavramını Arapça hudûd, yani sınırlar olarak anlar. Bkz. "Ahmet Yesevî, Yaşadığı Devir ve Onu Yetiştiren Çevre", aynı yer, s. 167-168.

¹³ Tosun; a.g.e., s.73.

lâm'ın Türkler arasında yeni kabul edildiği günden itibaren daha çok halk tabakaları tarafından eski inanç ve gelenekler doğrultusunda bir çeşit kavmi nitelik taşıyan, kitabî vasıflarından çok, halkın geleneksel değer yargılarına uygun bir biçim alış şeklidir. Bu anlamda bir Kuzey Afrika, bir Orta Doğu, bir Uzak doğu ve hatta Avrupa ve Amerika'da oluşan Batı Müslümanlığı şeklindeki sosyolojik olgudan bahsedilebilir.¹⁴

Ahmed Yesevî bu gerçekten hareketle, aldığı ciddi eğitimin verilerini halkın anlayacağı dilde, hikmet dediği deyişlerle ifade etmiştir. Yesevî kültürüne ait eserlerde zikredilen kasidelerin, “Yesevî'ye mensup” olduğu söylenilebilir. Dil açısından incelendiği zaman, Yesevî'nin lisanı ile olduğu görülür. O bölgede yazılan edebi eserler gibi, Hâkânî/doğu Türkçesiyle yazılmıştır. Argu Türklerinden olan Yesevî'nin Hâkânîye Türklerinin lehçeleriyle aynı daireye sokulacağından hareketle, Yesevî'nin dilinin Oğuz lehçesinden olmadığını Köprülü belirtir. Toğan ise bunun Oğuz Türkçesinin etkisi altında olduğunu vurgular.¹⁵

I. İslâm Bilgi-Bilim-Felsefe ve Medeniyet Tasavvuru

Geçmişte diğer medeniyetlerle yüzleşip, kendimize ait özgün ve özgül bir medeniyet kurmuş olmamız, yeniden yapılabilişliğinin de teminatıdır. Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve dinî tasavvurlarla sahip insanlara esenlik ve barışı sağlayan İslâm dini ve medeniyeti şimdilerde niçin yitik konumunda ve yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? İnsanın amacı dünyada mutluluğu (tahsilü's-saâde), âhirette ise mutlak kurtuluşu ve en yüce mutluluğu (saadetü'l-kusvâ) elde etmektir.¹⁶ Bunu sağlamak nasıl mümkün olacaktır?

Yüce Mevlâ, Hz. Âdem'den itibaren insanlara dünyada refah, âhirette felâhı sağlayacak ilkeleri, farklı zaman ve mekânlarda, farklı dillerde farklı uygulayıcılara (nebî/resul) göndermiştir. Hz. Âdem'den itibaren hep aynı (iman) ilkeler, farklı zaman ve mekânlarda farklı dillerde muhtelif peygamberler tarafından hayata geçirilmişlerdir. Bu anlamda bütün peygamberlere gönderilen dinin ortak adı İslâm'dır. Bu açıdan tek bir “İlâhî Din” vardır. Dünyada refah, âhirette felâhı sağlayacak ilkelerin, yani vahyin çe-

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Ahmed-i Yesevî ve Türk Halk Müslümanlığı” *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996, s. 581-587, aynı makalenin genişletilmiş şekli *Yesevîlik Bilgisi* içinde, s.178-1180.

¹⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 126-142; Zeki Velidi Togan, “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat” *Yesevîlik Bilgisi*, s. 267.

¹⁶ İbn Sînâ, “Makamâtü'l-Ârifin ve Âriflerin Olağan Üstü Hâlleri” *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli, Litera Yay., s. 180; İbn Sînâ, *Âriflerin ve Olağanüstü Hadiselerin Sırları*, şerh. Fahreddin Razi, çev. Ömer Türker, Hayy Kitap, 3. baskı, İstanbul 2013; Esra Fırat, İbn Sînâ'nın Makamâtü'l-Ârifin risâlesini Cibril hadisi bağlamında okumak adlı bitirme tezine bakılabilir.

lişini düşünmek mümkün değildir. Çünkü şah damarımızdan daha yakın olan ve bize nefesinden üfleyen Rabb'imiz, bizlere yanlış bilgi vermez. Buna akıl doğrusu denir.

Bu doğruluğun pratiğe geçirilmesindeki uygulamalarda ortaya çıkan farklı uygulamalara, yol ve yöntemlere ise olgusal doğruluk diyoruz. Yani zorunlu olmayan ve karşıtı mümkün olan doğruluk tasavvurlarıdır. Bu anlamda “ed-Dîn”i akıl doğrusu; şeraitleri ise olgusal doğruluk tasavvuru içinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü bunlar birbirlerini nakzeder ve hepsi de mutlak doğruluk ve evrensellik iddiasında bulunur. Son kitap olarak Kur’ân bu çelişik ve tahrip edilmiş hususları yeniden tashih etmiş ve yeni bir söylemle ortaya koymuştur. Bir daha peygamber gelmeyeceğine göre, peygamberimizin varisleri olan âlim, âbid, ârifler getireceklerdir. Kur’ân-ı Kerîm’i ve bunu hayata geçiren Peygamberimiz’in tavır, tutum ve eylemlerini “yaşayan sünnet” hâline getirerek, temel ilkelerden hareketle yaşanan soru(n)lara çözüm önerileri üreteceklerdir.

Bu da ilk olarak Tanrı-evren-insan ilişkilerinin nasıl olduğunun tabii/ pozitif/ideal (b)ilimlerle açıklanmasını, sonra bu evrenin niçin yaratıldığı sorusuyla ilgili olarak ilahiyat ve medenî ilimler (fıkıh, kelâm) ile cevabını aranmasından geçer. Diğer bir ifadeyle yitik medeniyetimizin kuruluş kodlarını yeniden keşfetmek ve güncel soru/n/lara çözümler üretebilecek bir bilgi ve bilim felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir. Eğer yeni bir medeniyet anlayışı kurgulamak ve hayata geçirmek istiyorsak, öncelikle 17-19. yüzyıllara hâkim olan pozitivist “bilgi güçtür, güç de bilgidir” anlayışın tutarlılığını tahlil etmek gerekiyor ki, bu yazının amacının dışındadır.

Hz. Muhammed (s.a.s.) indirilen mesajın kısa sürede özgün bir medeniyet teşekkülüyle hâsıl olan yüksek kültürü biçimlendirmede oldukça etkin ve büyük ölçüde özerk entelektüel bir faaliyetin klasik kaynaklar bağlamında yeniden okunması gerekir. Bu bağlamda İslâm düşünce geleneğinin teşekkülünde önemli rol oynayan Kindî’nin “fi Aksâmi’l-ulûm”; felsefe tarihinde Aristoteles’ten sonraki “İkinci Muallim” sıfatını kazanan Ebû Nasr el-Fârâbî’nin “İlimlerin Sayımı Hakkında Kitap” isimli risâleleri nasıl yeni bir yöntem geliştireceğimize dair ipuçları verebilir.¹⁷ Daha sonraki âlimlerde aynı yöntemle yani öncelikle Tanrı-evren ve insan münasebetlerini nasıl kurgulanacağına dair beşerî/şer’î ilim ve pozitif bilimlerin mahiyetini ve tasnifi yaparak çalışmalarına başladılar.¹⁸

¹⁷ Fârâbî, *İhsâu’l-ulûm*, çev. A. Ateş, Ankara 1986, s. 53 vd, Mevlüt Uyanık, “İslâmî İlim Kavramsallaştırması”, *İslâmîyat*, 2003, c. VI, sy. 4, s. 13-36.

¹⁸ Fârâbî, Kindî’nin beşerî ve dinî şeklindeki ilim tasniflerinin yerine sistematik bir ilimler sınıflaması yapmıştır: Dil, mantık, matematik, fizik ve metafizik, Medenî İlimler (fıkıh, siyâset, kelâm ve ahlâk) Bu kategorik tasnifi bir değer açısından ele

İslâm dünyasına İskenderiye üzerinden intikal etmiş olan Aristocu ilimler tasnifiyle, Kur’ân ve özellikle Şeriat’tan türetilen anlayışla uzlaştırma arzusunun sonucu olması” kanaatimce bilimlerin İslâmîleştirilme çabasının ilk örneğidir: İslâm medeniyetinin muhtelif dil, kültür ve bilimlerle karşılaştığı zamanki fikri karışıklıkları gidermek için bir ilimler tasnifi yapmıştır. İslâmîleştirilmeden kasıt da bu anlamda, mevcut bilimlerin İslâm’ın toplumsal normlarıyla uyuşacak şekilde nasıl uygulanacağını göstermektir. İslâmî entelektüel faaliyetlerle var olan bilimler arasında yaratıcı bir uyum sağlayarak, ilimlere bir çekidüzen vermiştir. Bu ilimleri birleştirerek aralarında karşılaştırmalar yaparak mükemmel bir şekilde İslâmîleştirdikten sonra Müslüman âlimler, fikrî bunalım ve anarşi çıkmasını engelleyen yapıcı unsurları içeren bir yaratılığa sahip olmaya başlamışlardır.¹⁹

Gerek klasik kelâm, gerekse felsefe kitaplarında ilk konunun bilgi ve bilginin elde edilmesi ve tasnifi, duyular, akıl ve haber-i mütevâtirin neliği konularıyla başlaması, İslâm’ın kendine özgü bir “episteme”si, bir “paradigma”sı olduğunun göstergesidir. Müslüman filozoflar burhan yöntemini önceleyerek, cedel/diyalektik yöntemin farklı görüş/epistemeyi red, tekfir veya ötekileştirmeden kaçınırlar. Böylece reddedilen öğretiyi için “gerekli bir öteki” konumunu pekiştirme riskinden uzak durulur. Burhan yöntemi, zaruri olarak aklî ve yakînî bilgiye götürür.

Burada bir “episteme”nin diğeri üzerine mutlaklığı veya reddi, dışlanması değil, paradigmalar arası rekabeti öngören bir düşünce pazarı kurulmasını istediği için yanlışlıklara, aksaklıklara dikkat edilir ama Hakk’tan yansımaları barındıran hususlarda ötekileştirilmez. Hatta Muhammedî yol ve yöntem, öncekilerin yöntemleri (şer’u men kablena) bağlamında Hz. Âdem’den itibaren, temel ilkelerin farklı zaman ve mekânlarda pratiğe aktarılma tarzlarını inceler, nasıl bilimsel modeller geliştirdiklerine bakar ve medeniyet(ler) kurulma süreçlerine dikkat eder. Dönemindeki kadim medeniyetlerle yüzleşmeden kasıt budur: Çünkü insanların; ne yaptığı, ne düşündüğü ve nasıl düşündüğü arasındaki farklara dikkat ederek, içinde yetiştiğimiz kültürün unsurlarının kavramsal bir tahlile tabi tutulması, bi-

arak, astronominin konusu şerefli diye ilk sıraya koymuş, Geometriyi kullandığı delillerin kesin sonuç vermesi açısından ikinci, pratikte büyük yarar sağladığı için dinî ilimleri üçüncü sıraya koymuştur. İlk ve son ilimlerin birleşimine metafizik de denilebilir. Bu anlamda aslında Meşşâî geleneğin kurucusu ve muallim-i sâni denilmesinden hareketle ilk Müslüman filozof da denilebilir. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, “Fârâbî’nin Medeniyet Tasavvuru ve Kurucu Metni Olarak İhsâu’l-Ulûm”, *Medeniyet Düşünürü Fârâbî Uluslararası Sempozyumu*, Eskişehir 13-15 Kasım 2014.

¹⁹ Mehdi Emin Razavî, *Modern Dünyanın Meydan Okumaları ve Geleneksel İslâm: Ontolojik Bir Analiz*, çev. Mevlüt Uyanık, Fez Yay., Ankara 2012, s. 89-90.

lişsel unsurlarının tahlili, bilgi-bilim ve değer ilişkisinin tespitinde büyük önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, sosyopolitik bir canlı olarak insan, modern bilgi ve bilim anlayışında “modern” olanın ne olduğunu, bilimsel keşiflerin ve bulguların değerlerinde ne gibi değişiklikler ortaya çıkardığını araştırmaya başlamıştır. İslâm dünyasında oryantalist sömürü sonrasında önemli oranda gerileme yaşanan bilgi, bilim ve felsefe alanında yeniden bir diriliş için Seyyid Nakîb el-Attâs, İsmâil Râcî Fârûkî, Batılı tasavvurları ciddi bir eleştiriye tabi tutarak “Bilginin İslâmleştirilmesi” üzerinde çalışmaya başladılar. Bu projede yaşanan aksaklıklara da dikkat ederek, bir İslâm bilim tasavvuru geliştirilmesi üzerinde duran S. Hüseyin Nasr ve gelenekselci akım paradigması oluşmaya başladı. Batılı moderniteye ciddi eleştiriler yönelten Fazlurrahman farklı çözüm önerilerini gündeme getirdi.²⁰

II. Yeni Bir Türk-İslâm Medeniyeti Tasavvuru İçin Türkistan/Horasan ve Türkiye Birikimini Okumak

11 Eylül 2001 aslında yeni yüzyılın başlangıç tarihidir. Küresel güçler, enerji üretim ve arz merkezlerine, demokrasi ve insan hakları vb gerekçelerle müdahalelerde bulunmaya başladı. Irak’tan başlayarak (bir zamanlar ipek yolunun güney hattı olan) Afganistan ve Pakistan bölgesine kadar alanda “sürekli bir istikrarsızlık” durumu oluşturuldu. Arap Baharı adıyla başlayan operasyonlarla Orta Doğu bir kan gölüne dönüştü. Önceden “Medeniyetler Arası Savaş” ve “Tarihin Sonu” tezleriyle İslâm dünyasına yönelik müdahalelerin altyapısını oluşturmakta kullanıldı.

Şimdi Müslümanlar Şifî-Selefi ayırımı adı altında bir medeniyet içi çatışmaya sürüklenmek üzere. Bu çatışma hâlinin dışında kalabilmenin yolu Türkiyeli Müslümanlar için Atayurt ve Anayurt birikimini yani Hanefî fikhî ve özgür iradenin simgesi olan Mâtürîdî akaidini yeniden okumakla mümkün olabilir. Ehli sünnet’in önemli akımının hâl dili olan Ahmed Yesevî ile gönüllere hitap etmesini güncellememiz şarttır. Bunun felsefî boyutunu ise Fârâbî’nin “İlimlerin Sayımı” adlı eserinde yaptığı gibi, Tanrı-evren ve insan ilişkisini açıkladığı gibi bir sunumla yeni bir medeniyet tasavvuru oluşturabiliriz.

“Batı Felsefesi Platon’a düşülen dipnotlar” denilir, biz de Muallim-i Sâni Fârâbî’nin Tanrı’nın evreni niçin yarattığını, insanın varoluş anlamını ilâhiyat bağlamında müzakere etmeye başlayabiliriz. Ardından bu tasavvurun nasıl hayata geçirileceğiyle medenî ilimler (siyâset/fikh ve kelâm) ilgilenir. Fârâbî’nin ve diğer Müslüman filozofların ahlâk ilmini siyâset

²⁰ Mevlüt Uyanık, *Bilginin İslâmleştirilmesi ve Çağdaş İslâm Düşüncesi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, s.111.

ilmi ile birlikte “medenî ilimler” kısmına dâhil etmesi, günümüz siyâsal sorunlarına dair etik problemlere çözüm önerileri üretmede etkili olabilir.²¹ Atayurt ve Anayurt merkezli yeni bir medeniyet tasavvurunun müspet/doğa bilimleri bölümünü ise Bîrûnî merkezli bir yöntem ile yeniden üretilir.²²

“Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak” adıyla bu medeniyet tasavvurunu oluşturma projemizin, yerli/millî güncel şahsiyetleri olarak Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu ve Erol Güngör gibi âlimlerimizin yöntemlerini inceliyoruz. Özellikle Topçu’nun Batı materyalist ve pozitivist öğretisinin etkinliğini, Bergson’un sezgi felsefesi ve Blondel’in aksiyon felsefesinden hareketle temellendirmesini önemsiyoruz. Topçu’nun Abdülaziz Bekkine ile de dinî/millî/yerli kurguyu yaptığını düşündüğümüz zaman, bu medeniyet tasavvurunun hâl dili olan Yesevî yöntem de güncellenmiş olacaktır. Çünkü Sünnî/Hanefî olan Yesevî, bir sûfî şair ve müşşid olarak düşünce aksiyonunun temelini Hz. Muhammed (s.a.s.) sünnetine bağlılık oluşturur.²³

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda Anadolu merkezli bir öğreti geliştirilmeye çalışıldı. Mavi/seküler Anadoluçuluk bu coğrafyada öteden beri hâkim olmuş medeniyetleri temel alan bir fikir akımı olarak hâlâ etkisini sürdürmektedir. Türkçü Anadoluçuluk, daha çok Türkçülük ve milliyetçilik kavramlarıyla beslenen bir anlayış olarak ortaya çıktı. İslâmcı Anadoluçuluk, 1939 sonrası dönemde ortaya çıkan bir harekettir. Bunun teorik arka planı Hareket Dergisi (1939-1949) etrafında gelişen fikirlere Hüseyin Avni Ulaş, Nurettin Topçu öncülük etmiştir. Mekânın manevi gücüne vurgu yaparak mekânın, ırkı millete dönüştürmesinden söz etmişlerdir.

Kendi millî, dinî, yerli değerlerine yabancılaşan nesiller özgüvensizlik duygusuna kapılırlar. Buna engel olmak ancak Anadolu rönesansı, yani bu coğrafyaya özgü bir “yeniden doğuş” ile mümkün olabilecektir. Topçu, bu bağlamda rönesansı insanlığın yaptığı her “iman hamlesi” olarak görür. Çünkü rönesans fizikî dünyayı bilip, oradan metafizik/manevi değerler oluşturmaya yönelik olup, “kendimize dönüş” hareketidir. Bunun için Anadolu’daki bin yıllık İslâm tefekkürünü yöntemli bir şekilde inceleyerek bir ilim zihniyeti oluşturmak gerekir. Görüldüğü üzere İslâmcı Anadolu-

²¹ M. S. Aydın, “Fârâbî’nin Siyâsî Düşüncesinde Saadet Kavramı”, *Ebû Nasr el-Fârâbî, Siyâsetü’l-medeniyye*, veya *Mebadiü’l-Mevcutat*, çev. M. S. Aydın-A. Şener-M. R. Ayas, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2012, s. 15-16.

²² Hanefî Özcan, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde “Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, s. 463, 468, M. G. S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Entelektüel Gelenekler Arasında Olgunlaşma ve Diyalog*, çev. B. Çetinkaya-M. Şeviker, haz. M. Karabaşoğlu, İz Yay., İstanbul 1993, c. II, s. 180-184.

²³ Yaşar Nuri Öztürk, “Yesevilik”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 270-271.

culukta “vatan” fiziksel olduğu kadar, ahlâkî değerler sisteminin sınırlarını çizmektedir. Bu değerler, insanlar için önemli bir mekânı vatanlaştırmıştır.²⁴

Görüldüğü üzere, “Aksiyon/Hareket felsefesi” ile “Mekân” yani Anadolu ve manevî gücünü önceleyen bu bakış açısı, bana göre, hem Anadolu’yu yurtlaştıran Horasan ve Yesevî kültürü dediğimiz millî ve dinî birikimine hem de insanlığın evrensel felsefî birikimine sahip olarak Anadolu’nun salt seküler-Batı kültüründen ibaret olduğunu söyleyen akımlara ciddi eleştiriler yöneltilir. Velhâsıl Melâmî meşrep Horasan alperenleri İslâm’ın Anadolu toprağıyla terkididir. Sezai Karakoç’un ifadesiyle, Selçuklu ile Müslümanlaşan Anadolu kendini ancak, büyük bir metafizik hamleyle koruyabilir ve büyük bir tarihî oluşla yeniden kurabilirdi. Bunu da 13 yy.’dan itibaren Ahmed Yesevî’nin müridleri olan Horasan alperenleri gerçekleştirdi. Önce Kutbiddin Haydar isimli Türk şeyhi Yesevîlik ile Kalenderîlik öğretisini uzlaştırarak Haydarîlik meşrebini kurmuştur. Bektaşîlik teşkil edene kadar da Yesevîlik bu öğreti ile temsil edilmiştir.²⁵

Anadolu insanına yaşama ümidi ve mücadele gücü verdiler. Halkın yıkılan maneviyatını yükselttiler. Birlik ve beraberliğin sağlanmasında, dayanışma ve direnme gücünün artmasında müspet rol oynadılar. Öte yandan diğer dinlerin mensuplarına karşı da son derece müsamahalı davrandılar. Onları din değiştirmeye zorlamadılar. Bu insanî davranışlarıyla Müslümanlığın Anadolu’da en ücra köşelere kadar yayılmasını ve benimsenmesini sağladılar. Aslında Kafkaslar ve Balkanların İslâmlaşması için de benzer bir tespit yapmak mümkündür.²⁶ Yesevî öğretisiyle yetişen ve Anadolu’da oldukça etkin olan sûfilerden birisi de Hacı Bektâş-ı Velî (1209-1270)’dir. Horasan’ın önemli kültür merkezlerinden olan Nîşâbur’da doğan, eğitimi ni Yesevî medresesinde ve Hoca Ahmed’in halifelerinden Lokmân Peren-

²⁴ Emre Yıldırım, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluculuk Hareketi*; İÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 100, 163, 330-337; Komisyon, *Türk Siyasî Hayatı*, AÜAÖF, Eskişehir 2013, s.121-126; Barış Karacasu, “Mavi Kemalizm: Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Kemalizm*, İletişim Yay., c. XII, İstanbul 2009; Süleyman Seyfi Ögün, *Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, s. 44; Mustafa Kutlu, “Nurettin Topçu İçin Bir Biyografi Denemesi”, *Fikir ve San’atta Hareket: Nurettin Topçu Özel Sayısı*, c. X, sy. 112, Ocak-Şubat-Mart 1976, s. 110-113.

²⁵ Eraslan, a.g.m., s.117; Ocak, “Ahmed-i Yesevî ve Türk Müslümanlığı”, *Yesevîlik Bilgisi* içinde s.180; a.mlf, *Bir Sûfî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi*, s. 455-458; “Anadolu Sûflüğünde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik”, s. 468-469, Metin Akar, “Osmanlılarda Yesevîlik” *Yesevîlik Bilgisi*, s. 471-472.

²⁶ Osman Türer, “Türk Dünyasında İslâm’ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sûfî Tarikatlar ve Yesevî’nin Rolü” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s.73.

de'nin yanında dergâhlarında tamamlamıştır.²⁷

Kırk yaşlarındayken Moğol İstilasası üzerine Anadolu'ya gelmiş, irşat faaliyetlerine burada devam ettirmiştir. Dolayısıyla ne Yesevî'de ne de Hacı Bektâş-ı Velî'de Şiîlik yoktur. ²⁸ Lokmân-ı Perende ile irtibatı yoktur iddialarını²⁹ analiz ettiğimizde, iki önermeyi de inceleyen Köprülü, Hacı Bektâş'ın Yesevî'nin müritlerinden olma ihtimalini belirtir. Bu bağlamda Bektaşılık üzerine de ayrıntılı çalışma yapılması, Makalât ile Hikmetleri içeren Dîvân arasındaki benzerliklere rağmen günümüzdeki Bektaşılık tasavvuru hakkında oldukça sert ve olumsuz ifadeler kullanıldığı üzerinde durulmalıdır. Şimdi Ahmed Yesevî'nin yetiştiği kültürel ortam ve geliştirdiği yöntem ve ortaya koyduğu İslâmî tutum hakkında bilgilendirmeye geçebiliriz.

III. Ahmed Yesevî ve Yöntemi

Hâce-i Türkistân ve/ya Pîr-i Türkistân diye anılan Ahmed Yesevî'nin doğum ve ölüm tarihleri üzerinde net bir bilgi yoktur. Bugünkü Kazakistan'ın Çimkent şehrinin doğusunda Sayram kasabasında doğmuştur. Bazı önemli kaynaklarda Yesi olarak zikredilir.³⁰ Ama hikmetlerinden hareketle yapılan

²⁷ Lokmân-ı Perende ile Hacı Bektâş-ı Velî irtibatının tutarlı olmadığı da söylenmektedir. Lokmân, perendelik (uçmak/keramet istediği mekâna başsız ayaksız girebilme yetisi) nasibini Yesevî'den mi yoksa Muhammed Hanefî'den mi aldığı da tartışmalıdır. Abdülbaki Gölpınarlı, Lokmân-ı Perende adını taşıyan üç kişiden söz eder: Birincisi Şeyh Lokmân-ı Serahsî'dir ve 1048'de ölmüştür. İkincisi, Hüseyin Baykara zamanında Herat'ta yaşamış bir şeyhtir, 1492-93'te ölmüş ve buraya gömülmüştür. İkisi arasında 14. yüzyılda Erdebil'de yaşamış olan ve Safavîler'in Anıtkabri sayılan türbeye gömülmüş olan bir başka Lokmân-ı Perende bulunmaktadır. Mezarı, Şeyh Sâfiyüddin İshâk (öl. 1334)'ın oğlu Şeyh Sadreddin Mûsâ (1334-1392) tarafından yaptırılmıştır. Perende (Uçan) sözcüğü üzerinde de durmak gerek. Bu isim gezginci dervişler olan Kalenderî tarikatına bağlı başka bir kişiye de verilmiştir. Bu kişi de ünlü Şems-i Tebrizî'dir. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12029/haci-bektas-ve-lide-ahmed-Yesevî-ve-lokman-perende-bagla-.html>; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 50-54; Öztürk, a.g.m., s. 285; Ayhan Pala, "Yesevîlikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı", s. 299.

²⁸ Ahmet Tekin, *Hacı Bektaş Veli: Makalât*, önsöz, Türkiye Sağlık İş Sendikası Yay., Ankara 2002, s. 7-13; Abdurrahman Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakrnâme'si ile Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makalât'ı Arasındaki Benzerlikler", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı ve Eserleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 335-351; Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 271; Mürsel Öztürk, "Ahmed Yesevî-Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre Zinciri", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 286-287.

²⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.110-112; benzerlikler için bkz. Mustafa Tatçı, "Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre'de Dört Kapı-Kırk Makam", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 303 vd; Yılmaz Kurt, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 517.

³⁰ Yesi ibaresi aslında Yazı diye de okunabilir iddiası için bkz. Zeki Velidi Togan, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat" *Yesevîlik Bilgisi*, s. 265; Enver Konukçu, "Sayram ve Yesi", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 249-252.

incelemelere göre Sayram daha tutarlıdır. 1085-1095 yılları arasında bir gün doğduğu ve 1166-67 yılında vefat ettiği de iddia edilir.³¹ Doğduğu ve vefat ettiği iki yer arasında 157 km uzaklık vardır. Zaten Sayram'ın önemli âlimlerinden alan babası Şeyh İbrâhîm'in vefatı üzerine yedi yaşında Yesi şehrine göçtüler. Bu şehir, Aslan Bab/a denilen ârif ve âlim insanın etkisi altındaydı. Horasan Melâmîliğini temsil eden Arslan Bab/a'nın eğitimiyle epey mesafe alır. Onun vefatı üzerine eğitimi tamamlamak için Buhara medreselerinde İslâmî ilimleri tahsil etti.³²

Tahminen 504/1112 yılında tanıştığı Ebû Yâkub Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. el-Hasan b. Vehre el-Hemedânî (d.440/1048-ö.535/1140) Hanefî fikhî ile tasavvufu meczeden güzide âlimlerden birisiydi. Hâcegân silsilesinden olan Yûsuf Hemedânî'den hem fikh dersleri aldı, hem de ona intisap etti. Hadis, usûl-i fikhî, hilaf ve nazar ilminde ileri bir derece de âlim olan Hemedânî, Nizamiye medresesinde eğitim gördü. Ünlü müderris Ebû İshâk el-Şîrâzî (ö. 467/1083)'nin talebesi oldu. O aynı zamanda Tayfûriyye (Nakşibendî) meşrebine göre hareket eden bir sûfiydi. Hocası Ebû Yûsuf el-Hemedânî, onun da hocası Abdullah el-Ensârî (ö.1089) Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 910)'den etkilenmiştir. Nizamiye medreselerinde ders veren bu güzide âlimin şeyhleri arasında İmam Gazzâlî ve onun mürşidi olan Ebû Ali el-Fârmedî de sayılır. Fârmedî'nin Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin talebesi olduğunu biliyoruz.³³

Hikmetlerine bakılınca, Şakîk-ı Belhî, Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî, Ma'rûf-i Kerhî gibi mutasavvıfların da etkisi görülmektedir.³⁴ Hemedânî üzerinden Nakşî silsilesi şöyle sayılır: Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/64), Selmân-ı Fârisî (ö. 35/665), Kâsım b. Muhammed (ö. 720), Câ'fer-i Sâdık (ö. 148/765), Ebû Yezid Tayfûr el-Bistâmî (ö. 216/831), Ebû'l-Hasan Harakânî (ö. 425/1034), Ebû Ali el- Fârmedî (ö. 477/1084), Yûsuf Hemedânî. Çünkü Yesevî, Hemedânî'nin 3. halifesi olmuştur. Daha sonra yerini Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye bırakıp, Buhara'dan ayrılıp memleketi Yesi'ye dönmüştür.³⁵ Türk toplumuna özgü bir tarikat olarak Yesevîliği tesis etmiş-

³¹ Kemal Eraslan, Ahmed-i Yesevî, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s. 99-100.

³² Köprülü, *a.g.e.*, menkıbevi hayatı için bkz. s. 27 vd; tarihi hayatı için bkz. 61 vd; Necdet Tosun, "Ahmed Yesevî", AYÜ Yay., Ankara 2016, s. 19-22.

³³ Köprülü, *a.g.e.*, s. 65 vd; Tosun, *a.g.e.*, s. 15-18; Ethem Cebecioğlu, "Hoca Ahmed-i Yesevî" *Yesevîlik Bilgisi*, s. 118-119; Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 270-271; Ahmet Ocak, "Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevîlik", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 293-295.

³⁴ M. G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Tarikatların Tasavvufu*, çev. A.Varlı-M. Karabaşoğlu, haz. M. Karabaşoğlu, İz Yay., İstanbul 1993, c. II, s. 235; Eraslan, *a.g.m.*, s.102-103.

³⁵ Bkz. M. Esad Çoşan, "Takriz", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996, s. 37-49; M. Serhan Tayşi, "Ahmed-i Yesevî", *aynı yer*, s.

tir. Nakşibendîlik ve Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 1221)'nin kurduğu Kübrevîlik tarikatlarıyla birlikte üç sûfî yapılanma Atayurt'ta yaygınlaştı. Hem Kübrevîlik hem de Nakşîlik kültürüne Yesevîlik önemli oranda etki etmiş ve içine nüfuz etmiştir. Bu açıdan bu iki sûfî yapı da kendini Yesevîlik ile irtibatlandırmıştır.³⁶

Yesevî İslâmlaşmış bir ortamda hizmet etmesi bir hazır bulunuşluk içinde olması da, etkisini artıran nedenlerden birisidir. Hocası Hemedânî'nin bölgede binlerce putperesti İslâm'a kazandırdığı nakledilmektedir. Yaklaşık iki buçuk asır öncesinden Hallâc-ı Mansûr (ö. 309)'un bölgede dervişleriyle beş yıllık bir tebliğde bulunduğu bilinmektedir.³⁷ Sünnî geleneğin fıkıh ve itikat anlayışıyla tasavvufu meczetmesi oldukça önemlidir. Hem şeriatın ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır, hem de bunları oldukça basit ve sade bir dil ile anlatmayı başarmıştır.³⁸ Aslında bu anlamda etkisi uzun süre devam eden ve Türkler tarafından kurulan ilk tarikat Yesevîlik'tir, denilebilir. Hem Moğol İstilasası sırasında hem de Sovyetler Dönemi'nde yaşanan kırılmalara karşı halkın dinî bilincini korumuştur. Bu açıdan hem Sünnî tasavvuru tebliğ hem de dış tehditlere karşı muhafaza görevini görmüştür. Bunu sürekli bir direniş bilinci sağlayarak ve halkı teşkilatlandırarak yapmışlardır.³⁹ Sûfî idealinin ana çizgilerinden birisi Allah'ın kendisine bahşettiği her şeyi fakirlere, dullara, yetimlere, gariplere ve ihtiyaç içindeki aile babalarına dağıtmak⁴⁰ ilkesini yaşatmaları da halka ulaşmalarına vesile olmuştur.

51-59; İsmail Yakıt, "Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", *aynı yer*, s. 61 vd; Cebecioğlu, a.g.m., s.119-122.

³⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*; s. 16,114-118; Ocak, "Bir Sûfî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi", s. 453.

³⁷ Frit Meier, "Sûfîlik ve İslâm Kültürünün Sona Erişi" çev. Ahmed Arslan, "İbn Sînâ ve Spinoza'da Felsefe-Din İlişkileri", *İslâm Felsefesi Üzerine*, Bilgi Ü. Yay., İstanbul 2013, s. 236; Cebecioğlu, a.g.m., s.125; Öztürk, a.g.m., s. 275; Yesevî Hallâc'ın öldürülmesini şöyle eleştirir: Mollalar "Ene'l-Hakk" ifadesinin manasını anlamadılar. Hakk Teâlâ zâhir ehline manevî hâlleri anlamayı nasip etmedi. Rivayetler yazıldı, kimse onun hâlini anlamadı. Mansûr gibi velîyi darağacında astılar." Tosun, *a.g.e.*, s.75.

³⁸ Bu açıdan onu heteredoks (sapkın) olarak nitelendirmek tutarlı değildir. (Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, TTK. Yay., Ankara 1959, s.98.) (Bu iddiayı yapan Fuat Köprülü, daha sonra (Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatına İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1991, s.76) bu görüşlerinden vazgeçmiş görünmektedir. Vahdet felsefesine en yakın olduğu zamanlar (li maallah, mutu kalbe en temutu ve fena fillah) da bile şeriatin silahını asla unutmaz. Şer'î ilimlerdeki derinliğinin tesirini halkın anlayacağı sade bir dil ile izah eder ve temel ilkelerden asla taviz vermez. Ethem Cebecioğlu, Hoca Ahmed-i Yesevî" *Yesevîlik Bilgisi* içinde, s. 122-123, Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 271-274.

³⁹ Türer, a.g.m., s. 76-80; a.mlf, *Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi*, s. 469, 482.

⁴⁰ Frit Meier, "Sûfîlik ve İslâm Kültürünün Sona Erişi" çev. Ahmed Arslan, "İbn Sînâ ve Spinoza'da Felsefe-Din İlişkileri", *İslâm Felsefesi Üzerine*, Bilgi Ü. Yay., İstanbul 2013, s. 238.

Yesevîlik'in kurumsal bir yapı olarak çıkması Kur'ân ve Sünnet gibi iki temel ve bunun halka yansımaları olan tasavvufun Arslan Baba Melâmîliği ile olmuştur. Temel ilkelere sıkı sıkıya bağlı olan bu yapıyı "tarikât" kılan riyâzet ve mücâdehe, halvet ve (cehrî) zikirleri vardır. Zikir-i erre denilen bu cehrî tarz, halvete muhalif olan Hâcegân/Nakşîyye tarikâtına göre daha farklı eğitim metodu izlemiştir. Türkistan'da başlamış ama kısa süre içinde Harezm ve Mâverâünnehir'e doğru yayılmıştır. Tarikatın ahkâmı, vacipleri, sünnetleri ve adabları bellidir. Müridin uymaya mecbur olduğu hususlar da nettir. Tabii şeyhlik için gerekli olan şartlar da açıktır.⁴¹ Cehrî zikir yaptıkları için Cehrîyye de denilen Yesevîlik, Mansûr Atâ, Said Atâ, sûfî Muhammed Danişment ve Hakîm Atâ ile yayılmıştır. Bunlara silsile-i meşâyih-i Türk de denilir.⁴² Yesevî, el/devlet, dil/Türkçe ve bel/boy'a sahip çıkmasını, İslâmîyet'in temel ilkelerini merkeze alarak halkın anlayıp yaşayabileceği bir şekilde sunmasını, İbn Haldûn'un sebep/din ve nesep/soy/ırk bağlarını asabiyeti yani toplumsal birlikteliğini sağlaması bağlamında yorumlayabiliriz.⁴³

Genelde tasavvuf ve tarikat denildiği zaman, çoban sürü ve itaat kültürü baskın anlaşılır. Oysa Yesevîlik'te asla pasif ve körü körüne bir itaatın gerektirdiği şuursuz, uyuşuk ve bilinçsiz bir tevekkül anlayışı yoktur. Sürekli hayatın içindedirler, rızıklarını alın teriyle kazanırlar. Ziraata özellikle önem verirler. İçinde yaşadıkları toplumun millî âdetlerini önemserler, halk içinde halkla beraber olmayı öncelerler.⁴⁴ Hem fetihlerde hem de fetih sonrası İslâmlaşmayı sağlamaları da bu aktif yapılarına borçludurlar. Siyâseten dönemin Karahanlı Satuk Buğra Han (893-955) ve kendi çağdaşı olan Buğra Tekin Arslan Kara Hakan el-Gazi (1034/1047)'ye bağlılığını beyitlerinde açıklar. Yani mevcut siyâsal düzene bağlılığı ve toplumsal hayata olan katkılarının yanı sıra, dış tehlikelere karşıda gösterdikleri direnişi

⁴¹ Ahmed Yesevî, *Fakrnâme*, haz. K.Eraslan, s.14-19; Köprülü, a.g.e., s. 98-108; Necdet Tosun, *Türkistan Dervişlerinden Yedigâr: Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler*, İnsan Yay., 2011, s. 23-29; a.mlf, Ahmet Yesevî, s.18; Eraslan, a.g.m., s. 115-117; Türeci, a.g.m., s. 232-236; Zeki Velidi Togan, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat" *Yesevîlik Bilgisi*, s. 267.

⁴² Köprülü, a.g.e., s.108 vd; Tosun, *Ahmed Yesevî*, s. 40-45; Cehrî zikre ahenkli ve düzenli bir şekilde iki veya üç kişi tarafından okunan Yesevî hikmetleriyle başlanır. Zikir ve okunan hikmetlerin coşkusu ve ses dengesi (bıçkı sesi gibi) birbirini takip ederek yükselir. Mehmet Cantürk, "Doğu Türkistan'daki Tasavvuf ve Hoca Ahmed Yesevî", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, s. 49.

⁴³ Muhammed b. Abdurrahman b. Haldûn, *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul 1990, c. I, s.18, 402-410; Mevlüt Uyanık, *Felsefî Düşünceye Çağrı*, Elis Yayınevi, Ankara 2003, s. 138-139.

⁴⁴ Şeyh bağış vb. hemen ihtiyaç sahibine olana verir, kendisi yemez, çünkü murdar et yemek gibidir bu. Türeci, a.g.m., s. 230-231.

ve halkı teşkilatlandırmada da son derece işlevseldir. ⁴⁵ Kanaatime göre bu durum Nurettin Topçu'nun "İsyan Ahlâkı" merkezli bir direniş kültürüne sahip olduklarını göstermektedir. Bu anlamda Yesevî, iman, irşat ve düşünce adamıdır. Halk kütlelerinin pratik olarak eğitimini üstlenmiş, bunu kendisine görev bilmiş Sünnî mutasavvıf bir âlimdir. ⁴⁶

Göçer Türk topluluklarına fikhî ve itikadî hususlarını basit ve sade bir dil ile anlatılmasını tercih etmiş ve bu nedenle de oldukça kabul görmüştür. Diğer bir ifadeyle İslâmiyet, tasavvuf ve millî kültür bir bütün olarak sunulmuştur. Bu açıdan hikmetler hak ve hakikati anlatmak için bir vasıta. Büyük ölçüde öğretici/didaktik bir özellik taşımaktadırlar. ⁴⁷ Bu husus yaygınlaşmasına neden olmuştur ama kesinlikle edebî olmadığı anlamına gelmez. Tersine kelâm/akaid ve fıkıh/muamelat tartışmalarının ayrıntılarına girmeden neyin nasıl olduğunu belirten ve doğrudan vicdanlara hitap eden sade bir dil kullanımı tâlim ve terbiye irtibatının güçlülüğünü göstermektedir. Ayrıca temel iman esaslarını kelâm ve felsefenin ayrıntılı incelemeleri ve anlaşılması zor ifadeleri yerine, sade ve basit bir dil ile anlatmak büyük bir yetenek olsa gerektir. ⁴⁸ Nitekim Yûnus Emre onun hikmet tarzı meyvelerini "ilahî" adıyla Anadolu'da yaygınlaştırmıştır. ⁴⁹ Özellikle İslâm Felsefesi'nin amacının dünyada tahsîlü's-saâde; ahirette ise saadetü'l-kusvâ olarak nitelendirilmesini anlatırken Yûnus Emre'nin şu şiirini kullanırdım:

"Eğer beni öldüreler,
Külüm göke savurular
Toprağım anda çağıra, bana seni gerek seni
Cennet Cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç hûri
İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni"⁵⁰
Bu şiirinin Yesevî'de söylenişi ise şöyledir: ⁵¹

⁴⁵ Türer, *Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi*, s. 469.

⁴⁶ Nevzat Aşık, "Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı ve Eserleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 398.

⁴⁷ Nesimi Yazıcı, "Hoca Ahmed Yesevî döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 66-69; Eraslan, a.g.m., s.106-107; Mürsel Öztürk, "Ahmed Yesevî-Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre Zinciri", *Yesevîlik Bilgisi*, s. 286

⁴⁸ Köprülü, a.g.e., s.165

⁴⁹ Mehmet Demirci, "Ahmed Yesevî'den Yûnus Emre'ye" *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, s. 85-91; Eraslan, a.g.m., s.111-113; Yûnus Emre şiirlerinde Yesevî'nin halifesi olan Sarı Saltuk'u özellikle zikreder. Kemal Yüce, "Ahmed-i Yesevî'nin Halifesi Sarı Saltuk", *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s. 281

⁵⁰ <http://www.yunusemre.net/siirler/58-Bana-Seni-Gerek-Seni.html>

⁵¹ "Gece gündüz düşüncem sensin, bana sır sen gereksin/Cennete girip ne dolaşayım, ne diye hürilere bakayım/Onu bunu ben ne edeyim, bana sır sen gereksin" bkz. Tosun,

Külüm göğe savuralar.
Toprağım anda çağıra.
Bana seni gerek seni.
Cennet cennet dedikleri.
Birkaç köşkle birkaç hûri
İsteyene ver anları.
Bana seni gerek seni”

Görüldüğü üzere, Yesevî ve Yûnus Emre'nin en büyük özellikleri metafizik değerleri sade ve anlaşılabilir bir dil ile halka anlatmalarındır. Dolayısıyla Yesevî'nin Dîvân'ının estetik değerden yoksun diye nitelemek tutarlı değildir. Onun yol ve yöntemini takip eden sonraki mutasavvıf şairlere bakıldığı zaman etkisinin büyüklüğü ortaya çıkar.⁵²

1. Yesevî Öğreti ve Bireysel Diriliş

Bu anlamda Yesevî gelenek her daim bireyi önceler, bu açıdan “Dîvân-ı Hikmet, ferdî bir ahlâk mecmuasıdır.” der, Fuat Köprülü. Bundan kasıt, aslında bütün tasavvufî eğitimin ferdî hayata yönelik olmasını da düşünmek gerekir. İnsanın zihnî ve ruhî yapısını berraklaştırmak esastır.⁵³ Hesap sormak değil, hesap vermek üzerine kuruludur; iman, İslâm ve ihsanı; şeriat tarikat ve hakikat şeklinde bireysel yaşama aktarmayı söyler. Halk içinde her daim Hakk ile beraberliğini vurgular. Bir kavmin kendini değiştirmedeği sürece, Mevlâ'nın “onların durumunu değiştirmeyeceği”⁵⁴ ilkesinin bireyden başlayarak, topluma ve devlete yönelik değişim ve dönüşümün mümkün olacağını düşünüyoruz. Bunun hadîs-i şerîfteki karşılığı iman, İslâm ve ihsan kavramlarını, açık bir şekilde bize gösteren, teori (iman) ile pratik (İslâm) uyumunu sağlayan ihsan mertebesine ulaşacağını gösteren Cibril hadisidir. Bunun bir diğer ifadesi, ilme'l-yakîn (teorik bilgilenme, âlim), ayne'l-yakîn (âbid/zâhid, uygulama) ve hakka'l-yakin'dir. Felsefî dildeki karşılığı ise Hakk'ın ve Hayr'ın bilgisine sahip olmaktır. Bu bilgiye sahip olan ise “Muhsinî Duruş ve Tutuma Sahip” olandır.⁵⁵

Velhâsıl Yesevî geleneğinin tecdid projesi aşağıdan yukarıyadır, birey, aile ve topluma yöneliktir. İşte Selefî zihniyetin ve/ya siyâsal İslâm ile hareket ettiğini söyleyen birimlerin öncelikle karşılarında hedef olarak Hanefî-Mâtürîdî öğretiyi ve Yesevî geleneğini bunları içselleştiren alperen

Ahmed Yesevî, s. 64.

⁵² Öztürk, a.g.m., s. 276; Müjgan Cunbur, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ahmed Yesevî, *Yesevilik Bilgisi*, s. 487-488.

⁵³ Köprülü, a.g.e., s.160; Sabahattin Küçük, “Dîvân-ı Hikmet'de İnsan Eğitimi” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, s. 271, 279.

⁵⁴ Rad, 13/11.

⁵⁵ Uyanık-Akyol, “Hakkın ve Hayrın Bilgisine Sahip Olmak” s. 89-111. <http://web.hitit.edu.tr/dosyalar/yayinlar/aygunakyol@hititedutr210620140B7N9W0Z.pdf>

zihniyetini ve “Hakkın ve Hayr’ın Bilgisine Sahip” olanların “Muhsini duruşunu” görmeleri bu nedenden dolayıdır.

Sonuç

Dinî-ahlâkî ilkelerin temel hedefi; insanlara huzurlu, mutlu, (maddi ve manevi-sosyal açıdan) müreffeh bir ortam sağlamayı hedefler. Döneminde kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet tasavvuru oluşturup hayata geçiren Hz. Muhammed (s.a.s.) yol ve yöntemini “yaşayan sünnet” hâline getirmesi, sonra bunu yitirmemiz, yeniden bul(a)mayacağımız anlamına gelmez.

İslâm dünyasının içinde yaşadığı sosyo-ekonomik tarihini iyi incelediğimiz zaman Hanefî fıkhi, Mâtürîdî Akaidi, Ahmed Yesevî’nin hâl diliyle manevi/tinsel ilimlerle evrenin ve insanın niçin yaratıldığı; Bîrûnî gibi âlimlerin yöntemleriyle de pozitif ilimlerle evrenin dilinin mahiyetini; Fârâbî gibi âlimlerin yaptığı gibi erdemli/medenî bir yönetimin (ahlâk/fıkıh/kelâm) tarzını yeniden ortaya koyabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru oluşturabiliriz. Böylece dünyada mutluluğun elde edilmesi mümkün olacaktır; bunu elde edebilen birisi, âhirette saadetü’l-kusvâ’ya zaten erişecektir. Yesevî’nin ilâhî rızayı talep etmesi ve “bana sana gerek seni demesi” buna işaretler.

Kaynakça

- Akar, Metin, “Osmanlılarda Yesevîlik”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Aşık, Nevzat, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı ve Eserleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Bayram, Mikail, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Hâce Ahmed-i Yesevî’nin Rolü”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996.
- Bilgin, Orhan, “Ahmed-i Yesevî’nin Devlet Anlayışı”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- Cantürk, Mehmet “Doğu Türkistandaki Tasavvuf ve Hoca Ahmed Yesevî”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993.
- Cebecioğlu, Ethem, “Hoca Ahmed-i Yesevî”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Coşan, M. Esad, “Takriz”, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha Yay., İstanbul 1996.
- Çelik, Mehmet, “Ahmed Yesevî’nin Tebliğ Metodu” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- Cunbur, Müjgan “Ahmed Yesevî’nin Ahi ve Gazileriyle Anadolu’nun

- Türkleşmesindeki Yeri”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- _____, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Ahmed Yesevî” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000.
- Dalgacı, Fatih, *Hoca Ahmed Yesevî ve Osmanlı Devletinin Teşekkülünde Yesevîlik*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yay., 2013.
- Demirci, Mehmet “Ahmed Yesevî’den Yunus Emre’ye” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993.
- Eraslan, Kemal, “Hacegan”, *TDVİA*, İstanbul 1992, c. I.
- _____, Ahmed-i Yesevî, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000.
- Fârâbî, Ebû Nasr, *İhsâu’l-ulûm*, çev. A. Ateş, Ankara 1986.
- _____, *Siyâsetü’l-medeniyye veya Mebadü’l-Mevcûdât*, çev. M. S. Aydın, A. Şener-M. R. Ayas, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2012.
- Gögebakan Gökür, “Türk Hâkimiyetlerinin Zaaf Dönemlerinde Tarikatların Birleştirici Rolü ve Yesevîlik”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- Haldûn, b. Muhammed b. Abdurrahman, *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul 1990, c. I.
- Hodgson, M. G. S., *İslâm’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Entelektüel Gelenekler Arasında Olgunlaşma ve Diyalog*, çev. B. Çetinkaya-M. Şeviker, haz. M. Karabaşoğlu, İz Yay., İstanbul 1993.
- Kafalı, Mustafa, “Ahmet Yesevî, Yaşadığı Devir ve Onu Yetiştiren Çevre”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay.
- Karacasu, Barış, “Mavi Kemalizm: Türk Humanizmi ve Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye’de Siyâsî Düşünce, Kemalizm*, İletişim Yay., c. XII, İstanbul 2009.
- Kindî, “Kitâb fi felsefeti’l-ülâ” *Felsefî Risâleler*, çev. M. Kaya, İz Yay., İstanbul 1994.
- Konukçu, Enver, “Sayram ve Yesi”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Erciyes Ü. Yay., Kayseri 1993.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB, Ankara, 1991.
- Kubat, Mehmet, “Selefî Perspektifin Tarihselliği” *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XVII, sy. 3, 2004.
- Kurt, Yılmaz, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000.
- Kutlu, Sönmez, “Mezhepler ve Geçmişte Geleceği Kurma İdeolojisi Olarak Selefilik” *2023 Dergisi*, sy. 143, 2013.
- Küçük, Sabahattin, “Dîvân-ı Hikmet’de İnsan Eğitimi” *Milletlerarası*

- Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Erciyes Ü. Yay., Kayseri 26-29 Mayıs 1993.
- Meier, Frit “Sûflilik ve İslâm Kültürünün Sona Erişi” çev. Ahmed Arslan, “İbn Sina ve Spinoza’da Felsefe-Din ilişkileri”, *İslâm Felsefesi Üzerine*, Bilgi Ü. Yay., İstanbul 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar “Anadolu Sûfliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- _____, “Ahmed Yesevî ve Türk Müslümanlığı” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- _____, “Türk Dünyasında Ahmed Yesevî Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sûfî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- _____, Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevîlik”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Erciyes Ü. Yay., Kayseri 1993.
- el-Oşî, Ebû Hasen Sirâcüddin Ali b. Osman, “Emâlî ve (Aliyü’l-Kârî) Şerhi, çev. Şahver Çelikoğlu, Marifet Yayınevi, İstanbul 2011.
- Özcan, Hanefî, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Pala, Ayhan, “Yesevîlikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Razavî, Mehdi Emin, “Modern Dünyanın Meydan Okumaları ve Geleneksel İslâm: Ontolojik Bir Analiz”, çev. Mevlüt, Uyanık, *Kur’ân’ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*, Fecr Yay., Ankara 2012.
- Tatcı, Mustafa, “Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yûnus Emre’de Dört Kapı-Kırk Makam”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Togan, Zeki Velidi, “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yay., İstanbul 2002.
- Tosun, Necdet, *Ahmed Yesevî*, AYÜ, Ankara 2016.
- _____, *Türkistan Dervişlerinden Yedigâr: Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler*, İnsan Yay., 2011.
- Tekin, Ahmet, *Hacı Bektaş Veli: Makalât*, Türkiye Sağlık İş Sendikası Yay., Ankara 2002.
- Türer, Osman, “Türk Dünyasında İslâm’ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sûfî Tarikatlar ve Yesevî’nin Rolü” *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara 2000.
- Uyanık, Mevlüt-Aygün Akyol, “Hakkın ve Hayrın Bilgisine Sahip Olmak, Muhsinî Tavır- Cibril Hadisinin İslâm Ahlâk Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *İnsanî Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*, c. I, Erzurum 2015.

- Yazıcı, Nesimi, “Hoca Ahmed Yesevî döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000.
- Yesevî, Hoca Ahmet, *Fakrnâme*, haz. Kemal Eraslan, AYÜ, Ankara 2016.
- Yıldırım, Emre, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi*, İÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Yüce, Kemal, “Ahmed-i Yesevî’nin Halifesi Sarı Saltuk”, *Yesevîlik Bilgisi*, edit. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s. 281.

TÜRK DİN MÛSİKİSİNDE AHMED YESEVÎ'NİN YERİ, TESİRİ VE ÖNEMİ PLACE, EFFECT AND IMPORTANCE OF AHMAD YASSAWI IN TURKISH RELIGIOUS MUSIC

MUSTAFA DEMİRCİ

YARD. DOÇ. DR.

YILDIRIM BEYAZIT Ü. İSLÂMÎ İLİMLER FAK.

ÖZ

Ahmed Yesevî'nin tasavvufî düşünceleri ve kurucusu olduğu Yesevîlik (Yeseviyye) tarikatı, Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya ve Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Manevi kimliğinin yanı sıra edebî kimliği ile de öne çıkan Yesevî, "Divân-ı Hikmet"inde yazdığı şiirlerinde; ilâhî aşkı, dinî konuları ve erdemli insanı oluşturan dinî-tasavvufî unsurları öne çıkararak İslâm'ın Türkler arasında yayılmasında önemli rol üstlenmiştir. Orta Asya Türklerinin İslâmlaşma öncesi Kopuz eşliğinde icra ettikleri müzik geleneği Yesevî'nin hikmetlerinin de eklenmesiyle farklı bir muhtevaya bürünmüştür. Böylece, Yesevî'nin hikmetleri Anadolu irfan geleneğimizi yansıtan Türk din müziklerine de nüfuz etmiş ve son dönemde yapılan yeni beste ve icra şekilleri ile dikkatleri üzerinde toplamaya başlamıştır. Bu makale, Ahmed Yesevî'nin Türk din müzikindeki yerini, tesirini ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Yesevîlik, Din müzikisi, Müsiki, Zikir, Kopuz, Hikmet.

ABSTRACT

Ahmad Yassawi's sufic thoughts and Yesevî (Yeseviyye) Cult which was established by him had an influence on a wide geography from Middle East to Anatolia and the Balkans. Yesevî who became prominent with his literary personality as well as his spiritual personality, highlighted divine love, religious subjects and religious-sufic factors which create a virtuous person, in the poems that he wrote in "Divân-ı Hikmet" and so played an important role for developing Islam among Turkish people. The music tradition that Middle East Turks had performed with Lute before Islamisation had a different content when Yesevî's wisdom was added to it. Therefore Yassawi's wisdom penetrated into Turkish religious music which reflects our Anatolian tradition of knowledge and had started to draw attention with the new composition and performance types made in the last period. This article aims to reveal Ahmad Yassawi's place, effect and importance in Turkish religious music.

Keywords: Ahmad Yassawi, Yesevi Cult, Religious music, Music, Invocation, Lute, Wisdom.

Giriş

Ahmed Yesevî (ö. 1167)'nin hayatı, eserleri ve kurucusu olduğu Yesevîlik (Yesevîyye) Tarikatı üzerine ülkemizde yapılan araştırmaların ekseriyeti son yirmi yıllık zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmalar, daha çok Yesevî'nin hayatı, eserleri, tarikat anlayışı üzerinedir ve Türk din mûsikisi alanını kapsayıcı nitelikte değildir.

Ahmed Yesevî edebî-manevi kimliğe sahip mu-tasavvıf bir şair olarak kendi kategorisinde büyük bir şöhrete sahiptir. Orta Asya'da yaşamış, kurucusu olduğu Yesevîlik tarikatının etkileri Anadolu ve Balkanlara kadar uzanmıştır. İlahî aşka ve cezbeyle dayalı tasavvuf anlayışı, insan sevgisini önceleyen hoşgörülü yaklaşımı bu etkinin yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Yesevî'nin dinî niteliklere sahip Dîvân-ı Hikmet'i ise hem Türkler arasında İslâm'ın yaygınlaşmasında hem de Yesevîyye anlayışının öne çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ahmed Yesevî'nin sanat endişesi taşımaksızın yazdığı hikmetler, yüksek edebî değeri olmasa da Türk tasavvuf geleneğinde oluşturduğu etkileri bakımından çok büyük bir kıymete ve tarihî misyona sahiptir. Bu misyonun taşıyıcı unsurları içerisinde mûsikinin ayrı bir yeri olduğu muhakkaktır. Orta Asya Türklerinin İslâmlaşmadan önce Kopuz eşliğinde seslendirdiği dinî-sıhrî nağmelerin oluşturduğu miras, İslâmlaştıktan sonra muhtevası değiştirilerek aynı usulde devam ettirilmiştir. Bu miras Türk din mûsikisi açısından zengin bir icraya ve farklı formların oluşmasına katkı sağlamamış olsa bile, irfan geleneğimizi yansıtan müzik formlarımıza nüfuz etmiş olması bakımından önemlidir. Bu nüfuzun tesirini, tasavvufî halk müziğimize ait repertuarımızda, türkülerimizde, deyişlerimizde görebiliriz.

Bu makalede, ilk defa Ahmed Yesevî'nin Türk din mûsikisindeki yerini, tesirini ve önemini ortaya koymaya çalışacağız. Ahmed Yesevî'nin mûsiki ile ilişkisini, kaleme aldığı hikmetlere dair

beste çalışmalarını ve icra şekillerini incelemeye gayret edeceğiz.

Türk Din Mûsikisini Besleyen Manevi Unsurlar

Türk Din Mûsikisi, İslâm tasavvufunun doğurduğu görüşleri, bu çerçevede sürdürülen dinî pratikleri Türklerin özgün yorumları ve icraları çerçevesinde şekillendirmesiyle oluşmuştur. Camilerde, tarikat meclislerinde icra edilen zikir ortamlarında bir takım kaideler etrafında kendi kimliğini inşa etmiştir. Bu meyanda Türk din mûsikisi “Cami Mûsikisi” ve “Tekke Mûsikisi” olmak üzere ikiye ayrılır.¹ İbâdet esnasında, öncesinde ve sonrasında çoğunlukla irticâlî olarak icra edilen Cami Mûsikisi; sese dayalı olarak hafızalardaki melodi kalıpları çerçevesinde çeşitli makamlarda icra edilir.² Tekke Mûsikisi ise; İslâm Dini kaynaklı tarikatlarda, zâhidâne duygu ve düşüncelerle ortaya çıkan güfte ve bestelerin, ağır veya yürük usullerle yapılan âyinlerde okunmasıyla meydana gelen muhtelif formlardan oluşur.³

Tekke Mûsikisi taşıdığı özellikler bakımından incelendiğinde salt manada bir müzikal icra olmadığı görülecektir. Zira tekkelerde icra edilen mûsiki bir amaç olmayıp araç niteliği taşımaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “büyük savaş” olarak nitelendirdiği nefisle mücadelede yardımcı olmak⁴ ve bunun sonucu olarak Hakk’a yakınlaştırmak, kesin bilgiye (hakikat) ulaşmak, ilâhî sevgiyi derinleştirmek gibi yüce gayelere aracılık etme özelliklerine sahiptir.⁵

Tekke Mûsikisi’ni besleyen güftelerin ekseriyetini mutasavvıf şairlerin kaleme aldıkları edebî metinler oluşturmaktadır.⁶ Bu güftelerin geleneksel metotlarla günümüze intikalini sağlayan meşk usulü, bu meşklerin mekânı olması bakımından tekkelerin dinî mûsikimizin gelişimindeki yerini ve fonksiyonunu da ortaya koymaktadır. Öyle ki, “Şeyhülislâm Es’ad Efen-

¹ Ekrem Karadeniz, *Türk Mûsikisi Nazariye ve Esasları*, T.C. İş Bankası Yay., Ankara 1965, s. 161-170; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsikisi Nazariyatı ve Usulleri*, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s. 100-103; Nuri Özcan, “XVII ve XVIII” Yüzyıllarda Osmanlılar’da Dinî Mûsiki”, *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı (Osmanlı’nın 701. Kuruluş Yıldönümüne Özel)*, İstanbul 2000, c.VI, sy.34, s. 565-566; Bekir Sıtkı Sezgin, İTÜ. Yüksek Lisans Din Mûsikisi Ders Notları, İstanbul 1995.

² Nuri Özcan, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsiki*, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1982, s.10-11.

³ Özcan, *a.g.m.*, aynı yer.

⁴ Ömer Tuğrul İnançer, “Osmanlı Mûsikisi Tarihinde Tasavvuf Mûsikisine Bir Bakış”, *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, c. IV, sy.34, s. 544.

⁵ Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Mûsikisi Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 2000, c. I, s.111.

⁶ Dergâh kültüründe şiir ve mûsiki ilişkisi hakkında bilgi için bkz. Türkan-M. Hakan Alvan, *Saz ve Söz Meclisi*, Şûle Yay., İstanbul 2016, s. 281-295.

di'nin tekkeler için söylediği; şiir ve mûsikinin yegâne mercii” ve “bilgi şerbetinin aktığı çeşmeler” ifadeleri, kimi muasır araştırmacılar da “İslâm mabetlerinin ilk büyük konservatuarları” gibi bir söyleme dahi bürünecektir.⁷ Medeniyetimize ait bu özgün mabet konservatuarları, kültürümüze, sanatımıza ve edebiyatımıza dayalı zengin manevî mirası Cumhuriyet yıllarına kadar etkin bir şekilde taşımayı başarmıştır.⁸

Türk din mûsikisi gerek “Cami” ve gerekse “Tekke” boyutuyla dinî-sosyal hayata konu olan her alanda kulaklara, gönüllere hitap etmeyi başarmıştır. Kur’ân kıraatı, Akşam Devir Hatimleri, Mevlidleri, Kandilleri, Zikirleri, Duâları, Gülbankları vb. ile “Elest bezmindeki “Kün!” emri ilâhîsinden sûr-ı İsrâfil’e kadar”⁹ çok geniş bir form yelpazesine sahiptir. Tekke Mûsikisi formlarına hayat veren şiirlerin hemen hepsi yine tekke mensubu mutasavvıf şairlerin derin ilim-irfan ve edebî-manevi kimliklerinden zuhura gelmiştir. Ahmed Yesevî de bu edebî-manevi kimliği taşıyan önemli mutasavvıf şairlerimizden birisidir.¹⁰

Türk Tasavvuf Geleneğinde Ahmed Yesevî'nin Yeri

Kaynaklar Türk Tasavvuf geleneğinin coğrafi ve kronolojik evrelerini yansıtan üç sûfi zümresinden bahseder. Bunlar; “Türkistan Erleri”, “Horasan Erleri” ve “Rum (Anadolu) Erleri”dir. Birinci zümre Türklerin İslâm’ı kabul etmeleri ile Orta Asya’da başlayan en erken sûfilik geleneğini temsil eder ki, Ahmed Yesevî bu geleneğin kurucusu kabul edilir. İkinci zümre birincisinin ana kaynaklarından birini teşkil eden ve aynı zamanda üçüncü zümreyi de büyük ölçüde etkileyen Horasan Melâmetîyyesi’dir. Üçüncü zümre ise ilk iki sınıfın oluşturduğu temelde şekillenen, Mevlânâ, Hacı

⁷ Mahmut Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 138.

⁸ Cinuçen Tanrıkorur Cumhuriyet Dönemi’nde yapılan uygulamalardan şu cümlelerle bahsetmektedir: “Batı müziğinin tutturulabilmesi için, kökü kurutulmuş topluma unutturulmak istenmiş, 1926’da okullardan, 1934’te radyodan kovulmuş; alaturka, meyhane müziği, saray müziği, Enderun müziği, modal teksesli şehir müziği gibi adlarla aşağılanmış, tahkir edilmiştir”. Geniş bilgi için bkz. Cinuçen Tanrıkorur, *Türk Müzik Kimliği*, Dergah Yay., İstanbul 1998, s. 190-191.

⁹ Cinuçen Tanrıkorur, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰ Bkz. Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, c. II, s.159; Ahmed Yesevî'nin hayatı ve Yesevîyye tarikatı için bkz. Nezihe Araz, *Anadolu Erenleri*, Özgür Yay., İstanbul 2000, s.10-20; İbrahim Edhem Bilgin, *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, Vefa Yay., İstanbul 1993, s. 119-123; Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2014, s. 571-582; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay., İstanbul 2008, s. 58-60.

Bektâş ve Yûnus Emre'nin temsil ettiği Anadolu Sûfiliği sentezidir.¹¹ Ahmed Yesevî ilâhî aşka ve cezbeyle dayalı, engin bir hoşgörü ile insan sevgisini öne çıkaran tasavvuf anlayışına sahipti. O, İlhamını ilâhî gazaba ve itâba dayalı zühdi tasavvuftan değil her türlü benlik duygusunu kinayan Horasan Melâmetîyye'sinden alan tasavvufî yaklaşımı temsil etmektedir.¹²

Orta Asya Türklerinin dinî-tasavvufî hayatında geniş etkiler bırakan, "Pîr-i Türkistan" olarak anılan mutasavvıf-şair Ahmed Yesevî, Yesevîyye tarikatının da kurucusudur.¹³ Ahmed Yesevî'nin İrşada başladığı zaman dilimi Türkistan'da, güçlü bir İslâmlaşma hareketinin yanı sıra İslâm ülkelerinin her tarafına yayılan tasavvuf hareketlerini de beraberinde getirmişti. Medreselerin yanında kurulan tekkeler tasavvuf akımının merkezleri durumundaydı. Ahmed Yesevî Sultan Sencer'in vefatından sonra, (ö. 1157), Harzemşahlılar'ın güçlü İslâm Devleti hâline gelmeye başlamasıyla büyük bir avantaj elde etmiş, Taşkent ve Siriderya yöresinde göçebe Türkler arasında nüfuz sahibi olmuştu. İslâmî ilimlere vâkif olan, Arapça ve Farsça bilen Yesevî, etrafında toplanan göçebe halka İslâm'ın esaslarını, dinin hükümlerini, tarikat erkânını öğretiyordu. Bu amaçla sade bir dil kullanılarak halk edebiyatından alınma şekillerle hece ölçüsünde manzumeler söylüyordu. "Hikmet" adı verilen bu manzumeler dervişler aracılığı ile uzaktaki Türk topluluklarına kadar ulaşıyordu. Bu hikmetler aynı zamanda Yesevî'nin hayatına ve manevi şahsiyetine ilişkin önemli bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁴ M. X. yüzyıldan itibaren "Hikmet" kelimesi dinî-tasavvufî manzumelere verilen genel bir isimdi.¹⁵ Bu yönüyle Dîvân-ı Hikmet de Yesevî'nin kaleme aldığı hikmetleri ihtiva eden mecmuanın adıdır.¹⁶ Dîvân-ı Hikmet dinî niteliklere sahip olması boyutuyla göçebe Kıpçak ve Oğuz boyları arasında geniş bir alana hitap ederek yayılmış İslâmiyet'tin Türkler arasında yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.¹⁷

Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet isimli eserinde iki önemli unsur hâkimdir. Birincisi "İslâmî" unsur, yani dinî-tasavvufî unsur. İkincisi "millî"

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sûfiliği'ne Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 32-33.

¹² Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s.33.

¹³ Eraslan, *DİA*, c. II, s.159.

¹⁴ Eraslan, a. mad., *DİA*, c. II, s. 161.

¹⁵ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 1991, s. 119.

¹⁶ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, çev. Kemal Eraslan, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 33.

¹⁷ Muhammetrahim Carmuhmetulı, *Hoca Ahmet Yesevî ve Türkistan*, Ali Abbas Çınar-İsmail Kallımcı, (akt.), Yeni Avrasya Yay., Ankara 2001, s. 6.

unsurdur ki halk edebiyatından alınmıştır.¹⁸ Ahmed Yesevî ve Yesevîlik, bahsi geçen “hikmetler” ve tarikat öğretileri vasıtasıyla ağırlıklı olarak Kazakistan, Özbekistan, kısmen Türkmenistan, Tacikistan ve Volga boylarını da içine alan Orta Asya sahası, Hindistan sahası ve Anadolu sahası olmak üzere üç ana coğrafyada yayılarak günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁹ Üçüncü mıntika olan Anadolu sahası Fuad Köprülü’nün tespitleri çerçevesinde Yesevîlik’in Haydârîlik ve özellikle Bektâşîlik bağlantısı etrafında şekillenmiştir.²⁰ 13. yüzyılın ilk çeyrek diliminde Anadolu’ya Yesevîlik kimliğini temsilen gelen Yesevî ve Haydârî dervişleri, Ahmed Yesevî’nin vefatından sonra geçen yarım yüzyıllık süreçte, Yesevî ile ilgili bütün yazılı ve sözlü gelenekleri olduğu gibi Anadolu’ya taşıdılar. Yesevî geleneği XV. yüzyılda Rumeli fetihlerine paralel olarak Bektâşîlik vasıtasıyla Balkanlara geçmiştir. Yine aynı yüzyılda Nakşibendîlik’in Anadolu’ya (Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına) intikal etmesiyle birlikte Nakşibendîlik’in yapısına uygun bir tarzda, sünüleştirmiş bir Ahmed Yesevî ve Yesevîlik imajı gelişti. Böylece bir yanda Bektâşîlik diğer yanda Nakşibendîlik karakterine uygun iki Ahmed Yesevî imajı ortaya çıkmış oldu.²¹

Ahmed Yesevî’nin tasavvufî düşüncelerinin yayılmasında Dîvân-ı Hikmet’in çok önemli bir rolü olduğuna kısmen işaret etmiştik. Edebî değeri yüksek olmasa da, düşüncelerinin yaygınlaşması ve Türk tasavvuf geleneğinde oluşturduğu etkileri bakımından çok büyük bir kıymete ve tarihî misyona sahiptir.

Yesevî’nin şiirleri, tarikatının çok geniş coğrafi alanlara yayılmasında

¹⁸ Köprülü, *a.g.e.*, s. 164; Ahmet Kabaklı’nın “Ahmet Yesevî ve Hikmetleri” başlığı altında Dîvân-ı Hikmet’e dair değerlendirme ve tahlillerine ilişkin bkz. Ahmet Kabaklı, *Şiir İncelemeleri, Türk Edebiyat Vakfı Yay.*, İstanbul 1992, s. 10-24; Yesevî’nin şiirlerindeki dinî unsurlar için bkz. İsmail Çalışkan, “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur’ân’ın Yeri - Bir Gönül Erinin Mısralarına ‘Ruh Veren’ Âyetler”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanlan Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir 2014, s. 415-428.

¹⁹ Ocak, *a.g.e.*, s. 38.

²⁰ Köprülü, *a.g.e.*, s. 110-114.

²¹ Ocak, *a.g.e.*, s. 42-43; Köprülü, *a.g.e.*, s. 110-114; Rivayete göre Hacı Bektâş’ın hocası Lokmân-ı Perende, Yesevî ocağında yetişmiştir. “Ahmet Yesevî ocağından alınan bir yanar bir dal Anadolu topraklarına atılır ve o meş’alenin düştüğü yerde karar kılması kendisine tembih edilir.” bkz. Aziz Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, Der Yay., İstanbul 2000, s. 15-16; Ahmed Yesevî’nin Anadolu’ya etkisi hakkında bilgi için bkz. Muhammed Beşir Aşan, *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongre Bildirileri*, Evrak Yay., Ankara 1998, s. 58; Hayati Develi, *Ahmed Yesevî*, Şule Yay., İstanbul 1999, s. 50-51.

en güçlü etken olmuştur, zira Yesevî'ye tarikatine girenler için Dîvân-ı Hikmet'i okuyup ezberlemek, dahası bu tarz şiirler yazabilmek âdeti tarikat esasları arasında yer alıyordu. Zikir meclislerinde okunan hikmetler, sıradan bir halk şairinin eseri gibi değerlendirilmiyor, çok kutsal bir metin mahiyetinde kıymet görüyordu. Anlaşıldığı üzere, bu hikmetleri yüzyıllarca yaşatan, müntesiplerine örneklik yapmasını sağlayan etken Ahmed Yesevî'nin eserinin bedîî kıymetinden daha ziyade dinî-tasavvufî yönden besleyici özelliklere sahip olmasıdır.²²

Yesevîlik'te Dinî Mûsiki ve Enstrümanları

Türklerde, eski inançları çerçevesinde belirli vakitlerde icra edilen törenlerde dinî mûsiki önemli bir yere sahipti. Bahşî-ozan adı verilen şairlik, sihirbazlık, rakkaslık ve mûsikişinaslık gibi birden fazla özellikleri olan bu kimselerin halk üzerinde güçlü tesiri vardı. Bahşî-ozan'lar bu törenlerde meczupluğu çağrıştıran birtakım hareketler yaparlardı, en eski Türk çalgısı olan "kopuz" eşliğinde şiirler okurlardı. Bu şiirler; av âyinleri şeklinde avın bereketli olması için okunduğunda "sığır", kurban ziyâfet âyinlerinde dinî-sıhrî nağmeler eşliğinde Kopuz'la söylendiğinde "şilan", mâtem âyinleri tarzında icra edildiğinde ise "yuğ" adını alıyordu.²³ Türkler İslâmlaştıktan sonra da bu şiirlerin ve terennümlerinin ana hatlarını muhafaza ettiği görülmektedir. Çünkü bu şiirsel metinler, Allah'ın büyüklüğünü, ana-babayı sayıp onlara itaati ve birtakım ahlâkî düsturları ihtiva ediyordu.²⁴ İslâmiyet'ten sonra da dinî propaganda yapan derviş-şairler İslâmî bir forma bürünmüş birtakım şiirsel metinleri ve menkıbeleri aktarmaya devam ettiler. Ahmed Yesevî'nin döneminde de bu gelenek böylece sürdürüldü.²⁵

Ahmed Yesevî dönemi için; Türklerin İslâmlaşmadan önce Kopuz eşliğinde seslendirdiği dinî-sıhrî nağmelerin oluşturduğu miras dışında, dinî mûsiki adına oluşmuş bir icra geleneğinden ve bu geleneği anlatan yazılı kaynaklara geçmiş nazarî bir dinî mûsiki anlayışından söz etmek mümkün gözükmemektedir. En azından Ahmed Yesevî'nin şahsında Yesevî'ye tarikatı için bunu söylemek mümkün değildir. Bu konuda elle tutulur, gözle görülür en net ipucu, Yesevîlik'te çok önem verilen hikmetlerin tarikate ait zikir meclislerinde okunuyor olmasıdır. Çünkü bu şiirlerin düz bir şiirsel okuyuşla seslendirildiğini varsaymak, zikir meclislerinin kendi içerisindeki ritmik kurgusuna ve müzikal ruhuna ters düşecektir.

²² Köprülü, *a.g.e.*, s. 164-165; Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara 1998, s. IX-XXVIII.

²³ Özalp, *a.g.e.*, c. I, s. 111; Köprülü, *a.g.e.*, s. 11.

²⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s. 24.

²⁵ Köprülü, *a.g.e.*, s. 26.

Kazakistanlı araştırmacı Prof. Dr. Kulbek Ergöbek,²⁶ Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin O'nun âhirete irtihalinden hemen sonra başlayan bir gelenekle halk meclislerinde okunduğu bilgisini vermektedir. Ergöbek, hâlihazırda başta Kazakistan olmak üzere, Yesevî'nin varisleri, izinden gidenler ve hatta adının ulaştığı Orta Asya beldelerinde bu hikmetlere vâkîf olanlar tarafından serbest nasihat şeklinde okunduğunu söylemektedir. Araştırmacı bu okuyuşun çoğunlukla yöresel halk sazları “dombra” ve “kopuz” eşliğinde deyiş tarzında olduğunu, herhangi bir usule ve makamsal altyapıya dayanmadığını ifade etmektedir. Bu durum Yesevîlik mensuplarının din mûsikisi bakımından herhangi bir farklı oluşuma gitmediklerini, Ahmed Yesevî'nin şiirlerini, var olan Orta Asya Türk mûsiki geleneğine uygun olarak icra ettiklerini göstermektedir.

İncelemelerimize göre Ahmed Yesevî'nin manzumelerinde, “Çeng” ve “Rebab” ve “Ney”²⁷ olmak üzere üç enstrüman ismi geçmektedir.²⁸ Bu enstrümanların isimlerinin tamamı Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine ait tek bir dörtlükte zikredilir:

“Âşık olmadan vefâ neyini çalsa olmaz
Hâzır olmadan Hak zikrini söylese olmaz,
Çeng ve rebâb sazlarını düzenlese olmaz
Sözünü dizip hamd ü senâ söyleyesim gelir.”

Yine bir başka dörtlükte “Çeng” ve “Rebab” enstrümanlarının isimleri şu şekilde geçmektedir:

“Âşıkların istekleri câm-ı şarab
Sevdiğine ermek için bağıri kebab
Ruhlarının gıdasıdır çeng ve rebab
Âhı çıksa, yedî iklimi viran kılar²⁹”

²⁶ Prof. Dr. Kulbek Ergöbek; Kazakistan İlimler Akademisi Onur Üyesi, Ahmet Yesevî Araştırma Merkezi Başkanı, Ahmet Yesevî Ü. Rektörü Danışmanı, Kazakistan Devleti Uluslararası Tarih Araştırmacısıdır. Kendisine dayandırdığımız bu bilgiler mail ortamında Ahmed Yesevî Kültür Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Fatma Sönmez Hanımefendi'nin aracılığı ile tarafıma iletilmiştir. Bilgilerin Kazakçadan Türkçeye çevirisi de yine Dr. Fatma Sönmez tarafından yapılmıştır.

²⁷ Çeng; Türk Mûsikisi'nde eskiden kullanılan, “kanun”a benzeyen, şekil bakımından batı sazlarından “harp”ı andıran ve dik tutularak çalınan telli bir çalgı aletidir. Rabab; “Kabak Kemane” ve “Kemençe”ye benzeyen üç telli Orta Asya Türklerinin icat ettiği bir sazdır. “ney” ise; Klasik Türk Mûsikisi'nin ve Tasavvuf Mûsikisi'nin en önemli üflemeli sazıdır. Kopuz” ve “çeng” hakkında geniş bilgi için bkz. Özbek Devlet Neşriyatı, Özbek Klasik Mûsikisi, Semerkand Yay., Taşkent 1927, s. 42, 43, 44.

²⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet* (UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına), edit. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevî Ü. Yay., Ankara 2016, s. 385.

²⁹ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 221

Namık Kemal Zeybek Yesevî'nin hikmetlerinde geçen bu mısralardan hareketle, Gök-İnanca bağlı Türklerde “mûsiki ve destan”ın, Yesevî’de ve Yûnus’ta olduğu gibi Allah’a yaklaştırmak gibi ortak bir amaca hizmet ettiği görüşünü savunur. Diğer bir ifade ile; Türk Din Mûsikisi Allah’a yaklaştırmak amacına hizmet eden ortak bir “nağme dili”dir. Zeybek, Türklerin inançları çerçevesinde şekillenen mûsiki anlayışı ve Dîvân-ı Hikmet’te geçen mûsiki terimlerine ilişkin şu ifadeleri kullanır: “Gök-İnanca bağlı Türkler Tanrı’ya yakınlaşmak için yaptıkları toplu tapınmalarda “mûsiki ve danstan” yararlanırlardı. Kamlar da esriyip ötelere geçmek için davul sesiyle birlikte dans eder, dönerlerdi. Dîvân-ı Hikmet’de musiki için şöyle söylüyor: “Ruhlarının gıdasıdır çeng ü rebab”. Çeng ve rebab, Yûnus Emre’de çeşte³⁰ ile kopuzdur.”³¹ Yûnus söz konusu şiirinde “Kopuz ve Çeşte”nin diğer enstrümanlarla aynı dili konuştuğunu anlatır: “Yûnus imdi Sübhân’ı vasf eylegil gönülde / Ayrı değil âriften bu kopuz ile çeşte”. Yûnus bu mısralarında; “Sen yeter ki Allah’ı gönülünde an, zikret!. İster kopuz ister çeşte olsun ne fark eder?” Yûnus’un bu ifadelerinden anlaşılın, ârif için önemli olan enstrümanların ayrı olması değil gönüldeki yankısı, bıraktığı ilâhî duygulardır.³²

Yesevî'nin hikmetlerinde kullandığı mûsiki terimleri, kendisinin mûsikiye karşı ilgisi olduğunu, diğer bazı Nakşibendî tarikatlarında olduğu gibi bu konuda katı bir tutum sergilemediğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bu durum, söz konusu enstrümanların kurucusu olduğu tarikatın meclislerinde kullanıldığı şeklinde kesin bir kanaat de uyandırmamaktadır. Bu hususu, edebiyatta sıklıkla kullanılan sembolik dilin bir yansıması olarak değerlendirmek de mümkündür. Bize göre Yesevî'nin hikmetlerindeki anlatım dili, bu yaklaşımın daha isabetli olduğu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Zira sûfîlerin “Ney” enstrümanına sembolik olarak farklı anlamlar yüklediklerini biliyoruz. Bilinen en yaygın sembolik anlamının “insân-ı kâmil”³³ olması bu cümleden olarak aklımıza gelen ilk örnektir.

³⁰ Şeştar (şeşta, çeşte) yani altı telli saz

³¹ <http://www.anayurtgazetesi.com/yazar/Hoca-Ahmet-Yesevi-de-Gok-Inanc/27648/>

³² Yesevî'nin, “Âşıkların isekleri câm-ı şarab..” dizesiyle başlayan şiiri için benzer bir yorumu Hayrani Altıntaş da yapmaktadır: “Şibli'nin raksı, Mevlânâ'nın semâi, âşık gönüllerin sevdasıdır. Ahmed Yesevî de bunlardan zevk alır. Tıpkı Mevlânâ gibi neyi, rebabı ister. Eşya onu kendinden alıp Allah’a ulaştırırsın da ister çeng olsun ister rebab, hiç önemli değildir.” Bkz. Hayrani Altıntaş, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (26-29 Mayıs 1993), Erciyes Ü. Yay., Kayseri 1993, s. 27.

³³ Neyin sembolik anlamları hakkında bilgi için bkz. Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2000, s. 3-4; Kaplan Üstüner, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 318; Fazlı Arslan, *İslâm Medeniyetinde Mûsiki*, Beyan Yay., İstanbul 2015, s. 388; Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen*

Yesevîlik'te Mûsiki ve Zikir İlişkisi

Bütün tarikatlarda olduğu gibi Yesevîlik'te de zikir önemli bir seyrüsülûk (manevi yolculuk) ameliyesidir.³⁴ Yesevîlikte toplu hâlde ve sesli (cehrî) olarak icra edilen zikir şekli vardır ki buna; “zıkr-i erre”³⁵ adı verilir. Farsçada “testere zikri” anlamına gelir. Zikrin ilerleyen safhalarında zikre ait kelimeler (Hay, Hû, v.s.) kaybolup sadece boğazdan testere sesini andıran bir hırıltı ile yapıldığı için bu şekilde adlandırılmıştır.³⁶ Yesevîlik'te yapılan altı farklı zikir türü olduğuna dair bilgilere rastlansa da bunlar içerisinde en yaygın ve bilinen zikir şeklinin “zıkr-i erre” olduğu anlaşılmaktadır.³⁷

Orta Asya Türk halk ozanlarının hikmetleri deyiş şeklinde “dombra” ve “kopuz” eşliğinde seslendirdiklerine daha önce değinmiştik. Bu icra şeklinin zikir meclislerinde de aynı metotla yapıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Yesevî geleneğinin Osmanlı dönemi Anadolu'sundaki temsilcisi olarak kabul edilen İstanbul'daki Nakşibendî-Özbek tekkelerinde Yesevî tarikatının zikir usullerinde “zıkr-i erre” yapıldığı rivayet edilmektedir.³⁸ Nüzhet Ergun'un bu konuda verdiği bilgiler dikkat çekici niteliktedir: “Bedîî zikir tarzları İstanbul'da bilhassa

Ateş (Mevlânâ Celâleddîn Rûmî), çev. Senail Özkan, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 200-201.

³⁴ Cemal Anadol, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlik (Anadolu'yu Aydınlatan Güneş)*, Kamer Yay., İstanbul 1994, s. 83.

³⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2011, c. III, 3549-3550.

³⁶ Necdet Tosun, *Ahmet Yesevî*, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yay., Ankara 2015, s. 41

³⁷ “Müellifi bilinmeyen ve Risâle-i Zıkr-i Hazret-i Sultânü'l-ârifin ismiyle anılan Çağatay Türkçesi'yle yazılmış bir eserde ise Yesevîlerin zikrinin altı türünden bahsedilir: 1. İsm-i zât zikri: “Allah” diye zikretmektir. Bu zikir, “Allah Hû, Allah Hû, Yâ Hû, Allah Hû” şeklinde de icra edilir. 2. İsm-i sıfat zikri: “Hay âh, Hay âh” diye zikretmektir. Bu zikir öğle namazından sonra ayakta (kıyâmî) icra edilir, “Hay” ve “âh” derken beş parmak yumulur. 3. Dûsere zikri: “Hay, âh, Allah, Hay, Hû” ve “Hay, Hayyen, Hû Allah; Hay, Hayyen, Hû Allah” diye zikretmektir. 4. Zıkr-i Hû: “Hû, Hû, Hû Allah; Hû, Hû, Hû Allah” diye zikretmektir. 5. Zıkr-i çaykun: Zikir vaktinde ritim, âhenk ve mûsikinin bir arada ve uyum içinde devam etmesi için zâkirin elinde çingırak gibi bir âleti hareket ettirmesi, çak çak diye ses çıkarmasıdır. “Hû (çak), Hû (çak)” diyerek zikredilir. 6. Çehâr darb: “Hay, âh âh âh, Hay, Hû; Hay, âh âh, âh, Hay, Hû” diye zikretmektir. Bu altı zikir usûlüne ek olarak bir de “zıkr-i kebûter” (güvercin zikri) vardır ki “Hû, Hû” diye icra edilir” bkz. Necdet Tosun, *a.g.e.*, s. 41-43; Zıkr-i erre'nin yapılış şekline ilişkin geniş bilgi için bkz. Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yay., İstanbul 1998, s. 175-176; Hayati Develi, *a.g.e.*, s. 49-50.

³⁸ Bilgi için bkz. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 259-261.

kıyâmî ve devrânî tekkelerinde yer bulmuştur. Şazeli ve Nakşibendî tekkelerinde de ayrı ayrı tarzlarda ve daha basit şekillerde zikirler yapılmakta idi. İstanbul'da mevcut üç Özbek tekkesinde ise; “zıkr-i erre” denilen ve bedî olmaktan ziyade yorucu ve coşturucu bir mahiyeti hâiz bir zikir, basit nağmeli Ahmet Yesevî güfteleri okunarak yapılırdı.”³⁹ Müsâhipzâde eski İstanbul yaşayışını anlattığı eserinde İstanbul'daki Özbek tekkelerinde Uygurca ve Çağatayca ilâhiler okunduğundan bahsetmektedir. Bu tekkelerde özellikle Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden bestelenmiş ilâhiler eşliğinde âyinler yapıldığını söyler.⁴⁰ Ömer Tuğrul İnançer de, Özbek tekkelerinde zıkr-i erre yapıldığını, ayakta ve karşılıklı saflar veya zikir halkası şeklinde konumlanan dervişlerin bedenlerini sağa-sola eğmek suretiyle ve zikir hızlandığında sağ dizlerini yere vurup tekrar doğrularak zikrettiklerini nakletmektedir.⁴¹ Osmanlı, Orta Asya ve Hindistan tasavvuf ve tarikatları üzerine çalışmalarıyla tanıdığımız Prof. Dr. Necdet Tosun, bu tekkelerde okunan hikmetlerin gelişigüzel ya da sadece şiir olarak okunduğunu düşünmenin isabetli olmayacağı, zira zikrin usulüne, ritmine uygun bestelenmiş formlarda okunmuş olmasının kuvvetle muhtemel olduğu görüşünü bizimle paylaşarak, bizzat ifade etmiştir.⁴² Ulaşabildiğimiz kaynaklar ve kaynak kişilerin verdiği bilgiler, Yesevîlik'te yapılan zıkr-i erre ve bu meclislerde okunan hikmetlerin müzikal bir boyutu olduğunu göstermektedir. Hatta zıkr-i erre'nin kendi içinde çeşitlenerek müzikal zenginlik kazandığı kanaatini uyandırmaktadır. Ne var ki, bu konuda henüz tatmin edici nitelikte ve yeterli derecede ciddi araştırmalar yapıldığını söyleyemiyoruz. Bu durum Ahmed Yesevî'nin Türk Din Müsikisi'ndeki yerini daha net ve geniş bir şekilde tespit etme konusunda elimizi zayıflatmaktadır.

Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerinde “Semâ” ve “Raks” (Devrân)

Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde kullandığı müzik terimleri birkaç enstrüman isminden ibaret değildir. Özellikle “semâ” kavramı şiirlerinde azımsanmayacak sıklıkta geçmektedir. Aynı sıklıkta olmasa da şiirlerinde “raks” kavramını “semâ” ile birlikte kullandığını görüyoruz. Ahmed Yesevî'nin “semâ ve raks” kavramlarını hangi anlamda kullandığı konumuz açısından önem arz etmektedir. Zira sözlükte “işitmek, duymak,

³⁹ Bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Müsikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, c. II, s. 481.

⁴⁰ Bkz. Müsâhipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yay., İstanbul 1946, s. 44.

⁴¹ Bkz. Ömer Tuğrul İnançer, “Nakşibendîlik-Zikir Usûlü ve Müsiki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, c.VI, s. 39.

⁴² Prof. Dr. Necdet Tosun'un bu görüşleri, 08.06.2016 tarihinde kendisiyle yaptığımız röportaj çerçevesinde aldığım bilgilere dayanmaktadır.

işitilen söz, güzel ses” anlamlarına gelen semâ⁴³, genellikle “şarkı, nağme, mûsiki, raks” anlamlarına gelecek şekilde de kullanılmaktadır. İlk sûfî müellifler, eserlerinde semâ; “sûfnin kendisine gelen vâridi işitmesi ve işittiğini kalbe aktarması” şeklinde anlatmaktadırlar.⁴⁴ Yesevî’nin Hocası Yûsuf-i Hemedânî (ö.440-535) “Semâ Hakk’a doğru yapılan bir seferdir. Hak’dan bir resuldür. Hakk’ın bir lütfu ve fazlıdır. Gaybın faydalarındandır, gayptan gelen feyz, semâ vasıtasıyla gelir. Semâ ruhun rızkı, bedenın gıdası, kalbin hayatı ve sırrın bekasıdır” şeklinde tarif eder.⁴⁵ Yesevî hocasının tarifine ters düşmeyen bir yaklaşımla semâî şiirlerinde konu edinir. Semâdan bazen sembolik anlatımla bazen da doğrudan bahseder. Şiirlerinde geçen “Köngül kuşu” (Gönül kuşu) bu sembolik dile dair somut bir örnektir. Yesevî, “Köngül kuşu şevk kanatın tutup uça / Cümle vücüt yâdın sayrar bülbül olur” mısralarında vecdin ve kendinden geçmenin ifadesi olan efsanevî uçuştan bahsetmektedir. Burada vecde getiren yolun adı; semâdır.⁴⁶

Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde “semâ ve raks”ın ritüel boyutuna ilişkin herhangi bir ifadeye, açıklamaya rastlayamıyoruz. Yesevî daha çok semâî oluşturan vasatı, amacını ve şartlarına dair düşüncelerini dile getirmektedir. Bu durum, bir tarikat ritüeli olarak Yesevîlik’te semâ ve raksın yapılıp yapılmadığı, yapıldıysa nasıl yapıldığı, müzikal açıdan nasıl bir usul izlendiği konusunda değerlendirme yapmamıza imkân vermemektedir. Yesevîye tarikatının zikre ve halvete önem verdiği, toplu zikirlerinde “semâ ve raks” yerine “zıkr-i erre”yi tercih ettiği ve böyle bir zikir (âyin) metodunu benimsemediğine ilişkin değerlendirmelere daha çok rastlamaktayız.⁴⁷

Yesevî “zıkr-i erre”yi tercih etmekle birlikte, gerek “zıkr-i erre”nin ve gerekse de “raks ve semâ”nın nasıl yapılması gerektiğine ilişkin ipuçları vermekten de geri durmamıştır.⁴⁸ Yesevî, “Şıblî gibi semâ vurup cândan

⁴³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991, s. 422.

⁴⁴ Semih Ceyhan, “Semâ”, *DİA*, 2009, c. XXXVI, s. 455-457.

⁴⁵ Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Müzik ve Semâ*, Kabalcı Yay., İstanbul 2005, s. 265.

⁴⁶ Irene Melikoff Eski Türklerde kuş sembolizminin önemli bir yeri olduğunu söylemektedir. Melikoff’a göre Yesevî’de turna, Hacı Bektaş Velî’de güvercindir. İslâmiyet’ten sonra da “can kuşu” Türklerin halk edebiyatını süsler. Bektâşiler’de semâ turnanın uçuşunu taklit eder. Bkz. Irene Melikoff, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991, Ankara 1992, Kültür Bakanlığı Yay., s. 63

⁴⁷ İrfan Gündüz, “Ahmed Yesevî’nin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa İsen-Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevî Vakfı Yay., Ankara 1988, s. 195.

⁴⁸ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s.193; Eraslan, *a.g.e.*, s. 57.

geçtim”⁴⁹, “Şiblî gibi âşık olup semâ vursam”⁵⁰ şeklindeki manzum ifadelerinde, semâ yapmak arzusunu ve bunun ne tür bir semâ olması gerektiğine dair ipuçları vermektedir. Yesevî'nin semâ yapma konusunda özendiği Ebû Bekir Şiblî (ö. 945) de sûfî zâhidlerden olup, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 909) ve çağdaşı olan sûfîlerin sohbetlerinde bulunmuştur. İlim, zarafet ve hâl bakımından yaşadığı dönemin önde gelen sûfîlerindedir.⁵¹ Şiblî'nin semâa dair düşünceleri Yesevî'nin semâ yapma ve semân şartlarına ilişkin yaklaşımını anlama konusunda yardımcı olacak niteliktedir. Şiblî semâ hakkında; “Dışı fitne, içi ibret, onun için işaretten anlayana ibreti dinlemek helâldir. Aksi hâlde fitneye davet eder, belaya sebep olur.” demiştir.⁵² Benzer bir yaklaşımı Yesevî'nin hikmetlerinde de görmekteyiz. Yesevî manevî şartları oluşmadan semâ yapmanın semâ ehline zarar vereceğini ve Allah (c.c.) katında bu kimselerin günahkâr olacağı görüşünü savunmaktadır.⁵³

Ahmed Yesevî'ye göre, ancak ilâhî muhabbetin cezbesiyle kendinden geçip, mânen sarhoş olan kimse semâ ve raks yapar. Bu aynı zamanda semâ ehli için bir divanelik makamıdır. Bu makamdaki kimse için artık ne açlık-tokluk ne de kâr-zarar hesabı yoktur. Semâ yapanlara dünya haramdır. Onlar evden-barktan, çoluk-çocuktan tamamen geçmiştir. Mâsivâdan Hakk'a sığınıp daima gözyaşı dökerler. Yesevî'ye göre, sema ve raks yapan âşıklar kendini bilmez. Dünya malına değer vermez. Benlik şuurundan, enaniyetten uzak, yeryüzünde mütevazı bir şekilde dolaşır durur. Yesevî semâ ehlinin bu özelliklerini taşımadığı hâlde semâ ve raks yapan dervişleri de kıyasıya eleştirir:

“Dünyâ tepmeden raks ve semâ yapan câhil,
Hakk yâdını bir an demeyip, yürür gâfil,
Dervişim der, dünyaya doğru gönlü eğimli;
Dünya için raks ve semâ yaptı dostlar.”⁵⁴

“Aşk makamı” olduğu anlaşılan “divanelik makamı”, semâ konusunda Yesevî'nin önemle üzerinde durduğu bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira O'na göre, ilâhî aşk ile pişip kendinden geçmeyen dervişlerin

⁴⁹ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁰ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 147, 194, 345.

⁵¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyriyye*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, Dergâh Yay., s. 159; Şiblî'nin semâ ibadet neşvesi ile yaptığına dair bkz. İsmâil bin Ahmed el-Ankaravî, *Mevlevîler Yolu*, Şule Yay., İstanbul 2012, s. 380.

⁵² Aynı eser, s. 520; Şiblî'nin semâi vecd eseri olarak gördüğüne dair sözü hakkında bkz. Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Mearif*, çev. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Vefa Yay., İstanbul 1990, s. 238.

⁵³ Bkz. Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 192-194.

⁵⁴ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 193.

semâında hayır yoktur. Allah ona kâmil bir iman armağan etmez. İbadet etse gönlüne safa vermez. Bu nevi kimselerin semâi riyadan başka bir şey değildir. Yesevî, söz konusu makama erişmediği hâlde semâ yapan kimse-lerden Allah (c.c.)'ın ve Resulü Muhammed Mustafa (s.a.s.)'nın şikâyetçi olacağına vurgu yapar.⁵⁵

Yesevî, semâ ehlinde olduğunu iddia eden, câhil, velilik kisvesi altında iş yürüten, egosu yüksek, şeriat kurallarına uymayan, şeytanın oyuncağı hâline gelmiş kimseleri de ağır bir dille eleştirir. Feyz ve manevi fetih umarak peşinden gidenlere uyarılarda bulunur.⁵⁶ Ahmed Yesevî'ye göre semâ ve raks herkesin yapabileceği bir şey değildir.⁵⁷

Ahmed Yesevî'nin semâ ve raks hakkında söylediklerinden hareketle semâ ve raksın Yesevîlik'te tarikat ritüeli olarak icra edildiği şeklinde bir sonuca ulaşmak pek mümkün değildir. Bu durum konuyu dinî musiki değerlendirme imkânı vermemektedir. Yesevî hikmetlerinde, semâ ve raksı reddetmemekle birlikte semâ yapmayı belirli şart ve kurallara bağlamaktadır. İlk şart olarak, semâ ve raks yapan dervişlerin öncelikle "divanelik" makamına erişmesi gerekir. Semâ ehli, seyrüsülük açısından yeterli manevi olgunluğa sahip olmalıdır. Hakk'tan gayrı hiçbir dünyevî duygu ve düşünceye meyli olmamalıdır. Bütün bunların geçerliliği, semâ yapan kimsenin şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlı olması ile doğru orantılıdır. Yesevî'ye göre semâ ve raks taklidi olarak yapılamaz, bu günahdır, câiz değildir.

Ahmed Yesevî'de Tekke Mûsikisi Formları ve Yesevî'nin Mi'râciyesi

Enstrüman eşliğinde ica edilen Tekke Mûsikisi formları, başta Mevlevî Âyini olmak üzere Bektâşî Mûsikisi, Mevlevî ve Bektâşîliğin dışındaki Tarikatlardaki Mûsikî (Kuûdîler, Kıyâmîler, Devrânîler), Durak, Kaside, Şugul, Na't, Savt, Mersiye, Nefes ve İlâhî şeklinde sıralanır. Enstrüman kullanılmadan yalnızca sesle icra edilen Cami Mûsikisi ise; Kur'ân-ı Kerîm, Ezan, Kâmet, Salât, Mevlid, Mi'râciyye, Tevşîh, Telbiye, Tekbîr, Temcîd ve Muhammediyye gibi formlardan oluşur.⁵⁸ Ahmed Yesevî'nin şiirlerinde az da olsa her iki mûsikî formuna uygun güfteler bulabiliyoruz. Bu meyanda Yesevî'nin en fazla dikkat çeken şiiri Hz. Peygamber'in (s.a.s.) güzel ahlâkını ve vasıflarını sıraladığı Na't'idir. Na't formu tekkelerde kelime-i tevhid ve İsm-i Celâl zikri arasında okunmaktadır. Yesevî meşhur na'tı şu mısralarla başlar: " On sekiz bin âleme server olan Muhammed / Otuz

⁵⁵ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 193.

⁵⁶ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 193.

⁵⁷ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 194.

⁵⁸ Özkan, *a.g.e.*, s. 100-103; Ayrıca bkz.: Sezgin, İ.T.Ü Yüksek Lisans Ders Notları.

üç bin ashâba rehber olan Muhammed"⁵⁹. Aynı eserin bestelenmiş hâliyle seslendirildiği giriş bölümünde ve nakaratların akabinde “Allah hû Hayy” zikri tekrar edilir. Bu nakaratlarda ise “Salât” formuna⁶⁰ uygun şekilde “Essalâtü ve sellem”, “es-salâtü ve’s-selâm” şeklinde salâvât terennümleri okunmaktadır.

Türk Din Mûsikisi’nde “Kaside” formu⁶¹ içerisinde değerlendirebileceğimiz Yesevî’ye ait bir başka şiir ise, güfte formu bakımından “Münâcât” olarak yazılmıştır. Yesevî’nin, “Münâcât Be-Dergâh-ı Kâdî'l-Hâcât Celle Celâlühû” (Bütün ihtiyaçları yerine getiren celâli yüce olan Allah’ın dergâhına münâcât) başlığı altında kaleme aldığı bu münâcâtın Ahmet Hatipoğlu tarafından münâcât formunda yapılmış Mâhur makamındaki bestesinden başka herhangi bir besteli formuna rastlayamadık.⁶² Ancak İrticâlî olarak zikir meclislerinde okunmuş ve okunuyor olma ihtimali oldukça yüksektir. Yesevî’nin 62 beyitten oluşan Münâcâtı’nın ilk beyitleri şu şekildedir:

“Münâcât eyledi Miskîn Hâce Ahmed
İlâhî kıl heme bendengge rahmet
Garîb Ahmed sözi hergiz karımas
Eger yir astığa kirse çürimes”⁶³

Mevlevî ve Bektâşîliğin dışındaki tarikatlarda rastladığımız kıyâmî, kuûdî ve devrânî zikir formları içerisinde Yesevîlik’te kuûdî (oturdukları yerde) olarak zikir yapıldığı görülür. Zikir-i erre (testere zikiri) olarak adlandırılan bu zikir formu dervişlerin zikir halkasında otururken elleri iki dizi üzerine koymak suretiyle yaptıkları zikir şeklidir.⁶⁴ Zikir-i erre’ye tarifine uyan en yakın güncel çalışma “ilâhî” formu bünyesinde değerlendireceğimiz Kazakistan’dan derlenen “Hayy zikri” isimli rast eserdir. Güftesi Ahmed Yesevî’ye ait bu eser Türkiye’de ilk defa İrfan Gürdal tarafından

⁵⁹ Tamamı için bkz. Eraslan, *a.g.e.*, s. 301.

⁶⁰ Salât: Hz. Pygamber’e Allah’ın rahmetini ve selâm dualarını ihtiva eden formdur. Sözleri Arapçadır. Bkz. Sezikli, *a.g.e.*, s.102.

⁶¹ Kaside: Peygamber ve din büyüklerinden onlara duyulan sevgi ve ihtiramdan, ibadet, ahlâk ve tasavvufî meselelerden bahseden, dinî bakımdan hatırlatıcı, uyarıcı mahiyette söz ve düşüncelere sahip, irticâlî olarak icra edilen Tekke Mûsikisi formudur. Bkz. Sezikli, *a.g.e.*, s. 118.

⁶² Eserin bestelenmiş nota yazımını görmek için bkz. Ahmed Hatipoğlu, *Ahmed Hatipoğlu Beste Külliyyâtı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011, s. 202-203.

⁶³ Münâcâtın tamamı için bkz. Eraslan, *a.g.e.*, s. 282-291.

⁶⁴ Necdet Tosun şu bilgileri nakletmektedir: “Orta Asya’da Hoca Ahmed Yesevî’nin takipçileri olan Yesevî dervişlerinin yüzyıllarca icra ettikleri toplu zikir usulüne zikir-i erre yani testere zikri adı verilir. Zikrin ilerleyen aşamalarında kelimeler (esmâ) kaybolup sâdece boğazdan testere sesini andıran bir hırıltı çıktığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. Bkz. Tosun, *a.g.e.*, s. 41-43.

seslendirilmiştir. Henüz yaygınlık kazanmamış olsa da Yesevî'nin eserlerinden bir bölüm “devran zikri” formunda bestelenerek mûsikimize kazandırılmıştır. Rıza Tekin Uğurel'in “devrân”ından ve Ahmet Hatipoğlu'nun “mâhur form” adı altında yaptığı çalışmalardan bundan sonraki bölümde detaylı olarak bahsedeceğiz.

Diğer bir form olan mi'râciye ise, Hz. Peygamber'in mi'râcını konu edinen manzumlardır ve Türk Edebiyatında “mi'râciye” olarak adlandırılmaktadır. Konusu ve işleniş tarzı ile müstakil bir bahis olarak edebiyatımızda saygın bir yere sahiptir.⁶⁵ Türk Din Mûsikisi'nde mi'rac bahsi Nâyî Osman Dede'nin (XVII. yy.) Mi'râciyesi ile birlikte şöhret bulmaya başlamıştır. Altı bahirden oluşan bu eser; Segâh, Müsteâr, Dügâh, Nevâ, Sabâ ve Hüseyinî makamlarında bestelenerek mi'rac kandilini takiben cami ve tekke-lerde okunmuştur.⁶⁶ Dîvân-ı Hikmet'de yer alan Ahmed Yesevî'nin “hikâyet-i mi'rac” adlı manzum eseri de bu cümledendir.⁶⁷ Hikâyet-i mi'rac 26 beyitten oluşur ve şu dörtlükle başlar:

“Eyâ dostlar beyân eyley hak Resûl'dın
 Ümmet bolsang iştip dürûd ayting dostlar
 Ol rahmeten li'l-âlemîn cüz'ü küldin
 Ümmet bolsang iştip dürûd ayting dostlar”⁶⁸

Yesevî'nin manzum mi'râciyesinden Türk Edebiyatında mi'racı konu alan (mi'racnâme, mi'râciye) eserlerde hemen hemen hiç bahsedilmemiştir. Araştırmacı Kudret Altun Türk Edebiyatında İlk müstakil mi'râciye olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin “Hikâyet-i Mi'râc” olduğunu savunmaktadır. O'na göre Dîvân-ı Hikmet'deki bu manzume araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır.⁶⁹ Bu tespit mûsiki alanında da geçerlidir diyebiliriz. Zira gerek Orta-Asya'da gerekse Türkiye'de şimdiye kadar Yesevî'nin bu manzumesinin besteli veya irticâlî olarak okunmuş herhangi bir kaydına rastlayamadık. En azından bize ulaşan herhangi bir belgeden söz edemeyiz. Oysa Yesevî'den sonra hikmetlerin zikir meclislerinde ve halk ozanları tarafından dinî-millî bayramlarda, günlerde okunduğundan söz etmiştik. Yesevî'nin mi'râciyesinin de bu nevi ortamlarda okunmuş olması kuvvetle

⁶⁵ Kudret Altun-Ahmet Kamil Cihan, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, 26-29-Mayıs 1993, Erciyes Ün. Yay. Kayseri 1993, s. 29.

⁶⁶ Mustafa Uzun, “Mi'râciye”, *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, s. 135, 137.

⁶⁷ Yesevî'nin “Hikâyet-i Mi'râc”ının tamamı için bkz. Eraslan, *a.g.e.*, s. 270-281.

⁶⁸ Çevirisi: “Eyâ dostlar, bildireyim hak Resul'dan / ümmet olsan, işitip selâm verin dostlar / O “rahmeten li'l-âlemîn” cüz' ve külden / ümmet olsan işitip selâm verin dostlar”.

⁶⁹ Kudret Altun-Ahmet Kamil Cihan, *a.g.m.*, s. 30.

muhtemeldir. Var olanların da zaman içinde unutulmuş olduğunu düşünüyoruz. Bunu tespit etmek için Orta Asya coğrafyasını yerinde araştırarak sonuca ulaşmak en doğru adım olacaktır. Bu vesile ile belirtelim ki, Orta Asya'da dinî mûsiki alanında, özellikle de Ahmed Yesevî'nin manzumelelerinin müzikal icrası konusunda ciddi araştırmalar yapmaya ihtiyaç vardır.

Ahmed Yesevî'nin Bestelenmiş Eserleri

Ahmed Yesevî'nin hikmetleri üzerine yapılmış beste çalışmalarını iki farklı coğrafya üzerinden değerlendirmek gerekir. Bunlardan ilki Orta-Asya, ikincisi Anadolu coğrafyasıdır. Orta Asya boyutunu sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmek için çok ciddi ve yerinde araştırmalar yapmak gerektiği kanaatindeyiz. Diğer yandan Türkçe kaynaklarda bu konuda yapılmış akademik araştırmalara da rastlayamadık. Bu nedenle, Kazakistan Devleti Uluslararası Tarih Araştırmacısı Prof. Dr. Kulbek Ergöbek'ten aldığımız bilgiler çerçevesinde, Orta-Asya'da yapılan beste çalışmalarını değerlendirmekle yetineceğiz.

Kulbek Ergöbek, gerek kendisinin ve gerekse öğrencilerinin araştırmalarında, Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin, O'nun âhirete göçmesinin hemen ardından başlayan bir gelenekle, halk meclislerinde okunmaya başladığını, başta Kazakistan olmak üzere onun vârislerinin, izinden gidenlerin, hatta adının ulaştığı Orta-Asya beldelerinde sevenlerinin bu metinleri serbest nasihat şeklinde icra ettikleri sonucuna ulaştıklarını ifade etmektedir. Söz konusu araştırmaya göre, bu okuyuş, çoğunlukla yöresel halk sazları; “Dombra”, “Kopuz” ve benzeri sazlar eşliğinde herhangi bir usul, beste formu içermeyen tarzda icra edilmektedir. Ergöbek, yakın tarihte “Yesevî tobi” (Yesevî Grubu) adlı dinî motifler içeren bir müzik topluluğunun iki adet Yesevî hikmetini bestelediğini belirterek, bu bestelerden birisinin de halk arasında sürekli terennüm edilen anonim “salavat” hikmetinin yine geleneksel usullerle Kazak halk sazları eşliğinde söylenmiş hâli olduğu bilgisini vermektedir. Ergöbek'in Yesevî Grubu'nun besteleri olarak ifade ettiği 40. ve 57. Hikmet'ler, yeni bir beste olmaktan ziyade topluluğun derleyip Kazakçaya tercüme ederek seslendirdiği eserlerdir. Yesevî Grubu'nun yenilik olarak yaptığı şey, Kazakistan'da bulunan orijinal Dîvân-ı Hikmet dizelerinden faydalanmış olmasıdır. Öğrencilerden oluşan grup üyeleri dağılınca gittikleri yerlerde bu eserlerden icra etmekle yetindiler. Netice itibarıyla Kazakistan'da bilinen mûsiki kuralları dâhilinde usûl, erkân ile yapılmış benzer başka bir çalışma göze çarpmamaktadır. Ergöbek, Yesevî'nin hikmetlerinin en çok terennüm edildiği bölgelerde yaşayan Özbekler ve Uygurlardaki durumu, hikmetlerin serbest nasihat

formunda okunduğu şeklinde özetler.⁷⁰ Bu açıklamalar ışığında Orta Asya coğrafyasında Yesevî'nin şiirleri genellikle nasihat şeklinde yazılıp, dobra ve kopuz sazları eşliğinde, halk deyişleri motiflerine uygun olarak okunmaktadır. Türk Halk Müziği'mizdeki "Âşık Geleneği"ni andıran bu tarz okuyuş, irfanî duygu ve düşüncelerle beslenen Tasavvufî Halk Mûsiki-si'nin erken dönemleri olarak da değerlendirilebilir.

Ahmed Yesevî'nin eserlerinin bestelenmesi konusunda Anadolu coğrafyasında da durum pek iç açıcı gözükmemektedir. 1998-2016 yılları arasında kayda değer sayıda beste çalışmaları göze çarpmamaktadır. 2016 yılının Unesco tarafından "Ahmed Yesevî Yılı" ilan edilmesiyle çalışmaların biraz daha ivme kazandığını söyleyebiliriz. Tespitlerimize göre, Türk Din Mûsiki-si adına ilk ciddi beste çalışması 1998 yılında Ahmet Hatipoğlu tarafından yapılmıştır. Hatipoğlu "yeni form"larda yazdığı eserler çerçevesinde özellikle Dinî Mûsiki alanında beste çalışmaları yapmıştır. Tamamen yeni bir anlayış ürünü olan bu eserlerden birisi de güfteleri Ahmed Yesevî'ye ait olan "mâhur form" (Yesevîyye) çalışmasıdır. Yirmi bir bölümden oluşan bu yeni form koronun seslendirdiği "mâhur" makamında okunan bir âyet-i kerîme ile başlıyor. Mâhûr formuna uygun yapılan makamsal geçkilerle, "Segâh, Çargâh, Evc, Nihâvend, Hicaz, Nikriz, Rast" makamlarında bestelenen Yesevî eserleri, yine bir âyet ve salâvât ile son buluyor. Yesevîyye'nin (Mâhur Form) bu minval üzere yapılan icra ve makam tertibi şöyledir:

I.	Bölüm	Giriş - (Mâhûr) - Koro
II.	Bölüm	Münâcât - (Mâhûr) - Solo/Koro
III.	Bölüm	Segâh İlahî - Koro
IV.	Bölüm	Segâh - Mâye'ye Geçiş - Solo (Serbest)
V.	Bölüm	Segâh - Mâye İlahî - Koro
VI.	Bölüm	Çargâh'a Geçiş - Solo (Serbest)
VII.	Bölüm	Çargâh İlahî - Koro
VIII.	Bölüm	Evc'e Geçiş - Solo - (Serbest)
IX.	Bölüm	Evc İlahî - Koro
X.	Bölüm	Nihâvend'e Geçiş - Solo - (Serbest)
XI.	Bölüm	Nihâvend İlahî - Koro
XII.	Bölüm	Hicaz'a Geçiş - Solo - (Serbest)
XIII.	Bölüm	Hicaz İlahî - Koro
XIV.	Bölüm	Nikriz'e Geçiş - Solo - (Serbest)
XV.	Bölüm	Nikriz İlahî ve Tevhîd - Koro
XVI.	Bölüm	Âyet-i Kerîme - Koro
XVII.	Bölüm	Âyet-i Kerîme ve Tevhîd - Koro

⁷⁰ Ergöbek, mail yoluyla aldığımız bilgiler

XVIII.	Bölüm	Rast İlahî ve Tevhîd - (Nikriz) - Koro
XIX.	Bölüm	Nikriz İlahî ve Tevhîd - (Mâhûr)
XX.	Bölüm	Mâhûr İlahî - Koro
XXI.	Bölüm	Âyet-i Kerîme ve Salâvât (Son) ⁷¹

Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i üzerine yapılan en geniş beste çalışmalarından ikincisi 2001 yılında Rıza Tekin Uğurel'in yaptığı çalışmadır. "Dîvân-ı Hikmet" başlığı altında yapılan bu çalışma sırasıyla; perde kaldırma, kalbi kelime-i tevhîd, ism-i Celâl, ism-i Hayy ve ism-i Hû zikirlerinin, ilahî, terennüm, peşrev gibi mûsiki formlarındaki eserler ile birlikte enstrümanlar eşliğinde solo ve koro olarak icrasından oluşmaktadır. Bu tertip, Mevlevî ve Bektâşî tarikatları dışında kalan ve cehrî zikir uygulayan tarikatlerde rastladığımız "devrân" formunda yapılan cehrî zikirler ve ilahî terennümlerinden oluşmaktadır. Bilindiği üzere, Mevlevî ve Bektâşî tarikatları dışında kalan ve cehrî zikir uygulayan tarikatlarda zikirler, okunuş ritmi ve okuyuş şekillerine göre; "kıyam tevhîdi, kıyam ism-i Celâli, kuûd kelime-i tevhîdi, murabba tevhîd, kalbi ism-i Hû, kalbi ism-i Hayy, perdeli ism-i Celâl, düz kelime-i tevhîd, ağır ism-i Celâl, perde kaldırma gibi çeşitli adlar almıştır.⁷²

Uğurel'in Dîvân-ı Hikmet'e dair devrân zikri, eserin perde kaldırma kısmında kaba rast perdesinden koral olarak okunan kelime-i tevhîd ile başlar. Bu perdeye uygun olarak rast perdesinde karar verir. Rast ve nihâvend makamlarında ilahîlerle devam edilir. İlahîlerin geçişi sırasında saz terennümü kullanılmıştır. Kelime-i tevhîd eşliğinde perde kaba düğâha kaldırıldığında tevhidden sonra bu perdenin bir oktav üzerindeki düğâh perdesinde karar veren uşşak makamında bir saz terennümü ile uşşak makamında bir ilahîye geçilir. Kelime-i tevhîd eşliğinde kaba çargâha perde geçişi yapılır. Bu perdenin bir oktav tizi olan çargâh perdesi aynı zamanda sabâ makamının da "güçlü perdesi" olduğu için sabâ makamında bir terennüm ile aynı makamda bir ilahîye geçilir. Kelime-i tevhîd eşliğinde perde yegâha kaldırıldığında bu perdenin bir oktav tizi olan nevâ perdesi aynı zamanda bayatî makamının "güçlü perdesi" olduğu için bayatî makamında bir ilahî ile devam edilir. Perde hüseyinî aşırana kaldırıldığında bu perdenin bir oktav tizi olan hüseyinî perdesi aynı zamanda hüseyinî ve uzzâl makamlarının "güçlü perdesi" olduğu için hüseyinî makamında arada terennümler ile iki ilahî, hüseyinî ilahîlerin bitiminde yine terennüm ile

⁷¹ Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 201-228.

⁷² Mehmet Nuri Uygur, "Zikir (Mûsiki)", *Türk Din Musikisi Ders Notları*, (Tarihsiz) s. 3-4, İstanbul; Kıyâmî Zikir, Kuûdî Zikir ve Türk Dinî Raksları hakkında geniş bilgi için bkz. Cemil Çiftçi, *Tasavvuf Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 473-474.

uzzâl makamında bir ilahî icra edildiğini görüyoruz. Perde acem aşırana kaldırıldığında bu perdede karar eden acem aşırın makamında bir terennüm ile aynı makamda bir ilahîye geçilir. Perde rasta kaldırıldığında bu perdede karar eden ve rast makamının inici şekli olan mâhur makamında bir terennüm ile aynı makamda bir ilahîye geçildiğini görülmektedir. Perde düğâha kaldırıldığında bu perdede karar veren muhayyer makamında bir terennüme geçilir. Daha sonra ritmin hızlanmasıyla koro hâlinde kelime-i tevhîdden segâh perdesine geçilir. Son kısımda ritmin tedricen yavaşlaması ile birlikte koro olarak kelime-i tevhîd ile segâh perdesinden kaba düğâh perdesine kadar inilir. Muhayyer makamında bir ilahî icra edildikten sonra terennüm ile kalbi kelime-i tevhîde geçilir. Rast makamına geçiş taksimi ile rast ilahî okunur, hüzzam makamına geçiş taksimi ile ism-i Celâl zikrine geçilir. Hüzzam makamında bir terennüm ve ilahî icra edildikten sonra arada tekrar bir terennüm ile rast makamında bir ilahîye geçilmektedir. Ney ile mâhur makamına geçiş taksimi sırasında kalbî olarak ism-i Celâl ve ism-i Hayy zikri icra edilir. Sonrasında mâhur bir ilahî icra edilir ve solo olarak bir kişi tarafından üç ölçü, ism-i Hû zikri yapılır. Daha sonra koronun katılmasıyla ism-i Hû cumhur olarak devam eder. Hüseyinî makamında bir ilahî ile terkiib sona erer.

Ahmed Yesevî'nin eserleri üzerine az sayıda da olsa, Türk Din Mûsiki'si'nin iki ana kolundan birisi olan Tekke Mûsiki'si'nin "ilahî" formuna uygun beste çalışmaları mevcuttur. Abdulkadir Şehitoğlu'nun yaptığı besteler, son dönemde Yesevî eserlerine yapılan ilahî formundaki bestelerin ilk örnekleri sayılabilir. Şehitoğlu bu bestelerini 1994 yılında yapmıştır. İki Rast ve bir Nihâvend makamında üç bestesine ulaşabildik.

Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı 2016 yılında "Hoca Ahmet Yesevî Beste Yarışması" düzenleyerek Yesevî eserlerinin bestelenmesine ilişkin güzel bir adım attı.⁷³ Yarışma sonuçlandı ve toplam altı eser ödüle layık görülerek değer kazandı.⁷⁴ Evcârâ, Nikriz, Şevkefzâ, Şehnaz, Segâh, Kürdî ve Uşşak makamlarında yapılan besteler Klasik Türk Mûsiki'si, ve Tekke Mûsiki'si ilahî formu hüviyetindedir. Nikriz bestenin güftesi Ahmed Yesevî'ye ait değildir ve Yesevî'yi öven bir güfte niteliğindedir. Besteler çok yeni olması sebebiyle icra bakımından henüz yaygınlık kazanmamıştır.

Orta Asya Türk Dünyası ve Yesevî bestelerine ilişkin derleme faaliyetlerinin beste çalışmalarında olduğu gibi, yok denecek kadar zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Türk Dünyası Müzik Topluluğu sanatçısı İrfan Gürdal bu alanda kişisel

⁷³ http://www.ayu.edu.tr/duyuru_detay/1.

⁷⁴ http://www.ayu.edu.tr/duyuru_detay/53/hoca-ahmet-yesevi-beste-yarmas-sonuland.

çabaları ile dikkat çeken tek isimdir diyebiliriz.⁷⁵ 2009 yılında Türk Dünyası'nın mistik müziklerinden oluşan “çerağ” isimli albümü Orta Asya coğrafyasının dinî mûsiki anlayışını aksettirmesi bakımından önemlidir. Türk Dünyası'ndan derlenmiş ilahilerden oluşan çerağ albümü Türk-İslâm tasavvufunun müzikal neşvesindeki ortak duyguların harmanlamaktadır.⁷⁶ Albümde yer alan eserler Türk tasavvufunun farklı akımlarındaki geniş yelpazeyi gösterir özelliindedir. Sünnî, Şîî, Alevî-Bektâşî gibi farklı düşüncelere ait eserlerin yer aldığı albümde, Ahmet Yesevî'nin de iki hikmetine yer verilmiştir. Yesevî'nin Peygamber sevgisini ve Orta Asya zikir geleneğini gösteren bu iki hikmet aynı zamanda Türk Din Müsikisi'nin de tarihi örneklerindedir. Peygamber sevgisinin işlendiği “Sevda-yı Muhammed” isimli Yesevî hikmeti de İrfan Gürdal tarafından bestelenmiştir. “Onsegiz min galamga server bolgan Muhammed...” mısrası ile başlayan diğer bir eser İrfan Gürdal tarafından derlenmiş ve Türkiye’de ilk defa kendisi tarafından bu albümde seslendirilmiştir.⁷⁷ İrfan Gürdal’ın derlediği diğer Yesevî bestesi ise; “Hayy zikri”dir. Kürdî, Nihâvend ve Rast makamlarında bestelenmiş olan bu eserler Orta Asya coğrafyasında Türk Din Müsikisi anlayışını yansıtan en güncel örneklerdir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Türk Dünyası Müzik Topluluğunda sanatçı olarak çalışmaktadırKültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Türk Dünyası Müzik Topluluğunda sanatçı olarak çalışmaktadır

Yesevî'nin eserlerine yapılan besteler konusunda daha önce yapılmış bir çalışma ya da yayınlanmış herhangi bir kitap, makale, tebliğ vb. yayına rastlayamadığımız için kişisel çabalarla ulaşabildiğimiz beste faaliyetlerini burada zikretmekle yetiniyoruz. Bu konuda çok uzun araştırmalar yapılmasının gerekliliği ortadadır. Bizim tespitlerimiz bu nevi çalışmalar için ancak bir başlangıç niteliğinde olacaktır. 2009 yılında Türk Dünyası'nın mistik müziklerinden oluşan “ÇERAĞ” adlı albümü yayınladı. 2014 yılında “Türk Dünyasında Köroğlu Türküleri” adlı album çalışması Bolu Belediyesi tarafından yayınlandı.

⁷⁵ İrfan Gürdal'ın hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi için bkz. https://www.facebook.com/irfangurdal/info/?entry_point=page_nav_about_item&tab=page_info.

⁷⁶ Albüm hakkında bilgi için bkz. <http://www.esenshop.com/detail.aspx?id=52080>.

⁷⁷ Dinlemek için; <https://www.youtube.com/watch?v=L1vv11StKfQ>

Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'ine Yapılan Besteler Tablosu (Genel)

No	Güftenin ilk satırı	Makam	“Usûl	Bestekâr
1	Münâcât eyledi miskin Hâce Ahmed	Mâhur	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
2	Meni hikmetlerimin fermân-ı sübhân	Segâh	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
3	On sekiz ming âlemge server bolgan	Segâh-Mâye'ye Geçiş	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
4	Bizdin dûrdi bisyâr Ya Mustafâ	Segâh-Mâye	Düyek	Ahmet Hatipoğlu
5	Gâhî yüzü sarğarıp gâhî yolda garib	Çargâh'a Geçiş	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
6	Işk otını pinhân tutup asrâr erdim	Çargâh	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
7	Garibliğde garib bolgan garibler	Evc'e Geçiş	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
8	Ol kâdirim kudret birle nazar kıldı	Evc	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
9	Duâları müstecâb icâbetliğ Mu- hammed	Nihavend'e geçiş	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
10	Huş kudretliğ perverdigâr bir ubırım	Nihavend	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
11	Ey bîhaber ışk ehlidin beyân sorma	Hicaz'la Geçiş	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
12	Kad alimnâ ente fî külli umûr	Hicaz	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
13	Seherlerde kobub yığlab nâle eyle	Nikriz'e Geçiş	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
14	Dem bu demdür özge demni dem deme	Nikriz	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
15	Uzkurullâh Kesîrân	Nikriz	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
16	Fezkurûnî ezkurkum	Nikriz	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
17	Dâim seni aytonmen lâ ilâhe illallâh	Mâhur	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
18	Allâhımni izlermen	Nikriz	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
19	Işkın kaldı şeyda meni	Mâhur	Sofyan	Ahmet Hatipoğlu
20	Elâ bi'zikkirillâhi	Mâhur	Serbest	Ahmet Hatipoğlu
21	Bismillâh dip beyan eyley	Rast	Düyek	Rızâ Tekin Uğurel
22	Işk bâbını Mevlâm açkaç	Nihâvend	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
23	Zâhid bolma âbid bolma âşık bolgıl	Uşşak	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
24	Vâ dirîgâ muhabbetni câmın içmey	Sabâ	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel

25	Yiti yaşda Arslan babğâ birdim selâm	Bayâtî	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
26	Ėarîb fakîr yetimlerini kılğıl şâdmân	Hüseynî	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
27	Kahhâr atlığ kahrınğdın	Hüseynî	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
28	Ömrüm âhîr bolğanda ne kılğay	Uzzâl	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
29	Eyâ nâdân mânâ bol dip aydı bildim	Acem-Aşîrân	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
30	Eyâ dostlar kulak salıng aydu-ğumda	Mâhur	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
31	Nâgehânî tururım da kamuğ büzürg	Muhayyer	Düyek	Rızâ Tekin Uğurel
32	Kulhuvallah sübhân Allah	Rast	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
33	İllğ törtde vücudlarım nâlân kıldım	Hüzzam	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
34	İllğ altı yaşka yitti munğluğ başım	Rast	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
35	Altmış üçde nidâ kildi kul yirge kir	Mâhur	Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
36	Ne hoş tatlık hû yâdı seher vaktı	Hüseynî	Nim Sofyan	Rızâ Tekin Uğurel
37	On sekiz bin âleme	Rast	Sofyan	Abdülkadir Şehitoğlu
38	Rahman Rabbim	Nihavend	Sofyan	Abdülkadir Şehitoğlu
39	İsyankâr bir kulun geldi	Rast	Sofyan	Abdülkadir Şehitoğlu
40	Yol üstünde oturup yolu soran	Uşşak	Sofyan	Ali Polattemir
41	Niyet eyledik Kâbe'ye	Evcârâ	Durak Evferî	Hasan Esen
42	Türkistan'ın Kalbi Ahmet Yesevîl	Nikriz	Sofyan	Şentürk Deveci
43	On sekiz bin âlemde hayran	Şevkefzâ	Sofyan	Bora Uymaz
44	Erenler cemâl görür dervişler	Şehnâz	Sofyan	Şentürk Deveci
45	Rabbim yâdı ulu yâddır	Segâh	Sofyan	Türkan Uymaz
46	Allah Allah Allah Hû	Rast	Nim Sofyan	Anonim
47	On segiz min galamga	Kürdî	Sofyan	Anonim
48	Sevdâ-yı Muhammed	Nihavend	Yürük Semâî	İrfan Gürdal

Sonuç

Bu çalışmamızın amacı Ahmed Yesevî'nin Türk Din Mûsikimizdeki yerini, tesirini ve önemini ortaya koymaktır. Sınırlı olarak gerçekleştirebildiğimiz bu araştırmamızda Yesevî'nin yaşadığı coğrafyada dinî mûsiki adına oluşmuş bir icra geleneğinden ve bu geleneği anlatan yazılı kaynaklara geçmiş nazarî bir dinî mûsiki anlayışından söz etmek şimdilik mümkün değildir. Bu meyanda, Yesevîlik mensuplarının din mûsikisi bakımından herhangi bir farklı oluşuma gitmediklerini Ahmed Yesevî'nin şiirlerini var olan Orta Asya Türk mûsiki geleneğine uygun olarak icra ettikleri söyleyebiliriz.

Yesevî'nin hikmetleri, çoğunlukla yöresel halk sazları olan “dombra” ve “kopuz” eşliğinde deyiş tarzında seslendirilmekte, herhangi bir usule ve zengin bir makamsal altyapıya dayanmamaktadır. Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde geçen mûsiki terimleri, bize kendisinin mûsikiye bîgâne kalmadığını, diğer bazı tarikatlarda olduğu gibi mûsikiye karşı menfi bir tutum içerisinde olmadığını göstermektedir. Ancak buradan hareketle adı geçen “çeng, rebap, ney” gibi enstrümanların kurucusu olduğu Yesevîyye tarîkına ait zikir meclislerde kesin olarak kullanıldığı şeklinde bir sonuca varmak da mümkün değildir. Bunlar sembolik anlatım dilinin doğal bir tezahürü de olabilir. Yesevîlik'te önemli yeri olan hikmetlerin tarikat mensupları tarafından zikir meclislerine (zîkr-i erre) okunduğunu biliyoruz. Bu şiirlerin düz bir okuyuşlarda seslendirildiğini varsaymak zikir meclislerinin ve yapılan zikir formunun kendi içerisindeki ritmik kurgusuna ters düşecektir. Özellikle de “testere zikri” olarak adlandırılan Yesevîlik ile özdeşleşmiş “zîkr-i erre” için müzikal olmayan bir okuyuşu düşünmek isabetli bir yaklaşım değildir. Bu görüşümüzü destekleyen bir diğer veri ise; Yesevîlik'in Osmanlı dönemi Anadolu'sundaki temsilcisi olarak kabul edilen İstanbul'daki Nakşibendî-Özbek tekkelerinde Yesevî tarikatının zikir usullerine uygun “zîkr-i erre” yapıldığı, İstanbul'daki Özbek tekkelerinde Uygurca ve Çağatayca ilahiler okunduğu, bu tekkelerde özellikle Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden bestelenmiş ilahîler eşliğinde âyinler icra edildiği şeklindeki rivayetlerdir. Bu çerçevede, ulaşabildiğimiz kaynaklar ve kaynak kişilerin verdiği bilgiler, Yesevîlik'te yapılan zîkr-i erre ve bu meclislerde okunan hikmetlerin müzikal bir boyutu olduğunu göstermektedir. Hatta zîkr-i erre'nin kendi içinde çeşitlenerek müzikal zenginlik kazandığı kanaatini uyandırmaktadır. Ne var ki bu konudaki tezimizi güçlendirecek derecede yapılmış ciddi, yeterli araştırmalar ve elde edilmiş sonuçlar bulunmamaktadır.

Ahmed Yesevî tarikatında zikre ve halvete önem verdiği için hikmetlerinde “semâ ve raks”ın ritüel boyutuna ilişkin herhangi bir ifadeye, açık-

lamaya rastlayamıyoruz. Yesevî daha çok semâî oluşturan vasatı, amacını ve şartlarına dair düşüncelerini dile getirmektedir. Bu durum, bir tarikat ritüeli olarak Yesevîlik'te semâ ve raksın yapılıp yapılmadığı, yapıldıysa nasıl yapıldığı, müzikal açıdan nasıl bir usul izlendiği konusunu değerlendirmemize imkân vermemektedir. Ancak Yesevîye tarikatının seyrüsülûk amelîyesi olarak zikre ve halvete önem vermesi, Yesevîlik'te bu nevî bir dinî formun oluşmasına ve gelişmesine izin vermediği tezini güçlendirmektedir.

Orta Asya'da ve ülkemizde Ahmed Yesevî'nin hikmetleri üzerine yapılan beste çalışmaları ciddi bir yekün tutmamaktadır. Notalarını tespit edebildiğimiz bestelerin toplamı 49'u geçmemektedir. Bunların büyük bir kısmının birbirine bağlı eserler olarak bestelendiğini dikkate alırsak, bu sayı neredeyse bir elin parmakları adedi kadar aza inmiş olacaktır. Birkaç tanesi dışında bu bestelerin yaygın bir biçimde seslendirilip okunduğunu söylemek mümkün değildir. Yesevî besteleri Türk Din Müskîsi formları açısından çok fazla çeşitliliğe sahip olmasa da, içerisinde na't, münâcât, ilahî ve devrân formlarına uygun yapılmış çalışmaların bulunması, gelecek açısından ümit ve memnuniyet vericidir. Yesevî'nin mi'râciyesine dair herhangi bir kaydın günümüze ulaşmamış olması, Türk Din Müsikisi alanında ilk mi'râciyelerden olma sıfatını almasının önünde en büyük engeldir. Eğer böyle bir kayıt ya da okuyuş tespit edilirse, mi'râciye formunun tarihî seyri de değişmiş olacaktır.

Ahmed Yesevî'nin Türk Din Müsikisi'ndeki yeri konusunda yaptığımız bu çalışma, bu alanda ilk olması hususiyeti ile önem arz etmektedir. Sınırlı kaynaklar çerçevesinde yaptığımız araştırmalar, bu sahada çok ciddi ve etraflıca yeni araştırmaların yapılması gereğini ortaya koymaktadır. Bu makalemizde elde ettiğimiz en önemli sonuç; Ahmed Yesevî hikmetleri ile Türk Din Müsikisi'ne doğrudan olmasa bile dolaylı olarak büyük katkılar sağladığı şeklindedir. Zira Yesevî düşüncesinden etkilenen tarikatlar Türk din müsikimize değişik formlarda birbirinden güzel eserler kazandırmışlardır. Konuyu bu boyutları ile incelemek de kanaatimize göre, ayrı bir araştırma ve inceleme konusudur. Bu meyanda, makalemizin bundan sonra yapılacak çalışmalar için küçük bir adım olmasını temenni ediyoruz.

Kaynakça

- Altıntaş, Hayrani, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (26-29 Mayıs 1993), Erciyes Ü. Yay., Kayseri 1993.
- Altun, Cihan; Kudret, Ahmet Kamil, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, 26-29-Mayıs 1993, Erciyes Ü. Yay., Kayseri

1993.

- Alvan, Türkan-M. Hakan, *Saz ve Söz Meclisi*, Şule Yay., İstanbul 2016.
- Anadol, Cemal, *Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevilik (Anadolu'yu Aydınlatan Güneş)*, Kamer Yay., İstanbul 1994.
- Araz, Nezihe, *Anadolu Erenleri*, Özgür Yay., İstanbul 2000.
- Arslan, Fazlı, *İslâm Medeniyetinde Mûsiki*, Beyan Yay., İstanbul 2015.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2011, c. I-III.
- Bilgin, İbrahim Edhem, *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, Vefa Yay., İstanbul 1993.
- Carmuhammetulı, Muhammetrahim, *Hoca Ahmet Yesevî ve Türkistan*, Ali Abbas Çınar-İsmail Kallimci, (akt.), Yeni Avrasya Yay., Ankara 2001.
- Celâl, Müsâhipzâde, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yay., İstanbul 1946.
- Ceyhan, Semih, “Semâ”, *DİA*, 2009, c. XXXVI.
- Çalışkan, İsmail, “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur’ân’ın Yeri - Bir Gönül Erinin Mısralarına ‘Ruh Veren’ Âyetler”, *Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanlar Buluşması*, Eskişehir 2013, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir 2014, s. 415-428.
- Çiftçi, Cemil, *Tasavvuf Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- Develi, Hayati, Ahmed Yesevî, Şule Yay., İstanbul 1999.
- Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, c. II.
- _____, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Mûsikisi Antolojisi*, c. I-II, İstanbul 1943.
- el-Ankaravî, İsmâil bin Ahmed, *Mevlevîler Yolu*, Şule Yay., İstanbul 2012.
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn, *Avârifü'l-meârif*, çev.H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Vefa Yay., İstanbul 1990.
- Gündüz, İrfan, “Ahmed Yesevî’nin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, *Yesevilik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa İsen-Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevî Vakfı Yay., Ankara 1988.
- Güzel, Abdurrahman, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2014.
- Hatipoğlu, Ahmed, *Ahmed Hatipoğlu Beste Külliyyâtı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011.
- İnançer, Ömer Tuğrul, “Osmanlı Mûsikisi Tarihinde Tasavvuf Mûsikisine Bir Bakış”, *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, c. IV, sy. 34.
- _____, “Nakşibendîlik-Zikir Usûlü ve Mûsiki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, c.VI.
- Kabaklı, Ahmet, *Şiir İncelemeleri*, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul 1992.

- Kara, Mustafa, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay., İstanbul 2000.
- Karadeniz, Ekrem, *Türk Müsikisi Nazariye ve Esasları*, İş Bankası Yay., Ankara 1965.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Sûfî ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 1991.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Risâle-i Kuşeyriyye*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1991.
- Melikoff, Irene, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- Muhammed Beşir Aşan, *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongre Bildirileri*, Evrak Yay., Ankara 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sûfiliği'ne Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 2000.
- Özalp, Mehmet Nazmi, *Türk Müsikisi Tarihi*, c. I-II, MEB Yay., İstanbul 2000.
- Özbek Devlet Neşriyatı, *Özbek Klasik Müsikisi*, Semerkand, Taşkent 1927.
- Özcan, Nuri, "XVII ve XVIII" Yüzyıllarda Osmanlılar'da Dinî Müsiki", *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı (Osmanlı'nın 701. Kuruluş Yıldönümüne Özel)*, İstanbul 2000, c.VI, sy.34.
- _____, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Müsiki*, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1982.
- Özkan, İsmail Hakkı, *Türk Müsikisi Nazariyatı ve Usulleri*, Ötüken Yay., İstanbul 2003.
- Rifâî, Kenan, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2000.
- Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş (Mevlânâ Celâleddîn Rûmî)*, çev. Senail Özkan Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 200-201.
- Sezgin, Bekir Sıtkı, *İ.T.Ü. Yüksek Lisans Din Müsikisi Ders Notları*, İstanbul 1995.
- Tanrıkörur, Cınuçen, *Türk Müzik Kimliği*, Dergâh Yay., İstanbul 1998.
- Tosun, Necdet, *Ahmet Yesevî*, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yay., Ankara 2015.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yay., İstanbul 1998.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Müzik ve Semâ*, Kabcacı Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991.
- Uygun, Mehmet Nuri, "Zikir (Müsiki)", *Türk Din Müsikisi Ders Notları*, İstanbul trz.
- Uzun, Mustafa, "Mi'râciye", *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX.

- Üstüner, Kaplan, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007.
Yalçın, Aziz, *Makâlât-ı Hacı Bektaş Veli*, Der Yay., İstanbul 2000.
Yesevî, Ahmed, *Dîvân-ı Hikmet* (UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına), haz. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevî Ü. Yay., Ankara 2016.
Yesevî, Hoca Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara 1998.
Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2003.

<http://www.anayurtgazetesi.com/yazar/Hoca-Ahmet-Yesevi-de-Gok-I-nanc/27648/> (15.06.2016)

http://www.ayu.edu.tr/duyuru_detay/1 (21.04.2016)

http://www.ayu.edu.tr/duyuru_detay/53/ (29.05.2016)

<http://www.esenshop.com/detail.aspx?id=52080> (03.07.2016)

https://www.facebook.com/irfangurdal/info/?entry_point=page_nav_about_item&tab=page_info (25.06.2016)

<https://www.youtube.com/watch?v=3oeh3WKUQ64> (03.07.2016)

AHMED YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE AŞK TERENNÜMÜ
THE EXPRESSION OF LOVE IN THE WISDOMS OF AHMAD YASSAWI
KADİR ÖZKÖSE

KUR'ÂN'IN TÜRKÇEYE TERCÜMESİ TARİHİNE YESEVÎ'DEN BAKMAK
EVALUATION FROM YASSAWI ON THE HISTORY OF TURKISH
TRANSLATION OF THE QUR'AN
İSMÂİL ÇALIŞKAN

DÎVÂN-I HİKMET'TE YER ALAN HADİSLERİN KAYNAKLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ
RESOURCE OF HADITS IN DIVAN-I HIKMET AND THEIR EVALUATION
AHMET YILDIRIM

HOCA AHMED YESEVÎ ÖĞRETİSİNDE ÂLİM VE ÂRİF OLGULARI
PHENOMENONES OF SCHOLAR AND SAGACIOUS IN HODJA AHMAD
YASSAWI DOCTRINE
BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

AHMED-İ YESEVÎ'DE İLÂHÎ AŞK
DIVINE LOVE IN AHMAD YASSAWI
AHMET ÖGKE

HOCA AHMED YESEVÎ'DE İNSAN SEVGİSİ
HUMAN LOVE IN AHMAD YASSAWI
M. ASKERİ KÜÇÜKKAYA

DÎVÂN-I HİKMET'TE DİL, ANLATIM VE MUHTEVA HUSUSİYETLERİ
LANGUAGE, EXPRESSION AND CONTENT CHARACTERS IN DIVAN-I HIKMET
NECDET ŞENGÜN

HOCA AHMED-İ YESEVÎ'NİN DÎVÂN-I HİKMET'İNDE EĞİTİM
EDUCATION IN DIVAN-I HIKMET OF HODJA AHMAD YASSAWI
CEMAL TOSUN

'SOSYOLOJİK' OKUMA YAKLAŞIMIYLA HOCA AHMED YESEVÎ
HODJA AHMAD YASSAWI ACCORDING TO AN APPROACH OF
'SOCIOLOGICAL' READING
EJDER OKUMUŞ

**YENİ BİR TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ TASAVURU İÇİN HOCA
AHMED-İ YESEVÎ VE YÖNTEMİNİN ÖNEMİ**
THE IMPORTANCE OF HODJA AHMAD YASSAWI AND HIS METHODS FOT
IMAGINATING A NEW TURKISH-ISLAMIC CIVILIZATION
MEVLÛT UYANIK

TÜRK DİN MÛSİKİSİNDE AHMED YESEVÎ'NİN YERİ, TESİRİ VE ÖNEMİ
PLACE, EFFECT AND IMPORTANCE OF AHMAD YASSAWI IN TURKISH
RELIGIOUS MUSIC
MUSTAFA DEMİRCİ

Fiyatı: 10 ₺